

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συγκεκριμένη μελέτη αναφέρεται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στο Μεσολόγγι από το 1922 ως το 1967. Όσον αφορά το θέμα αυτό, τα στοιχεία, που έχουμε στη διάθεσή μας, υπάρχουν αποσπασματικά στη βιβλιογραφία της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Μέχρι πρόσφατα, δεν έχει συντεθεί κάποια εμπειριστατωμένη μελέτη που να αφορά έστω και ένα μέρος του συγκεκριμένου θέματος, δεδομένου ότι, οι μελέτες, που έχουν συγγραφεί πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια.

Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος, με τα δεδομένα χρονικά όρια (1922-1967), βασίστηκε, κυρίως, στα κοινωνικά και ιστορικά ντοκουμέντα της εποχής. Ειδικότερα, η μικρασιατική καταστροφή επέφερε αλλαγές στη δομή του πληθυσμού. Χαρακτηριστικά, το σχολικό έτος 1922-23 παρατηρείται και το μεγαλύτερο ποσοστό προσφυγικού μαθητικού πληθυσμού, ενώ η περίοδος 1966-67 αποτελεί και το τελευταίο χρονικό όριο της συγκεκριμένης έρευνας, λόγω της επιβολής της δικτατορίας στη χώρα και της καινούριας αλλαγής προσανατολισμού και μεθόδων στη νεοελληνική εκπαίδευση.

Η εξέταση της εκπαιδευτικής ιστορίας της πόλης ερευνάται με βάση στατιστικά δεδομένα, ενώ η υπόθεση της έρευνας έχει ως κέντρο αναφοράς της την κοινωνικοοικονομική προέλευση των μαθητών. Έτσι, το κύριο ενδιαφέρον της μελέτης αυτής επικεντρώνεται στα εξής θέματα: 1) Καταγραφή της ιστορίας των σχολείων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο Μεσολόγγι, από τη στιγμή της ίδρυσής τους, με έμφαση στο χρονικό διάστημα που περικλείει η έρευνα. 2) Το μαθητικό δυναμικό σε σχέση με τις επικρατούσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Στο σημείο αυτό εξετάζονται οι παρακάτω παράμετροι: α) Κατά πόσο τα παιδιά είχαν πρόσβαση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση αναφορικά με την κοινωνική τους προέλευση και β) Ποιος ο ρόλος των κοινωνικοοικονομικών παραμέτρων στην τακτική φοίτηση των παιδιών, καθώς και στην κατά φύλο συμμετοχή τους 3) Προσπάθεια ερμηνείας των στατιστικών αποτελεσμάτων της μελέτης αυτής, ενταγμένη σε

μία γενικότερη προβληματική που αφορά τη σύνθεση και φυσιογνωμία του μαθητικού πληθυσμού.

Το υλικό.

Η ανασυγκρότηση των Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ Νομού Αιτωλοακαρνανίας) τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια και η συγκέντρωση του αρχειακού υλικού της Αιτωλοακαρνανίας των δύο προηγούμενων αιώνων, έδωσε τη δυνατότητα για τη μελέτη της κοινωνικής ιστορίας του 20^{ου} αιώνα στην περιοχή. Κυριότατα, η συγκέντρωση του μεγαλύτερου τμήματος των αρχείων των σχολείων επέτρεψε την εργασία αυτή. Ιδιαίτερα, τα μαθητολόγια και οι γενικοί έλεγχοι αποτελούν βασική πηγή πάνω σε θέματα κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας. Έτσι, η δεδομένη αρχειακή ύλη μάς παρέχει πληροφορίες για τα εξής:

1. Το επάγγελμα του πατέρα, δηλαδή την κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία από την οποία προέρχονταν οι μαθητές και κατ' επέκταση τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που καθόριζαν τη ζωή τους.
2. Τον τόπο καταγωγής τους και ειδικότερα αν προέρχονταν από αστικό ή αγροτικό χώρο.
3. Το φύλο τους, αν ήταν, δηλαδή, αγόρι ή κορίτσι, και τις ευκαιρίες που είχαν οι μαθητές ή οι μαθήτριες στην εκπαίδευση ανάλογα με αυτό.
4. Την ηλικία εγγραφής των μαθητών και μαθητριών στο δημοτικό σχολείο και τη συνάρτησή της με το φύλο και την κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία των γονέων τους.
5. Την επίδοση των μαθητών σε κάθε μάθημα αναφορικά με το φύλο.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι οι επαγγελματικές ιδιότητες των αρρένων γονέων των μαθητών και μαθητριών έχουν κατηγοριοποιηθεί σε επτά κοινωνικοοικονομικά επίπεδα, έτσι ώστε να επιτευχθεί η ομαλότερη εξέταση της κοινωνικής προέλευσης του μαθητικού δυναμικού που φοιτούσε στα σχολεία της πόλης. Έτσι, στο Α' κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο τοποθετούνται όσοι ασχολούνται με επαγγέλματα τα οποία έχουν υψηλό κοινωνικό υπόβαθρο και σημαντικές αποδοχές: γιατροί, δικηγόροι, μεγαλέμποροι, εκπαιδευτικοί, στρατιωτικοί, επιθεωρητές, καθώς και άτομα που ανήκουν στον κλήρο.

Στη συνέχεια, στη Β' κοινωνική τάξη, κατατάσσονται οι γονείς των παιδιών που ασχολούνται με μικρομεσαίες επιχειρήσεις, όπως κουρείς, υποδηματοποιοί, παντοπώλες, καραγωγείς, ζαχαροπλάστες, αρτοποιοί, σαγματοποιοί, κ.α.

Σε μία Γ' κατηγορία, εντάσσονται οι υπάλληλοι που εργάζονται στον ιδιωτικό ή δημόσιο τομέα, ανεξάρτητα από την κοινωνική βαρύτητα του επαγγέλματος που επιτελούν: τραπεζικοί υπάλληλοι, δικαστικοί κλητήρες, υπάλληλοι νομαρχίας, υπάλληλοι εμπορικών καταστημάτων, φύλακες φυλακών και αλυκών, δασικοί υπάλληλοι.

Επιπρόσθετα, στη Δ' κοινωνικοεπαγγελματική τάξη, ανήκουν αποκλειστικά όσοι ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία ή επιτελούν παντοειδείς χειρωνακτικές εργασίες. Με βάση τα δεδομένα αυτά, στη συγκεκριμένη τάξη, συναντάμε γεωργούς, κτηνοτρόφους, ποιμένες, γεωργοκτηματίες, κτηματίες, εργάτες, αρτεργάτες.

Παρά το γεγονός ότι οι αλιείς είναι ενταγμένοι στο σώμα των αγροτών και αποτελούν μαζί μία ενιαία κοινωνική τάξη, ωστόσο, με προσωπική μου πρωτοβουλία, τους απέσπασα από τη Δ' κατηγορία και τους ενέταξα σε μία Ε', έτσι ώστε να διαφανεί η φυσιογνωμία του μαθητικού πληθυσμού που προήλθε από το συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Εξάλλου, η κύρια απασχόληση των πολιτών του Μεσολογγίου ήταν η αλιεία, επομένως επιβαλλόταν, κατά κάποιο τρόπο, ο διαχωρισμός της τάξης των αλιέων από εκείνης των αγροτών.

Τέλος, στη ΣΤ' κοινωνική τάξη, τοποθετήσαμε όσους μαθητές ή μαθήτριες ήταν ορφανοί /ές πατρός, ενώ στο Ζ' κοινωνικοοικονομικό πεδίο επιλέξαμε να εντάξουμε τους μαθητές εκείνους και των δύο φύλων των οποίων το επάγγελμα πατρός δεν ήταν ευκρινές ή είχαν άρρενες γονείς χωρίς επάγγελμα: άνεργους, φυλακισμένους αιχμαλώτους, ανάπηρους πολέμου, συνταξιούχους.

Παράλληλα, τα πρακτικά του Εποπτικού Συμβουλίου της στοιχειώδους εκπαίδευσης, της Σχολικής Εφορείας κάθε σχολείου χωριστά, καθώς και του Συμβουλίου των διδασκόντων, αποτέλεσαν πολύτιμη πηγή για τη διερεύνηση της λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος των εκπαιδευτηρίων της πόλης. Επιπρόσθετα, το μητρώο προσωπικού των δασκάλων και διδασκαλισσών του νομού Αιτωλοακαρνανίας, σε

συνδυασμό με τον ατομικό τους φάκελο, αποτέλεσαν τη βασική πηγή για τη μελέτη της φυσιογνωμίας του διδακτικού προσωπικού που υπηρέτησε στο Μεσολόγγι το συγκεκριμένο διάστημα (1922 – 1967). Διαμέσου αυτών των στοιχείων, αποτυπώνονται τα χαρακτηριστικά των λειτουργιών της στοιχειώδους εκπαίδευσης αναφορικά με το μορφωτικό τους επίπεδο, τη γεωγραφική τους προέλευση, το φύλο και το χρονικό διάστημα παροχής υπηρεσιών. Επιπλέον, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της επαρχίας, επισημαίνονται όλα τα ζητήματα που αφορούσαν τους δασκάλους (αίτια μεταθέσεων, επιβολή ποινών, προαγωγή σε ανώτερη βαθμίδα), έτσι ώστε να παρουσιασθεί μία ολοκληρωμένη εικόνα της δραστηριότητας των δασκάλων και της θέσης τους στην τοπική κοινωνία.

Η ερευνητική μέθοδος.

Στη συνέχεια, η μέθοδος που χρησιμοποίησα για την εκπόνηση της παρούσας διδακτορικής διατριβής, είναι βασισμένη στη συγκριτική μελέτη των σχολείων που ενυπήρχαν στο Μεσολόγγι τη δεδομένη χρονική περίοδο. Με άλλα λόγια, επιχείρησα μία σύγκριση μεταξύ των σχολείων της πόλης, προκειμένου να διαφανεί η εκπαιδευτική κατάσταση των μαθητών και μαθητριών που φοιτούσαν σ' αυτά, καθώς επίσης και η συμμετοχή τους στην εκπαίδευση με βάση τις ενυπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες.

Παράλληλα, η δομή της παρούσας μελέτης αποτελείται από δύο μέρη στα οποία εξετάζεται, με βάση το δεδομένο χρονικό πλαίσιο, η πρωτοβάθμια εκπαίδευση των μαθητών των σχολείων της πόλης, ενώ στα επιμέρους κεφάλαια, υποκεφάλαια και υποενότητες δίνεται μία λεπτομερής περιγραφή της εκπαιδευτικής κατάστασης της πόλης, βασισμένη σε στατιστικά δεδομένα. Αρχικά, προηγείται μία ιστορική εισαγωγή όπου επιχειρείται η επισκόπηση της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης στην πόλη καθ' όλη τη διάρκεια του χρονικού διαστήματος που περικλείει η έρευνα, καθώς και μία εισαγωγή η οποία αναφέρεται στην

εκπαιδευτική πραγματικότητα της πόλης από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια ως το 1922.

Προβλήματα κατά την εκπόνηση της διατριβής.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να επισημάνω ότι, κατά τη διάρκεια της δεδομένης έρευνας, η κυριότερη δυσκολία, που συνάντησα, ήταν η απουσία μέρους του αρχαιακού υλικού πάνω στο οποίο βασίστηκε η μελέτη. Πιο συγκεκριμένα, η έλλειψη ενός μέρους των αρχείων των σχολείων λειτουργούσε ως τροχοπέδη στη διεξαγωγή της συγκριτικής μελέτης μεταξύ των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Επιπρόσθετα, η έλλειψη μίας ολοκληρωμένης έρευνας η οποία να αναφέρεται στην ιστορία της πόλης κατά τη διάρκεια των μετεπαναστατικών ετών και ως το 1967, αποτέλεσε σημαντική δυσκολία στη σύνθεση της ιστορικής φυσιογνωμίας του τόπου. Έτσι, κύρια πηγή της παράθεσης των ιστορικών δρωμένων της περιοχής, αποτέλεσε ο τοπικός τύπος της εποχής.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Κοινωνική και οικονομική οργάνωση στο Μεσολόγγι από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια ως το 1967.

Α) Ο Πληθυσμός

Το Μεσολόγγι είναι μία πόλη η οποία, ιστορικά, ανιχνεύεται από αρχειακές πηγές στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Η παλαιότερη μνεία που έχουμε γι' αυτήν υπάρχει σε Ζακυνθινά συμβόλαια των ετών 1545-1572, καθώς και στην περιγραφή της ναυμαχίας της Ναυπάκτου το 1571 από τον ενετό ιστορικό Παρούτα.¹ Ωστόσο, αναπτύσσεται ταχύτατα παρουσιάζοντας, ήδη, από το 17^ο αιώνα κάποια μορφή αστικοποίησης και εμπορικών συναλλαγών, όπως συμβαίνει και με το γειτονικό Αιτωλικό. Έτσι, κατά τη διάρκεια του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα το Μεσολόγγι, μέσα στα πλαίσια των γενικότερων ιστορικών δρωμένων (Βενετοκρατία, Βενετοτουρκικός πόλεμος, Ορλωφικά), αποτελεί εμπορικό και ναυτιλιακό κέντρο, το οποίο παρουσιάζει περιόδους εντονότερης ακμής και έξαρσης, όπως στα τέλη του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα.²

Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη συγγραφέων και ερευνητών, η ονομασία της πόλης του Μεσολογγίου προέρχεται από τον τόπο πάνω στον οποίο θεμελιώθηκε. Πιο συγκεκριμένα, το Μεσολόγγι «γεννήθηκε» μέσα στη λιμνοθάλασσα. Μάλιστα, το 1650 ονομαζόταν Μικρή Βενετία λόγω του ότι προσιδίαζε αρκετά στη δεδομένη Ιταλική πόλη.³ Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Κ. Στασινόπουλο, η πόλη πήρε το όνομά της από τις λέξεις mezzo laghi, που σημαίνει στο μέσο των λιμνών, ή messolaghi, δηλαδή, το μέρος που βρίσκεται κοντά στις λίμνες. Κατά τον ίδιο, η ονομασία της πόλης μετατράπηκε σε Μεσολόγγι εξαιτίας της επιθυμίας κάποιου Έλληνα να δώσει στο συγκεκριμένο τόπο ελληνική μορφή.⁴

¹ Κ. Α Στασινόπουλος, *Το Μεσολόγγι*, χ.ε., Αθήνα 1925, σ. 68.

² Γ. Πλουμίδης, *Το Μεσολόγγι και η περιοχή του (17^{ος} –18^{ος} αιώνας)*, Ανάτυπο, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1990, σ.σ. 2-3.

³ Χρ. Ευαγγελάτος, *Ιστορία του Μεσολογγίου*, χ.ε., Αθήνα 1959, σ.σ 12-13.

⁴ Κ. Στασινόπουλος, *Το Μεσολόγγι...*, σ. 75.

Την ίδια γραμμή ακολουθεί και ο Κ. Πετρονικολός, ο οποίος αναφέρει ότι, τον πρώτο συνοικισμό-που προήλθε από το δαλματικό όρο *messo-laghi* (μέσα στη λίμνη, λιμνοχώρι)-αποτέλεσαν ναυτικοί που κατέβηκαν από την Πάργα και τη Δαλματία.⁵ Ο ίδιος, πιθανότατα, έχει επηρεαστεί από τον Κ. Παλαμά, ο οποίος στο έργο του «Οι καημοί της λιμνοθάλασσας» δέχεται ότι οικιστές του Μεσολογγίου υπήρξαν ξένοι πειρατές.⁶ Τέλος, ο Γ. Κοκοσούλας υποστηρίζει την έλευση των «ξενοτοπιτών» ψαράδων και ναυτικών στο Μεσολόγγι, χωρίς, ωστόσο, να αποκλείει το γεγονός ότι ντόπιοι ναυτικοί έδωσαν το όνομα στο συγκεκριμένο συνοικισμό. Εξάλλου, κυρίως στα ενετοκρατούμενα νησιά, οι αλιείς δε θα μπορούσαν ν' απαντήσουν καλύτερα στην ερώτηση «ποιος είναι ο τόπος σας» παρά με τη χρήση ιταλικών λέξεων που ήταν και εξακολουθούν να είναι συνήθεις στη γλώσσα των ναυτικών.⁷

Στη συνέχεια, όσον αφορά τον πληθυσμό του Μεσολογγίου, πρέπει να επισημάνουμε ότι ακολουθεί μία σταθερά ανοδική πορεία. Όπως, λοιπόν, προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα 1, ο πληθυσμός της πόλης αυξάνεται διαρκώς, ακόμη και τα έτη μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο όπου τα κοινωνικά δεδομένα της εποχής δεν επέτρεπαν την ομαλή αύξηση του πληθυσμού. Έτσι, τόσο η Κατοχή όσο και ο Εμφύλιος Πόλεμος δε λειτούργησαν ως τροχοπέδη στην πληθυσμιακή αύξηση της πόλης. Εξαίρεση αποτελεί το έτος 1971 για το λόγο ότι, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, σημειώθηκε σημαντική μεταναστευτική κίνηση η οποία οδήγησε στη μείωση του μεσολογγίτικου πληθυσμού.

Πίνακας 1

Πληθυσμός κατά έτη απογραφών

Έτη	1920	1928	1940	1951	1961	1971
Πληθυσμός	8.356	9.270	10.255	12.179	12.624	12.574

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε, Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού Ελλάδος (1920-1971)

⁵ Κ.Πετρονικολος, *Προσκυνητής στο Μεσολόγγι*, χ.ε., Ιωάννινα 1968, σ. 11.

⁶ Κ. Παλαμάς, Παράδοση, «Οι καημοί της Λιμνοθάλασσας», Άπαντα, τόμος 5, εκδόσεις Μπίρης, Αθήνα 1957, , σ. 211.

⁷ Γ. Κοκοσούλας, *Μεσολόγγι 1830-1990*, εκδόσεις Ασημακόπουλος, Μεσολόγγι 1990, σ.σ. 14-15.

Επιπρόσθετα, να σημειωθεί ότι ο άρρην πληθυσμός υπερτερούσε, αριθμητικά, του θήλυ. Αναφέρουμε, ενδεικτικά, ότι, κατά την περίοδο 1946-1951, σε όλο το νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, αριθμούμε αντίστοιχα 14.425 άρρενες και 13.391 θήλεις.⁸

B) Κοινωνική ζωή

Κατά τη διάρκεια των μετεπαναστατικών χρόνων, η περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας θεωρούνταν από τις πιο ευνοημένες των κυβερνήσεων Τρικούπη. Άλλωστε, η μεσολογγίτικη καταγωγή του Πρωθυπουργού ενέτεινε το ενδιαφέρον του για την ανέλιξη του συγκεκριμένου νομού. Έτσι, η κατασκευή πολλών αξιόλογων έργων υποδομής και, κυρίως, πυκνού οδικού δικτύου, ένωσε τα χωριά με τις πόλεις του Νομού υπό την επίβλεψη του διακεκριμένου μηχανικού Chesnly⁹.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι, από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους μέχρι το 1880, περίπου, τα έργα υποδομής που πραγματοποιήθηκαν στη χώρα μας ήταν ελάχιστα και περιορισμένης έκτασης. Εξάλλου, το ελληνικό ανεξάρτητο κράτος που σχηματίστηκε το 1830, ακολούθησε, σε γενικές γραμμές, την τυπική πορεία των εξαρτημένων χωρών που άργησαν να συγκροτηθούν και βρέθηκαν αμέσως υποτελείς στις καπιταλιστικές μητροπόλεις. Πρόκειται για μία πορεία η οποία σημαδεύεται από μία σειρά δομικών εμπλοκών που εμπόδισαν την Ελλάδα να ενταχθεί στις τάξεις των ολιγάριθμων «προηγμένων» καπιταλιστικών χωρών. Τουλάχιστον, μέχρι πριν από μία τριακονταετία, η Ελλάδα ανήκε στο λεγόμενο «υπανάπτυκτο» κόσμο και υπαγόταν (όπως και οι υπόλοιπες περιφερειακές χώρες) στους νόμους του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος στο οποίο ήταν ενταγμένη¹⁰.

Ιδιαίτερα, η κυβερνητική πολιτική του Χαριλάου Τρικούπη έδωσε σημαντική ώθηση στον τομέα της εργοποιίας. Χαρακτηριστικά, μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, πέτυχε την ανάπτυξη των σιδηροδρομικών δικτύων της και τον εκχρηματισμό της οικονομίας, με

⁸ Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού Ελλάδος 7-4-1951, τόμος II.

⁹ Κ. Πετρόπουλος, *Μεσολογγίτικες εθνικές δόξες*, χ.ε., Αθήνα 1971, σ. 318.

¹⁰ Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, εκδόσεις θεμέλιο, Αθήνα 1992, σ. 15.

απώτερο σκοπό να θέσει την υποδομή για τη δημιουργία ενιαίας και μεγάλης σε μέγεθος αγοράς, ως απαραίτητης προϋπόθεσης για την ανάπτυξη της γεωργίας και της εγχώριας βιομηχανίας. Παράλληλα, με την εισροή ξένου κεφαλαίου, θα καταβληθεί αξιόλογη προσπάθεια για τη συγκρότηση του απαραίτητου θεσμικού πλαισίου για τον καπιταλιστικό μετασχηματισμό της Ελλάδας.¹¹

Πιο συγκεκριμένα, το εσωτερικό οδικό δίκτυο, ως ζήτημα άμεσης προτεραιότητας, τριπλασιάστηκε, σχεδόν, κατά την περίοδο 1882-1890, φτάνοντας τα 4.000 χιλιόμετρα, ενώ μέχρι εκείνη τη στιγμή είχαν κατασκευαστεί μόλις 1.359 χιλιόμετρα αμαξιτών δρόμων σε όλη την Ελλάδα, από τα οποία, τα 2/3 βρίσκονταν στα Ιόνια νησιά, ήδη, από την περίοδο της Αγγλικής κατοχής¹².

Σε ένα μεστό και εκτεταμένο κείμενο της «ΜΙΚΡΑΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ» Μεσολογγίου του 1896 αναφέρεται ότι «...κατά την πρωθυπουργίαν του δεν εμερίμνησε μόνο περί της διαρρυθμίσεως των οικονομικών, αλλά και περί της συγκοινωνίας του τόπου, όστις μέχρι της εποχής εκείνης ευρίσκετο εις ημιαγρίαν κατάστασιν, μη έχων όχι μόνον αμαξιτάς λεωφόρους και σιδηροδρόμους αλλ' ουδέ γουμαροδρόμους, κατά την φράσιν του έξ Ευρυτανίας βουλευτού Δημητριάδου, εξενεχθείσαν από του βήματος της Βουλής. Ο κύριος Τρικούπης όμως μετέβαλεν την όψιν της Ελλάδος εκ βαρβάρου χώρας εις πεπολιτισμένην, δαπανήσας ου μόνον 70.000.000 εις την οδοποιοίαν και ζεύξιν ποταμών και εις την αποξήρανση ελών, αλλά και 81.000.000 διά την στρώσιν σιδηροδρόμων εξ ων η συγκοινωνία και το εμπόριον ωφελήθη τα μέγιστα».¹³

Με βάση το παραπάνω άρθρο, πρέπει να τονίσουμε ότι, ειδικότερα η πόλη του Μεσολογγίου, λόγω της θέσης και του κλίματός της, χτισμένη πάνω σε τρία νησάκια, στο μυχό της ομώνυμης λιμνοθάλασσας, παρουσίαζε ιδιαίτερα προβλήματα στο οδικό της δίκτυο. Το βασικότερο απ' αυτά ήταν η μη βατότητα των δρόμων κατά τη χειμερινή περίοδο. Ωστόσο, κατά κύριο λόγο, την άμεση ανάγκη κατασκευής και επισκευής αμαξιτών δρόμων στην

¹¹ Π. Β. Πετρίδης, *Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία (1821- 1940) Επισκόπηση*, εκδόσεις παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1986, σ.σ. 137-138.

¹² *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Βακαλόπουλου Α., τόμος ΙΔ, σ.σ. 50-51.

¹³ ΜΙΚΡΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ (Μεσολογγίου), φ.16^{ης} Ιανουαρίου 1896. Δυστυχώς ελλείπει η μονογραφία για την περιοχή και για την άντληση ιστορικών στοιχείων προσέτρεξα στις τοπικές εφημερίδες.

πόλη, επέτασσε η προστασία των κατοίκων από τα λιμνάζοντα όμβρια ύδατα και τις ακαθαρσίες λόγω της έλλειψης του αποχετευτικού συστήματος¹⁴.

Ήδη από το 1882, σε φύλλο τοπικής εφημερίδας, διατυπώνονται παράπονα σχετικά με τους δρόμους της πόλης, οι οποίοι «κατέστησαν αδιάβατοι και αληθής βόρβορος όσον ουδέποτε άλλοτε... η συγκοινωνία εντός της πόλεως εάν, αι βροχαί εξακολουθήσωσι, θα διακοπή και μάλιστα εις ωρισμένα μέρη εν οίς κινδυνεύει και αυτή η υγεία των πολιτών»¹⁵.

Όπωςδήποτε, η κατάσταση αυτή, που επικρατούσε στην πόλη, δεν αποτελούσε ιδιάζουσα περίπτωση. Γενικότερα, οι συνθήκες δημόσιας υγιεινής που επικρατούσαν σε όλη τη χώρα ευνοούσαν την ανάπτυξη λοιμώξεων και επιδημικών ασθενειών. Ακόμη και στην Αθήνα, πολλά σπίτια είχαν τρύπες στον τοίχο, οι οποίες λειτουργούσαν ως αποχέτευση, ρίχνοντας όλα τα απόβλητα στο δρόμο. Έτσι, παρόμοια με το μεσολογγίτικο, και ο αθηναϊκός τύπος διαμαρτυρόταν, συνεχώς, για την έλλειψη δικτύου υπονόμων και την ακαταστασία των δρόμων, καυτηριάζοντας, συγχρόνως, και τη μέτρια καθαριότητα του εσωτερικού των περισσότερων σπιτιών. Άλλωστε, για το λόγο αυτό, οι πιο διακεκριμένοι και προοδευτικοί γιατροί της Αθήνας, ήδη από το 1886, πρότειναν την υιοθέτηση της καύσης των νεκρών, προκειμένου να προληφθεί η μόλυνση των υπογείων υδάτων και του εδάφους από τη σήψη τους και να μειωθεί, με τον τρόπο αυτό, η μετάδοση ορισμένων λοιμωδών νοσημάτων¹⁶.

Στη συνέχεια, αναφερόμενοι στο σωφρονιστικό σύστημα του Μεσολογγίου, πρέπει να επισημάνουμε ότι, ήδη, από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, η συγκεκριμένη πόλη, εμφανίζεται οργανωμένη στο χώρο της Δικαιοσύνης διαθέτοντας δικαστήρια και φυλακές. Έτσι, το διάστημα αυτό, συναντάμε φυλακές εξεταστικές ή των υποδίκων, των ποινικών κρατουμένων ή ειρκτές, των πολιτικών και των δια χρέη κρατουμένων, καθώς και φυλακές γυναικών.

Το σπουδαίο αίτημα για την οργάνωση της δικαστικής εξουσίας διακηρύχτηκε για πρώτη φορά στο Μεσολόγγι, όπου ιδρύθηκαν και

¹⁴ Μ. Μπακαδήμα - Ξουργιά, Σ.Τσατσά -Πατσουράκη, *Δημόσια Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα στην πόλη και την επαρχία Μεσολογγίου κατά τα έτη 1894-1903, Συμβολαιογραφικές Πράξεις και συναφείς μαρτυρίες*, εκδόσεις ΓΑΚ Ν. Αιτωλοακαρνανίας, Μεσολόγγι 1997, σ. 24.

¹⁵ Τάκης Λάππας, *Ρομειώτικος τύπος 1821-1880*, χ.ε., Αθήνα 1959, σ.103.

¹⁶ Λ. Τρίχα, *Συνθήκες υγείας και υγιεινής κατά τη διάρκεια του 1880*. Ανάπτυπο Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. Πολιτικές επιδιώξεις και συνθήκες, χ.ε., Αθήνα 2000 σ. 2.

λειτούργησαν δικαστήρια διαφόρων δικαιοδοσιών, ενώ, παράλληλα, θεσπίστηκε ειδικό δικονομικό και οδηγτικό νομοθέτημα για τις δικαστικές κρισολογίες. Επιπλέον, εκδόθηκαν αρκετά νομικά βιβλία και δημοσιεύτηκαν διατριβές νομικού περιεχομένου. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι την 4^η Νοεμβρίου του 1821 συγκροτήθηκε στο Μεσολόγγι η «*Συνέλευσις της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος*», η οποία θεωρείται ως ένα από τα σημαντικότερα πολιτικά γεγονότα του πρώτου έτους της Εθνεγερσίας.¹⁷

Τα πρώτα χρόνια που ακολούθησαν τη δημιουργία του ελεύθερου ελληνικού κράτους και ως το 1930, οι φυλακές της πόλης στεγάζονταν σε μισθωμένα οικήματα. Χωροταξικά, τα κτίρια αυτά βρίσκονταν συγκεντρωμένα «πλησίον του Στρατώνος», στην είσοδο της πόλης, μπροστά στον κήπο των Ηρώων, όπου σήμερα υπάρχει πάρκο. Το επονομαζόμενο κτίριο των Στρατιωτικών Αποθηκών και Διαμετακομίσεως, το οποίο «*στερεώτατον και κομψόν*», όπως χαρακτηρίστηκε, κατέλαβε έκταση τριών, περίπου, στρεμμάτων, ιδρύθηκε τον Ιανουάριο του 1889 και, για αρκετά χρόνια, φιλοξένησε το 39^ο Τάγμα Ευζώνων.¹⁸ Σήμερα έχει διαμορφωθεί κατάλληλα για τη στέγαση Δημόσιων Υπηρεσιών, ενώ το στρατόπεδο έχει, ήδη, μεταφερθεί, από το 1931, στο συνοικισμό Καλλονής του Δήμου Μεσολογγίου.¹⁹

Η ονομασία των φυλακών, της εκάστοτε περιόδου, προερχόταν, αντίστοιχα, από τα ονόματα των ιδιοκτητών των κτιρίων οι οποίοι μίσθωναν τα σπίτια τους προκειμένου αυτά να χρησιμοποιηθούν ως σωφρονιστικά ιδρύματα. Έτσι από το 1844 ως το 1896 οι φυλακές της πόλης είχαν την επωνυμία «φυλακές Μακρή», «φυλακές Φαταούλα», «φυλακές Κωτούλα», «φυλακές Δημητρίου Γουβέλη» και στεγάζονταν σε διαφορετικές τοποθεσίες κάθε φορά, αλλά στην ίδια περιοχή.²⁰

Οι συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές θεωρούνταν απαράδεκτες. Χαρακτηριστικά, όπως πληροφορούμαστε από τον τύπο της εποχής, « *... οι εις τας φυλακάς ριπτόμενοι κατάδικοι ή υπόδικοι αποβάλλουσι πλέον του γήινου σαρκίου την ασθένειαν και κατά συνέπειαν δεν έχουσιν χρείαν*

¹⁷ Σ. Α. Κανίνιας, *Μεσολόγγι, δύο κεφάλαια της ιστορίας του, Η Παιδεία κατά την Τουρκοκρατία και την Επανάσταση, Η Δικαιοσύνη 1821-1826*, δευτέρα έκδοση, εκδόσεις Φιλιππότη, Μεσολόγγι 2001, σ.σ. 43-44.

¹⁸ Σ. Κανίνιας, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης...* σ. 32.

¹⁹ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ, φ. 19^{ης} Ιουλίου 1931.

²⁰ Μ. Μπακαδήμα- Σ. Τσατσά, *Δημόσια Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα...*, σ.σ. 119-120.

περιθάλπυεως και περιποιήσεως. Τα προς ανατολάς παράθυρα του ανωγαίου των ενταύθα φυλακών, δεν έχουσι ουδέν καν πανί το οποίο ν' αποκρούη την βιαίαν του ανέμου πνοήν.»²¹ Οπωσδήποτε και η ιδιωτική ζωή των φυλακισμένων ήταν ανύπαρκτη, γεγονός που διαφαίνεται από την αντίδραση τοπικής εφημερίδας στην παραβίαση των επιστολών των κρατουμένων.²²

Αρκετά χρόνια αργότερα, μέσω του τύπου πάλι, συναντάμε κρατουμένους οι οποίοι ταλαιπωρούνται ακόμη και από ασπία, ενώ στερούνται οποιασδήποτε ιατρικής περίθαλψης: «*Ετέρα σπαρακτική σκηνή ήτο ότε τρεις ασθενείς κατακείμενοι ... δια της ξεψυχισμένης φωνής των απηχησάσης δια των στομάτων όλων των κρατουμένων μου είπον, γιατρό, κύριε, γιατρό και πεθαίνουμε σαν τα σκυλιά. Δεν είμαστε και ημείς άνθρωποι να μας ιδή ένας γιατρός;*»²³. Αξιοσημείωτο επίσης είναι και το γεγονός ότι τα άτομα που αναλάμβαναν τις ήπιες περιπτώσεις χειρουργικών επεμβάσεων (αφαιμάξεις, εκριζώσεις δοντιών, επιθέσεις καταπλασμάτων κλπ) στις φυλακές, επαγγέλονταν κουρείς.²⁴

Παράλληλα, οι κρατούμενοι μαστίζονταν και από λειψυδρία. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι, κατά τη διάρκεια κατασκευής έργων για την υδροδότηση της πόλης στα 1898, ο Δήμος ανέλαβε, με δικές του δαπάνες, τη διοχέτευση νερού στις φυλακές, καθώς και την κατασκευή τριών κρηνών, ενώ ο φρούραρχος ενήργησε για τη δημιουργία αποχετευτικού συστήματος στο σωφρονιστικό ίδρυμα, ανύπαρκτου έως τη δεδομένη στιγμή.²⁵

Μισό αιώνα, περίπου, ύστερα από τις δηκτικές αντιδράσεις των δημοσιογράφων του εντόπιου τύπου, φαίνεται να κινητοποιείται ο μηχανισμός των φυλακών για ανθρωπινότερη αντιμετώπιση των κρατουμένων, προτείνοντας την αραίωσή τους. Εξάλλου, αυτοί βρίσκονταν σε ασφυκτικό συνωστισμό, πράγμα ιδιαίτερα επικίνδυνο για την υγεία της πόλης. Η ενεργοποίηση του μηχανισμού του σωφρονιστικού ιδρύματος, για το σκοπό αυτό, εντάθηκε, κυρίως, το 1912, έτος κατά το οποίο σήμανε συναγερμός στο Μεσολόγγι λόγω της επικινδυνότητας της μηνιγγίτιδας που εμφανίστηκε στο

²¹ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ (Μεσολογγίου), φ. 27^{ης} Φεβρουαρίου 1859.

²² ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ (Μεσολογγίου), φ. 14^{ης} Φεβρουαρίου 1901.

²³ ΜΙΚΡΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, φ. 10^{ης} Ιανουαρίου 1869.

²⁴ Μ. Μπακαδήμα – Σ. Τσατσά, *Δημόσια Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα...*, σ. 121.

²⁵ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, φ. 8^{ης} Μαΐου 1905.

χώρο των φυλακών,²⁶ γεγονός που έκανε επιτακτική την ανέγερσή τους έξω από την πόλη.

Στο σημείο αυτό πρέπει ν' αναφέρουμε ότι η εγκληματικότητα σε όλο το Νομό Αιτωλοακαρνανίας, με έμφαση στις επαρχίες Βάλτου και Ξηρομέρου, ήταν ιδιαίτερα αυξημένη. Ήδη, το 1900, επισημαίνεται η θλιβερή κατάσταση της δημόσιας ασφάλειας, ενώ έρχεται στο προσκήνιο ένα ανατριχιαστικό περιστατικό σύμφωνα με το οποίο εντοπίστηκαν έκθετα ανθρώπινα σπλάχνα, πιθανότατα βρέφους, τυλιγμένα και με την επιγραφή «ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟΝ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ».²⁷ Επιπλέον η ληστεία σε όλο το νομό είχε επεκταθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι κάτοικοι να μην τολμούν να βγουν από τα σπίτια τους. Ακόμη και σε απόσταση πέντε χιλιομέτρων από την πόλη εντοπιζόνταν ληστοφυγόδοκοι οι οποίοι ενέτειναν την ανησυχία των πολιτών.²⁸

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, η παρουσία αγροφυλάκων στα χωράφια θεωρούνταν απαραίτητη για τη διαφύλαξη της ιδιοκτησίας των κατοίκων και τη διατήρηση της σωματικής τους ακεραιότητας. Ασφαλώς, όμως, δεν ήταν λίγες οι φορές που οι δράστες δεν τιμωρούνταν. Η έλλειψη τακτικού ανακριτή και η καθυστέρηση μετάβασής του στον τόπο της ληστείας ή του εγκλήματος έκανε ανέφικτη τη σύλληψη των δραστών.²⁹ Ωστόσο, η λήψη μέτρων για τη διασφάλιση της δημόσιας προστασίας, έγινε επιτακτική, ήδη, από το 1903, όταν εμφανίζεται το φαινόμενο της αποστολής ανώνυμων απειλητικών επιστολών σε υψηλά ιστάμενα πρόσωπα της πόλης.³⁰

Σε γενικά πλαίσια, το είδος της εγκληματικής πράξης διέφερε από το ένα γεωγραφικό διαμέρισμα στο άλλο. Έτσι, στην επαρχία Ναυπακτίας, η ζωκλοπία θεωρούνταν από τα πλέον «πολυσύχναστα» αδικήματα του νομού.³¹ Πάντως, σε όλο γενικά το νομό, η εγκληματικότητα ήταν σε έξαρση, πράγμα που επιβεβαιώνει απόλυτα και το γεγονός ότι, το 1905, διαπράχθηκαν δέκα εγκλήματα στο διάστημα είκοσι τεσσάρων ημερών.³² Η παρανομία δρούσε ακόμη και μέσα στις φυλακές, όπως προκύπτει από φύλλο

²⁶ ΜΙΚΡΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, φ. 16^{ης} Ιουλίου 1901.

²⁷ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 28^{ης} Φεβρουαρίου, 1900.

²⁸ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 2^{ας} Ιουλίου 1902.

²⁹ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 13^{ης} Οκτωβρίου 1902.

³⁰ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 25^{ης} Φεβρουαρίου 1903.

³¹ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 18^{ης} Οκτωβρίου 1904.

³² ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 25^{ης} Ιουλίου 1905.

τοπικής εφημερίδας του 1911, σύμφωνα με το οποίο κοινοποιείται ότι οι «φυλακές Μακρή» κατέστησαν λαθρεμπορικός οίκος, αφού οι φυλακισμένοι έκαναν χρήση λαθραίου καπνού.³³

Γύρω στα 1930, οι φυλακές μεταφέρθηκαν στο κτίριο του Στρατώνα, στο χώρο μπροστά από τον Κήπο των Ηρώων, ενώ, το 1965, άρχισε η διαδικασία απομάκρυνσής τους από το εσωτερικό της πόλης και κατεδάφισης του κτιρίου του Στρατώνα. Ένα κτίριο που άρχισε να κατασκευάζεται λίγα χιλιόμετρα έξω από την πόλη με σκοπό να δεχτεί τους κρατουμένους, έμελλε να στεγάσει το Τ.Ε.Ι. Μεσολογγίου. Έτσι, οι φυλακές έπαυσαν να λειτουργούν και ενσωματώθηκαν σε εκείνες του Αγίου Στεφάνου της Πάτρας.

Όσον αφορά την περίθαλψη στο Μεσολόγγι, πρέπει να αναφέρουμε ότι το πρώτο νοσοκομείο ιδρύθηκε βάσει διαθήκης του Γιαννιώτη εθνικού ευεργέτη Γεωργίου Χατζηκώνστα (1753 –1845), ακολουθούμενη από έγγραφο τριμελούς επιτροπής, που αφορούσε τους όρους ανέγερσης του νοσοκομείου. Σύμφωνα μ' αυτό, το συγκεκριμένο οίκημα παραχωρούνταν *«προς χρήσιν και ωφέλειαν διά τους πτωχούς ασθενείς της πόλεως ταύτης, καθώς και όσων ξένων όπου κατά περίπτωσιν τύχωσιν.»*³⁴

Γενικότερα, τα πρώτα χρόνια μετά την ίδρυση του ελληνικού βασιλείου, σε όλη την επικράτεια, υπήρχαν ελάχιστοι γιατροί, από τους οποίους οι μισοί ήταν εμπειρικοί και ασκούσαν την Ιατρική με άδεια του Ιατροσυνεδρίου. Το 1842, για παράδειγμα, αναφέρονται συνολικά 211 γιατροί από τους οποίους επιστήμονες ήταν μόνο οι 108. Αργότερα, με την οργάνωση του κράτους και την παράλληλη αύξηση του ποσοστού των επιστημόνων στον ελληνικό πληθυσμό, σταδιακά, αυξήθηκε, τόσο ο αριθμός των ασκούντων στην ιατρική, όσο και των πτυχιούχων της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία είχε, ήδη, ιδρυθεί το 1837. Έτσι, ενώ κατά τα πρώτα εικοσιπέντε χρόνια της λειτουργίας της Σχολής απεφοίτησαν 354 γιατροί, την επόμενη εικοσιπενταετία ο αριθμός τους, σχεδόν, εξαπλασιάστηκε.³⁵

Ωστόσο, η περίοδος που επακολούθησε, έχει αφήσει αναπάντητα πολλά ερωτηματικά σχετικά με το πότε και με ποια διαδικασία ο Δήμος Μεσολογγίου παραχώρησε το οικόπεδο – τμήμα του Κήπου των Ηρώων – για

³³ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 18^{ης} Δεκεμβρίου 1911.

³⁴ Μ. Μπακαδήμα –Σ. Τσατσά, *Δημόσια Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα...*, σ.σ. 151-152.

³⁵ Λ. Τρίχα, *Συνθήκες υγείας και υγιεινής κατά τη διάρκεια του 1880...*, σ. 4.

την ανέγερσή του Νοσοκομείου, ποιος ανέλαβε τη δημοπράτηση και την επιστασία του έργου, πότε συστάθηκε το πρώτο Αδελφάτο του Νοσοκομείου, το οποίο ασκούσε τη διοίκηση υπό τις εντολές του διαθέτη του, πότε έγινε η έναρξη και η ολοκλήρωση των εργασιών, καθώς και πότε άρχισε η λειτουργία του συγκεκριμένου ιδρύματος. Η μόνη πληροφορία που έχουμε στη διάθεσή μας, είναι ότι η ανάληψη του έργου έγινε από Κονιτσιώτες εργολάβους και μαστόρους. Εξάλλου, τη συγκεκριμένη περίοδο στο Μεσολόγγι, δούλευαν τεχνίτες και χτίστες Ηπειρώτες από τα χωριά της Κόνιτσας των οποίων η παρουσία στην πόλη κράτησε πολλές δεκαετίες. Οι τεχνίτες αυτοί επεξεργάζονταν την πέτρα και έχτιζαν μ' έναν τρόπο τέλεια αρμολογημένο και ισόδομο, αφήνοντας πολλά αριστουργηματικά δείγματα της τέχνης τους στην πόλη, αλλά και τη γύρω περιοχή, όπως είναι τα τοξοειδή γεφύρια στο δρόμο Μεσολογγίου–Αιτωλικού (1870), τα αψιδωτά ή με αέτωμα θυρώματα, οι κολώνες της περίφραξης του Κήπου των Ηρώων, καθώς και ιδιωτικών αυλών, οι εξωτερικές πέτρινες σκάλες και τα πλακόστρωτα, οι πέτρινες βάσεις ορισμένων νεοκλασικών κτιρίων, κ.α.³⁶

Το 1852 συντάχθηκε «Κανονισμός της εσωτερικής υπηρεσίας του νοσοκομείου», ενώ, την επόμενη χρονιά, ο Τύπος της εποχής εκφράζει κάποια επικριτικά σχόλια σχετικά με τη μυστικοπάθεια που διακρίνει τη διοίκηση του θεραπευτηρίου όσον αφορά τα οικονομικά και απολογιστικά του στοιχεία.³⁷

Στα τέλη του 1903, αρχές του 1904, παρουσιάστηκαν σοβαρά προβλήματα σε ό,τι αφορά την κτιριακή κατάσταση του νοσοκομείου. Συγκεκριμένα, ένα τμήμα του κτίσματος κατέρρευσε, ενώ κατά τη διάρκεια κάποιας επισκευής του, παρατηρήθηκαν επιπλέον σοβαρές φθορές, γεγονός που έκανε επιτακτική την ανάγκη κατεδάφισης του συγκροτήματος και την ίδρυση νέου. Τελικά, η ανοικοδόμηση του νοσοκομείου έγινε στον ίδιο χώρο, όπου είχε ανεγερθεί το πρώτο κτίσμα, δηλαδή, σε τμήμα του Κήπου των Ηρώων, αλλά σε έκταση μεγαλύτερη της αρχικής.³⁸

Αναμφίβολα, όμως, το ζήτημα του νοσοκομείου δεν έληξε οριστικά με την ανοικοδόμησή του. Το 1914, ο εντόπιος τύπος κατηγορεί τη διοίκηση

³⁶ Γ. Κοκοσούλας, , *Μεσολόγγι 1830-1990...*, σ. 26.

³⁷ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, φ. 13ης Σεπτεμβρίου 1859.

³⁸ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ,φ.15^{ης} Ιανουαρίου 1904.

του νοσοκομείου αναφέροντας ότι « ... εκτίσθη διά τους πτωχούς και μόνον δι' αυτούς ... ουδείς ανέμενεν ότι θα ευρίσκετο προ του θεάματος να βλέπει τους απόρους ασθενείς να τελειώνωσι την δύστυχην ζωήν εις τας οδούς ...». Βέβαια, το κτίριο χρησιμοποιήθηκε και για τις στρατιωτικές ανάγκες της χώρας κατά τους Βαλκανικούς πολέμους. Η άποψη όμως αυτή δεν επαρκεί για να εξηγήσει την παραμέληση των ασθενών, αφού στην πόλη υπήρχαν πολλά οικήματα τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως στρατιωτικά νοσοκομεία. Εξάλλου, πριν ακόμη από την επίταξη που επιβλήθηκε κατά την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων, τμήματα του πολιτικού νοσοκομείου διατέθηκαν για να στεγάσουν και το στρατιωτικό. Πιο συγκεκριμένα, μισθώθηκε εκ νέου το κάτω πάτωμα και το παράπλευρο παράρτημα του νοσοκομείου, ώσπου, στα 1912, ο τότε δήμαρχος εκμίσθωσε ολόκληρο το κτίριο προκειμένου να το χρησιμοποιήσει ως στρατιωτικό. Εύλογα, λοιπόν, θα μπορούσε ν' αναρωτηθεί κανείς για την τύχη των ασθενούντων πολιτών της περιοχής.

Από την άλλη πλευρά όμως, παρατηρούμε ότι επικρατούσε διχογνωμία σχετικά με το παραπάνω ζήτημα, καθώς ένα μέρος του προσωπικού έκρινε ότι το νοσοκομείο θα έπρεπε να λειτουργεί ως πολιτικό και στρατιωτικό, ενώ μία άλλη μερίδα συμφωνούσε στην πώλησή του στο δημόσιο και στην επανίδρυσή του σε άλλο μέρος της πόλης.³⁹ Εξάλλου, το νοσοκομείο, αν και διέθετε έμπειρο ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό, δεν ήταν επαρκές (με 45 μόνο κλίνες) για την εξυπηρέτηση των κατοίκων. ⁴⁰ Παράλληλα, το 1962, ο Δήμος Μεσολογγίου και ο Ιατρικός Σύλλογος, κάνουν ευρεία ανακοίνωση διαμέσου του Αθηναϊκού και Πατραϊκού Τύπου, τονίζοντας ότι η πόλη του Μεσολογγίου προσφέρεται για την εγκατάσταση ιατρών «ειδικότητας οφθαλμών και εξωτερικών παθήσεων», προκειμένου ο εντόπιος πληθυσμός να μην καταφεύγει σε άλλες πόλεις για την περίθαλψή του. Έτσι, η πόλη θα εξασφαλίσει πελατεία, ενώ οι γιατροί θα διορισθούν στο νοσοκομείο Μεσολογγίου, στο Ι.Κ.Α. και στους λοιπούς ασφαλιστικούς οργανισμούς.⁴¹ Η πρόταση για την ίδρυση νέου νοσοκομείου εκφράστηκε ξανά το 1966. Μάλιστα, η τοποθεσία που είχε υποδειχθεί από τη Επιτροπή

³⁹ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, φ. 26^{ης} Απριλίου 1915.

⁴⁰ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, φ. 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1966.

⁴¹ ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ, φ. 3^{ης} Ιουνίου 1962.

Ιατρών και Τεχνικών, αφορούσε την περιοχή της διασταύρωσης Αγριλιάς στο δρόμο προς Ιωάννινα, επί της εθνικής οδού. Η τελευταία αυτή πρόταση έμελλε να υλοποιηθεί 80 χρόνια, σχεδόν, αργότερα, στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, αφού ήδη λειτουργεί νοσοκομείο έξω από την πύλη της πόλης, προορισμένο να καλύπτει τις ανάγκες του πληθυσμού της ευρύτερης περιοχής.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η οποία στο Μεσολόγγι διήρκεσε ως τις 12 Σεπτεμβρίου του 1944, το νοσοκομείο γινόταν, συχνά, στόχος των εξαθλιωμένων πολιτών. Υπήρχαν περιπτώσεις κατά τις οποίες παραβιάζονταν οι αποθήκες υλικού του ιδρύματος και όσοι μπορούσαν άδειαζαν όλο το περιεχόμενο τους, πράγμα που συνέβαινε και στο στρατόπεδο. Ακόμη, ο Ε.Ε.Σ., σε άμεση συνεργασία με το νοσοκομείο Χατζηκώνστα, διακινούσε δωρεάν φάρμακα στην πόλη για την ανακούφιση των αναξιοπαθούντων πολιτών. Παράλληλα, οι συχνοί βομβαρδισμοί, έκαναν επιτακτική τη μεταφορά του νοσοκομείου σε διαφορετικά οικήματα κάθε φορά, ενώ η χρησιμοποίηση ενός μεγάλου μέρους του θεραπευτικού ιδρύματος ως παρεκκλήσιο των Ιταλών, δεν επέτρεπε την ομαλή λειτουργία του, οπότε η μετακίνησή του καθίστατο αναγκαία.⁴²

Τέλος, όσον αφορά τον ιδιωτικό ιατρικό τομέα, εντός της πόλης, λειτουργούσαν χειρουργική – γυναικολογική κλινική, καθώς επίσης και οδοντιατρεία, των οποίων η ίδρυση και η λειτουργία αναφέρονται στον τύπο κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και εξής.

Στη συνέχεια, αξίζει να σημειωθεί ότι ο τρόπος με τον οποίο διασκέδαζαν οι Μεσολογγίτες συνδύαζε τη δημιουργική απασχόληση με την ψυχαγωγία. Έτσι, στο Μεσολόγγι, λειτουργούσαν καφενεία με λουτρά, ενώ σημαντική ήταν η ύπαρξη του Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου.

Τα καφενεία και τα λουτρά λειτούργησαν στον ίδιο χώρο, σαν ενιαία επιχείρηση. Έτσι, επήλθε ένας πολύ επιτυχημένος συνδυασμός της ψυχικής ανάπαυλας με την υγιεινή, αφού η λιμνοθάλασσα διαθέτει μεγάλες ποσότητες άλατος με ποικίλες θεραπευτικές ιδιότητες.

Γύρω στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, και ενώ στην Ελλάδα τα θερμά θαλάσσια λουτρά ήταν τεχνητά, στο Μεσολόγγι βρίσκονταν σε φυσική

⁴² Γ. Κοκοσούλας, *Η τάξη μου...*, σ. 96.

κατάσταση. Οι ντόπιοι είχαν γνώση των ευεργετικών τους ιδιοτήτων, έτσι ώστε τους θερινούς μήνες να επιδίδονται σε θαλάσσια λουτρά (κυρίως λασπόλουτρα) τα οποία περιείχαν μεγάλη δόση άλατος και ιωδίου. Ιδιαίτερα για το Μεσολόγγι, οι ιδιότητες των λουτρών αυτών αποδεικνύονταν σωτήριες, αφού το χειμώνα η υγρασία στην πόλη ήταν, όπως άλλωστε και σήμερα, πολύ έντονη. Μάλιστα, όσοι έπασχαν από ρευματισμούς, εύρισκαν αποτελεσματική θεραπεία με το να βυθίζονται στο παχύ από βούλκο – μωτίλη– στρώμα το οποίο καλύπτει τον πυθμένα της θάλασσας.⁴³

Ένα από τα δημοφιλέστερα καφενεία της εποχής θεωρείται το «Ολύμπια», που διέθετε κλειστά μπάνια και ζωντανή μουσική, ενώ έξω από το φρούριο της πόλης συναντάμε το «Βίγλα» το οποίο ανήκε σε ένα λοχαγό του πυροβολικού σώματος, κάτοικο Αθηνών, με το όνομα Κ. Τρικούπης. Επιπλέον, στη ανατολική άκρη της πόλης και πάνω στην ακροθαλασσιά, βρισκόταν το φημισμένο καφενείο του Κώστα Καλλιαντέρη το οποίο πέρασε στη μεσολογγίτικη ποιητική γραμματεία με τον «Μπαταριά» του Μιλτιάδη Μαλακάση. Εδώ βρίσκονταν και τα ομώνυμα λασπόλουτρα, με ιαματικές ιδιότητες, τα οποία καταστράφηκαν με τις επιχωματώσεις του 1972. Ονομαστό, επίσης, παραθαλάσσιο καφενείο υπήρξε το «Κιβωτός» που διέθετε τρεις ξύλινους λουτήρες.

Τέλος, επάνω στο δρόμο της περιμετρικής, που ήταν ιδιαίτερα γραφικός και για πολλές δεκαετίες αποτελούσε το ρομαντικό περίπατο των Μεσολογγιτών, υπήρχαν άλλα δύο καφενεία: «Τα καλά καθούμενα», που λειτούργησε μέχρι, την προηγούμενη εικοσιπενταετία και «Ο Ανεμόμυλος», το οποίο διέθετε και κινηματογράφο, ενώ κατά τα διαλείμματα δίδονταν παραστάσεις του Θεάτρου Σκιών.⁴⁴

Το 1898, το Δημόσιο επιχειρεί να ελέγξει τη λειτουργία των λουτήρων και των ξύλινων εξέδρων, που κατασκεύαζαν τα καφενεία, αφού ο Οικονομικός Έφορος Μεσολογγίου καταφεύγει σε συμφωνίες, βάσει των οποίων επιτρέπει την εκμετάλλευσή τους από τον Ιούλιο μέχρι τον Οκτώβριο, με τη λήξη, δηλαδή, της θερινής περιόδου.

Στον υπόλοιπο νομό Αιτωλοακαρνανίας, πολύ πιο οργανωμένα εμφανίζονται τα θερμά ιαματικά λουτρά Μούρστιανου, του δήμου Ωλενίας,

⁴³ Κ. Α Στασινόπουλος *Το Μεσολόγγι...*, σ. 251.

⁴⁴ Γ. Κοκοσούλας, *Μεσολόγγι...*, σ. 60

όπου υπάρχει ολόκληρο συγκρότημα από λουτήρες, καταστήματα, οικίσκους, παραπήγματα, καφενεία, καθώς επίσης και ξενοδοχείο. Τα συγκεκριμένα λουτρά, κοντά στο σημερινό χωριό Λυσιμαχία, λειτουργούν μέχρι σήμερα.

Αναφορικά με τον Πανελλήνιο Γυμναστικό Σύλλογο (Π. Γ. Σ.) Μεσολογγίου, πληροφορούμαστε ότι πρόκειται για έναν μουσικό και γυμναστικό σύλλογο, ο οποίος ανάγεται στις δραστηριότητες ιδιωτικής πρωτοβουλίας, και έδρασε στην πόλη από το 1894 ως το 1902. Σύμφωνα με το καταστατικό της λειτουργίας του, ο συγκεκριμένος σύλλογος αποσκοπούσε στη σωματική και πνευματική άσκηση των μελών του, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση. Περιελάμβανε γυμναστήριο, εξοπλισμένο με τα απαραίτητα όργανα, (παιχνίδια γυμναστικής, οπλοασκητήριο, υδροθεραπευτήριο, κολυμβητήριο), καθώς επίσης και βιβλιοθήκη με κάθε είδους συγγράμματα, κυρίως, αθλητικού περιεχομένου. Παράλληλα, οργανώνονταν αγώνες ποδηλασίας, λεμβοδρομίες και οδοιπορίες. Επιπλέον, λειτουργούσε τμήμα οργανικής και φωνητικής μουσικής, ενώ κάθε χρόνο η επέτειος της εξόδου της φρουράς του Μεσολογγίου οριζόταν ως η ημέρα εορτής του συλλόγου. Στην περίπτωση που ο Π.Γ.Σ. διαλυόταν, ολόκληρη η περιουσία του θα περιερχόταν στην κοινότητα του Νοσοκομείου Χατζηκώνστα.⁴⁵

Στα 1894, εκμισθώνεται η υπηρεσία ενός γυμναστή από την Πάτρα, ενώ ένα χρόνο αργότερα ιδρύεται ο Μουσικός Θίασος του Π.Γ.Σ. με τη διεύθυνση αρχιμουσικού. Το 1896, παραχωρείται στον Π.Γ.Σ. η χρήση και επικαρπία δημοτικού οικοπέδου από το δήμαρχο Μεσολογγίου στη συνοικία Σαράι εντός της πόλης. Τέλος, στα 1898, ο Π.Γ.Σ. παρέχει, αντί μισθώματος, τη χρήση του γυμναστηρίου και τον εξοπλισμό του στους μαθητές του Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου για δύο ώρες κάθε μέρα.

Στον τοπικό τύπο, οι πρώτες αναφορές στον Παναιτωλικό Γυμναστικό Σύλλογο, ανιχνεύονται το 1895, όπου αναφέρονται τα ονόματα των αθλητών, που διέπρεψαν στους αγώνες, τους οποίους είχε οργανώσει τη χρονιά εκείνη. Μάλιστα, με αφορμή τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896, οι

⁴⁵ Μ. Μπακαδήμα Σ. Τσατσά, *Δημόσια Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα...*, σ. 195-196.

εντόπιες εφημερίδες επικρίνουν τους αρμόδιους φορείς και ιδιαίτερα τους πολίτες για την αδιαφορία που δείχνουν απέναντι στο σύλλογο.⁴⁶

Όσον αφορά τον άλλο τομέα απασχόλησης του Π.Γ.Σ., τη μουσική, τα πράγματα δεν εξελίσσονται ομαλά. Ήδη από το 1898, η λειτουργία του μουσικού τμήματος καθίσταται προβληματική. Έτσι, ενώ αρκετοί δήμοι του Νομού Αιτωλοακαρνανίας προσέφεραν ανάλογα κονδύλια για την οργάνωσή του, ο Νομάρχης διέθετε τα χρήματα αυτά στην τότε υπάρχουσα Λαϊκή Σχολή, δεδομένου ότι, το συγκεκριμένο τμήμα, έρεπε προς διάλυση. Να σημειωθεί, επίσης, ότι, το 1900, ένα μέρος των εσόδων του Π.Γ.Σ. προερχόταν από λαχειοφόρους αγορές.⁴⁷

Η τελευταία αναφορά του τοπικού τύπου στη Μουσική του Π.Γ.Σ. γίνεται στα 1902 κατά την επίσκεψη του διαδόχου του θρόνου και της πριγκίπισσας Σοφίας στο Μεσολόγγι,⁴⁸ μαρτυρία η οποία αποδεικνύει ότι η διάλυση του μουσικού τμήματος του Π.Γ.Σ. υπήρξε παροδική.

Στην παράθεση των κοινωνικών δρωμένων του Μεσολογγίου, πρέπει να συνυπολογίσουμε και τις εορταστικές εκδηλώσεις ιστορικού χαρακτήρα, που αφορούσαν την πόλη και οι οποίες εξακολουθούν να υφίστανται ακόμη και σήμερα.

Η σημαντικότερη επέτειος, που εορτάζεται στο Μεσολόγγι, είναι εκείνη της Εξόδου της φρουράς των Μεσολογγιτών (10 Απριλίου του 1826). Το βράδυ του Σαββάτου, στη μνήμη του Αγίου Λαζάρου, οργανώνεται μεγαλοπρεπής παρέλαση με τη συμμετοχή ατόμων κάθε ηλικίας από κάθε γωνιά της Ελλάδας, ντυμένων με παραδοσιακές στολές. Αξιοσημείωτη επίσης είναι και η συμμετοχή εκπροσώπων των διαφόρων χωρών, που λαμβάνουν μέρος στην παρέλαση, φορώντας την τοπική τους ενδυμασία. Πρόκειται, κυρίως, για απογόνους των φιλελλήνων, που αγωνίστηκαν και στις δύο πολιορκίες του Μεσολογγίου, με αποκορύφωση τη νύχτα της Εξόδου. Ακολουθεί η αναπαράσταση της ανατίναξης του Χρήστου Καψάλη, ο οποίος τη νύχτα της Εξόδου ανατίναξε μία πυριτιδαποθήκη, όπου ήταν συγκεντρωμένοι πολλοί Μεσολογγίτες, οι περισσότεροι γέροι και ανήμποροι, προκειμένου να μην υποστούν τις συνέπειες της υποδούλωσής τους στον

⁴⁶ ΜΙΚΡΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, φ. 19^{ης} Ιουνίου 1896.

⁴⁷ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 14^{ης} Μαρτίου 1900.

⁴⁸ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ, φ. 13^{ης} Μαΐου 1902.

κατακτητή. Την Κυριακή των Βαΐων η παρέλαση επαναλαμβάνεται και ακολουθεί επιμνημόσυνη δέηση προς τιμήν των πεσόντων μαχητών της πόλης. Πρόκειται για μία γιορτή με μοναδική αίγλη και παγκόσμια εμβέλεια, που διατηρεί άσβεστο το σημαντικότερο κεφάλαιο της ιστορίας της πόλης.

Ο εορτασμός της Εξόδου άρχισε, περίπου, στα 1850, ενώ από το 1859, έχει, πλέον, συγκροτημένη μορφή και τελείται υπό την αιγίδα του Δήμου. Από το 1850, οι κάτοικοι του Μεσολογγίου καθιέρωσαν προσκύνημα στον τάφο των ηρώων τη νύκτα της εορτής του Λαζάρου, παρακολουθώντας την ομιλία του Ανδρέα Παλαμά και κρατώντας εικόνες των αγωνιστών με αναμμένα κεριά.⁴⁹ Οι μνήμες ήταν ακόμη νωπές και πολλοί από τους αγωνιστές και τις οικογένειές τους, που επέζησαν του χαλασμού, ζούσαν. Το 1907, με Β.Δ. ορίζεται, ως επίσημος, ο εορτασμός της Εξόδου την Κυριακή των Βαΐων, όπως είχε πλέον παγιωθεί. Έκτοτε, οι πολιτειακές και πολιτικές αρχές, η θρησκευτική και πνευματική ηγεσία, τιμούν με την παρουσία τους τις γιορτές Εξόδου μέχρι σήμερα: το 1911, ο Ελ. Βενιζέλος, το 1924 ο Αλ. Παπαναστασίου, το 1936 ο βασιλιάς Γεώργιος ο Β΄, το 1958 ο Μακάριος και μέχρι το σημερινό πρόεδρο της Δημοκρατίας. Το 1946, στα πλαίσια των Εορτών Εξόδου, καθιερώνεται Δρόμος Θυσίας, από τον Αϊ Συμιό μέχρι τον Κήπο των Ηρώων, με επαμειβόμενο έπαθλο τη σπάθη του αγωνιστή του 1821. Επίσης, απονέμεται στους νικητές το μετάλλιο της Ιεράς Πόλης και το Δίπλωμα Τιμής. Από το 1959, παράλληλα με το Δρόμο, τελούνται και Αγώνες Θυσίας στο ίδιο πνεύμα.⁵⁰

Μία επίσης λαμπρή εορταστική εκδήλωση, είναι εκείνη που τελείται στο Μεσολόγγι κατά τη διάρκεια του τριημέρου της Πεντηκοστής. Η γιορτή αυτή είναι γνωστή ως «πανηγύρι τ' Αϊ Συμιού», όνομα το οποίο της προσδόθηκε από το ομώνυμο Μοναστήρι του Αγίου Συμεώνος, κτίσμα της τουρκοκρατίας, το οποίο βρίσκεται ΒΑ του Μεσολογγίου, σε πλαγιά του όρους Αράκυνθος ή Ζυγός, σε μία ρεματιά κατάφυτη από πλατάνια. Το Μοναστήρι είναι άμεσα συνδεδεμένο με την Έξοδο της φρουράς των Μεσολογγιτών, αφού σ' αυτό κατέφυγαν οι διασωθέντες Μεσολογγίτες μετά το ολοκαύτωμα της Εξόδου.

⁴⁹ Χρήστος Ευαγγελάτος, *Ιστορία του Μεσολογγίου...*, σ. 428.

⁵⁰ ΓΑΚ Ν. Αιτωλοακαρνανίας, *Μνήμες Εορτών Εξόδου, Κατάλογος εκθεμάτων*, Μεσολόγγι 2002, σ.σ. 4, 19.

Το πανηγύρι τελείται, ουσιαστικά, από μερικές, αποκλειστικά, ανδρικές παρέες οι οποίες χωρίζονται σε «Αρματωμένους» και «Καβαλαραίους.» Τα μέλη της παρέας ανέρχονται σε δεκαπέντε με είκοσι και προέρχονταν, μέχρι πρόσφατα, από την τάξη των μικροεπαγγελματιών, των γεωργών, των αλιέων, καθώς επίσης και των μικροκτηματιών. Οι Αϊσυμιώτες είναι οργανωμένοι σε συλλόγους, καθένας από τους οποίους έχει το δικό του στέκι όπου συγκεντρώνονται τα μέλη του καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.⁵¹ Αρχηγός κάθε «παρέας», όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται η ομάδα των Αϊσυμιωτών, είναι το αρχαιότερο μέλος της το οποίο έχει μετάσχει στην πανήγυρη για πολλά συνεχή έτη και καλείται «καπετάνιος» ή «μπουλουκτσής.»⁵² Υπάρχει επίσης και η «μάννα», ο υπεύθυνος επί των δαπανών του εορτασμού. Οι παλαιότεροι Αϊσυμιώτες, στο σύνολό τους μικροεισοδηματίες, μετά τη λήξη του πανηγυριού, άρχιζαν να συγκεντρώνουν χρήματα, προκειμένου να καλύψουν τα έξοδα του επόμενου εορτασμού, αποταμιεύοντάς τα σε κουμπάρα. Στις παρέες των πανηγυριστών, κατά τις ημέρες του μεγάλου εορτασμού, προστίθενται και αγόρια νηπιακής ηλικίας ντυμένα με φουστάνελες και αρματωμένα, όπως οι μεγάλοι, διατρέχοντας έτσι το στάδιο της μύησης.

Οι αρματωμένοι φορούν την πατροπαράδοτη στολή: μαύρη μεταξωτή σκούφια, βαθύχρωμο μάλλινο «ντουλαμά», επάνω στο φαρδομάνικο άσπρο πουκάμισο, κάλτσες λευκές με μαύρες καλτσοδέτες και τσαρούχια με μαύρες φούντες. Πάνω στην τελετουργική αυτή στολή τοποθετούν την ασημένια αρματωσιά ή άρματα, αυθεντικά προγονικά κειμήλια, τα οποία κάθε χρόνο λιγοστεύουν. Μάλιστα, πολλές αρματωσιές έχουν πουληθεί σε στιγμές οικονομικών δυσκολιών και έχουν αντικατασταθεί από φθηνό μέταλλο.

Η δεύτερη κατηγορία των Αϊσυμιωτών, οι Καβαλαραίοι, είναι οργανωμένοι κατά το πρότυπο των Αρματωμένων, αλλά όχι τόσο αυστηρά. Πανηγυρίζουν ντυμένοι με τα καθημερινά τους ρούχα, ενώ μερικοί φορούν τη μαύρη σκούφια παρόμοια με τους Αρματωμένους. Από την άλλη μεριά,

⁵¹ Σουζάνα Τρίτση Μουλχάουζερ, *Μεσολόγη*, *Ο τόπος και οι άνθρωποι*, εκδόσεις ολκός, Αθήνα 2002, σ.85.

⁵² Γ. Ν. Αικατερινίδης, *Η λαϊκή πανήγυρις του Αγίου Συμεώνος εις Μεσολόγγιον κατά την Πεντηκοστή*, χ.ε., Αθήνα 1972 σ. 181.

φροντίζουν να έχουν άλογο, όσο γίνεται πιο όμορφο και γερό, στολισμένο με κορδέλες, φούντες, χάντρες, χρωματιστά μαντίλια και λουλούδια.

Κάθε παρέα έχει τα δικά της καθιερωμένα μουσικά όργανα με οργανοπαίχτες τσιγγάνους, τους «Γυφταίους», οι οποίοι αποτελούν τη «ζυγιά», με αποκλειστικά όργανα το «ζουρνά» ή «πίπιζα» και το «νταούλι». Οι Γυφταίοι, οι οποίοι κάθε χρόνο έρχονται από μακριά με τις οικογένειές τους, είναι, συνήθως, οι ίδιοι σε κάθε παρέα, στενά δεμένοι μαζί της, ενώ, σχεδόν, πάντοτε βαφτίζουν τα παιδιά τους στον Αϊ-Συμιό, κατά τη διάρκεια του πανηγυριού με κουμπάρους τους Αϊσυμιώτες. Μάλιστα, από τους σύγχρονους συγγραφείς, ο Αιτωλικιώτης Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος γράφει ότι οι ντόπιοι πάνε στο πανηγύρι του Αϊ-Συμιού *«για ν' ακούσουν το νταούλι και το ζουρνά και να αισθανθούν άλλη μια φορά τη Ρούμελη ν' αντηχεί σαν ένας μεγάλος παλμός στην καρδιά τους.»* Απομιμήσεις του αϊσυμιώτικου πανηγυριού είναι, αντίστοιχα, της Αγί' Αγάθης Αιτωλικού (22-24 Αυγούστου) και της Αγίας Παρασκευής Νεοχωρίου.⁵³

Ο εορτασμός αρχίζει τη νύχτα του Σαββάτου, παραμονή της Πεντηκοστής, με τη δύση του ήλιου. Οι Αρματωμένοι, φορώντας τα καθημερινά τους ρούχα και τη μαύρη σκούφια στο κεφάλι, τρώνε έξω στο δρόμο, η κάθε παρέα χωριστά, και με τη συνοδεία της ζυγιάς τραγουδούν και χορεύουν μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες. Την ημέρα της Πεντηκοστής, μετά τη Θεία Λειτουργία, αρχίζει η διαδικασία της συγκρότησης κάθε παρέας. Η ζυγιά, πηγαίνει στο σπίτι του καπετάνιου της, ο οποίος τότε αρχίζει να ετοιμάζεται, ενώ οι μουσικοί συνοδεύουν με αϊσυμιώτικους σκοπούς. Αφού ετοιμαστεί ο καπετάνιος και η «καπετάνισσα» κεράσει τους οργανοπαίχτες, ακολουθούμενος από τους μουσικούς, που παίζουν αδιάκοπα, πηγαίνει πεζός στο σπίτι του δεύτερου συντρόφου του ο οποίος τον περιμένει έτοιμος. Ο καπετάνιος φιλιέται σταυρωτά με τον Αρματωμένο του σπιτιού, ανταλλάσσει ευχές με τους ενοίκους, δέχεται το κέρασμα της οικοδέσποινας και με το σύντροφό του κατευθύνεται στο σπίτι του τρίτου μέλους, όπου επαναλαμβάνεται η ίδια διαδικασία, μέχρι να συγκροτηθεί όλη η συντροφιά. Η παρέα καταλήγει στο μαγαζί για το μεσημεριανό φαγοπότη και γλέντι μέχρι τις απογευματινές ώρες. Κατόπιν, θα κατευθυνθεί, όπως και οι άλλες παρέες, στο

⁵³ Θ. Γκόρπας- Β. Γκόρπας, *Το πανηγύρι του Αϊ-Συμιού, μία Μεσολογγίτικη λαογραφία*, εκδόσεις Ζυγός, Αθήνα 1972, σ. 14.

μητροπολιτικό ναό του Αγίου Σπυρίδωνα, από όπου θα πάρουν το εκεί φυλασσόμενο λάβαρό τους.⁵⁴

Το απόγευμα, Αρματωμένοι και Καβαλαραίοι κατευθύνονται προς την έξοδο της πόλης. Προηγούνται, πεζή, οι παρέες των Αρματωμένων από τους οποίους προπορεύονται δύο κρατώντας δίσκο με κόλλυβα για το μνημόσυνο των Εξοδιτών που θα τελεστεί στο Μοναστήρι. Ακολουθούν οι παρέες των Καβαλαραίων με επικεφαλής το σημαιοφόρο ο οποίος κρατεί το λάβαρο. Φθάνοντας στο μοναστήρι τους υποδέχονται πλήθος συγγενών και φίλων οι οποίοι παρευρίσκονται εκεί από νωρίς (ορισμένοι από την προηγούμενη μέρα) για να ετοιμάσουν την εκκλησία, τα κελιά και γενικότερα για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε χιλιάδες προσκυνητές, ντόπιους και ξένους που αρχίζουν να συρρέουν από αργά το βράδυ και ως το μεσημέρι της επομένης.

Ως το 1940, οι πανηγυριστές πήγαιναν περπατώντας μέχρι το εικόνισμα του Αγίου, στη συμβολή της εθνικής οδού Αθηνών-Ιωαννίνων με το δρόμο του Αϊ- Συμιού και από εκεί ως το μοναστήρι με αραμπάδες και σούστες. Οπωσδήποτε, όμως, λόγω της κακής βατότητας του δρόμου, δεν έλειπαν και τα μικροατυχήματα. Μάλιστα, το 1936, συνέβη και το μοναδικό θανατηφόρο ατύχημα στην ιστορία του πανηγυριού, όταν η σούστα μιας παρέας ανετράπη και σκοτώθηκε ένας πανηγυριστής. Φυσικά, ως ένδειξη πένθους, λίγη ώρα αργότερα, το πανηγύρι διαλύθηκε.⁵⁵

Τριγυρισμένος από το γιορταστικό πλήθος, ανάμεσα στους τσιγγάνους και τα άλογα, γλεντώντας αδιάκοπα, ο Αϊσυμιώτης χαίρεται, ανταλλάσσοντας με τους συντρόφους του την ευχή « και του χρόνου καλόν Αϊ- Συμιό να χουμε.» Με την παραδοσιακή γύφτικη μουσική, χορεύει τους παραδοσιακούς ρουμελιώτικους χορούς, καθώς και τους ευτράπελους, «πιπέρι» και «χελάκι» ή «αλυσίδα », ενώ στο τέλος σέρνει το χορό του πεθαμένου. Κατά τη διάρκεια του χορού αυτού, γίνεται αναπαράσταση φόνου ενός αρματωμένου από σύντροφό του έπειτα από παρεξήγηση. Ο φονιάς μετανιώνει και θρηνεί, ενώ, κατόπιν ραντισμού του νεκρού με νερό και επίκληση του Αγίου Συμεώνος συντελείται η ανάστασή του.⁵⁶

⁵⁴ Σ. Τρίτση Μουλχάουζερ, *Μεσολόγι*, *Ο τόπος και οι άνθρωποι...*, σ. 86.

⁵⁵ Θ. Γκόρπας- Β. Γκόρπας, *Το πανηγύρι του Αϊ- Συμιού, μία Μεσολογγίτικη λαογραφία...*, σ. 22.

⁵⁶ Γ. Ν. Αικατερινίδης, *Η λαϊκή πανήγυρις του Αγίου Συμεώνος...*, σ. 187.

Το επόμενο πρωί της εορτής του Αγίου Πνεύματος, ύστερα από διακοπή μόνο για τη Θεία λειτουργία και το μνημόσυνο, το γλέντι με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του συνεχίζεται ως τις απογευματινές ώρες. Οι παρέες, σχηματίζοντας πομπή, επιστρέφουν στο Μεσολόγγι, όπου, στην είσοδο της πόλης, τους υποδέχεται το μεσολογγίτικο πλήθος για να διασκεδάσει μαζί τους στο ολονύκτιο γλέντι που θα ακολουθήσει.

Την Τρίτη το μεσημέρι, οι ομάδες των αρματωμένων, συνοδευόμενες από πλήθος λαού, κατευθύνονται στο νησάκι Κλείσοβα για την τέλεση του μνημόσυνου υπέρ των πεσόντων κατά την Έξοδο. Η πανηγυρη συνεχίζεται στην πόλη του Μεσολογγίου μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες της Τετάρτης. Τα ξημερώματα, οι παρέες διαλύονται, ακολουθώντας τον αντίστροφο τρόπο του σχηματισμού τους και το πανηγύρι τελειώνει στην πόρτα κάθε καπετάνιου. Τον επίλογο αυτής της συγκινητικής εκδήλωσης αναλαμβάνει η ζυγιά παίζοντας την «μπατουνάδα», ιδιαίτερο αϊσυμιώτικο σκοπό την ώρα που ανατέλλει ο ήλιος.

Για το πανηγύρι, ο τοπικός τύπος έκανε, πάντα, συχνές και εγκωμιαστικές αναφορές. Χαρακτηριστικά, το 1859, τα «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» αφιέρωσαν ένα ολόκληρο φύλλο προκειμένου να περιγράψουν διεξοδικά το αϊσυμιώτικο έθιμο, ενώ, το 1880,⁵⁷ η «ΑΙΤΩΛΙΑ» επαινεί τους επιτρόπους του μοναστηριού οι οποίοι με εργατικότητα και ζήλο συνετέλεσαν στον εξωραϊσμό της Μονής.⁵⁸

Το πανηγύρι του Αϊ- Συμιού, εδώ και δύο αιώνες, παραμένει αυθεντικό, διατηρώντας το λαϊκό του χαρακτήρα. Ίσως είναι το μόνο από τα μεγάλα πανηγύρια της χώρας μας που διατηρείται ανόθευτο και δεν έχει επηρεαστεί από κάθε είδους εκσυγχρονισμούς. Πρόκειται για μία γιορτή η οποία έχει διαφυλάξει, παρά τη φθοροποιό δύναμη του χρόνου, τον πρωτογονισμό, την αφέλεια και την εγκάρδια ατμόσφαιρα των παλαιών χρόνων.

⁵⁷ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, φ. 6^{ης} Ιουνίου 1859.

⁵⁸ ΑΙΤΩΛΙΑ (Μεσολογγίου), φ. 6^{ης} Ιουνίου 1880.

Γ) Οικονομική ζωή

Λόγω της γεωγραφικής του θέσης, το Μεσολόγγι είναι μία πόλη η οποία, σε όλο το διάστημα της ύπαρξης και ανάπτυξής της, στηρίζεται, οικονομικά, στον πλούτο που παράγει η λιμνοθάλασσα. Η αλιεία, λοιπόν, αποτελεί το κύριο επάγγελμα του μεγαλύτερου ποσοστού των Μεσολογγιτών. Άλλωστε, ήδη, κατά το 18^ο αιώνα, στην κορυφή της ταξικής ιεράρχησης, έχουν ανέλθει οι караβοκυραίοι, στο σύνολό τους έμποροι και, συγχρόνως, πλοιοκτήτες, με έντονη παρουσία στα λιμάνια του εξωτερικού.

Είναι ιστορικά αποδεδειγμένο, ότι το Μεσολόγγι υπήρξε λίκνο του εμπορικού στόλου, αναπτύσσοντας σημαντική ακτοπλοΐα και εμπόριο στη Μεσόγειο,⁵⁹ την εποχή που άλλες πόλεις, ακόμη και νησιά, δε διέθεταν πλοία μικρά ή μεγάλα. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται η λειτουργία εμπορικού οίκου της οικογένειας Βάλβη στο Λιβόρνο της Ιταλίας, καθώς και το άνοιγμα της αγοράς της Τεργέστης για τη σταφίδα από το Μεσολογγίτη έμπορο Αθανάσιο Τζάλα το 1742.⁶⁰

Βάσει των υπάρχοντων αρχειακών δεδομένων, η πρώτη πλουτοπαραγωγική πηγή της πόλης ήταν τα ιχθυοτροφεία (τα ιβάρια) τα οποία δεν επαρκούσαν για να θρέψουν τον ολοένα αυξανόμενο πληθυσμό. Έτσι, οι Μεσολογγίτες προσανατολίστηκαν στην τέχνη της ναυπηγικής, με αποτέλεσμα το Μεσολόγγι να εξελιχθεί σε σπουδαίο κέντρο ναυπηγικής, με αξιόλογο στόλο, ο οποίος ξεχύθηκε στις θάλασσες, κατακτώντας τα σκήπτρα της περιοχής στην εμπορική ναυτιλία. Μάλιστα, αναφέρεται ότι στο Μεσολόγγι, το 18^ο αιώνα, λειτούργησε το πρώτο ναυπηγείο της Ελλάδας, γεγονός που συνετέλεσε στην ανάπτυξη μεγάλου εμπορικού στόλου.⁶¹

Ήδη, από την προεπαναστατική περίοδο, η εκμετάλλευση της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου, καθώς και της γειτονικής πόλης, του Αιτωλικού, βασιζόταν στη λειτουργία των ιχθυοτροφείων. Πριν από την Επανάσταση, τα ιχθυοτροφεία αυτά ήταν σουλτανικά νομήματα με έσοδα 20.000 γροσιών (αναφορικά με το Μεσολόγγι) και 9.000 (του Αιτωλικού).

⁵⁹ Β.Α. Λαμπρόπουλος, *Μεσολόγγι, η Ιερή Πόλη Μητέρα της Ελλάδος, Ιστορία, Λαογραφία-Παράδοση, Γράμματα-Περιήγηση-Αξιοθέατα*, εκδόσεις Βασδέκης, Αθήνα 2003, σ. 47.

⁶⁰ Σουζάνα Τρίτση- Μουλχάουζερ, *Μεσολόγγι, Ο τόπος και οι άνθρωποι...*, σ. 43.

⁶¹ Β.Α. Λαμπρόπουλος, *Μεσολόγγι...*, σ.σ. 18-19.

Μετεπαναστατικά, πέρασαν στην ιδιοκτησία του Ελληνικού Δημοσίου το οποίο τα εκμεταλλευόταν με τη μέθοδο της ενοικίασης.⁶²

Οι λιμνοθάλασσες Μεσολογίου και Αιτωλικού έχουν συνολική έκταση 150.000 στρέμματα και τα ενοικιαζόμενα ιχθυοτροφεία είναι τα εξής: Κλείσοβα, Πλόσταινα, Ανατολικό - Κεντρικό – Δυτικό Βασιλάδι, Κόμμα, Σχοινιάς, Προκοπάνιστος, Θολή, Μεγάλος Ποταμός και Πόρος.⁶³ Εκτός όμως από τα παραπάνω, στην ευρύτερη περιοχή της λιμνοθάλασσας, των λιμνών Τριχωνίδας και Λυσιμαχίας (άλλοτε λίμνης Αγγελοκάστρου) και του δέλτα του Αχελώου, υπάρχουν ορισμένα ιχθυοτροφεία όπως του Πεταλά, του Σουπίου, του Αγγελοκάστρου, των Παπαδάτων, της Μπούκας και της Συκιάς.⁶⁴ Οπωσδήποτε, ακόμη πιο μακριά τίθενται τα ιχθυοτροφεία της Βόνιτσας με τις λίμνες Βουλκαριά και Σαλτίνη, καθώς και τα ρηχά νερά μεταξύ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδας σ' ένα ολόκληρο οικοσύστημα κοντά στον Αμβρακικό.

Όσον αφορά τη διαχείριση και εκμετάλλευση των ιχθυοτροφείων, σύμφωνα με το παλαιότερο υπάρχον έγγραφο, φαίνεται ότι αυτά ενοικιάστηκαν για τρία έτη σε κάποιον ιδιώτη, ενώ μετά τη λήξη της τριετούς αυτής μίσθωσης εκδιδόταν διακήρυξη «πενταετούς ενοικίασεως των θυννείων- ιχθυοτροφείων και ιχθυοτρόφων λιμνών του Κράτους». Τα κυριότερα σημεία της συμφωνίας που κατοχυρώθηκαν με τη διαδικασία της ενοικίασης ήταν τα παρακάτω:

- 1) Οι ενοικιαστές όφειλαν να δώσουν αξιόχρεους εγγυητές για ποσότητα ίση με το ενοίκιο δύο ετών.
- 2) Δεν επιτρεπόταν στους ενοικιαστές να χρησιμοποιούν δηλητήριο για την αλίευση. Μια ανάλογη πράξη τιμωρούνταν με την ποινή του προστίμου, που ισοδυναμούσε με το 1/4 του ετήσιου ενοικίου, ενώ σε περίπτωση επανάληψης της παράβασης, θα γίνονταν «έκπτωτοι της ενοικίασεως» πληρώνοντας τα δεδουλευμένα ενοίκια του έτους.
- 3) Τα ψάρια που αλιεύονταν από τα θυννεΐα – ιχθυοτροφεία και τις λίμνες δεν υπόκειντο σε διατίμηση. Κάθε ενοικιαστής δικαιούταν να τα πουλήσει σε όποια τιμή ήταν συμφέρουσα γι' αυτόν.

⁶² Κ.Α. Στασινόπουλος, *Το Μεσολόγγι...*, σ. 268.

⁶³ Ο.π., σ. 267.

⁶⁴ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, φ. 5^{ης} Ιουλίου 1915.

- 4) Από τη στιγμή που ενοικιάζονταν οι λίμνες, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν ως ιχθυοτροφεία, ενοικιαζόταν μαζί και κάθε άλλη πρόσοδος εντός της λίμνης, όπως για παράδειγμα τα υπάρχοντα καλάμια. Η παράμετρος αυτή δεν ίσχυε για τη λίμνη του Μεσολογγίου, εκτός κι αν ενοικιάζονταν, ολικά, όσα ιχθυοτροφεία ανήκαν στη λίμνη. Έτσι, ο ενοικιαστής που μίσθωνε κάποια ιχθυοτροφεία στη λίμνη, έπρεπε να πληρώνει 2.800 δραχμές ως ελάχιστο ποσό για το συνολικό περιεχόμενο της λίμνης.
- 5) Οι ενοικιαστές όφειλαν να παραδώσουν τα ιχθυοτροφεία, μετά την έκπνευση της προθεσμίας, σε πολύ καλή κατάσταση, καθαρισμένα και περιφραγμένα, ενώ οι αύλακες των λιμνών έπρεπε να είναι άψογα περιποιημένοι.
- 6) Το Δημόσιο δεν είχε κανένα δικαίωμα «επί των λέμβων, των δικτύων και των λοιπών συνέργων των ενοικιαστών». Παράλληλα, στους ενοικιαστές των λιμνών, παρέχόταν η δυνατότητα να οικοδομήσουν σ' αυτές οικίσκους για τις ανάγκες της υπηρεσίας τους. Μετά τη λήξη της προθεσμίας, οι οικίσκοι αυτοί έμεναν στην κατοχή της κυβέρνησης, ενώ οι ενοικιαστές λάμβαναν, ως αποζημίωση, το ήμισυ της αξίας τους σύμφωνα με την εκτίμηση που γινόταν εκείνη τη συγκεκριμένη περίοδο.
- 7) Τέλος, το Δημόσιο δεν επιβαρυνόταν με καμία ευθύνη προς τους ενοικιαστές για οποιαδήποτε ζημιά συνέβαινε και για οποιοδήποτε λόγο.⁶⁵

Φαίνεται όμως ότι είχε, ήδη, αρχίσει λαθραλιεία, η οποία ανάγκασε την Κυβέρνηση να διακηρύξει, μέσω της Γραμματείας των Οικονομικών, απαγορευτικά μέτρα. Ένα απ' αυτά ήταν η απαγόρευση αλιευτικών και κάθε είδους πλοιαρίου εντός των ενοικιαζόμενων ιχθυοτροφείων και λιμνών, αλλά και κάθε είδους αλιείας χωρίς την άδεια του ενοικιαστή .

Μία επιπλέον διαπίστωση σχετικά με τη μίσθωση των ιχθυοτροφείων είναι η εξής: Προκειμένου κάποιος ν' αναδειχθεί ενοικιαστής ιχθυοτροφείου, εκτός από τον πρώτο εγγυητή, απαιτούνταν και τρεις ακόμη υπέρ του ενοικιαστή και του αρχικού εγγυητή, για την εξασφάλιση του ενοικίου του Δημοσίου. Στη συνέχεια, ο αρχικός ενοικιαστής είχε το δικαίωμα να προβεί

⁶⁵ Μ. Μπακαδήμα – Σ. Τσατσά, *Δημόσια Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα...*, σ.σ. 128-130.

σε ενοικίαση του ιχθυοτροφείου σε δεύτερο, ο οποίος με τη σειρά του μπορούσε να εκμισθώσει αυτό ή τμήμα του σε τρίτον για κάποιο χρονικό διάστημα.

Από τη δική τους σκοπιά, οι τοπικές αρχές και ο τύπος, διατυπώνουν, συχνά, σκέψεις και προβληματισμούς σχετικά με την ιδέα μιας αποδοτικότερης, για την πόλη, χρήσης του πλούτου της λιμνοθάλασσας. Έτσι, το 1901, ο, τότε, δήμαρχος Μεσολογγίου Γ. Μακρής, πρότεινε στους ενοικιαστές των ιχθυοτροφείων να συγκατατεθούν, προκειμένου να τεθεί δημοτικός φόρος στα ψάρια, ένα λεπτό την οκά, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση των ενοικιαστών. Ως εναλλακτική λύση προτάθηκε η κατάθεση ενός μέρους των εσόδων των ιχθυοτροφείων στο Δήμο Μεσολογγίου.⁶⁶

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το ζωογόνο, για την πόλη, ζήτημα των ιχθυοτροφείων, προσέκρουσε στο, εξίσου, ζωτικό, για τον τόπο, θέμα της κατασκευής του λιμανιού στο Μεσολόγγι. Ένας επιπλέον λόγος για τον οποίο η κατασκευή του λιμανιού καθυστέρησε να υλοποιηθεί, αποτέλεσε η αντίδραση των ενοικιαστών των ιχθυοτροφείων.⁶⁷ Τελικά, το λιμάνι θα κατασκευαστεί το 1931,⁶⁸ ενώ δύο χρόνια αργότερα θα ιδρυθεί από τους ελεύθερους αλιείς του Μεσολογγίου συνεταιρισμός εκμετάλλευσης αλυκών και ιχθυοτροφείων, ο οποίος θεωρούνταν απαραίτητος για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων της αναξιοπαθούσας τάξης των αλιέων. Σύμφωνα με τον ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ, ο συγκεκριμένος συνεταιρισμός θα είχε ως αποτέλεσμα : α) Την οικονομική ανακούφιση των ελεύθερων αλιέων ο αριθμός των οποίων είχε αυξηθεί σημαντικά, β) την ίδρυση του ταμείου ασφαλείας, γ) την αύξηση της παραγωγής και δ) την ομαλή διάθεση των ιχθύων της λιμνοθάλασσας στην αγορά του Μεσολογγίου.⁶⁹ Επιπλέον, μόλις το 1923 γίνεται λόγος για την αναγκαιότητα της δημιουργίας υδροβιολογικού σταθμού στο Μεσολόγγι, αφού η αύξηση της παραγωγής απαιτούσε την εφαρμογή της βιομηχανικής πρακτικής.⁷⁰

Το 1966, άρχισαν οι εργασίες βελτίωσης του λιμένα, ο οποίος δεν είχε ολοκληρωθεί μέχρι τότε, με αποτέλεσμα να παρεμποδίζεται η οικονομική

⁶⁶ ΜΙΚΡΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, φ. 4^{ης} Φεβρουαρίου 1896.

⁶⁷ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 4^{ης} Φεβρουαρίου 1903.

⁶⁸ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, φ. 15^{ης} Μαΐου 1931.

⁶⁹ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, φ. 10^{ης} Σεπτεμβρίου 1933.

⁷⁰ ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ (Μεσολογγίου), φ. 22ας Ιουλίου 1923.

ανάπτυξη της πόλης. Μάλιστα, το 1956, σε φύλλο της εποχής, αναφέρεται ότι οι λιμενεργάτες διέρχονταν τρομερή οικονομική κρίση. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο αυτή, ένας λιμενεργάτης σημείωσε 54 ημερομίσθια μέσα σε επτά μήνες. Και τούτο γιατί ελάχιστα ιστιοφόρα μπορούσαν να πλευρίσουν το λιμάνι, ενώ τα φορτία που μετέφεραν ήταν μη αξιόλογου περιεχομένου.⁷¹ Το μόνο πρόβλημα που θα προέκυπτε, σχετικά με την κατασκευή του λιμένος, ήταν η διακοπή, από το κράτος, της χρηματοδότησης των έργων μετά τον Απρίλιο του 1967. Ωστόσο, κάτι τέτοιο, σύμφωνα με τον τύπο της εποχής θεωρούνταν αδύνατο, δεδομένου ότι, σε μία τέτοια περίπτωση, το κράτος θα επιβαρυνόταν με την ευθύνη ότι καθυστέρησε την έναρξη των έργων του Βιομηχανικού Συγκροτήματος των Αλυκών που επρόκειτο παράλληλα να πραγματοποιηθεί.⁷²

Η λειτουργία των ιχθυοτροφείων εξακολουθεί να υφίσταται επί των ημερών μας και αποτελεί πηγή πλούτου ζωτικής σημασίας για τους κατοίκους της περιοχής. Η ανάπτυξή τους ακολουθεί ανοδική πορεία, κυρίως, λόγω της εξέλιξης της τεχνολογίας και της μελέτης της ιχθυοκαλλιέργειας μέσω της τεχνολογικής και πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

Εκτός όμως από τον πλούτο των ιχθυοτροφείων της, η λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου είναι γνωστή και για τις αλυκές της οι οποίες, ανέκαθεν, παρήγαν προϊόντα εξαγωγικού εμπορίου.

Η πρώτη αναφορά στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου γίνεται στα 1675 από το Γάλλο αρχαιολόγο Spon, ο οποίος είχε δει στον Άγιο Σώστη δύο ενετικές μαρσιλιάνες να φορτώνουν αλάτι. Από τη μεριά τους, οι Dodwel και Rouquevill μας πληροφορούν ότι το αλάτι αποτελεί σπουδαίο εξαγωγικό προϊόν της πόλης. Παράλληλα, μετά τα Ορλωφικά (1770), όπου η ναυτική δύναμη του Μεσολογγίου βρισκόταν στο απόγειο της δόξας της, τα πλοία του ναυτικού στόλου της πόλης μετέφεραν το αλάτι σε μεγάλα ευρωπαϊκά λιμάνια.⁷³

Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, οι αλυκές ανήκαν στην κοινότητα Μεσολογγίου και δεν αποτελούσαν νομήματα του κατακτητή, όπως συνέβη με τα ιχθυοτροφεία. Η συγκεκριμένη άποψη ενισχύεται από τα

⁷¹ ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ, φ. 7^{ης} Αυγούστου 1956.

⁷² ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, φ. 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1966.

⁷³ Κ. Α. Στασινόπουλος, *Το Μεσολόγγι...* σ. 250.

συγγράμματα των περιηγητών, οι οποίοι, ενώ απαριθμούν όλες τις σουλτανικές προσόδους του Μεσολογγίου, δε συμπεριλαμβάνουν σ' αυτές το αλάτι, παρά το γεγονός ότι επισημαίνεται η σπουδαιότητα της αλατοπαραγωγής. Μετά την απελευθέρωση, οι αλυκές περιήλθαν στο Δημόσιο, χωρίς, ωστόσο, η κοινότητα Μεσολογγίου να λάβει κάποια αποζημίωση ή οποιοδήποτε άλλο προνόμιο από το αλάτι. Να σημειωθεί ότι οι αλυκές Μεσολογγίου, με συστηματική καλλιέργεια, θα μπορούσαν να παράγουν ακόμη και 300.000.000 οκάδες το χρόνο, συγκριτικά με τις άλλες αλυκές της Ελλάδας των οποίων η παραγωγή δεν αυξάνεται με τον ίδιο ρυθμό.⁷⁴

Πριν από το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, οι αλυκές του Μεσολογγίου παρήγαν 5-6 εκατομμύρια οκάδες κατ' έτος. Ειδικότερα, το 1921, λόγω των ευνοϊκών καιρικών συνθηκών, το παραγόμενο ποσό άλατος ξεπέρασε τα 10.000.000 οκάδες, ενώ μετά το 1922 (έτος κατά το οποίο κατασκευάστηκαν νέες αλυκές) η παραγωγή άγγιξε τα 13.000.000 οκάδες.

Γύρω στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, λειτούργησαν στο Μεσολόγγι τρεις αλυκές. Η Άσπρη, στα Β. Α της λιμνοθάλασσας, η αλυκή της Τουρλίδας, που βρίσκεται νότια, καθώς και η Μαύρη αλυκή στα Ν.Α, η οποία σταμάτησε να λειτουργεί στις αρχές του περασμένου αιώνα, πιθανόν και νωρίτερα, αφού γι' αυτήν δε γίνεται καμία εκτενής αναφορά.⁷⁵ Ειδικότερα για τις αλυκές Άσπρη και της Τουρλίδας, πληροφορούμαστε ότι καλλιεργούνται ανελλιπώς ανάμεσα στα έτη 1895-1900, ενώ το παραγόμενο προϊόν, ως μονοπωλιακό, μεταφέρεται σε ειδική αποθήκη άλατος απ' όπου παραλαμβάνεται από την Εταιρεία Διαχείρισεως Μονοπωλίων Ελλάδος.

Το 1915 γίνεται λόγος για την εκβιομηχάνιση της παραγωγής άλατος, η οποία, μέχρι τη δεδομένη χρονική στιγμή, εξασφαλιζόταν με πρωτόγονα μέσα. Η υλοποίηση ενός τέτοιου στόχου, κατά τον τότε κυβερνώντα νομάρχη, θα έλυne το βιοποριστικό πρόβλημα των Μεσολογγιτών, ανασύροντάς τους από τη δίνη της αθλιότητας στην οποία είχαν περιέλθει. Έντεκα χρόνια αργότερα, το 1926, ο Κ.Α. Στασινόπουλος αναφέρει ότι είχε, ήδη, ψηφιστεί νόμος για την ίδρυση αγροτικών φυλακών στην Τουρλίδα, με απώτερο στόχο τη χρησιμοποίηση των φυλακισμένων, ως εργατών, για την κατασκευή άλατος. Η

⁷⁴ Ο.π., σ. 247.

⁷⁵ Μ. Μπακαδήμα – Σ. Τσατσά, *Δημόσια Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα...*, σ. 140.

πρόταση αυτή βασίστηκε στο γεγονός ότι η Ιταλία ακολουθούσε την παραπάνω τακτική με αποτέλεσμα το αλάτι, που παρήγε, να πωλείται σε ιδιαίτερα χαμηλή τιμή.⁷⁶

Πάντως ο οραματισμός του Νομάρχη, ότι, μέσω της εκβιομηχάνισης της αλατοπηγιάς, θα εξυπηρετηθούν και οι γειτονικές χώρες, καθώς και η ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, δε διαψεύστηκε.⁷⁷ Ήδη, από το 1966, εγκρίθηκαν από την Επιτροπή του Υπουργείου Εμπορίου τα καταστατικά των δύο φορέων του Βιομηχανικού Συγκροτήματος Μεσολογγίου-α) της Χημικής Εταιρείας Μεσολογγίου με μετοχικό κεφάλαιο 8,2.000.000 δολάρια και β) της Εταιρείας Ελληνικής Υαλουργίας με μετοχικό κεφάλαιο 3,5.000.000 δολαρίων των οποίων τα καταστατικά δημοσιεύθηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στο τεύχος των Ανωνύμων Εταιρειών-προκειμένου να κατασκευαστεί στην πόλη εργοστάσιο αλυκών.⁷⁸ Οι αλυκές εξακολουθούν να λειτουργούν μέχρι σήμερα, αποτελώντας μία από τις σημαντικότερες πλουτοπαραγωγικές πηγές της πόλης του Μεσολογγίου, με διεθνή εμβέλεια και χρήση.

Εκτός, όμως, από την παραγωγή άλατος στην περιοχή Μεσολογγίου και Αιτωλικού, στον υπόλοιπο νομό, με έμφαση στην περιοχή Αγρινίου και Ακαρνανίας, η καλλιέργεια του καπνού αποτελούσε και εξακολουθεί ν' αποτελεί, μία από τις βασικότερες ασχολίες των κατοίκων. Ειδικότερα, η οικονομική και κοινωνική άνθιση του Αγρινίου και, κατά συνέπεια, η σημερινή μορφή της πόλης οφείλει πολλά στην καπνοπαραγωγή και είναι συνδεδεμένη με την ακμή γνωστών οικογενειών όπως οι Παπαστράτοι.⁷⁹ Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, ιδρύθηκε στο Μεσολόγγι καπνεργοστάσιο το οποίο λειτουργούσε εντός της πόλης σε μισθωμένο κτίριο.⁸⁰

Η παλαιότερη αναφορά στο καπνεργοστάσιο Μεσολογγίου γίνεται το 1888 από τον τοπικό τύπο. Σύμφωνα μ' αυτόν, το εργοστάσιο κοπής καπνού βρίσκεται σε πλήρη αποσύνθεση λόγω της αδιαφορίας των αρμοδίων. Ο διευθυντής και οι συσκευαστές υφίστανται μόνο κατά τον τύπο, ενώ η

⁷⁶ Κ. Α. Στασινόπουλος, *Το Μεσολόγγι...*, σ.σ. 247-248.

⁷⁷ ΒΗΜΑ (Μεσολογγίου) φ. , 17^{ης} Μαΐου 1915.

⁷⁸ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, φ. 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1966.

⁷⁹ Τ.Ε.Δ.Κ. Νομού Αιτωλοακαρνανίας Ε.Ε.Τ.Α.Α , *Αιτωλοακαρνανία φυσικό περιβάλλον, ιστορία, μνημεία, οικολογικές και πολιτιστικές διαδρομές*, Μεσολόγγι 1995, σ. 39.

⁸⁰ Μ. Μπακαδήμα – Σ.Τσατσά, *Δημόσια Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα...*, σ. 145.

συσκευασία των προϊόντων τελείται από τους καπνοπώλες.⁸¹ Επιπρόσθετα, μία δεκαετία περίπου αργότερα, πληροφορούμαστε για την εμφάνιση λαθρεμπορίου καπνού στις περιοχές Αγρινίου, Βόνιτσας, Ναυπάκτου και Μεσολογγίου, γεγονός που είχε ως συνέπεια τη μείωση των εισπράξεων του καπνεργοστασίου.⁸²

Πάντως, το 1899, η Κυβέρνηση επεδίωξε τη δημιουργία μονοπωλίου καπνού. Ωστόσο, συνάντησε τη σθεναρή αντίσταση των καπνεμπόρων, καθώς και του τοπικού τύπου, που υποστήριζαν ότι μία ανάλογη ενέργεια θα σήμαινε την καταστροφή του εμπορίου του συγκεκριμένου προϊόντος, ενώ θα βύθιζε «εις την απελπισίαν και τον τάφον χιλιάδας γεωργικής χείρας.»⁸³

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι το καπνεργατικό ζήτημα αποτελούσε μέρος ολόκληρου του καπνικού ζητήματος και απασχόλησε την ελληνική οικονομία για πολλά χρόνια, δεδομένου ότι ο καπνός ήταν το κυριότερο εξαγωγικό προϊόν. Για να κατανοήσουμε καλύτερα το πρόβλημα, θα πρέπει να εξετάσουμε τους παράγοντες που έπαιξαν ρόλο σ' αυτό. Σε πρώτη βάση, λοιπόν, τίθενται οι καπνοπαραγωγοί χωρικοί, οι οποίοι, αφού δούλεψαν σκληρά σχεδόν όλο το χρόνο, θέλουν να πουλήσουν το προϊόν τους στους εμπόρους για εξαγωγή κυρίως. Έπειτα αναφέρουμε τους καπνεργάτες, που επεξεργάζονταν αυτό το προϊόν και τους καπνεμπόρους οι οποίοι ενδιαφέρονταν να εξάγουν όσο το δυνατόν περισσότερο προϊόν προκειμένου να αποκομίσουν περισσότερο κέρδος. Τέλος, ο βασικός παράγοντας είναι το κράτος το οποίο ως κύριο σκοπό είχε την εξασφάλιση των φόρων.

Η κάθε μερίδα υπηρετούσε τα δικά της συμφέροντα. Από τη μια μεριά, οι καπνέμποροι έρχονταν σε συνεχή επαφή με τους καπνοπαραγωγούς χωρικούς, πετυχαίνοντας, τις περισσότερες φορές, να τους στρέψουν κατά των καπνεργατών, ως υπευθύνων για την παρεμπόδιση των εξαγωγών. Στη συνέχεια, οι καπνεργάτες με τους αγώνες τους, σαν εποχιακό και σκληρά εκμεταλλευτόμενο προλεταριάτο, ήταν από τις πρώτες κοινωνικές ομάδες στην Ελλάδα που είχαν οργανωθεί για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους, αφού το ζήτημα της εξαγωγής επεξεργασμένων ή

⁸¹ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ, φ. 4^{ης} Δεκεμβρίου 1888.

⁸² ΜΙΚΡΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, φ. 14^{ης} Δεκεμβρίου 1895.

⁸³ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 31^{ης} Οκτωβρίου 1899.

ανεπεξέργαστων καπνών, ήταν για αυτούς απόλυτα ζωτικό. Υπενθυμίζουμε ότι, για πρώτη φορά, αντέδρασαν, το 1909, στο Βόλο, όταν ζήτησαν τη μη εξαγωγή ανεπεξέργαστων καπνών. Το πρόβλημα έγινε πολύ οξύτερο μετά την επέκταση της Ελλάδας στη Μακεδονία και Θράκη που ήταν τόποι παραγωγής καπνού. Αντίθετα, η Ελλάδα έγινε πρώτη παραγωγός χώρα στα Βαλκάνια και πρώτη στις εξαγωγές καπνών, μετά το Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.⁸⁴

Η κατάσταση αναφορικά με το καπνοκοπήριο Μεσολογγίου άρχισε να παρουσιάζει κάποια βελτίωση, ήδη, από το 1903, καθώς τα στοιχεία που δίνονται για την παραγωγή της τελευταίας διετίας είναι αρκετά ικανοποιητικά.⁸⁵ Μετά το 1903, στον τοπικό τύπο, δε συναντάμε καμία αναφορά για το Καπνεργοστάσιο Μεσολογγίου παρά μόνο για την κίνηση της παραγωγής του καπνού και τη δράση των καπνεργατών της πόλης. Έτσι, το 1967, το Σωματείο Καπνεργατών Μεσολογγίου, το οποίο αριθμούσε 180-200 άτομα, διαμέσου του προέδρου του, ζητούσε από την Κυβέρνηση να μεριμνήσει ώστε το Υπουργείο Εμπορίου και ο Οργανισμός Καπνού να εγκαταστήσει στις Κρατικές Αποθήκες Μεσολογγίου σύγχρονα μηχανήματα επεξεργασίας καπνού. Με τον τρόπο αυτό θα εξασφαλιζόταν η μόνιμη εργασία όλο το χρόνο και δε θα στέλνονταν τα καπνά προς επεξεργασία στο Αγρίνιο, πράγμα αντιοικονομικό και αντιμεσολογγίτικο.⁸⁶

Στη συνέχεια, έντονο ενδιαφέρον επέδειξε ο Τρικούπης και για τη δημιουργία σιδηροδρομικού δικτύου στο Μεσολόγγι. Ειδικότερα, στις 13 Ιουνίου 1888, άρχισαν οι εργασίες επί της γραμμής Μεσολογγίου-Αγρινίου, ενώ, στις 12 Δεκεμβρίου 1889, ο Πρωθυπουργός αποφάσισε να επεκτείνει τη γραμμή ως το Κρυονέρι, ώστε να συνδεθεί, ατμοπλοϊκά, με την Πάτρα και τις γραμμές των ΣΠΑΠ. Ωστόσο, οι Βέλγοι, με τους οποίους αποφάσισε, ο ίδιος, να συνεργαστεί, δεν αποδέχτηκαν τους όρους κατασκευής της προέκτασης (επιχορήγηση και κατασκευή της γέφυρας του Ευήνου από το δημόσιο με υποχρέωση του αναδόχου να εφοδιάσει την εταιρεία εκμετάλλευσης με την απαραίτητη αποβάθρα κλπ.), με αποτέλεσμα να τους αφαιρέσει το δικαίωμα εκμετάλλευσης της κρατικής γραμμής Μεσολογγίου- Αγρινίου⁸⁷.

⁸⁴ Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927) Επαναστατικές εξαγγελίες*, εκδόσεις Κομμούνα/ ιστορική μνήμη, Αθήνα 1990, σ. 51.

⁸⁵ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ.11^{ης} Μαρτίου 1903.

⁸⁶ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, φ. 10ης Ιουνίου 1967.

⁸⁷ Ο ΠΟΛΙΤΗΣ (Αγρινίου), φ. 23^{ης} Απριλίου 1890.

Μια τέτοια ενέργεια από μέρους του Πρωθυπουργού αποτέλεσε πραγματική πρόκληση, αφού η Ελλάδα, ανέκαθεν, ανήκει στην καπιταλιστική περιφέρεια και χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό εξάρτησης - οικονομικής, πολιτικής, στρατιωτικής, πολιτιστικής - η οποία είναι αποτέλεσμα της διείσδυσης των πολυεθνικών μονοπωλίων σ' αυτήν. Τα μονοπώλια αυτά, συνυφασμένα με το ελληνικό μονοπωλιακό κοσμοπολίτικο κεφάλαιο, αντιπροσωπεύουν τεράστια οικονομική ισχύ που μετατρέπουν την περιφέρεια σε μία απόλυτα εξαρτημένη από τη μητρόπολη χώρα⁸⁸. Ωστόσο, η στάση του Τρικούπη απέναντι στους Βέλγους, δικαιολογείται, απόλυτα, από το γεγονός ότι, στη φάση αυτή (1885-1895), ο «τρικουπισμός» θ' αποτελέσει τη συνέχεια της παράδοσης του κόμματος του Μαυροκορδάτου και του Βούλγαρη (με φιλοβρετανικό προσανατολισμό), σε αντιπαράθεση με το «δηλιγιαννισμό» που προερχόταν από την πολιτική παράδοση του Κωλέττη και του Κουμουνδούρου (με ρωσογαλλικό, κατά κανόνα, προσανατολισμό)⁸⁹.

Παρά το ενδιαφέρον του Τρικούπη για την ανάπτυξη της πόλης, δεν έλειψαν και οι επικρίσεις. Άλλωστε, η οικονομική πολιτική του, είχε, κατά καιρούς, προκαλέσει αντιπαράθεσεις μεταξύ των Μεσολογγιτών. Χαρακτηριστικά, στην τοπική εφημερίδα ΑΙΤΩΛΙΑ (25 Απριλίου 1888), κατηγορείται η Κυβέρνηση ότι «εδείξατο περιφανή εν τω φορολογείν και σπαταλάν αστοργίαν... και διεκρίθη επι ενόχω ακηδία και αδιαφορία περί την ενίσχυσιν των παραγωγικών δυνάμεων του τόπου και την κραταίωσιν του ιδιωτικού βαλαντίου». Στην ίδια, όμως, εφημερίδα, δεκαπέντε μήνες αργότερα (13 Αυγούστου 1889), αναγράφεται ότι «επί τη προσεγγιζούση λήξει του δευτέρου λογιστικού έτους, επιτεύχθηκε η παγίωσις των οικονομικών του Κράτους»⁹⁰.

Έτσι, με σύμβαση που επικυρώθηκε διά του νόμου ΑΨΗΘ της 2ας Ιανουαρίου 1890 και δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 65/173.1890, η εκμετάλλευση της αρχικής γραμμής, καθώς και η κατασκευή και εκμετάλλευση της προέκτασης,

⁸⁸ Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821- 1985)* εξαρτημένη ανάπτυξη, εκδόσεις GUTENBERG, Παιδαγωγική Σειρά, Αθήνα 1986, σ. 21.

⁸⁹ Π. Β. Πετρίδης, *Ελληνική Πολιτική...*, σ. 135.

⁹⁰ Σ. Κανίνιας, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και το Μεσολόγγι/ Ο δεσμός του μεγάλου πολιτικού με την ιδιαίτερη πατρίδα του*, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 2000, σ. 32.

προσφέρθηκαν στον Χ. Αποστολίδη ο οποίος ίδρυσε την Εταιρεία Σιδηροδρόμου Βορειοδυτικής Ελλάδος (Σ.Β.Δ.Ε.) το Μάρτιο του 1890⁹¹.

Η λειτουργία της γραμμής Μεσολογγίου–Αγρινίου άρχισε τον Οκτώβριο του 1891, ενώ, ταυτόχρονα, δόθηκε για κοινή χρήση η προέκταση από το Μεσολόγγι στο Κρυονέρι, το ατμόπλοιο και η αποβάθρα. Ωστόσο, το μικρό μήκος της γραμμής και ο οξύς ανταγωνισμός μεταξύ των αμαξηλατών, περιόρισαν τα έσοδα της Εταιρείας σε ποσοστά χαμηλότερα των δαπανών της, με συνέπεια, για το μεγαλύτερο διάστημα λειτουργίας της, η εκμετάλλευση του Σ.Β.Δ.Ε. να καταστεί ελλειμματική.⁹²

Ήδη, από την έναρξη των εργασιών του σιδηροδρόμου, παρακολουθούμε, μέσα από τα δημοσιεύματα του τοπικού τύπου, ποικίλες αντιδράσεις που αφορούσαν την κατασκευή του και την πορεία των έργων του. Ιδιαίτερα, η καταστροφή μέρους του τείχους της πόλης, προκειμένου να κατασκευαστεί η σιδηροδρομική γραμμή, προκάλεσε ισχυρό μένος, κυρίως όσων είχαν τοποθετηθεί ενάντια στην τρικουπική κυβέρνηση. *«Εν τω προηγουμένω ημών φύλω κατηγγείλαμεν τον συμπολίτην ημών Πρωθυπουργόν ότι επέτρεψε να κατεδαφισθή μέρος του φρουρίου της πόλεως ημών διά να κατασκευασθώσι τα καταστήματα του σιδηροδρόμου Μεσολογγίου-Αγρινίου. Ο ανόσιος τούτος άνθρωπος επέτρεψε να κατεδαφισθή ολόκληρος η ανατολική πλευρά αυτού και ήδη οι εργολάβοι του σιδηροδρόμου δι' εργατών Οθωμανών κατεδάφησαν αυτή ως και την ιεράν πύλην.»*⁹³ Ωστόσο, παρά τη σκληρή κριτική για το έργο και τον εμπνευστή του, είκοσι μέρες αργότερα, διαμέσου της ίδιας εφημερίδας, διαβιβάστηκαν ευχαριστίες στο διευθυντή και γραμματέα της Εταιρείας Σιδηροδρόμου για την προθυμία, την ευγένεια και το ζήλο που επέδειξαν στην επιτέλεση του έργου τους.

Οι ζημιές που υπέστη το δίκτυο των Σ.Β.Δ.Ε. κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου δεν ήταν σοβαρές. Για το λόγο αυτό, το 1945, η λειτουργία του αποκαταστάθηκε πλήρως. Ωστόσο, το 1952, οι Σ.Β.Δ.Ε., κατόπιν πτώχευσής τους, κατάσχονται από το Ελληνικό Δημόσιο και υπάγονται πλέον στους Σιδηροδρόμους Πειραιώς, Αθηνών, Πελοποννήσου

⁹¹ Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, φ. 23^{ης} Απριλίου 1890.

⁹² Πρόδρομος Ματζαρίδης, *Συνοπτικό Ιστορικό των Ελλήνων Σιδηροδρόμων*, έκδοση του Οργανισμού Σιδηροδρόμων Ελλάδος, Αθήνα 1996, σ. 88.

⁹³ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ, (Μεσολογγίου) φ. 3^{ης} Ιουλίου 1888.

(ΣΠΑΠ). Τέλος, το 1962, μετά την ενοποίηση των υπεραστικών σιδηροδρόμων, (Ν.Δ.4246/62), το δίκτυο Σ.Β.Δ.Ε. αποτελεί, πλέον, τμήμα των Σ.Ε.Κ. περιορισμένης σημασίας από άποψης μεταφορικού έργου.⁹⁴

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι ο Χ. Τρικούπης είχε την πρόθεση να επεκτείνει το δίκτυο Σ.Β.Δ.Ε. μέχρι την Άρτα, ίσως βορειότερα, όραμα που δεν κατόρθωσε να υλοποιήσει. Το όραμα του Τρικούπη άρχισε να παίρνει μορφή το 1951, όταν μηχανικός από την Αθήνα μετέβη στο Κρουονέρι, όπου εξέτασε τον τρόπο εκβραχισμού της θαλάσσιας πλευράς της Βαράσοβας προκειμένου να πραγματοποιηθεί η επέκταση της σιδηροδρομικής γραμμής από τις περιοχές Κρουονέρι, Κάτω Βασιλική, Αντίρριο.⁹⁵ Στις αρχές Ιουλίου του 1910 άρχισε η κατασκευή των διακλαδώσεων της γραμμής μέχρι την κεντρική πλατεία Μπότσαρη και τις όχθες του Αχελώου απέναντι από την Κατοχή. Μάλιστα παρατίθεται η πληροφορία ότι «ο ρηξικέλευθος διευθυντής του Σιδηροδρόμου Κ. Οικονόμου σκοπόν έχει όπως εις τας όχθας του Αχελώου κατασκευάση μέγα καφεστιατόριον. Τούτο δε μεγάλως θέλει ωφελήσει την Εταιρίαν διότι ο Αχελώος θα καταντήσῃ τότε το Φάληρον του Μεσολογγίου και του Αιτωλικού και ἰδία κατά το θέρος, εἴν μάλιστα θέσῃ εις κυκλοφορίαν και νυχτερινά τρένα.»⁹⁶

Το σιδηροδρομικό δίκτυο Μεσολογγίου-Αγρινίου εξυπηρέτησε το Νομό Αιτωλοακαρνανίας για 82 ολόκληρα χρόνια. Το 1970 οι Σ.Β.Δ.Ε. σταματούν να λειτουργούν, καθώς επίσης και το συγκεκριμένο δίκτυο, δεδομένου ότι η εκμετάλλευσή τους κρίνεται υπερβολικά ελλειμματική.⁹⁷ Ωστόσο, οι γραμμές και οι διάφορες εγκαταστάσεις διατηρήθηκαν ως τις μέρες μας, ενώ ήδη έχει διαμορφωθεί σιδηροδρομικό δίκτυο προκειμένου να καλύψει την απόσταση Μεσολογγίου-Αγρινίου.

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη το γεγονός ότι το Μεσολόγγι αποτελεί μία περιοχή με έντονη γεωργική και κτηνοτροφική δραστηριότητα, δικαιολογείται, απόλυτα, η ίδρυση Γεωργικού Σταθμού στην πόλη.⁹⁸ Η

⁹⁴ Π. Ματζαρίδης, *Συνοπτικό Ιστορικό των Ελλήνων Σιδηροδρόμων...*, σ. 89.

⁹⁵ ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ (Μεσολογγίου), φ. 14 ⁹⁵ Ιανουαρίου 1951.

⁹⁶ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ (Μεσολογγίου), φ. 23 ⁹⁵ Μαΐου 1910.

⁹⁷ Π. Ματζαρίδης, *Συνοπτικό Ιστορικό...*, σ. 89.

⁹⁸ Ως Γεωργικοί Σταθμοί νοούνται τα δημόσια αγροκτήματα στα οποία εφαρμόζονται βελτιωμένες μέθοδοι καλλιέργειας, διατροφής οικόσιτων ζώων και καταπολέμησης των ασθενειών. Μεταξύ των κυριότερων έργων τους είναι η παραγωγή και διάθεση δενδρυλλίων, εκλεκτών ποικιλιών των οπωροφόρων δέντρων.

σύσταση του ιδρύματος αυτού πραγματοποιήθηκε, πιθανότατα, το 1895, ενώ για την κάλυψη των εσόδων του διενεργούνταν έρανοι σε συνδυασμό με τη λειτουργία Επιτροπής Εισπράξεων «υπέρ του ενταύθα Γεωργικού Σταθμού εράνων», η οποία απαρτιζόταν από επιφανείς πολίτες.

Η χρησιμότητα του Σταθμού επέβαλε τη λειτουργία του έξω από την πόλη. Μάλιστα, είναι προτιμότερο ν' αναφερόμαστε σε πολλούς Γεωργικούς Σταθμούς, οι οποίοι λειτουργούσαν σε περιοχές γύρω από το Μεσολόγγι, όπως για παράδειγμα στο Ευηνοχώρι. Τα αγροκτήματα, στα οποία έδρευαν οι Γεωργικοί Σταθμοί, προέρχονταν από δωρεές ιδιωτών προς το Δήμο και στη συνέχεια από το Δήμο προς το Δημόσιο ή ακόμη και από πωλήσεις κτημάτων.⁹⁹

Σχετικά με την ύπαρξη και λειτουργία του Γεωργικού Σταθμού, ο τοπικός τύπος περιορίζεται σε δύο μόνο αναφορές. Η πρώτη χρονολογείται το 1903, όταν ο διευθυντής του Γεωργικού Σταθμού Αιτωλοακαρνανίας ενημέρωνε τους κτηματίες της περιοχής για τα προϊόντα του Οργανισμού ο οποίος έδρευε και στην Πάτρα. Μάλιστα, ενθάρρυνε τον αγροτικό πληθυσμό στο να τον συμβουλευθεί, υποσχόμενος ο ίδιος να προσφέρει συμφέρουσες τιμές.¹⁰⁰ Η δεύτερη αναφορά προέρχεται από άλλη εφημερίδα, επτά χρόνια αργότερα, και είναι πολύ απογοητευτική. Ειδικότερα, επισημαίνεται η αδιαφορία του ίδιου του διευθυντή του Γεωργικού Σταθμού Μεσολογγίου να περιοδεύσει στο Νομό, καθοδηγώντας τους γεωργοκτηματίες σχετικά με ζητήματα που αφορούσαν την παραγωγή τους. Επομένως, θα ήταν προτιμότερη η κατάργηση του συγκεκριμένου θεσμού, δεδομένου ότι η οργάνωσή του είναι πλημμελής και δεν προσφέρει καμία ωφέλεια στον αγροτικό τομέα του Νομού.¹⁰¹

Μετά το 1910, τόσο ο τύπος όσο και τα συμβόλαια της εποχής, δεν αναφέρουν τίποτε επιπλέον για το Γεωργικό Σταθμό Μεσολογγίου, έτσι ώστε ν' αγνοούμε την περαιτέρω δράση του στην περιοχή.

Αναφορικά, λοιπόν, με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η οικονομική και κοινωνική κατάσταση που ενυπάρχει στο Μεσολόγγι τη συγκεκριμένη περίοδο (1900-1967) συνάδει με

⁹⁹ Μ. Μπακαδήμα – Σ. Τσατσά, *Δημόσια Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα...*, σ. 171.

¹⁰⁰ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, φ. 20^{ης} Οκτωβρίου 1903.

¹⁰¹ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ, φ. 29^{ης} Μαΐου 1910.

τις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Επιπλέον, είναι ανάγκη να επισημάνουμε ότι η κύρια πρόσοδος του μεσολογγίτικου πληθυσμού προέκυπτε από την αλιεία η οποία ακόμη και σήμερα εξακολουθεί να αποτελεί την κύρια πλουτοπαραγωγική πηγή της πόλης και της γύρω περιοχής.

Σύντομη επισκόπηση της εκπαιδευτικής ιστορίας του Μεσολογγίου από τα προεπαναστατικά χρόνια ως το 1922.

Την περίοδο κατά την οποία στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης τερμάτιζε ο σκοτεινός Μεσαίωνας και ανέτειλε το φως των γραμμάτων και των τεχνών, μετά την Άλωση, στην περιορισμένη, εδαφικά, Βυζαντινή Αυτοκρατορία, η Παιδεία βρισκόταν σε δυσχερή θέση. Για δύο, περίπου, αιώνες, λόγω της σκληρότητας του κατακτητή και της έλλειψης καταρτισμένων ατόμων, προκειμένου να αναλάβουν το έργο του εκπαιδευτικού, η Παιδεία περιήλθε σε μαρασμό, γεγονός που είχε ως συνέπεια την υποβάθμισή της. Ωστόσο, βαθμιαία, με τα προνόμια που παραχώρησε ο Τούρκος κυρίαρχος στην Εκκλησία και το Πατριαρχείο, καθώς και με την αμέριστη συμπαράσταση των Φαναριωτών, των ηγεμόνων των Παραδουνάβιων ηγεμονιών, των ελληνικών κοινοτήτων του εξωτερικού, των μεγάλων διδασκάλων του Γένους, των ιδιωτών και των εμπόρων, η Παιδεία αναπτύχθηκε σε ύψιστο βαθμό και συνετέλεσε, ώστε να διατηρηθεί άσβεστη και αλώβητη η μακραίωνα ελληνική παράδοση. Παράλληλα, η απήχηση που είχε η Παιδεία στις ψυχές των υπόδουλων Ελλήνων, προκάλεσε ανύψωση του ηθικού τους και τόνωσε την πίστη τους για ελευθερία και εθνική αποκατάσταση.¹⁰²

Όσον αφορά την πόλη του Μεσολογγίου, τη δεδομένη περίοδο, παράλληλα με την οικονομική, εμπορική και επιχειρηματική δραστηριότητα, αναπτύσσεται σπουδαία πνευματική κίνηση. Το 1641, εγκαθίσταται εκεί ο διδάσκαλος του Γένους Γιαννούλης ο Αιτωλός. Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι και το γεγονός ότι το έτος αυτό, που συνιστά την πρώτη, έγκυρη χρονολογία της Ιστορίας του Μεσολογγίου, σχετίζεται με τον εγκαινιασμό της παιδείας του.

Η παρουσία του Ευγένιου στο Μεσολόγγι, επί μία τετραετία, υπήρξε επωφελής και σωτήρια για όλους τους κατοίκους και όχι μόνο για «*τούς περί αυτόν φοιητάς*». Ο σπουδαίος αυτός δάσκαλος, είχε συναίσθηση της πνευματικής αποστολής του, και φαίνεται ότι συνδέθηκε προσωπικά με πολλούς Μεσολογγίτες. Σε επιστολή προς το μαθητή του Γρηγόριο Μάνεση, ο

¹⁰² Σ. Ευαγγελόπουλος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσής*, τεύχος Α', χ.ε., Αθήνα 1984, σ. 47.

Ευγένιος ο Αιτωλός, εκφράζεται με πολύ αγάπη για τους Μεσολογγίτες. Χαρακτηριστικά, αναφέρει: «...Όταν πηγαίνεις εκεί χαιρέτα μας όλους και κοινή και κατ' όνομα, και δίδασκέ τους να έχουν φόβον Θεού και να συλλογίζονται τα μετά ταύτα...». Στην ίδια επιστολή, διαφαίνεται σχετικός υπαινιγμός του Ευγενίου, ο οποίος δεν έπαυσε να παρακολουθεί από μακριά τον τόπο της άλλοτε πνευματικής διακονίας του. «...Γράψαι προς ημάς τα πάθη των Μεσολογγιτών και τι τους προξένησε η αμάθεια και η απαιδευσιά η πολλή.» Επιπλέον, σε επιστολή του Αναστάσιου Γόρδιου προς το Μητροπολίτη Ναυπάκτου και Άρτης, συνταγμένη το 1698, γίνεται αναφορά στους κατοίκους του Μεσολογγίου και των γύρω περιοχών, ως ανθρώπων πιστών μέχρι θανάτου. « ...Και πάντες τοις της Μεγάλης Εκκλησίας θεσπίσασιν υπείκειν μάλλον ή ζειν αιρούνται.»¹⁰³

Προς το τέλος του 17^{ου} αιώνα, οι Μεσολογγίτες θα διέλθουν ένα στάδιο σοβαρής δοκιμασίας εξαιτίας της τελευταίας φάσης του ενετοτουρκικού πολέμου (1684 – 1699), γεγονός που θα προκαλέσει έντονη κάμψη και στα εκπαιδευτικά ζητήματα του τόπου. Ωστόσο, με την είσοδο του 18^{ου} αιώνα, το Μεσολόγγι ανακάμπτει. Κυρίως, τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, η οικονομική πρόοδος της πόλης είναι εμφανής. Μάλιστα, συνδυάζεται με την ανάδειξη της Παιδείας της, διότι τότε ιδρύθηκαν στο Μεσολόγγι η Παλαμαϊκή Σχολή από τον Παναγιώτη Παλαμά (1760) και η Σχολή Ελληνικών Μαθημάτων από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης το 1762.

Ο φερόμενος ως ιδρυτής της Παλαμαϊκής Σχολής Παναγιώτης Παλαμάς γεννήθηκε, το 1722, στο Μεσολόγγι, όπου διδάχτηκε τα εγκύκλια μαθήματα στην κοινοσυντήρητη Σχολή Ελληνικών Μαθημάτων η οποία λειτουργούσε, τότε, στην πόλη. Η άποψη ότι το όνομά του ήταν αρχικά Παλαμάρης και μετατράπηκε σε Παλαμάς για να συνδεθεί με τον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, είναι αβάσιμη. Και τα δύο ονόματα συνυπήρχαν στο Μεσολόγγι ως ονόματα διαφορετικών προσώπων. Μάλιστα, ο Αναστάσιος Παλαμάρης, σύγχρονος του Παναγιώτη Παλαμά, πρωτοστάτησε το 1762 στην ίδρυση, από το Πατριαρχείο, της Σχολής Ελληνικών Γραμμάτων στο Μεσολόγγι.

¹⁰³ Σ. Α. Κανίνιας, *Μεσολόγγι, δύο κεφάλαια της ιστορίας του ...*, σ. 11.

Ο Παναγιώτης Παλαμάς, ανήσυχος και φιλομαθής, συμπλήρωσε τη μόρφωσή του στα Ιωάννινα και την Κωνσταντινούπολη, όπου συνδέθηκε με τον Ευγένιο Βούλγαρη, με τον οποίο δίδαξε στην Αθωνιάδα Σχολή από το 1753 ως το 1759. Ωστόσο, στη συνέχεια, προέκυψαν διαφωνίες και έριδες οι οποίες προκάλεσαν την αποχώρηση από την Αθωνιάδα, αρχικά του Βούλγαρη και έπειτα του Παλαμά. Αργότερα, ο δεύτερος επέστρεψε στο Μεσολόγγι και διορίστηκε Σχολάρχης της κοινοσυντήρητης Σχολής. Μάλιστα, εξαιτίας του μεγάλου κύρους του, η συγκεκριμένη Σχολή τιτλοφορήθηκε Παλαμαϊκή και προσείλκυσε πολυάριθμους ακροατές από όλα τα μέρη της Ελλάδας.

Οι μαθητές της Παλαμαϊκής Σχολής διδάσκονταν εκκλησιαστική (βυζαντινή) μουσική με τη χρήση «Μαθηματαρίων», δηλαδή, χειρογράφων τα οποία περιείχαν, εκτός από μουσικά σύμβολα, και τα κείμενα των μελοποιημένων εκκλησιαστικών ύμνων. Έτσι, τα «Μαθηματάρια» απέβαιναν έξοχα όργανα σπουδής της ελληνικής γλώσσας.¹⁰⁴

Στην Παλαμαϊκή Σχολή δίδαξαν, κατά καιρούς, και άλλοι δάσκαλοι. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τον Αθανάσιο Πάριο (1725-1813), κληρικό μορφωμένο και από τους επιφανέστερους συγγραφείς της εποχής του ο οποίος ήλθε στο Μεσολόγγι, το 1762, προσκαλεσμένος από τον Παναγιώτη Παλαμά, φίλο και συμμαθητή του στην Αθωνιάδα, και παρέμεινε για μία πενταετία. Όπως ο ίδιος αναφέρει σε επιστολή του προς τον Δωρόθεο Βουλισμό, «...διέτριβον με την επαγγελίαν του ιεροκύρηκος εις Μεσολόγγιον...Από το Μεσολόγγιον, αναχωρήσας κατά το ξζ (1767) έρχομαι εις Θεσσαλονίκην.» Επιπλέον, οι Μεσολογγίτες είχαν το προνόμιο να ακούσουν και τις διδαχές του εθνομάρτυρα και ισαποστόλου Κοσμά του Αιτωλού (1714-1779), τα κηρύγματα του οποίου αποτελούσαν σπουδαία μαθήματα για τον υπόδουλο ελληνικό λαό.

Ο Παναγιώτης Παλαμάς αποσύρθηκε από τη διεύθυνση της Σχολής το 1880, λόγω γήρατος, και μετά από τρία χρόνια απεβίωσε. Τον διαδέχθηκε ο δευτερότοκος γιος του Γρηγόριος, επίσης ικανότατος λόγιος. Μαζί του φαίνεται ότι δίδαξε στη Σχολή, για ορισμένο χρονικό διάστημα, ο Ιθακήσιος διδάσκαλος Βασίλειος Κανέλλος. Ο Σπυρίδων Τρικούπης, ο οποίος

¹⁰⁴ Σ. Α. Κανίνιας, *Μεσολόγγι, δύο κεφάλαια της ιστορίας του...*, σ. 14.

διετέλεσε μαθητής της Παλαμαϊκής Σχολής (το 1800 ήταν 12 ετών), αναφέρει, ως διαδόχους του Παναγιώτη Παλαμά, και τους δύο γιους του, τον πρωτότοκο Ιωάννη και το δευτερότοκο Γρηγόριο. Ο Ιωάννης, «*εκ των επισημοτάτων ελλήνων διδασκάλων*», όπως τον χαρακτηρίζει ο Τρικούπης, έφυγε από το Μεσολόγγι για μία, περίπου, εικοσαετία (1808-1828). Το χρονικό αυτό διάστημα, διετέλεσε διδάσκαλος των ελληνικών μαθημάτων στην Αθήνα, έπειτα στην Κωνσταντινούπολη και τέλος στην Οδησό. Από την άλλη πλευρά, ο αδελφός του Γρηγόριος Παλαμάς παρέμεινε στο Μεσολόγγι και σχολάρχησε «*εθνωφελώς και ευκλεώς*» ως το 1821, χρονολογία κατά την οποία έπαυσε η λειτουργία της Παλαμαϊκής Σχολής, και πέθανε σε νεαρή ηλικία από τις κακουχίες της πρώτης πολιορκίας του Μεσολογγίου.¹⁰⁵

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι, τόσο η Παλαμαϊκή όσο και η Πατριαρχική Σχολή, δεν ήταν αυτοτελείς. Η σύσταση της δεύτερης βεβαιώνεται πανηγυρικά, αλλά η περαιτέρω λειτουργία της δεν τεκμηριώνεται επαρκώς. Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου, απίθανο το ενδεχόμενο να ενώθηκε με την κοινοσυντήρητη υπό τη σχολαρχία του Παλαμά, έτσι ώστε και οι δύο να αποτέλεσαν ενιαία Σχολή, διαβαθμισμένη σε τάξεις μαθητών, οι οποίοι έφθαναν περίπου τους 300. Ο Παλαμάς δίδασκε τους «προκεχωρημένους» και εξαιτίας του κύρους του προσδόθηκε στη Σχολή ο τίτλος της Παλαμαϊκής ή Παλαμαίας ή ακόμη Μεσολογγίτιδος Ακαδημίας.

Αξιομνημόνευτες, επίσης, είναι και ορισμένες μαρτυρίες για την παιδεία στο Μεσολόγγι κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα (πριν από την έναρξη της Επανάστασης). Πιο συγκεκριμένα, ο άγγλος αρχαιολόγος Edward Dodwell, πραγματοποίησε δύο περιηγήσεις στην Ελλάδα (1801-1806) κατά τη διάρκεια των οποίων επισκέφτηκε και το Μεσολόγγι. Στην πόλη αυτή συνομίλησε με πολλά πρόσωπα, ένας εκ των οποίων ήταν ο Γρηγόριος Παλαμάς, τον οποίο χαρακτηρίζει μορφωμένο άνθρωπο και γνώστη της αρχαίας ελληνικής. Ο περιηγητής προσθέτει ότι η οικογένεια Παλαμά είχε το μονοπώλιο της παιδείας στον τόπο της και ότι πολλοί σπουδαίοι Κωνσταντινοπολίτες έστελναν τα παιδιά τους να σπουδάσουν στο Μεσολόγγι. Την ίδια πόλη επισκέφθηκε και ο ιατροφιλόσοφος Διονύσιος Πύρρος ο Θεσσαλός (1774-1853), κατά το έτος 1813, οποίος, αναφερόμενος στην Παλαμαϊκή Σχολή

¹⁰⁵ Σ. Α. Κανίνιας, *Μεσολόγγι...*, σ. 17.

έγραψε ότι «το Μεσολόγγιον κατ' αυτούς τους χρόνους έκβαλε πολλούς ελλόγιμους άνδρας και επιστήμονας.»¹⁰⁶

Η καρποφορία της Παλαμαϊκής Σχολής υπήρχε πλουσιότατη. Για πολλές δεκαετίες τροφοδοτούσε τους υπόδουλους Έλληνες και καλλιεργούσε στις ψυχές τους το θάρρος και την τόλμη για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων και την ανάκτηση της ελευθερίας τους.

Με την έναρξη του εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, η πόλη του Μεσολογγίου, έχοντας στη διάθεσή της τη μεγάλη και αξιόλογη εκπαιδευτική παράδοση της Παλαμαϊκής Σχολής, θα φροντίσει άμεσα για τη συνέχιση της Παιδείας της. Οι Μεσολογγίτες, χωρίς να έχουν υπόψη τους τη Διακήρυξη της Συνέλευσης της Επιδαύρου, (1822), διατηρούσαν ζωντανό μέσα τους το νόημα του κειμένου της: «*Απόγονοι του σοφού και φιλανθρώπου Έθνους των Ελλήνων, σύγχρονοι των νυν πεφωτισμένων και ευνοημένων λαών της Ευρώπης, θεαταί των καλών...*». Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, οι Μεσολογγίτες, σχεδόν ενστικτωδώς, αναζήτησαν και πέτυχαν τη σύσταση νέων σχολείων στην πόλη τους. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την έκθεση περί δημοσίας εκπαιδεύσεως (1825) του τότε εφόρου Παιδείας Γρηγορίου Κωνσταντά, στο Μεσολόγγι λειτουργούσαν δύο Σχολές: «μία Κεντρική Αλληλοδιδασκτική και μία Γραμματική όπου διδάσκεται η Αρχαία Ελληνική και η Ιταλική...». Επίσης υπάρχει και μία άλλη ένδειξη για τη λειτουργία Σχολής «Παιδευτηρίου Ελληνικών» στο Μεσολόγγι αμέσως μετά το 1821.

Στο σημείο αυτό είναι ανάγκη να αναφέρουμε ότι, τη συγκεκριμένη περίοδο, κυκλοφορούσε στη Μόσχα ο έκτος τόμος του έργου «Στοιχειώδης Εγκυκλοπαίδεια των Παιδικών Μαθημάτων». Από τους συντάκτες του, ο Γεώργιος Γεννάδιος, με ένα φλογισμένο λόγο του, ξεσήκωσε, λίγα χρόνια αργότερα, τους κατοίκους του Ναυπλίου, προκειμένου να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στη μεγάλη εθνική προσπάθεια, ενώ ο Γεώργιος Λασσάνης, φιλικός και συνεργάτης του «Λόγιου Ερμή», είχε διδάξει στην Οδησό και κατέβηκε στην Ελλάδα μετά το 1828, προκειμένου ν' ασχοληθεί με την πολιτική. Ο πρόλογος του συγκεκριμένου έργου, το οποίο συντάχθηκε «εκ των αρίστων παιδικών βιβλίων της Γερμανίας», έχει αποκλειστικά ελληνικό χαρακτήρα και εκφράζει, τόσο την πίστη των λογίων του Γένους στην αξία της

¹⁰⁶ Σ. Α. Κανίνιας, *Μεσολόγγι...*, σ. 25.

εκπαίδευσης, όσο και την ανησυχία για τη δραστηριότητα εκείνων που θέλουν «να την παραστήσωσιν ως επιβλαβή εις τον κοινωνικόν βίον.» Η κοινή λοιπόν προσδοκία και ο οραματισμός που ένωναν τις φωνές των πνευματικών ανθρώπων της εποχής, ήταν εμφανείς: το Έθνος θα κατόρθωνε να αποτινάξει το βαρύ ζυγό μόνο με την εκπαίδευση. Με τον τρόπο αυτό θα έβρισκε τη δύναμη να αποβάλλει όλα τα ελαττώματα που του προσέδωσε η περίοδος της δουλείας.¹⁰⁷

Είναι, λοιπόν, εμφανής η επίδραση των μηνυμάτων του νεοελληνικού διαφωτισμού στις ψυχές των Ελλήνων, ήδη από τις παραμονές της Επανάστασης, πράγμα το οποίο μαρτυρεί και το ιδεολογικό μανιφέστο του 1821, η «Ελληνική Νομαρχία» (1906): «Ω πόση διαφορά ευρίσκεται εις την Ελλάδα από δέκα χρόνους ως την σήμερον. Εξειλήφθη εις τα περισσότερα μέρη η δεισιδαιμονία των γραμματικών (των λεξολατρών) και οι νέοι άρχισαν να μεταχειρίζονται τον αξιοτιμότερον καιρόν της ζωής των εις γνώσεις ωφελίμους και όχι να τον εξοδεύουν εις το να αποστηθίζωσι λέξεις. Η Λογική και τα Φυσικά ήνοιξαν τους οφθαλμούς των περισσοτέρων...»

Το αναγεννησιακό αυτό πνεύμα είναι διάχυτο και κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της Επανάστασης, στα ελάχιστα σχολεία που κατόρθωσαν να επιβιώσουν, κυρίως στα νησιά του Αιγαίου, καθώς και σε ορισμένες περιοχές της Πελοποννήσου. Το αγωνιζόμενο έθνος είχε στηρίξει εξολοκλήρου τις ελπίδες του στην αρετή και στην Παιδεία. «Η Παιδεία είναι τόσον αναγκαία εις τον άνθρωπον διά την ανάπτυξιν του λογικού του, όσον είναι αναγκαία η τροφή διά τη συντήρηση της ζωής του», τονίζεται σε προκήρυξη της Πελοποννησιακής Γερουσίας στις 27 Απριλίου του 1822. Η φιλοσοφία αυτή και η άσβεστη δίψα για μάθηση, ώθησε την Α' Εθνική Συνέλευση των Ελλήνων, το 1822, στη συγκρότηση μιας επιτροπής για την επεξεργασία του εκπαιδευτικού προγράμματος.¹⁰⁸

Ήδη, από την αρχή του αγώνα για την Ανεξαρτησία, η επιλογή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου ήταν τετελεσμένο γεγονός. Η συγκεκριμένη μέθοδος καθιερώθηκε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ως το 1880. Πρόκειται

¹⁰⁷ Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τεκμήρια ιστορίας*, τόμος Α' 1821-1894, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1990, σ.23.

¹⁰⁸ Απ. Παπανδρέου, *Η τραγωδία της εκπαίδευσης στην Ελλάδα (ή το στίγμα ενός «προπατορικού αμαρτήματος»)*, εκδόσεις Αφών Τολίδη, Αθήνα 1985, σ. 36.

για μία μέθοδο κατά την οποία πολλά παιδιά διδάσκονταν ταυτόχρονα από τους πιο προχωρημένους συμμαθητές τους υπό τη διεύθυνση ενός μόνο δασκάλου μέσα σε ενιαίο χώρο και μάθαιναν, έτσι, ανάγνωση, γραφή και αριθμητική. Ωστόσο, οι γενικές αρχές βάσης της δεν ήταν εντελώς ακριβείς και εμπειρωμένες στις αντιλήψεις περί αλληλοδιδασκτικού σχολείου, που κυριαρχούσαν στη δεκαετία του 1820, ούτε εξασφαλιζονταν πλήρως στις πρώτες πραγματοποιήσεις του. Έτσι, οι λεπτομέρειες της καθημερινής υλοποίησής τους εγείρουν προβλήματα σχετικά με το πνεύμα και την αποτελεσματικότητά τους.

Τη συγκεκριμένη περίοδο, η έννοια της εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα αποδεκτή ως το θεμελιώδες μέσο της εθνικής, κοινωνικής και πολιτικής σταθεροποίησης. Ο λόγος που κυριαρχεί, την εποχή αυτή, φέρνει στο προσκήνιο, σε μία άρρηκτη διασύνδεση, την έννοια της Παιδείας με την έννοια του Έθνους, όπου όλοι, σχεδόν, θεωρούν αναμφισβήτητη τη συνύπαρξη των δύο αυτών εννοιών. Σε μία εποχή, όπου τα πάντα γύρω από την ίδρυση ενός ελληνικού κράτους είναι ρευστά και όπου καμία προοπτική δεν είναι δυνατό να διαγραφεί με σαφήνεια, το θέμα «Έθνος – Παιδεία» γίνεται πρωταρχικό. Έτσι, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν παρά ελάχιστα στοιχεία καθαυτά ελληνικής παιδαγωγικής παράδοσης και παιδαγωγικού λόγου, κυρίως, εξαιτίας του περιφερειακού χαρακτήρα της Ελλάδας (όπου σύμφωνα με τον Τσουκαλά, η διείσδυση των ευρωπαϊκών θεσμικών και ιδεολογικών προτύπων αποτέλεσε το αναγκαίο συνακόλουθο της ενσωμάτωσής της στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα), η ελληνική παιδαγωγική σκέψη ανατρέχει σε ευρωπαϊκές πηγές.¹⁰⁹

Ειδικότερα, όσον αφορά το Μεσολόγγι, μετά το Γρηγόριο Παλαμά, τη διεύθυνση της Παλαμαίας Σχολής ανέλαβε ο διδάσκαλος Δημήτριος Παύλου ο οποίος, το 1824, εξέδωσε «Προκήρυξη» σχετικά με τη διδασκαλία της Γαλλικής Γλώσσας. Από το κείμενο της ενδιαφέρουσας αυτής προκήρυξης, παραθέτουμε το εξής απόσπασμα: *«Πρώτοι οι Μεσολογγίται μετά την ελευθέρωσίν μας από τον ζυγόν του βαρβάρου εφρόντισαν επιμόνως να συστήσουν σχολείον...ούτε είχαν προ καιρού ημελημένα οι φιλόκαλοι ούτοι πολίται τα τοιαύτα καταστήματα εις την πατρίδαν των. Εώς προ ολίγου ακόμη,*

¹⁰⁹ Ιωσήφ Σολομών, *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο, Μία τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820-1900*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σ.σ. 33-34.

με όλας τας εναντιότητας των καιρών, είχαν διδάσκαλον των ελληνικών γραμμάτων τον μακαρίτην Γρηγόριον τον Παλαμάν. Εστοχάσθησαν όμως τώρα καλόν και αναγκαίον να εισάξουν εις το παιδευτήριόν των πάρεκτος των ελληνικών γραμμάτων και την σπουδήν μιας γλώσσας της Ευρώπης, διά τας νέας με τους Ευρωπαίους σχέσεις των...προσκαλούνται λοιπόν όλοι οι φιλόμουσοι νέοι μεσολογγίται και της άλλης Ελλάδος να τρέξωσιν πρόθυμοι εις το νέον τούτο στάδιον των αγώνων του πνεύματος...».¹¹⁰ Στο ίδιο φύλλο, παρατίθεται επιστολή του Παύλου προς τον Αδαμάντιο Κοραή στο Παρίσι, ο οποίος ζητούσε βιβλία για το σχολείο του Μεσολογγίου.¹¹¹

Επιπρόσθετα, το καλοκαίρι του 1821, έρχονται στο Μεσολόγγι από την Ευρώπη ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος μαζί με τους Γεώργιο Πραϊΐδη, Γεώργιο Ψύλλα, Νικόλαο Λουριώτη, Γεώργιο Σέκερη και Αναστάσιο Πολυζωΐδη. Οι συγκεκριμένοι παραμένουν αρκετό χρονικό διάστημα στην πόλη, επικοινωνούν με πολλούς Μεσολογγίτες και, οπωσδήποτε, συντελούν στη διαμόρφωση της πνευματικής φυσιογνωμίας της πόλης. Ασφαλώς, την πνευματική ανάπτυξη του Μεσολογγίου, ενίσχυε και η παρουσία πολλών φιλελλήνων, οι οποίοι παρέμεναν κατά διαστήματα στην περιοχή, κυρίως, του Λόρδου Βύρωνα, που ήρθε στην πόλη το Δεκέμβριο του 1823 και παρέμεινε ως το θάνατό του (7 Απριλίου 1824).

Συμπερασματικά, λοιπόν, καταλήγουμε ότι η Παιδεία στο Μεσολόγγι, τόσο κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, όσο και κατά την Επανάσταση, υπήρξε, κατεξοχήν, Παιδεία ελληνικών γραμμάτων και χριστιανικής αγωγής και, αναμφίβολα, συνετέλεσε ώστε να ριζώσει στην ψυχή των Μεσολογγιτών βαθύ αίσθημα ευσέβειας και πατριωτισμού. Οι άνθρωποι αυτοί κατόρθωσαν να πορευθούν με γενναιότητα τον ανηφορικό, ιστορικό τους δρόμο, να υπερνικήσουν τις δυσχέρειες και να υπομείνουν πολλά δεινά. Μάλιστα, όσο πλήθαιναν οι δοκιμασίες, τόσο δυνάμωνε η ευσέβεια, η οποία τους αναδείκνυε δυνατούς «εν πολέμω». Και οι δοκιμασίες αυτές έφθασαν στην κορύφωσή τους κατά την περίοδο της τελευταίας πολιορκίας.

Ως ενδεικτικό στοιχείο για το εύρος της πατριωτικής συνείδησης των Μεσολογγιτών, παραθέτουμε μία μικρή περικοπή από το δημοσίευμα των

¹¹⁰ Σ. Α. Κανίνιας, *Μεσολόγγι, δύο κεφάλαια της ιστορίας του...*, σ. 29.

¹¹¹ Απ. Δασκαλάκης, *Κείμενα – Πηγαί της ιστορίας της ελληνικής εκπαίδευσης, σειρά τρίτη, Περι Παιδείας*, τόμος Α', χ.ε., Αθήνα 1968, σ. 410.

«Ελληνικῶν Χρονικῶν», σε ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα φύλλα τῆς εφημερίδας αὐτῆς. «... Ἐφοδοὶ συνεχεῖς καὶ μάχαι ἀπὸ ξηράς καὶ θαλάσσης ἀλλεπάλληλοι δε μας ἀφήσαν νὰ λάβωμεν καθόλου τὴν ἀναπνοή μας... Ἀλλοίμονον ὄμως! Κατέστησαν σιδηροῦς τοὺς βραχίονές μας, ὄχι ἡ ἀπελπισία, ἀλλὰ ὁ ὑπὲρ Χριστοῦ ἔρως καὶ ἡ σταθερά μας τελευταῖον ἀπόφασις τοῦ νὰ ζήσωμεν χριστιανοὶ ἐλεύθεροι, εἰδεμὴ νὰ χαθῶμεν...»

Μετὰ τὴν Ἐπανάσταση, καὶ συγκεκριμένα πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1827, οἱ Ἕλληνες οραματίζονται, ἤδη, γιὰ τὸ ἐλεύθερο κράτος τοὺς, ἓνα ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, κλιμακωμένο σε τρεῖς βαθμίδες ποὺ θὰ προσφέρεται δωρεάν, τουλάχιστον, ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρώτη βαθμίδα, σε ἀγόρια καὶ κορίτσια, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Βουλῆς, με ὑπεύθυνο στὴν Κυβέρνηση ἓναν εἰδικὰ ὀρισμένο Ὑπουργό. Ἐπιπλέον, τὸ δικαίωμα στὴ μόρφωση θὰ εἶναι συνταγματικὰ κατοχυρωμένο καὶ ἡ ἐκπαίδευση θὰ ἀποβλέπει στὴ διαμόρφωση ἐλεύθερων πολιτῶν ποὺ θὰ ἔχουν συνείδηση, τόσο τῶν καθηκόντων, ὅσο καὶ τῶν δικαιωμάτων τοὺς.

Ὡστόσο, με τὴν ὁργάνωση τοῦ Κράτους, ὁ προσανατολισμὸς τῆς Ἐκπαίδευσης φαίνεται νὰ ἀλλάζει ριζικὰ, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ μορφή τοῦ πολιτεύματος, ἀν συγκριθεῖ με τοὺς οραματισμοὺς τῶν Ἑλλήνων στα χρόνια τοῦ Ἀγῶνα. Εἰδικότερα, ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, με τὴν «πατρικὴ» στάση τοῦ ἀπέναντι στους πολῖτες τοῦ νέου κράτους, δίνει στὴν Ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν τοὺς ἓνα χαρακτήρα ἔντονα φιλανθρωπικὸ καὶ σωφρονιστικὸ. Τὸ πρῶτο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα ποὺ συσταίνεται μετὰ τὴν ἀφίξή τοῦ καὶ μάλιστα με προσωπικὴ τοῦ φροντίδα, εἶναι ἓνα ὀρφανοτροφεῖο τοῦ ὁποῖο οἱ τρόφιμοι υποβάλλονται σε βαριά σκληραγωγία -*προσκεφάλαιον μία πέτρα*- καὶ ἀπειλοῦνται με μία κλίμακα ποινῶν ποὺ φθάνει ἀκόμη ὡς καὶ τὴ διαπόμπευση. Ἀργότερα, ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευση, συγκροτημένη σύμφωνα με τὴ θέληση τοῦ Καποδίστρια, ψηφίζει ἓνα γενικὸ ἐκπαιδευτικὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖο ἐμπεριέχει ἀρκετὰ κενὰ καὶ ἀοριστίες, ἀφοῦ δὲν προβλέπει μέση ἐκπαίδευση καὶ δὲν καθορίζει τὴ μορφή «τῶν Σχολείων ἀνωτέρας τάξεως». Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἓνα ἐκπαιδευτικὸ σύστημα τὸ ὁποῖο ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὶς ἀπόλυτα συγκεκριμένες ἀπαιτήσεις τῆς Βουλῆς τοῦ 1824 καὶ τὸ αἴτημα τοῦ Βάμβα νὰ φέρονται οἱ δάσκαλοι «εἰς τὰ ἀθῶα παιδιὰ με τρόπον γλυκύν καὶ σεμνόν», καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς φιλελεύθερες παιδαγωγικὲς ιδέες τοῦ Νικητόπλου.

Ωστόσο, οι παιδαγωγικές προτάσεις για μία διαφορετική αντιμετώπιση του θέματος δεν ελλείπουν, καθώς επίσης και οι προσφορές, όπως αυτή του Γάλλου φιλέλληνα H. Dutrone ο οποίος προθυμοποιείται να διδάξει αμισθί, σε ελληνόπουλα, Γαλλικά, με την ελπίδα πως έτσι θα τα βοηθήσει πιο γρήγορα «να συμμεθέξουν εις τα καλά των επιστημών.» Η προσφορά του Dutrone δεν έγινε αποδεκτή, με την αιτιολογία ότι με τις προτάσεις του τίθενται σε σοβαρό κίνδυνο η μητρική γλώσσα, η θρησκεία και τα ήθη. Επιπρόσθετα, η αστυνομία, προφανώς χωρίς την άδεια των προϊσταμένων της αρχών, επεμβαίνει δημιουργώντας δυσκολίες στο έργο ενός δασκάλου, αν και επίσημα αρνείται πως αυτός ήταν ο σκοπός της.¹¹²

Παράλληλα, γίνεται προσπάθεια να οργανωθούν, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, όσα σχολεία ιδρύονται την περίοδο αυτή, κυρίως, με την πρωτοβουλία των τοπικών παραγόντων, ενώ ο Ιωάννης Κοκκώνης αρχίζει τη δραστηριότητά του στα ανώτερα κλιμάκια της εκπαιδευτικής ιεραρχίας. Ωστόσο, σε μία έκθεσή του, είναι, περισσότερο, εμφανής μία διάθεση κολακείας προς την Κυβέρνηση, παρά η αντικειμενική αποτίμηση των πραγμάτων. Η πολιτική αυτή οδήγησε, αναπόφευκτα, σε ζηηρές αντιδράσεις, με προεξάρχοντα τα γεγονότα στο κεντρικό σχολείο της Αίγινας τα οποία αποτελούν, αναμφισβήτητα, εκφράσεις μιας γενικότερης απογοήτευσης.

Επιπλέον, το 1829, η Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως ανέλαβε να συντάξει καταλόγους των υπαρχόντων σχολείων, των μαθητών και διδασκάλων, να διερευνήσει το είδος των διδασκόμενων μαθημάτων, να πιστοποιήσει τους πόρους των σχολείων, να συντάξει καταλόγους των κατοίκων, που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην ίδρυση του σχολείου του τόπου τους και να καταγράψει τα περιουσιακά στοιχεία των μοναστηριών τα οποία θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην προσπάθεια αυτή. Έτσι, στα πλαίσια αυτής της κίνησης, συρρέουν στη Γραμματεία πληροφορίες από τους διοικητές και τους επιτρόπους των επαρχιών που αφορούν τη λειτουργία και την κατάσταση των σχολείων.

Τα πρώτα στοιχεία εμπεριέχονται σε έκθεση «περί των σχολείων Μεσολογγίου και Ανατολικού», του προσωρινού διοικητού Μεσολογγίου,

¹¹² Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε...*, σ. 28.

Ζυγού και των γύρω περιοχών, από τις 3.11.1829.¹¹³ Σύμφωνα με αυτήν, στο Μεσολόγγι λειτουργεί ένα σχολείο με 40 μαθητές, διδάσκαλο τον ιερομόναχο Ιωακείμ, πολίτη Μεσολογγίου και πόρους προερχόμενους από τη συνεισφορά των γονέων (20 παράδες ανά μαθητή). Αντίστοιχα, στο Αιτωλικό λειτουργούν δύο σχολεία: το ένα με δάσκαλο τον Αναγνώστη Αμπελογιάννη και 22 μαθητές, και το άλλο με 10 μαθητές και δάσκαλο τον Παναγιώτη Κεφαλληναίο. Οι πόροι και αυτών των σχολείων προέρχονταν από τις συνεισφορές των γονέων των μαθητών. Αναφέρεται, επίσης, ότι υπήρχαν δύο μοναστήρια «τα εισοδήματα των οποίων είναι αφιερωμένα έκπαιλα διὰ τα σχολεία.» Το ένα από αυτά είναι του Αγίου Δημητρίου στο Μεσολόγγι και το άλλο του Αγίου Νικολάου και βρίσκεται στο Αιτωλικό. Ωστόσο, τα κτήματά τους «συνίστανται εις χωράφια χέρσα, ενώ, αι εκκλησΐαι των είναι κατακρημνισμένοι, και παραιτημένοι.»¹¹⁴

Δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην ίδρυση ενός δημοσίου σχολείου στο Μεσολόγγι, η έκθεση του Διοικητή αναφέρεται σε κάποια κληροδοτήματα για τα κοινωφελή καταστήματα και τα σχολεία της πόλης. Για τα χωριά του Ανατολικού και την επαρχία του Ζυγού, αναφέρει ότι «υστερούνται διόλου από σχολεία.» Ακόμη, επισυνάπτονται κατάλογοι των μαθητών των τριών σχολείων Μεσολογγίου, καθώς και του Αιτωλικού, ενώ αξιολογείται ότι είναι και το γεγονός ότι στο σχολείο του Μεσολογγίου φοιτούν και πέντε μαθήτριες.

Όλη αυτή η προσπάθεια και ο ζήλος των Μεσολογγιτών για την πνευματική τους πρόοδο, προκαλεί ιδιαίτερη συγκίνηση, αν αναλογιστούμε ότι η ανασύσταση της πόλης, μετά τον όλεθρο του 1826, πραγματοποιήθηκε μόλις το Μάιο του 1829. Μέσα σε λίγους μήνες, δηλαδή, βλέπουμε να λειτουργεί, ήδη, ένα σχολείο 40 μαθητών, πράγμα που σημαίνει ότι η κοινωνία αρχίζει άμεσα να δομείται και να οργανώνεται. Και οπωσδήποτε, το ενδιαφέρον για τη σύσταση, την ανοικοδόμηση και τη λειτουργία νέων σχολείων συνεχίζεται αμείωτο.

Επιπλέον ένα έγγραφο του ίδιου προσωρινού επιτρόπου προς τον Κυβερνήτη, στις 8.11.1829, κάνει αναφορά στην επισκευή της εκκλησίας και ενός σχολείου στο Μεσολόγγι, ως εξής: «Σιμά εις την αυτήν εκκλησία (Άγιος

¹¹³ Μ. Μπακαδήμα – Σ. Τσατσά, *Μαθητολόγιον Ελληνικής Σχολής Μεσολογγίου 1839-1860*, εκδόσεις ΓΑΚ Ν. Αιτωλοακαρνανίας, Μεσολόγγι 2000, σ. 14.

¹¹⁴ Απ. Δασκαλάκης, *Κείμενα – Πηγαί...*, σ. 413.

Παντελεήμων), *ευρίσκεται τόπος εθνικός, αρμόδιος διά να κτισθή δημόσιον σχολείον της αλληλοδιδασκτικής, και ερείπια εθνικά, τα οποία εμπορούν να δώσουν πέτραν διά την κατασκευήν τούτου του καταστήματος*». Το «κατάστημα» αυτό άρχισε να οικοδομείται γρήγορα, αφού σε λίγους μήνες, σε αναφορά του Γραμματέα της Δημόσιας Παιδείσεως Ν. Χρυσόγελου με θέμα «Στατιστική των εν Ελλάδι Σχολείων», στις 26.2.1830, επισημαίνεται ότι «... η οικοδομή του εν Μεσολογγίω σχολείου τελειούται ήδη διά της συνδρομής της Κυβερνήσεως.» Επιπρόσθετα, σύμφωνα με αναφορές των επιτρόπων της επαρχίας, στους αμέσως επόμενους μήνες, διαπιστώνεται ανυπαρξία αλληλοδιδασκτικών σχολείων σε όλη γενικά τη Δυτική Στερεά Ελλάδα, ενώ στις 15.7.1830, τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία Μεσολογγίου, Αιτωλικού και Καρπενησιού *«μόλις την προσεγγίζουσα εβδομάδα εκπεραιούνται.»*

Παράλληλα, με την αποπεράτωση των σχολικών κτιρίων Μεσολογγίου και Αιτωλικού, αρχίζει και η διδασκαλία των μαθημάτων. Έτσι, στις 6 και 23 Μαΐου του 1830, ο Ιωάννης Δραΐκης, Κερκυραίος δάσκαλος της αλληλοδιδασκτικής, καθώς και ο Ιθακήσιος Θεόδωρος Συρμής, καλούνται να υπηρετήσουν στα σχολεία Ναυπάκτου, Αιτωλικού και Μεσολογγίου. Ο Ιωάννης Δραΐκης, τοποθετείται στο Μεσολόγγι, επιστατεί στην αποπεράτωση του κτιρίου χωρητικότητας 320 μαθητών, και αρχίζει τη διδασκαλία του, επιτελώντας επιμελώς τα χρέη του και φροντίζοντας για τις ανάγκες του σχολείου. Ωστόσο, ο ίδιος, με αναφορά του στη Γραμματεία της Δημόσιας Παιδείσεως στις 6.10.1830, διαπιστώνει την ελλιπή κατάρτιση των μαθητών, κυρίως, εξαιτίας του νεοσύστατου σχολείου. Αυτό λοιπόν είναι το πρώτο δημόσιο σχολείο που λειτουργεί στην πόλη του Μεσολογγίου μετά την απελευθέρωση.

Συγχρόνως, ο Ιωάννης Καποδίστριας, μέσα στα πλαίσια της οργάνωσης των σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, χωρίς να καταργεί τα υπάρχοντα ελληνικά σχολεία της Τουρκοκρατίας και των πρώτων χρόνων της Επανάστασης, επιλέγει τον Ιωάννη Παλαμά, με την τεράστια πείρα και το αναγνωρισμένο του έργο, να αναλάβει τη λειτουργία του σχολείου μέσης εκπαίδευσης στο Μεσολόγγι. Πράγματι, ο Ιωάννης Παλαμάς, βάσει του υπ' αρ. 1495 από 4 Νοεμβρίου 1830 εγγράφου του Κυβερνήτη, επιλέγεται προκειμένου *«να αναλάβει τη διδασκαλικήν καθέδραν της πόλεως του*

Μεσολογγίου», με μισθό 160 φοινίκων, ενώ μέχρις ότου η Κυβέρνηση προνοήσει περί διδακτηρίου, «θέλει διδάσκει εις ιδίαν οικίαν ή όπου είναι δυνατόν.» Ένα μήνα αργότερα, άρχισε η διδασκαλία και ο διοικητής Μεσολογγίου αναφέρει στο Γραμματέα της Παιδείας τα εξής: «Με ευχαριστήσιν μου δε μεγάλην σπεύδω να Σας αναγγείλω ότι και ο ελληνικός διδάσκαλος κύριος Ιωάννης Παλαμάς ήρχισε τας παραδόσεις του με τον συνήθη και εγνωσμένον ζήλον του.» Στο μεταξύ, οι Μεσολογγίτες διευθέτησαν γρήγορα το ζήτημα του διδακτηρίου της Ελληνικής Σχολής, αφού με συνεισφορές τους συγκεντρώθηκε το ποσό των 1.407 γροσίων, ενώ επισκέυασαν «το εν τη πόλει ταύτη μετόχιον», ζητώντας επιπλέον από την Κυβέρνηση να συνδράμει με 386 γρόσια, τα οποία χρωστούσαν ακόμη στους «τέκτονες».¹¹⁵

Τέλος, οι γιοι του Ιωάννη Παλαμά, Δημήτριος και Μιχαήλ, υπότροφοι του Αλληλοδιδακτικού Σπουδαστηρίου της Αίγινας, μετά την αποφοίτησή τους, διορίζονται, το Μάιο του 1831, ο μεν Δημήτριος «εις την κατά το Ανατολικόν αλληλοδιδασκαλικήν σχολήν», ο δε Μιχαήλ «επειδή έχει χρείαν συμβοηθού ο πατήρ του εις την ελληνικήν σχολήν, διότι επαυξάνει ο αριθμός των μαθητευομένων, ως υποδιδάσκαλος». Ο Δημήτριος Παλαμάς ακολουθεί τη διδασκαλική καριέρα και θα τον συναντήσουμε τα επόμενα χρόνια να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στα εκπαιδευτικά δρώμενα της πόλης, ενώ ο Μιχαήλ θα εντρυφήσει στο λειτούργημα του δικαστικού.

Στην ευρύτερη περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, οι δυσκολίες σύστασης σχολείων, παρουσιάζονται ιδιαίτερα αυξημένες. Ωστόσο, δε λείπουν οι προσπάθειες, οι οποίες εκφράζονται, είτε με συνεισφορές των πολιτών, είτε με την αρωγή των μοναστηριών σε συνεργασία με την πολιτεία (Καρπενήσι, Κράβαρα, Ναύπακτος).

Στη συνέχεια, αναφερόμενοι στα πρώτα χρόνια της Αντιβασιλείας (1833-1837), πρέπει να επισημάνουμε ότι τίθενται οι βάσεις του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας, το οποίο, ελάχιστα τροποποιημένο και συμπληρωμένο, θα ισχύσει μέχρι το 1929. Η φιλοσοφία του συστήματος αυτού και ο κρατικός συγκεντρωτισμός, δεν επιτρέπουν την προσαρμογή της εκπαίδευσης στις ανάγκες και τα δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας στην

¹¹⁵ Απ. Δασκαλάκης, *Κείμενα...*, σ. 1791.

ιστορική της πορεία.¹¹⁶ Ακόμα και η πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι δομημένη, κατά τρόπο που να προετοιμάζει για το Πανεπιστήμιο ή τουλάχιστον να εξυπηρετεί τις ανάγκες εκείνων που θα ακολουθήσουν Πανεπιστημιακή μόρφωση.

Πιο συγκεκριμένα, με διάταγμα της 23^{ης} Ιουλίου του 1856, ο Υπουργός Παιδείας Χριστόπουλος υπογραμμίζει ότι *«γραμματική της ελληνικής γλώσσας διά τα δημοτικά σχολεία ορίζεται η της αρχαίας και μόνη... η γραμματική δε αύτη διδάσκεται υποχρεωτικώς εις όλας τάς τάξεις των δημοτικών σχολείων.»* Επίσης, αρχαίοι συγγραφείς, όπως ο Ηρόδοτος, ο Ξενοφών και ο Λουκιανός διδάσκονται στο δημοτικό από το πρωτότυπο, ενώ τεράστιος πνευματικός μόχθος αναλύεται στη γραμματική και το συντακτικό, έτσι ώστε να μην περισσεύουν ούτε δυνάμεις ούτε χρόνος για κάτι πιο ουσιαστικό. Τα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου γράφονται στην αρχαϊζουσα, τα νεοελληνικά αναγνώσματα κυριαρχούνται, γενικά, από ιστορικά αφηγήματα, ενώ τα παιδαγωγικά πρότυπα, που προσφέρονται στους μαθητές, ανασύρονται από τη θεματολογία των κλασικών. Τα θέματα των εκθέσεων αποσπώνται από τα κλασικά κείμενα, ενώ με τη διδασκαλία τους, οι μαθητές καλούνται να μεγαλύνουν και να δοξάσουν την αιώνια αλήθεια που εκφράζουν.¹¹⁷

Οπωσδήποτε, η ανάληψη του Υπουργείου Παιδείας από τον Χαράλαμπο Χριστόπουλο, σηματοδοτεί την απαρχή μιας νέας προσπάθειας. Τα ελαττώματα του συστήματος έχουν, ήδη, επισημανθεί και στόχος του Χριστόπουλου φαίνεται να είναι η απάλειψή τους. Άλλωστε, είναι χαρακτηριστική η φροντίδα του για την επαγγελματική εκπαίδευση και η επιδίωξή του να εξασφαλίσει τη σωστή εκτέλεση των καθηκόντων των καθηγητών της μέσης εκπαίδευσης. Ωστόσο, όπως, ήδη, αναφέρθηκε, είναι εμφανής η προσήλωση του Χριστόπουλου στις καθιερωμένες βασικές αρχές, ενώ η αντίληψη πως μόνο το κλασικό Γυμνάσιο είναι άξιο να τροφοδοτεί το Πανεπιστήμιο, εξακολουθεί να επικρατεί. Έτσι, οι απόφοιτοι του εμπορικού τμήματος του Γυμνασίου της Σύρου, δε θα έχουν δικαίωμα να εγγραφούν στο Πανεπιστήμιο, εκτός αν διδαχθούν επιπλέον τα Λατινικά. Παράλληλα, στο

¹¹⁶ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΈΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΓ, σ. 484.

¹¹⁷ Απ. Παπανδρέου, *Η τραγωδία...*, σ. 45.

δημοτικό, η αλληλοδιδασκτική, όχι μόνο διατηρείται, αλλά και ανανεώνεται με θεσμοθετήσεις των τροποποιήσεων του *Οδηγού*.¹¹⁸

Η πλήρης χρεοκοπία του εκπαιδευτικού συστήματος μέσα στις πρώτες, κιάλας, δεκαετίες, προκαλεί την ανησυχία και την αντίδραση ορισμένων φωτισμένων εκπαιδευτικών και άλλων πνευματικών παραγόντων. Πιο συγκεκριμένα, ο επτανήσιος καθηγητής Αντ. Φατσέας (1821-1872), φορέας ενός άλλου εκπαιδευτικού ιδεώδους, επιστρά την προσοχή στην εξύψωση της πνευματικής στάθμης των εκπαιδευτικών λειτουργών, που πρέπει να είναι «*οι αληθείς αυτής λατρευταί*» και να επιλέγονται «*διά της στενής πύλης αυστηρών εξετάσεων.*» Κατόπιν, ο ίδιος, εισηγείται «*να επιμεληθώμεν την καθομιλουμένην*», επειδή η αρχαία γλώσσα δεν ανασταίνεται, «*η δε προσπάθεια αναστάσεως αυτής οπισθοδρόμησε το έθνος και το οπισθοδρομεί και αν εξακολουθήσει όπως εξακολουθεί, θέλει θάψει το έθνος το ζων.*»¹¹⁹

Στην πόλη του Μεσολογγίου, όπως προαναφέρθηκε, είχαν συνταχθεί από την εποχή του Καποδίστρια, το Αλληλοδιδασκτικό σχολείο με τον Ιωάννη Δραϊκή και το Ελληνικό Σχολείο με τον Ιωάννη Παλαμά οι οποίοι εξακολουθούν να υπηρετούν στις θέσεις τους και να επιτελούν το χρέος τους. Πριν ακόμη από την άφιξη του Όθωνα, ο Δημήτριος Παλαμάς, διορισμένος στο Αλληλοδιδασκτικό σχολείο Αιτωλικού, παραιτείται και διορίζεται, από την 1^η Ιουλίου 1832, υποδιδάσκαλος στην Ελληνική Σχολή Μεσολογγίου την οποία διευθύνει, ήδη, ο πατέρας του Ιωάννης. Ο διευθυντής του Ελληνικού Σχολείου, εκθέτει την κατάσταση στο Γραμματέα της Δημοσίου Παιδείσεως στις 19 Φεβρουαρίου 1833. Μεταξύ άλλων αναφέρει: «*...Η Νεολαία του Μεσολογγίου ευρίσκεται ακόμη εις το σκότος της απαιδευσίας. Σχολείον και μαθήματα, διδάσκαλοι και μαθηταί, είναι τα τέσσερα στοιχεία, εξών συνίσταται το υλικόν και προσωπικόν των παιδευτηρίων. Καθ' όλα ταύτα, το Μεσολόγγιον, αν και δεν υστερείται τελείως, χωλαίνει όμως αναξιοπαθώς. Σχολείον έχομεν εκείνον, όπερ επενόησεν η έλλειψις του Σχολείου και έκτισεν η ένδεια των πολιτών. Μαθήματα, οποία συγχωρεί η έλλειψις των βιβλίων. Οι διδάσκαλοι μ'όλην την ανθίστασιν των καιρών δεν έπαυσαν του να εργάζονται, και οι μαθηταί, αν και ολίγοι τον αριθμόν ήδη άρχισαν να συνέρχονται. Ούτοι διηρημένοι εις δύο τάξεις ακροώνται μαθήματα, οι μεν της Αης τον αριθμό δέκα*

¹¹⁸ Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση...*, σ.34.

¹¹⁹ Απ. Παπανδρέου, *Η τραγωδία...*, σ. 47.

τρεις, τους πολιτικούς λόγους του Δημοσθένους, οι δε της Βας δέκα περίπου τον αριθμόν, τους ηθικούς του Ισοκράτους.» Στη συνέχεια, προτείνει «Σχολείον λαμπρόν να ανεγερθεί επάνω εις τα κοιμητήρια τοσούτων ηρωικών της ελευθερίας θυμάτων...»

Συνεχίζοντας την έκθεσή του, ο Ιωάννης Παλαμάς επισημαίνει ότι η έναρξη των μαθημάτων γινόταν στο σπίτι του, ενώ οι πολίτες επισκεύασαν μία *αγιοταφίτικη οικία*, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως σχολείο. Όσον αφορά το ποσοστό των μαθητών που φοιτούν στο Ελληνικό Σχολείο, τονίζει ότι « ... μέχρι της τελευταίας του Κυβερνήτου Καποδίστρια οι μαθητές της Σχολής υπερέβαιναν τους εκατό, εντοπίους και ξένους από όλα τα πέριξ της επαρχίας ταύτης, η θανή του δε διεσκόρπισε τους ανθρώπους τείδε κακείσε, και καθερημώνσας την πόλιν ταύτην επέφερε και την μεγάλην ελάττωσιν των μαθητών, οίτινες κατά το παρόν δεν είναι περισσότεροι των τριάκοντα.» Κλείνοντας την έκθεσή του, αναφέρει ότι «τότε υπήρχε έλλειψις βιβλίων», «την σήμερον όμως δεν έχουμε μήτε καθίσματα, όθεν οι περισσότεροι των μαθητών κάθονται όπου τύχει έκαστος εις το έδαφος του Σχολείου.»¹²⁰ Να σημειωθεί, επίσης ότι το Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου, υπό τη διδασκαλία του Δραϊκή, ανασυντάχθηκε μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια και φιλοξενούσε 90, περίπου, μαθητές.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, σε ολόκληρο το νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, τη δεδομένη χρονική περίοδο, λειτουργούσαν ελάχιστα σχολεία, σύμφωνα με Έκθεση-Πίνακα του Νομάρχη Α. Μοναρχίδη στις 14 Ιουλίου 1833. Τα σχολεία αυτά ήταν τα εξής:

1. Δημοτικό και Ελληνικό σχολείο στο Μεσολόγγι, όπως ήδη αναφέρθηκε.
2. Δημοτικό σχολείο στο Αιτωλικό, ιδρυθέν το 1830, με δάσκαλο τον Αντώνιο Κασσιανό και 64 μαθητές.
3. Στη Ναύπακτο λειτουργούσε ένα διδακτήριο, σε μετασκευασμένο τζαμί, με διδάσκαλο της ελληνικής γλώσσας και της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου τον Μ. Κοντογούρη.

¹²⁰ Μ. Μπακαδήμα – Σ. Τσατσά, *Μαθητολόγιον...*, σ.19.

4. Στα Κράβαρα, την κωμόπολη του Πλατάνου Ναυπακτίας, άρχισε να κτίζεται σχολείο το 1831, έμεινε όμως ημιτελές και δε λειτούργησε.
5. Στην Καλλιδρόμη υπήρχε, επίσης, ημιτελές διδακτήριο και έτσι δε λειτούργησε το σχολείο.
6. Στα Άγραφα, και συγκεκριμένα στο χωριό Φουρνά, υπήρχε ένα Ελληνικό σχολείο, το οποίο κατέρρευσε.
7. Τέλος, στο μοναστήρι του Προυσού, ένας δάσκαλος δίδασκε στα παιδιά της επαρχίας Καλλιδρόμης, συντηρούμενος αυτός και οι μαθητές του από τη Μονή.¹²¹

Κατά τη διάρκεια του επόμενου έτους (1834), το Ελληνικό Σχολείο Μεσολογγίου αποδιοργανώνεται με αποτέλεσμα να κλείσει από τον Απρίλιο μέχρι τον Ιούλιο του 1834. Ως αιτία της διακοπής λειτουργίας του, προβάλλεται το γεγονός ότι ο Ιωάννης Παλαμάς αντιμετωπίζει σοβαρά οικονομικά προβλήματα, εφόσον δεν έχει πληρωθεί τους μισθούς του επί 20 μήνες, σύμφωνα με συνεχείς αναφορές του προς τη Γραμματεία και τον ίδιο το Βασιλιά. Έτσι, παραιτείται από τη θέση του Σχολάρχη, στις 7 Απριλίου του 1834, καθώς και ο Δημήτριος Παλαμάς, ο οποίος είναι άμισθος επί 15 μήνες.

Αργότερα, με Β.Δ. της 25^{ης} Μαρτίου του 1835, το Ελληνικό Σχολείο Μεσολογγίου τίθεται πάλι σε λειτουργία και επαναδιορίζεται Σχολάρχης ο Ιωάννης Παλαμάς ξεκινώντας τα μαθήματα από την 1η Μαΐου 1835. Μαζί με τον Παλαμά, διορίστηκαν δύο ακόμη δάσκαλοι, αφού το συγκεκριμένο σχολείο προβλεπόταν, σύμφωνα με σχετικό διάταγμα, τριτάξιο, οι οποίοι δεν είχαν προσέλθει στις θέσεις τους μέχρι τις 11 Ιουνίου. Για τη λειτουργία του σχολείου, από την 1^η Μαΐου του 1835, ενοικιάζεται ένα σπίτι έναντι 50 δραχμών, επειδή δεν υπάρχει διαθέσιμο δημόσιο κτίριο. Επιπλέον, στις 10 Αυγούστου του ίδιου έτους, ο Σχολάρχης, με έκθεσή του προς τη Β. Γραμματεία, γνωστοποιεί ότι τα μαθήματα του νεοσυσταθέντος Ελληνικού Σχολείου άρχισαν στις 4 Ιουλίου από μόνον αυτόν, ενώ ζητάει την αποστολή άλλων δύο δασκάλων ή το διορισμό, έστω, ενός βοηθού, καθώς επίσης να αποσταλούν διδακτικά βιβλία, αφού οι μαθητές που συγκεντρώθηκαν είναι περισσότεροι από 30. Πράγματι, στις 22 Αυγούστου/3 Σεπτεμβρίου και 19/31

¹²¹ Μ. Μπακαδήμα –Σ. Τσατσά, *Μαθητολόγιον...*, σ. 20

Οκτωβρίου, διορίζονται στο Ελληνικό Σχολείο ο Ιωάννης Νικολίτζας και ο Μιχαήλ Κωνσταντινίδης.

Στη συνέχεια, με Β.Δ της 19/31 Αυγούστου 1835, ιδρύεται το Γυμνάσιο Μεσολογγίου και την ίδια ημερομηνία διορίζεται Γυμνασιάρχης ο Γεώργιος Σερούιος. Στις 25 Οκτωβρίου/9 Νοεμβρίου 1835, διορίζεται, επίσης, δεύτερος καθηγητής στο Γυμνάσιο ο Ανδρέας Δαλέζος. Το Γυμνάσιο υπάγεται στο Γυμνασιάρχη- σύμφωνα με τον Κανονισμό περί των Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων- αν και δε θα λειτουργήσει στα επόμενα χρόνια και θα επανιδρυθεί στα 1846.

Στις 20 Οκτωβρίου του 1835, στα δύο σχολεία της πόλης, υπηρετούν ο Γυμνασιάρχης Γεώργιος Σερούιος, ο Σχολάρχης Ιωάννης Παλαμάς και ο βοηθός Ιωάννης Νικολίτζας, οι οποίοι με αναφορά τους, στις 1.12.1835, ενημερώνουν τη Γραμματεία ότι οι μαθητές των δύο υπαρχόντων τάξεων του Ελληνικού Σχολείου, αυξήθηκαν από 32 σε 43, ενώ παράλληλα προσέρχονται πολλοί ακροατές. Επιπλέον, στους μαθητικούς καταλόγους του 1836, οι μαθητές της τάξης του βοηθού ανέρχονται στους 26, του Σχολάρχη σε 24 και του Γυμνασιάρχη σε 15. Οι ηλικίες των παιδιών κυμαίνονται μεταξύ των 11 και 25 ετών και προέρχονται τόσο από το Μεσολόγγι όσο και από την ευρύτερη περιοχή του.

Το 1837, όσον αφορά το Ελληνικό Σχολείο, η κατάσταση παρουσιάζεται δυσχερέστατη, αφού τα μόνα έπιπλα, που διαθέτει, είναι ένα τραπέζι και δύο καθίσματα, προερχόμενα από το σπίτι του Ιωάννη Παλαμά. Επίσης, υπάρχουν απλήρωτα ενοίκια, ο Γυμνασιάρχης Σερούιος έχει μετατεθεί, ενώ ο διορισθείς Ν. Κουλούρης δεν εμφανίστηκε. Η κατάσταση αρχίζει να βελτιώνεται, τον Ιούνιο του 1837, με την προαγωγή του Ιωάννη Παλαμά σε καθηγητή Γυμνασίου και το διορισμό του Γεωργίου Γαζή στη θέση του Σχολάρχη. Ο δεύτερος αναλαμβάνει υπηρεσία στις 7.7.1837, ενώ δέκα μέρες αργότερα, εκθέτει την κατάσταση του Γυμνασίου στη Β. Γραμματεία της Εκπαιδεύσεως. Αναφέρει, λοιπόν, ότι ο αριθμός των μαθητών έχει φθάσει τους 38 και διδάσκονται σε τέσσερα τμήματα από τον Ιωάννη Παλαμά και τον προπαιδευτή Ι. Νικολίτζα. Είναι υπερβολικά αδύνατοι στα μαθήματα, ωστόσο, ευφυείς και φιλότιμοι, ενώ το κτίριο χαρακτηρίζεται σαθρό και χωρίς καθόλου έπιπλα.

Ωστόσο, στις αρχές του 1838, τα προβλήματα λειτουργίας του Ελληνικού Σχολείου επανεμφανίζονται τεράστια, με κυριότερο την έλλειψη διδακτικού προσωπικού, δεδομένου ότι, στις 31 Ιανουαρίου 1838, παραιτείται ο βοηθός Ι. Νικολίτζας και προτείνονται αναπληρωτές του από το Σχολάρχη και τους τοπικούς φορείς. Στις 15 Δεκεμβρίου, ενόψει της διάλυσης της τάξης του Γυμνασίου, παύει τη διδασκαλία του ο γέρον, πλέον, Ιωάννης Παλαμάς. Έτσι, το Γυμνάσιο σταματάει να λειτουργεί και οργανώνεται ξανά στα 1846 με Β.Δ. της 17^{ης} Οκτωβρίου.¹²²

Όπως, ήδη, αναφέρθηκε, το πρώτο δημοτικό σχολείο που ιδρύθηκε στην πόλη του Μεσολογγίου μετά την απελευθέρωση, κτίστηκε την εποχή του Καποδίστρια και ήταν χωρητικότητας 320 μαθητών. Το κτίριο αυτό δεν υφίσταται πλέον, ενώ δε διαθέτουμε στοιχεία σχετικά με την τοποθεσία, όπου ήταν χτισμένο, ούτε γνωρίζουμε μέχρι πότε διατηρήθηκε. Το Αρχείο του Α' πλήρους δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου (1897-1929), περιέχει μόνο μαθητολόγια και γενικούς ελέγχους και κανένα φάκελο λειτουργίας του σχολείου. Ωστόσο, από το σχετικό φάκελο του Αρχείου Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (1923-1975), πληροφορούμαστε ότι το Ξενοκράτειο Μέγαρο στεγάζει και τα τρία δημοτικά σχολεία της πόλης, δυναμικότητας 900 μαθητών (το 1922), ενώ όσον αφορά τη στέγαση του 4^{ου} τετρατάξιου σχολείου θηλέων, δεν έχουμε στη διάθεσή μας κανένα στοιχείο.

Η κατάσταση αυτή συνεχίζεται να υφίσταται και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αφού, το 1946, ο επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων της περιφέρειας Μεσολογγίου ζητάει από το Υπουργείο Παιδείας χρηματοδότηση για την επισκευή του πρώην Ελληνικού Σχολείου, το οποίο παραμένει ακρησιμοποίητο, προκειμένου να στεγαστεί σ' αυτό ένα εκ των τριών σχολείων που αριθμούν, πλέον, 1.200 μαθητές. Πράγματι, το επονομαζόμενο Σχολείο Χατζηκώνστα στέγασε το Γ' Δημοτικό Σχολείο, ενώ σήμερα φιλοξενεί το πρώτο Νηπιαγωγείο Μεσολογγίου.

Κατά τα έτη 1874-1882 και 1886-1893, λειτουργεί στην πόλη δημοσυντήρητο σχολείο θηλέων ή Παρθεναγωγείο, σύμφωνα με το «Βιβλίο

¹²² Μ. Μπακαδήμα – Σ. Τσατσά, *Μαθητολόγιον...*, σ. 23.

Ελέγχου της καταστάσεως του εν Μεσολογγίω του δήμου Μεσολογγίου δημοτικού σχολείου κορασίδων», που έχει διασωθεί. Στο βιβλίο αυτό καταγράφεται, κατά μήνα, η κίνηση των μαθητριών και, γενικά, ο συνολικός αριθμός των κοριτσιών που φοίτησαν, εξετάστηκαν και απολύθηκαν κάθε έτος. Στο συγκεκριμένο δημοτικό Παρθεναγωγείο, φοιτούν, κατά μέσο όρο, 265 μαθήτριες, ετησίως, και διδάσκουν οι εξής δασκάλες: Αγλαΐα Βαλτινού, Εριφύλη Μακρυνιώτη και Αικατερίνη Βενιζέλου. Η διοίκηση ασκείται από επταμελή επιτροπή με πρόεδρο το δήμαρχο της πόλης και μέλη επιφανείς πολίτες, όπως οι Δημήτριος Παλαμάς, Χρήστος Καψάλης, Ν. Δροσίνης, Κ. Γουλιμής, Ι. Ψωμάκης κ.α. Βαθμολογικά στοιχεία δεν έχουμε στη διάθεσή μας από το 1893, γεγονός που σημαίνει ότι, πιθανόν, το σχολείο να έπαυσε να λειτουργεί μέχρι κάποια περίοδο. Από το 1905 και έπειτα, όμως, η παράθεση βαθμολογικών στοιχείων των μαθητών επιτελείται κανονικά.¹²³

Αναφορικά με την ιστορία του Ξενοκράτειου Παρθεναγωγείου, επισημαίνουμε ότι ιδρύθηκε το 1885 από τους αδερφούς Ξενοκράτη, τον Αθανάσιο, το Θεόδωρο και τον Κωνσταντίνο. Καταγόμενοι από το Σαμμάκοβο της Ανατολικής Θράκης, έζησαν και απέκτησαν μεγάλη περιουσία στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Μάλιστα, στα 1881, ίδρυσαν στο Βουκουρέστι το «Ξενοκράτειο Νοσοκομείο», διευθυντής του οποίου υπήρξε ο Γεώργιος Κυριαζής, στον οποίο οφείλεται και η ίδρυση του Ξενοκράτειου Παρθεναγωγείου στο Μεσολόγγι.

Ο Γ. Κυριαζής, Ναυπάκτιος στην καταγωγή, παντρεύτηκε την ανιψιά των Ξενοκρατών, Ελένη, και ορίστηκε εκτελεστής της διαθήκης τους. Οι Ξενοκράτες, εξουσιοδότησαν το Γ. Κυριαζή να διαχειρίζεται τα κτήματά τους, τα οποία απαλλοτριώθηκαν από τη ρουμανική Κυβέρνηση στα 1922. Δε μας είναι γνωστό ποια σχολεία φιλοξένησε το Ξενοκράτειο τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του, δεδομένου ότι δεν έχουμε στη διάθεσή μας πηγές που να αναφέρονται στο συγκεκριμένο ζήτημα. Το σίγουρο είναι, πάντως, ότι δημόσιο Παρθεναγωγείο δε δημιουργήθηκε ποτέ στο Μεσολόγγι. Την επίβλεψη της

¹²³ Βιβλίο *Ελέγχου της καταστάσεως του εν Μεσολογγίω του δήμου Μεσολογγίου δημοτικού σχολείου κορασίδων 1874 -1893.*

μόρφωσης των θηλέων είχαν αναλάβει η δημοτική αρχή και ο ιδιωτικός φορέας.

Ωστόσο, η μέριμνα για τη γυναικεία εκπαίδευση συνεχίζεται αμείωτη, αν και χωρίς αποτέλεσμα. Έτσι, το 1889, καταβάλλονται προσπάθειες προκειμένου να ιδρυθεί στο Μεσολόγγι διδασκαλείο θηλέων, οι οποίες δεν τελεσφόρησαν. Ο υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Γ. Θεοτόκης, με νομοσχέδιο «περί της ιδρύσεως διδασκαλείου θηλέων», προτείνει την ίδρυση διδασκαλείου για τις υποψήφιες δασκάλες του Μεσολογγίου, επειδή η πόλη είναι επαρχιακή και υπάρχει το «*παμμέγιστον διδακτήριον Ξενοκράτειον.*» Ωστόσο, η θέση της εποπτείας «*επί των νομοσχεδίων της δημοτικής εκπαίδευσως*» υπήρξε αρνητική ως προς την ίδρυση του διδασκαλείου.

Μέσω του τοπικού τύπου, αλλά και της εφημερίδας της Κυβερνήσεως, πληροφορούμαστε ότι, στην πόλη, λειτουργούσαν και ιδιωτικά δημοτικά σχολεία αρρένων και θηλέων. Έτσι, τα σχολικά έτη 1858-59 και 1859-60, ο Κ.Σ. Δραΐκης και ο συνέταιρός του Χ. Μακρυνιώτης διηύθυναν ιδιωτικό σχολείο αρρένων. Επίσης, στις 13 Μαΐου του 1887, χορηγήθηκε άδεια σύστασης ιδιωτικού δημοτικού σχολείου θηλέων, με τέσσερις μόνο τάξεις, στο Νικόλαο Παπανδρέου και στις 3 Οκτωβρίου 1892 στο Γεώργιο Κ. Τσακανίκα.

Στις 22 Μαρτίου 1885, χορηγήθηκε άδεια σύστασης ιδιωτικού σχολείου θηλέων, συμπεριλαμβάνοντας και τάξεις Ελληνικού Σχολείου, στη δασκάλα Αικατερίνη Βουλπιώτη, ενώ στις 31 Οκτωβρίου 1892, δόθηκε στη δημοδιδασκάλισσα Κυριακή Μαυρογένους η άδεια οργάνωσης και λειτουργίας τετρατάξιου ιδιοσυντήρητου δημοτικού σχολείου θηλέων. Από το σχολικό έτος 1905-1906, άρχισε να λειτουργεί ιδιωτικό εξατάξιο εκπαιδευτήριο με διευθύντρια την Ηλέκτρα Ζαλούχου. Την επόμενη χρονιά επρόκειτο να γίνει οκτατάξιο και μάλιστα θα λειτουργούσε και Νηπιαγωγείο. Επιπλέον, σύμφωνα με τον τύπο, από το 1913, λειτουργούσε Ιδιωτικό Εκπαιδευτήριο της Όλγας Κάλβη, με νηπιαγωγείο, πλήρες δημοτικό σχολείο αρρένων και θηλέων, Σχολαρχείο θηλέων, Γυμνάσιο θηλέων, ενώ από το 1916-17, θα λειτουργούσε

και οικοτροφείο.¹²⁴ Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι το ζήτημα της εκπαίδευσης του γυναικείου μεσολογγίτικου πληθυσμού εξετάζεται σοβαρά από τον ιδιωτικό φορέα.

Ένα επίσης σημαντικό εκπαιδευτικό ίδρυμα που λειτουργεί, τη συγκεκριμένη περίοδο, στο Μεσολόγγι, είναι η Επαγγελματική Σχολή του Γεωργίου και της Ελένης Κυριαζή. Σύμφωνα με το δωρητήριο που συντάχθηκε στις 15 Μαΐου του 1892, η Σχολή ήταν προορισμένη για την τεχνολογική εκπαίδευση των άπορων παιδιών της πόλης του Μεσολογγίου και των γύρω περιοχών. Περιελάμβανε τη διδασκαλία τεσσάρων τεχνών: της σιδηρουργίας, της ξυλουργίας, της ραπτικής και της υποδηματοποιίας, «*ων η χρησιμότης είναι εν Ελλάδι αναμφίβολος.*» Ωστόσο, δε λειτούργησαν, εξ αρχής, τμήματα και για τις τέσσερις τέχνες, παρά μόνο για την ξυλουργική-επιπλοποιία. Τμήμα υποδηματοποιίας λειτούργησε από το έτος 1934 και εξής, ενώ, ήδη, από το 1915, έγιναν προσπάθειες, προκειμένου να ιδρυθούν τμήματα ιχθυοκομίας, σιδηρουργίας και χαλκουργίας, επεξεργασίας τσιμέντου, ή ακόμη, να παραδίδονται μαθήματα μουσικής, μελισσοκομίας, ανθοκομίας και δενδροκομικής. Επίσης, ενδιαφέρον είναι και το γεγονός ότι η Σχολή εμπορεύεται τα προϊόντα που κατασκευάζουν οι μαθητές της και εντάσσει τα έσοδα, που προέρχονται από αυτά, στην περιουσία του ιδρύματος. Μάλιστα, έπιπλα χειροποίητα από τους μαθητές της Σχολής Κυριαζή, κατά τα έτη 1933-1934, κοσμούν μέχρι σήμερα το Δημαρχείο καθώς και την Πινακοθήκη του Δήμου της Ι.Π. Μεσολογγίου.

Το κτίριο της Επαγγελματικής Σχολής Γεωργίου και Ελένης Κυριαζή, το οποίο ως σήμερα αποτελεί ένα κόσμημα της πόλης του Μεσολογγίου, στέγασε την Ιερατική Σχολή, από το 1924 ως το 1930, από το 1955 το Γυμνάσιο Θηλέων, κατόπιν το Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο της πόλης, ενώ σήμερα, μέσα σ' αυτό, λειτουργεί το 2^ο Γυμνάσιο Μεσολογγίου.

Τέλος, στα 1897-98, ιδρύθηκε από το Νομάρχη Αιτωλοακαρνανίας η Νυχτερινή Λαϊκή Σχολή. Η σύστασή της ακολούθησε αμέσως μετά τη διάλυση του μουσικού τμήματος του Παναιτωλικού Συλλόγου, αφού ο Νομάρχης

¹²⁴ ΞΕΝΟΚΡΑΤΕΙΟΝ (Μεσολογγίου), φ. Δεκεμβρίου 1998.

αποφάσισε να μετατρέψει τα κονδύλια του τμήματος αυτού υπέρ της Λαϊκής Σχολής. Το 1900, φαίνεται ότι η συγκεκριμένη Σχολή έχει προδώσει τα όνειρα των κατοίκων της πόλης «περί εκπαίδευσεως των απόρων τέκνων του λαού», αφού η εφημερίδα Αγγελιοφόρος γράφει: «Πώς να την ονομάσωμεν Σαλαμάνδρα ή Συφλίδα, τήν διά σκοτεινού πέπλου κεκαλυμμένην καί μόλις τριών Μαΐων αριθμούσαν Νυχτερινήν Λαϊκήν Σχολήν; Πού τά τόσα μας όνειρα περί εκπαίδευσεως των απόρων τέκνων του Λαού; Πού είναι οι καθημεριναί ή τουλάχιστον εβδομαδιαίαι διαλέξεις των επιστημόνων του τόπου μας; Κύριοι αρμόδιοι... διατί επιτρέπετε το αυθαίρετον και όλως αδικαιολόγητον κλείσιμον της Σχολής εκάστοτε;...».¹²⁵ Ένα έτος πριν, το 1899, ο εφημέριος του ιερού ναού Αγίου Παντελεήμονος παραχώρησε δωρεάν οικία για τη στέγαση της Σχολής, ενώ το Σεπτέμβριο του 1929, το διδακτικό προσωπικό των δημοτικών σχολείων της πόλης, αποφάσισε την επαναλειτουργία της. Μάλιστα, τα μαθήματά της θα παραδίδονταν στο Ξενοκράτειο.

Στη συνέχεια, παρατίθενται πίνακες μέσα από τους οποίους διαφαίνεται η μαθητική κίνηση στο Α' και Β' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου κατά το χρονικό διάστημα 1874-1922.

Πίνακας 2

Α' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου
Αριθμός μαθητών κατά έτη (1896-1922)

Έτη	Εγγραφέντες %		Διακόψαντες%		Υπόλοιπο %	
1896-1904	2.386	33,09	523	47,43	1.863	30,5
1905-1912	1.704	23,64	252	22,84	1.452	23,78
1913-1922	3.120	43,27	328	29,73	2.792	45,72
Σύνολο	7.210	100	1.103	100	6.107	100

Πηγές:Γενικός έλεγχος Α' πλήρους Δημοτικού Σχολείου αρρένων Μεσολογγίου 1896-1907.

Γενικός έλεγχος Α' πλήρους Δημοτικού Σχολείου αρρένων Μεσολογγίου 1907-1929.

¹²⁵ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, φ. 3^{ης} Δεκεμβρίου 1900.

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα 2, η φοίτηση των μαθητών στο Α' Δημοτικό Σχολείο αρρένων Μεσολογγίου, τη συγκεκριμένη περίοδο, είναι κυμαινόμενη. Το χαμηλότερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού εντοπίζεται την επταετία 1905-1912 και, κυρίως, κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων. Από την άλλη πλευρά, σημαντική αύξηση του αριθμού των μαθητών σημειώνεται μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, με αποκορύφωμα το σχολικό έτος 1921-22, όταν εγγράφονται στο Α' σχολείο πρόσφυγες μαθητές.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι οι λόγοι αποχώρησης των αρρένων μαθητών από το σχολείο, οφείλονται, κυρίως, σε αμέλεια, είτε δική τους είτε των γονιών τους, καθώς επίσης και σε ενασχόληση τους με βιοποριστικά επαγγέλματα, όπως η αλιεία. Δυστυχώς, τα αίτια διακοπής των σπουδών των μαθητών δε μας είναι απόλυτα γνωστά, πλην ορισμένων εξαιρέσεων. Για παράδειγμα, το σχολικό έτος 1906-7, πληροφορούμαστε ότι πέντε μαθητές μετεγγράφηκαν σε ιδιωτικό σχολείο, έξι απουσίασαν αδικαιολόγητα, δεκατέσσερις μετοίκησαν σε άλλη πόλη, ενώ τρεις επέστρεψαν στο μόνιμο τόπο κατοικίας τους προκειμένου να εργαστούν ως υπηρέτες. Επιπλέον, ένας μαθητής απεβίωσε, επτά σταμάτησαν να φοιτούν, λόγω αμέλειας των γονέων τους, ενώ ένας μαθητής επικαλέστηκε, ως λόγο διαρκούς αποχής του από το σχολείο, ανίατη ασθένεια.

Ένας επιπλέον λόγος για τον οποίο οι μαθητές δεν κατόρθωσαν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους στο δημοτικό σχολείο, ήταν η έλλειψη οικονομικών πόρων, καθώς επίσης και η μη συμπλήρωση της νόμιμης ηλικίας τους προς φοίτηση. Τέτοιες περιπτώσεις συναντάμε από το 1909 ως το 1912, ενώ το 1913, ένας μαθητής αφήνει ανολοκλήρωτες τις σπουδές του λόγω υπέρβασης του ορίου ηλικίας προς φοίτηση. Ο μαθητής αυτός φοιτούσε στη Δ' τάξη του δημοτικού σχολείου όντας σε ηλικία δέκα τριών ετών.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Γενικού Ελέγχου, το 1915-16, από τους πέντε δασκάλους που υπηρετούσαν στο Α' Σχολείο της πόλης, οι τέσσερις κλήθηκαν να υπηρετήσουν στις τάξεις του στρατού. Έτσι, το σχολείο λειτούργησε πλημμελέστατα στο γυναικωνίτη του ιερού ναού της Αγίας Παρασκευής, αφού το Ξενοκράτειο επιτάχθηκε λόγω πολέμου. Να σημειωθεί ότι, το συγκεκριμένο σχολικό έτος, ο αριθμός των μαθητών που απεφοίτησε, άγγιζε τους 90. Μάλιστα, ένας από αυτούς δήλωσε αναπηρία, ενώ 21 μαθητές

κλήθηκαν να επαναλάβουν την τελευταία τάξη του δημοτικού σχολείου, αφού δεν κατόρθωσαν να προαχθούν στις εξετάσεις, προκειμένου να φοιτήσουν στο Ελληνικό Σχολείο της πόλης. Ιδιαίτερα αυξημένος ήταν και ο αριθμός των μαθητών που διέκοψαν τις σπουδές τους το 1896, ο οποίος έφθανε τους 113. Από το 1919 ως το 1922, οι μαθητές του Β' Δημοτικού Σχολείου αρρένων Μεσολογγίου υπολογίζονταν στο Γενικό Έλεγχο του Α' σχολείου¹²⁶ και δώδεκα από αυτούς παρακολούθησαν μαθήματα κατ' οίκον.

Αναφορικά με το Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, όπως προκύπτει από τον πίνακα 3, επισημαίνουμε ότι το μαθητικό δυναμικό είναι πολυπληθέστερο συγκριτικά με εκείνο του πρώτου σχολείου, ενώ ο αριθμός των μαθητριών που εγκαταλείπει τις σπουδές του είναι ελάχιστος αν συγκριθεί με το ποσοστό των εγγραφέντων μαθητριών. Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει ότι οι μαθήτριες δεν εγκατέλειπαν με μεγάλη ευκολία τις σπουδές τους, αν και το συγκεκριμένο διάστημα η κοινή γνώμη είναι ιδιαίτερα επιφυλακτική σε ό,τι αφορά τη γυναικεία εκπαίδευση.

¹²⁶ Για το Α' πλήρες δημοτικό σχολείο αρρένων Μεσολογγίου αρχαικό υλικό που σχετίζεται με τη μαθητική κίνηση, υπάρχει από το 1896. Για το Β' σχολείο δεν υπάρχουν αντίστοιχα βαθμολογικά στοιχεία μέχρι το 1922.

Πίνακας 3

Γ' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου

Αριθμός μαθητών κατά έτη (1874-1922)

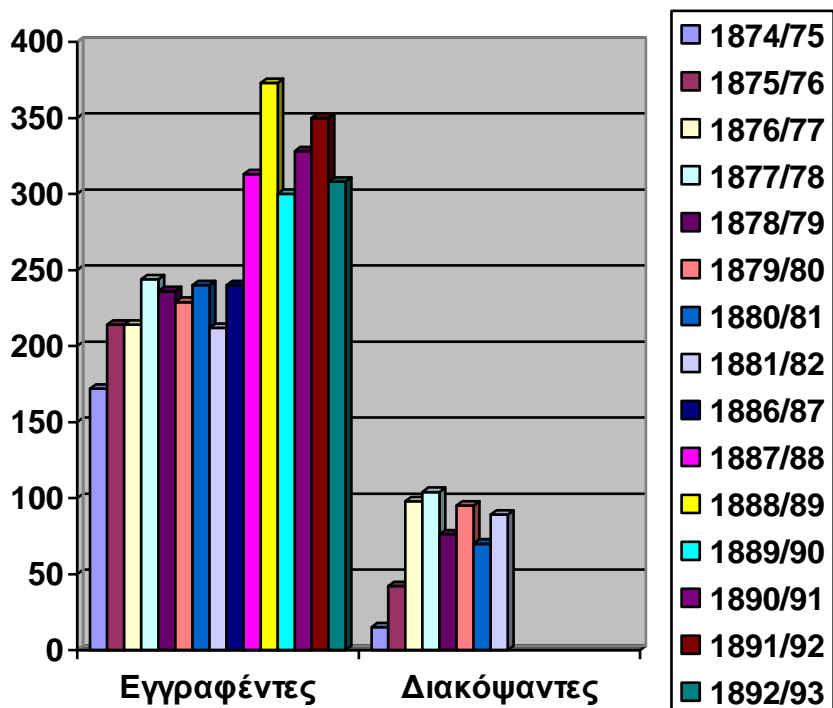
Έτη	Εγγραφέντες %	Διακόψαντες %	Υπόλοιπο %
1874-93	3.973 35,12	589 44,35	3.384 33,9
1894-08	4.032 35,63	208 15,67	3.824 38,28
1909-22	3.310 29,25	531 39,98	2.779 27,82
Σύνολο	11.315 100	1.328 100	9.987 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Θηλέων Μεσολογγίου 1874-1893.

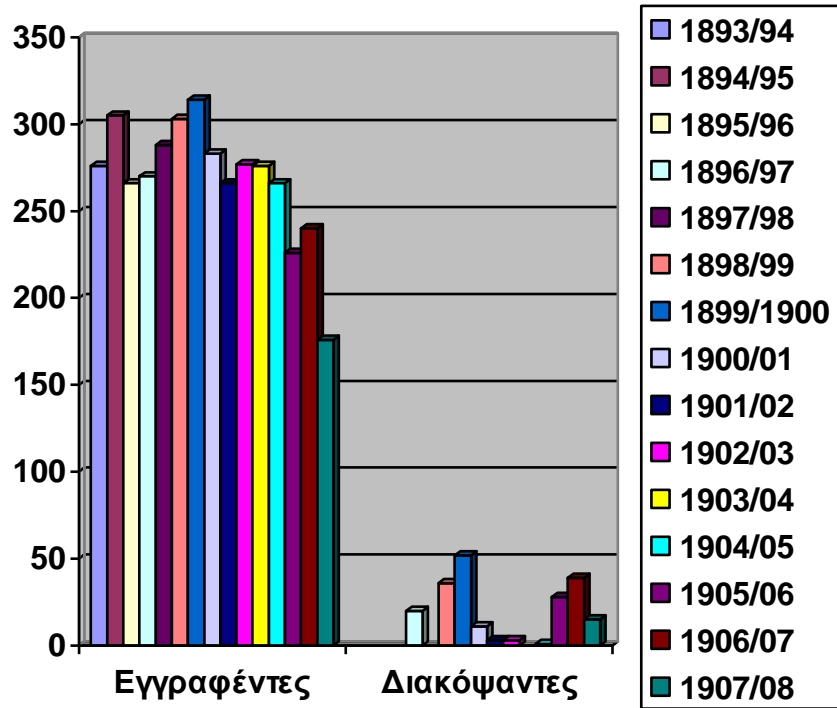
Μαθητολόγιο Γ' Δημοτικού Σχολείου Θηλέων Μεσολογγίου 1905-1922.

Στη συνέχεια παρατίθενται τρία διαγράμματα απ' όπου διαφαίνεται η, κατ' έτος, μαθητική κίνηση στο Γ' τετρατάξιο δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου το χρονικό διάστημα 1874-1922.

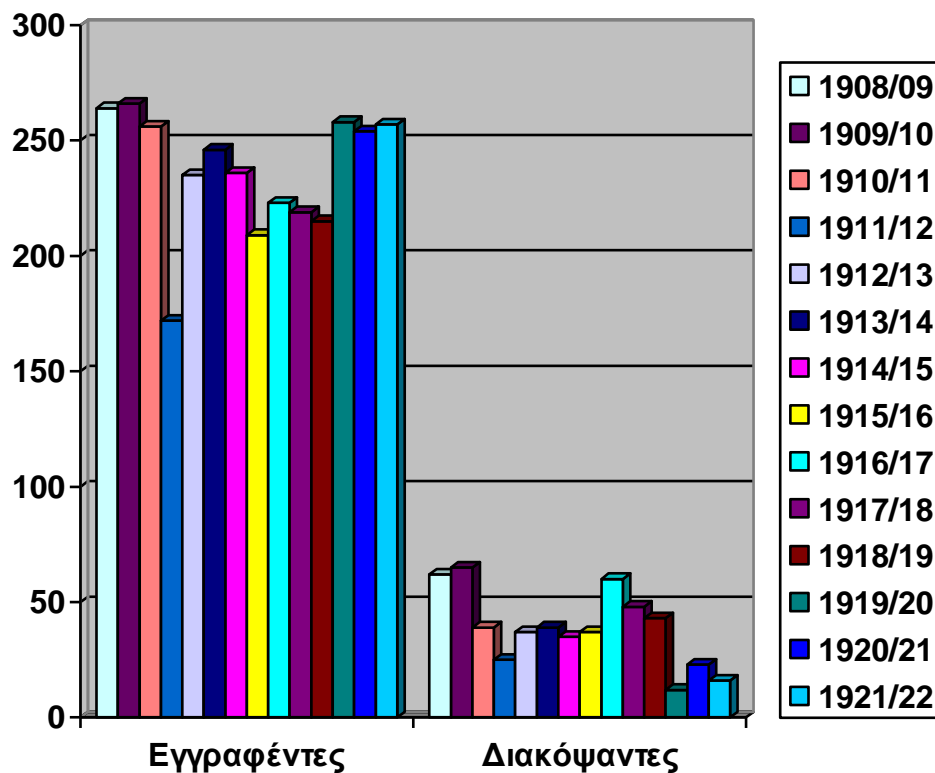
Διάγραμμα Εγγραφέντων μαθητριών – Διακοπής των σπουδών στο Γ' τετρατάξιο Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου (1874-1893) (1)

Διάγραμμα Εγγραφέντων μαθητριών – Διακοπής των σπουδών στο Γ' τετρατάξιο Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου (1893-1908) (2)

Διάγραμμα Εγγραφέντων μαθητριών – Διακοπής των σπουδών στο Γ' τετρατάξιο Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου (1908-1922) (3)

Διαπιστώσεις: Με βάση τα διαγράμματα που προηγήθηκαν, διαπιστώνουμε ότι, το σχολικό έτος 1874-75, ο αριθμός των μαθητριών που φοιτά στο Γ' τετρατάξιο δημοτικό σχολείο θηλέων Μεσολογγίου, είναι ιδιαίτερα χαμηλός. Ο αριθμός αυτός αυξάνεται, αλματωδώς, από το 1875 και εξής, αν και δεν ακολουθεί μία σταθερά ανοδική πορεία. Μετά το 1882, δε φαίνεται να υπάρχουν φοιτούσες μαθήτριες. Έτσι, αναλυτικό πίνακα των μαθητριών που φοίτησαν στο σχολείο κατά μήνα, όπως και στα προηγούμενα σχολικά έτη, συναντάμε πάλι κατά τη διάρκεια του έτους 1886/1887. Πιθανόν την περίοδο 1882-1886 το σχολείο να μη λειτούργησε. Παράλληλα, μεγάλη εισροή μαθητριών, στο συγκεκριμένο δημοτικό σχολείο, παρατηρείται από το 1886 ως το 1893, με δεδομένες, οπωσδήποτε, αυξομειώσεις.

Το 1905-6, επανεμφανίζεται μία ύφεση, όσον αφορά το ποσοστό φοίτησης των μαθητριών στο σχολείο, με αποκορύφωμα το 1912, όπου, τη δεδομένη σχολική χρονιά, ο αριθμός των μαθητριών

αντιστοιχεί σε εκείνον του 1874. Οι λόγοι απουσίας των κοριτσιών δεν μας είναι, τις περισσότερες φορές, γνωστοί. Ωστόσο, στις παρατηρήσεις του Μαθητολογίου και του Γενικού Ελέγχου, σημειώνονται, συχνά, οι λόγοι για τους οποίους οι μαθήτριες διέκοπταν τις σπουδές τους, είτε κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς, είτε αμέσως μετά την εγγραφή τους στο σχολείο. Για παράδειγμα, το σχολικό έτος 1906-7, από τις 39 μαθήτριες που σταμάτησαν να πηγαίνουν σχολείο, εννέα δήλωσαν ασθένεια, άλλες πέντε επικαλέστηκαν λόγους μετάθεσης των γονιών τους, μία απεβίωσε, μία μετοίκησε στην Αθήνα, προκειμένου να μείνει σε ορφανοτροφείο, ενώ μία άλλη μαθήτρια ασχολείται με την τέχνη της ραπτικής. Από το 1908 και εξής, αυξάνεται ο αριθμός των μαθητριών που φοιτούν σε ιδιωτικό Παρθεναγωγείο της πόλης, καθώς και αυτών οι οποίες, λόγω δικής τους αμέλειας ή των γονιών τους, δε συνεχίζουν τις σπουδές τους. Επιπλέον, μαθήτριες που διδάσκονται κατ' οίκον, συναντάμε μόνο δύο, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1909-10.

Κατά το σχολικό έτος 1912-13, ο αριθμός του θηλυκού μαθητικού στοιχείου αυξήθηκε κατά 26,8%, συγκριτικά με το 1911-12. Από το σημείο αυτό και εξής, παρατηρούμε ότι το ποσοστό των μαθητριών αυξάνεται σταθερά. Μάλιστα, το 1920, συναντάμε τις περισσότερες μαθήτριες που πέρασαν από τις σχολικές αίθουσες κατά το διάστημα 1913-1922. Αντίθετα, το 1915-16, η ύφεση που παρατηρείται στη μαθητική κίνηση είναι αρκετά έντονη. Φαίνεται ότι, τη δεδομένη χρονική περίοδο, οι μαθήτριες προτιμούσαν την ιδιωτική εκπαίδευση, αφού από τις 37 που απείχαν των καθηκόντων τους, οι οκτώ συνέχισαν τη φοίτησή τους σε κάποιο από τα εκπαιδευτήρια ιδιωτικού δικαίου που λειτουργούσαν στο Μεσολόγγι. Το επόμενο έτος, οι περισσότερες μαθήτριες εγκατέλειπαν την πόλη προκειμένου να εγκατασταθούν σε άλλες περιοχές, βασικά σε πόλεις εκτός νομού, ενώ μετά το 1920, παρατηρούμε διαρροή προσφύγων μαθητριών, όχι όμως σημαντική, αφού ο κύριος όγκος του προσφυγικού μαθητικού πληθυσμού εντοπίζεται κατά το σχολικό έτος 1922-23. Σημαντική, επίσης, είναι και η διακοπή των σπουδών των μαθητριών, που εκδηλώνεται το 1918, λόγω της εμφάνισης της επιδημικής γρίπης στην περιοχή Μεσολογγίου.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η Πρωτοβάθμια εκπαίδευση στο Μεσολόγγι (1922-1949)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

- **Το μαθητικό δυναμικό των σχολείων της πόλης.**

- **Εγγραφέντες μαθητές σε κάθε σχολική τάξη.**

Σύμφωνα με τα δεδομένα του πίνακα 4, κατά το χρονικό διάστημα 1922-1949, στο Α΄ Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, ο άρρην μαθητικός πληθυσμός παρουσιάζεται κατά πολύ μεγαλύτερος σε σχέση με το θήλυ. Ειδικότερα, σε όλες τις σχολικές τάξεις, το ποσοστό των μαθητών υπερβαίνει το αντίστοιχο των μαθητριών. Από την άλλη πλευρά, το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού πληθυσμού εντοπίζεται στο Α΄ Δημοτικό, δεδομένου ότι, την εποχή αυτή, το συγκεκριμένο σχολείο έχει τη φήμη του καλύτερου εκπαιδευτηρίου της πόλης. Επομένως, είναι δεδομένη κάποια ανισότητα ως προς την κατανομή των μαθητών στα συγκεκριμένα σχολεία παρά το γεγονός ότι συστεγάζονταν.

Πίνακας 4

Τάξεις	Α΄ Δημοτικό			Β΄ Δημοτικό			Γ΄ Δημοτικό		
	Άρρ. %	Θήλ. %	Σύνολο Μαθητών%	Άρρ. %	Θήλ.%	Σύνολο Μαθητών %	Άρρ. %	Θήλ.%	Σύνολο Μαθητών %
A	264 23,8	153 22,3	417 23,23	212 25,23	109 20,96	321 23,6	152 20,54	262 27,6	414 24,52
B	236 21,28	151 22,01	387 21,56	172 20,47	97 18,65	269 19,78	155 20,94	211 22,27	366 21,67
Γ	242 21,82	147 21,45	389 21,67	181 21,54	98 18,86	279 20,52	148 20	206 21,7	354 20,95
Δ	188 16,95	107 15,59	295 16,44	148 17,65	101 19,42	249 18,3	119 16,08	148 15,59	267 15,81
E	119 10,74	91 13,26	210 11,7	77 9,16	78 15	155 11,4	118 15,94	89 9,37	207 12,25
ΣΤ	60 5,41	37 5,39	97 5,4	50 5,95	37 7,11	87 6,4	48 6,5	33 3,47	81 4,8
Σύνολο	1.109 100	686 100	1.795 100	840 100	520 100	1.360 100	740 100	949 100	1.689 100

Πηγές: Γενικοί έλεγχοι Α΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1907-1929.

Γενικοί έλεγχοι Β΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1922 - 1950.

Γενικοί έλεγχοι Γ΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1905 -1967.

Το ίδιο φαινόμενο παρατηρούμε και στο Β' σχολείο όπου το μαθητικό στοιχείο είναι, κατά βάση, αρσενικού γένους. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι και στα δύο σχολεία της πόλης, τη δεδομένη περίοδο, η εκπαίδευση των αγοριών ήταν σημαντικά ενισχυμένη σε σχέση με εκείνη των κοριτσιών. Αντίθετα, στο Γ' Δημοτικό επικρατούσα θέση έχει το θηλυκό μαθητικό στοιχείο. Το φαινόμενο αυτό αιτιολογείται βάσει του γεγονότος ότι, το συγκεκριμένο σχολείο, μέχρι το 1929, φιλοξενούσε, αποκλειστικά, το θηλυκό μαθητικό κόσμο της πόλης.

Ένα επιπλέον στοιχείο, που πρέπει να ληφθεί υπόψη, είναι ότι, στην Α' τάξη και των τριών δημοτικών σχολείων της πόλης, συγκεντρώνεται ο κύριος όγκος του μαθητικού κόσμου, ενώ στις υπόλοιπες σχολικές τάξεις ο αριθμός των μαθητών και μαθητριών ελαττώνεται συνεχώς ή παρουσιάζει έντονες αυξομειώσεις. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται με γνώμονα τα μαθητολόγια και τους γενικούς ελέγχους της εποχής, όπου ο κύριος όγκος των μαθητών και μαθητριών εγγραφόταν στις μικρότερες τάξεις του δημοτικού σχολείου, ενώ στις μεγαλύτερες, ο αριθμός του μαθητικού δυναμικού παρουσιάζεται αρκετά ελαττωμένος.

Στο σημείο αυτό είναι ανάγκη να τονιστεί ότι ο αριθμός των μαθητών και των δύο φύλων εξαρτιόταν άμεσα από τα κοινωνικά δεδομένα της εποχής. Χαρακτηριστικά, κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στο Α' και Γ' Δημοτικό σχολείο της πόλης, το 52,2% και 42,59%, αντίστοιχα, των μαθητών και των δύο φύλων εγκατέλειψε τις σπουδές του. Άλλωστε, τη συγκεκριμένη περίοδο, τα περισσότερα σχολεία της χώρας λειτούργησαν αποσπασματικά και για μικρά μόνο χρονικά διαστήματα ή δε λειτούργησαν καθόλου. Έτσι, το σχολικό έτος 1940-41 διήρκεσε μόνο τρεις μήνες, ενώ το 1941-42 είκοσι μέρες¹²⁷. Γενικότερα, ο μαθητικός πληθυσμός και των τριών σχολείων της πόλης θ' αυξηθεί σημαντικά κατά το σχολικό έτος 1948-49, αν και η τριετία του εμφυλίου πολέμου λειτούργησε ως τροχοπέδη στην οργάνωση και διοίκηση των σχολείων. Να σημειωθεί, επίσης, ότι το Ξενοκράτειο

¹²⁷ Χάρης Σακελλαρίου, *Η Παιδεία στην Αντίσταση*, β' έκδοση, χ.ε., Αθήνα 1984, σ. 27.

χρησιμοποιήθηκε για τη στέγαση των ανταρτόπληκτων της πόλης και των γύρω χωριών¹²⁸.

- **Τάση διακοπής των σπουδών του μαθητικού δυναμικού**

Με βάση τα δεδομένα που μας παρέχει ο πίνακας 5, οι μαθητές του Α' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου που διέκοπταν τις σπουδές τους κατά το χρονικό διάστημα 1922-49 ήταν, κατά κύριο λόγο, αρσενικού γένους. Από αυτούς, το 29,45% καταγόταν από οικογένειες εργατών και αγροτών, πράγμα που υποδηλώνει, καθαρά, την αδυναμία των παιδιών της συγκεκριμένης τάξης να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους στη δημοτική εκπαίδευση. Επιπλέον, σημαντική μαθητική διαρροή παρατηρείται, όπως άλλωστε ήταν επόμενο, και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το φαινόμενο αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένο αφού ο πόλεμος, η κατοχή και οι ανωμαλίες των χρόνων που ακολούθησαν προκάλεσαν σοβαρότατη αναστάτωση στη λειτουργία των σχολείων και οδήγησαν στην ολοκληρωτική εξάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος.¹²⁹

Από την άλλη πλευρά, οι μαθητές του Β' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου δε διέκοπταν τις σπουδές τους με την ίδια συχνότητα με την οποία εγκατέλειπαν το σχολικό περιβάλλον οι μαθητές του Α'. Το φαινόμενο αυτό έχει άμεση συνάρτηση με το γεγονός ότι, όπως ήδη αναφέρθηκε, το μαθητικό δυναμικό του Α' Σχολείου ήταν πολυπληθέστερο σε σχέση με εκείνο του Β'. Επομένως, ήταν φυσικό, το ποσοστό διακοπής της φοίτησης των μαθητών του Α' σχολείου να είναι μεγαλύτερο. Παράλληλα, και στην περίπτωση του Β' Σχολείου, διαπιστώνουμε ότι τα αγόρια αποχωρούν από το σχολείο σε μεγαλύτερη συχνότητα συγκριτικά με τα κορίτσια.

¹²⁸ Φάκελος δημοτικών σχολείων Α' περιφέρειας Μεσολογγίου, χρονολογία 1911-1953.

¹²⁹ Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τεκμήρια ιστορίας*, τόμος Β' 1895-1967, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1990, σ. 50.

Πίνακας 5

Α' Δημοτικό

Β' Δημοτικό

Γ' Δημοτικό

Κοινων. Τάξεις.	Άρ-ρεν. %	Θήλ. %	Σύνολο %	Άρ-ρεν. %	Θήλ. %	Σύνολο %	Άρ-ρεν. %	Θήλ. %	Σύνολο %
A	14 14,14	3 6,38	17 11,65	12 18,18	4 9,75	16 14,95	3 4,83	15 14,44	18 10,85
B	20 20,2	10 21,3	30 20,55	17 25,75	4 9,75	21 19,62	14 22,58	27 25,96	41 24,7
Γ	12 12,12	7 14,89	19 13,01	8 12,12	3 7,31	11 10,28	11 17,74	8 7,69	19 11,45
Δ	28 28,28	15 31,91	43 29,45	5 7,59	3 7,31	8 7,48	20 32,28	9 8,65	29 17,47
E	6 6,06	4 8,51	10 6,85	14 21,21	20 48,78	34 31,78	3 4,83	19 18,26	22 13,25
Στ	17 17,17	7 14,89	24 16,44	10 15,15	6 14,67	16 14,95	11 17,74	26 25	37 22,28
Z	2 2,03	1 2,12	3 2,05	–	1 2,43	1 0,94	–	–	–
Σύνολο	99 100	47 100	146 100	66 100	41 100	107 100	62 100	104 100	166 100

Πηγές: Γενικοί έλεγχοι Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολλογίου 1907-1929.

Γενικοί έλεγχοι Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολλογίου 1922 - 1950.

Γενικοί έλεγχοι Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολλογίου 1905 -1967.

Όσον αφορά τη σχέση της διακοπής των σπουδών με την κοινωνική προέλευση του μαθητικού δυναμικού, παρατηρούμε ότι τα παιδιά που ανήκουν στην κατηγορία των αλιέων αποφοιτούν πρόωρα και αποτελούν το 31,77% του συνόλου των μαθητών και των δύο φύλων που σταματούν να φοιτούν. Το γεγονός ότι συναντάμε περισσότερους μαθητές της τάξης αυτής στο Β' Σχολείο, συγκριτικά με το Α', είναι απόλυτα δικαιολογημένο. Το μαθητικό δυναμικό του Β' Σχολείου κατοικούσε σε περιοχή της πόλης στην οποία υπήρχαν πολλά ιχθυοπωλεία, τη λεγόμενη «ψαραγορά», καθώς επίσης και σπίτια ψαράδων. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι σε καθένα από τα τρία σχολεία αντιστοιχούσε ένας ορισμένος αριθμός μαθητών και μαθητριών οι οποίοι προέρχονταν από συγκεκριμένες περιοχές της πόλης,

έτσι ώστε να αποφεύγεται η υπεραριθμία και να εξασφαλίζεται η ισορροπία του εκπαιδευτικού συγκροτήματος του Ξενοκρατείου.

Από την άλλη πλευρά, τα τέκνα των αγροτών εμφανίζονται πιο επιμελή και διεκπεραιώνουν τις σπουδές τους, πράγμα που δε συναντήσαμε στο Α' Δημοτικό, όπου οι μαθητές και των δύο φύλων που προέρχονταν από εργατικά-αγροτικά περιβάλλοντα αποτελούσαν τον κύριο όγκο των παιδιών που εγκατέλειπαν το σχολείο. Ειδικότερα, στο Β' Σχολείο της πόλης, κατά τα σχολικά έτη 1941-42 και 1948-49 σημειώνεται η χαμηλότερη μαθητική διαρροή που παρατηρήθηκε όλο το διάστημα 1922-49. Τόσο η κατοχή όσο και ο εμφύλιος δεν πτόησαν το μαθητόκοσμο του Μεσολογγίου. Αντίθετα μάλιστα, τα παιδιά παρακολούθησαν ανελλιπώς τα μαθήματά τους με αποτέλεσμα να μη δημιουργούνται κενά στη φοίτησή τους.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η πνευματική αντίσταση υπήρξε η πιο αποτελεσματική μάχη ενάντια στη φασιστική και ναζιστική κατοχή. Ο πνευματικός σκοταδισμός που είχε επιβληθεί στη χώρα μας από το ομοούσιο, προς τον ιταλικό φασισμό και το γερμανικό ναζισμό, καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου του Γεωργίου Γλύξμπουργκ και Ιωάννη Μεταξά, δεν κατόρθωσε να κάμψει, ολοκληρωτικά, το πνεύμα της ελευθερίας των Ελλήνων διανοουμένων. Οι πυρές των πρώτων ημερών του μεταξικού φασιστικού καθεστώτος μπροστά στα προπύλαια του Πανεπιστημίου και τις πύλες του Ολυμπίου Διός, που καταβρόχθισαν, στην κυριολεξία, τα προοδευτικά ελληνικά βιβλία, αποτέλεσαν μία πράξη ανήκουστης βαρβαρότητας, κατά το πρότυπο των μεσαιωνικών καλογήρων και των χιτλερικών, οι οποίοι, αφενός μεν κατέκαψαν τα βιβλία, αφετέρου δε μετέβαλαν τις ψυχές των Ελλήνων πνευματικών ανθρώπων σε άκαυστο και άφθαρτο υλικό.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, όταν εκδηλώθηκε η ιταλική εισβολή της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940, οι Έλληνες συγγραφείς τάχθηκαν στην υπηρεσία του Έθνους και του αντιφασιστικού αγώνα. Ποτέ άλλοτε ο ελληνικός τύπος και τα φιλολογικά περιοδικά δε φιλοξένησαν στις στήλες τους πιο οργισμένα και μαστιγωτικά άρθρα και λογοτεχνικά κείμενα κατά του φασισμού. Τα γραπτά των Ελλήνων διανοουμένων περιείχαν σαφείς υπαινιγμούς εναντίον του αυταρχικού καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, εμφανέστατους ακόμη και στους πιο απλοϊκούς αναγνώστες του ελληνικού τύπου. Στην ουσία, η πνευματική αντίσταση των Ελλήνων διανοουμένων αρχίζει από την επομένη της ιταλικής

εισβολής, συνεχίζεται αμείωτη ως το τέλος της κατοχής και κορυφώνεται λίγους μήνες πριν από την απελευθέρωση¹³⁰.

Σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε για το Α' και Β' σχολείο, στο Γ' Δημοτικό οι μαθήτριες διέκοπταν τις σπουδές τους πιο συχνά σε σχέση με τους συμμαθητές τους. Εξαίρεση αποτελούν οι Γ' και Δ' κοινωνικοοικονομικές τάξεις όπου διαπιστώνουμε μεγαλύτερη μαθητική διαρροή σε ό,τι αφορά τον άρρενα μαθητικό πληθυσμό. Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παρέχει η Ε.Σ.Υ.Ε., κατά την απογραφή του 1928, οι αγράμματοι κάτοικοι σε όλο το νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, ηλικίας οκτώ ετών και άνω, ανέρχονταν σε 82.922. Από αυτούς οι άρρενες υπολογίζονταν σε 20.706 και οι θήλεις σε 62.216. Με βάση τα δεδομένα αυτά είναι δικαιολογημένο το γεγονός ότι, τη συγκεκριμένη περίοδο, η μαθητική διαρροή επιβάρυνε, κυρίως, το θήλυ μαθητικό πληθυσμό¹³¹.

Εξάλλου, πρέπει να τονιστεί ότι η εκπαίδευση και η εργασία υπήρξαν οι δύο τομείς όπου, κατά κύριο λόγο, χρησιμοποιήθηκαν οι θέσεις των βιολογικών θεωριών σε βάρος της ισότητας των δύο φύλων. Ειδικότερα, σε ό,τι έχει σχέση με την εκπαίδευση, τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και οι αρχές του 20^{ου} χαρακτηρίζονται από την ανάπτυξη, σε όλο τον κόσμο, μιας ισχυρής επιχειρηματολογίας που αφορά τους λόγους για τους οποίους δεν ήταν δυνατό να επιτραπεί στα κορίτσια να φοιτούν στα ίδια σχολεία και να παρακολουθούν τα ίδια εκπαιδευτικά προγράμματα με τα αγόρια.

Παραπέμποντας στις θεωρίες του βιολογικού ντετερμινισμού για τις διαφορές στη συμπεριφορά και τις ικανότητες των δύο φύλων, καθώς και για το διαφορετικό φυσικό προορισμό τους, κοινωνιολόγοι, πολιτικοί και εκπαιδευτικοί κατέληξαν, ομόφωνα, στο συμπέρασμα ότι η μόνη κατάλληλη εκπαίδευση για τα κορίτσια ήταν αυτή που θα τις προετοίμαζε για το φυσικό προορισμό τους, τη γέννηση, δηλαδή, και την ανατροφή των παιδιών. Οποιαδήποτε άλλη ρύθμιση θεωρήθηκε «παρά φύσιν», δηλαδή όχι μόνο άχρηστη, αλλά επιπλέον και βλαβερή, βιολογικά, για τις ίδιες τις γυναίκες κοινωνικά και εθνικά¹³².

¹³⁰ Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, εκδόσεις Αφών Τολίδη. Ο.Ε., Αθήνα 1987, σ.σ. 167-168.

¹³¹ Ε.Σ.Υ.Ε., *Απογραφή πληθυσμού Ελλάδος 15-5-1928*, τόμος II, πίν. 7.

¹³² Β. Δεληγιάννης – Σ. Ζιώγου, *Εκπαίδευση και φύλο, Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994, σ.σ. 50-51.

Επιπρόσθετα, όσον αφορά το Γ' σχολείο της πόλης, στις Β', Δ' και ΣΤ' κοινωνικοεπαγγελματικές τάξεις συσπειρώνεται το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού που παύει να φοιτά. Παράλληλα, η περίοδος της κατοχής επηρέασε αρνητικά τη φοίτηση των μαθητών στο σχολείο με αποτέλεσμα αυτοί να εγκαταλείπουν πρόωρα τις σπουδές τους. Μάλιστα, το γεγονός ότι τα παιδιά των μικροεπαγγελματιών, των εργατών και των αγροτών, που συγκαταλέγονται στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, δεν ολοκλήρωναν τις σπουδές τους στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, είναι απόλυτα δικαιολογημένο αν λάβουμε υπόψη ότι τα αγόρια, ιδιαίτερα αυτές τις δύσκολες στιγμές, όφειλαν να είναι συμπαραστάτες των γονιών τους και να εργαστούν σκληρά για την επιβίωσή τους. Έτσι, εγκατέλειπαν το σχολείο και εισχωρούσαν δυναμικά στη βιοπάλη.

- **Τάση διακοπής των σπουδών του μαθητικού δυναμικού σε σχέση με τις σχολικές τάξεις.**

Όσον αφορά την τάση διακοπής των σπουδών των μαθητών και μαθητριών, αναλογικά με την τάξη, στο Α' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου, την περίοδο που ακολούθησε τη μικρασιατική καταστροφή (πίν. 6), οι άρρενες μαθητές διέκοπταν τις σπουδές τους στην Γ' και Δ' τάξη. Από αυτούς, μόλις το 31,25% ανήκε στη μεγαλοαστική τάξη. Αντίθετα, στην Β' τάξη τα επαγγέλματα γονέων και των δύο παιδιών είναι αντίστοιχα εισαγγελέας και ιατρός.

Πίνακας 6

	1922-1923		1929-1930		1934-1935		1941-1942		1943-1944		1948-1949		Σύνολο%													
	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %														
A	2	10	—	—	5	22,72	—	—	1	8,33	12	48	7	50	2	11,11	2	11,76	33	22,44						
B	2	10	—	—	4	18,21	1	25	—	—	1	8,33	4	16	3	21,44	3	16,66	5	29,42	24	16,34				
Γ	8	40	—	—	5	22,72	—	—	5	55,55	3	25	5	20	2	14,28	—	—	5	29,42	33	22,44				
Δ	8	40	—	—	3	13,63	—	—	1	11,11	5	41,67	2	8	—	—	4	22,24	3	17,64	26	17,68				
E	—	—	—	—	3	13,63	3	75	3	33,34	2	16,67	—	—	—	—	6	33,33	1	5,88	21	14,3				
ΣΤ	—	—	—	—	2	9,09	—	—	—	—	2	8	2	14,28	3	16,66	1	5,88	10	6,8	—	—				
Σύνολο	20	100	—	—	2	100	4	100	22	100	4	100	9	100	12	100	25	100	14	100	18	100	17	100	147	100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Α' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1907-1929.
Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930-1935.
Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935-1950.

Το 1930, ο αριθμός των μαθητών που παύουν να φοιτούν συσπειρώνεται στην Α', Β' και Ε' Δημοτικού με έμφαση στο θηλυκό γένος. Με εξαίρεση μία μαθήτρια που πέθανε και ανήκε στη Δ' κοινωνική κατηγορία, το μαθητικό σύνολο αποτελείται από παιδιά τα οποία ανήκουν στην Α', Ε', ΣΤ' και Ζ' κοινωνικοεπαγγελματική τάξη. Για ακόμη μία φορά, λοιπόν, βρίσκει την επιβεβαίωσή της η άποψη ότι η σχολική εκπαίδευση των παιδιών των φτωχών οικογενειών από τη μία πλευρά και οι ανάγκες να εργαστούν και, συγχρόνως, να ασκήσουν κάποιο επάγγελμα από την άλλη, αποτελούσαν

επιδιώξεις που γίνονταν αντιφατικές εξαιτίας των εξαιρετικά πιεστικών βιοτικών συνθηκών.¹³³

Αντίθετα, το 1935, ο αριθμός των μαθητών που διακόπτουν τη φοίτησή τους στο σχολείο αυξάνεται κατά 23,07% σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία. Στην Α' τάξη διέκοψαν τις σπουδές τους πέντε μαθητές από τους οποίους οι τέσσερις λόγω ασθενείας. Ο μεγαλύτερος όγκος των μαθητών εγκατέλειψε τη μαθητική του ιδιότητα στις πέντε τάξεις του δημοτικού, ενώ μόνο τρία παιδιά προέρχονταν από τη μεγαλοαστική τάξη. Μάλιστα, τα δύο κατάγονταν από την Πάτρα και το επάγγελμα του πατέρα τους ήταν, αντίστοιχα, αξιωματικός και μηχανικός.

Το 1942, στην Α' και Β' Δημοτικού, η μαθητική διαρροή είναι ελάχιστη. Δύο μόνο μαθήτριες, κόρες εργατών, εγκαταλείπουν τις σπουδές τους. Όσο ανεβαίνουμε την κλίμακα των σχολικών τάξεων τόσο αυξάνεται και ο αριθμός των μαθητών και μαθητριών που παύει τη φοίτησή του στο σχολείο. Ωστόσο, στη Γ' τάξη, μόνο ένας μαθητής, γιος ιερέα, ο οποίος εκπροσωπεί την ανώτερη κοινωνική τάξη, διέκοψε τη φοίτησή του. Οι υπόλοιποι μαθητές που αποχώρησαν από τις σχολικές αίθουσες, προέρχονται από τις Β', Δ', Ε' και ΣΤ' κοινωνικές κατηγορίες.

Το 1944, συνέβη ακριβώς το αντίθετο από ό,τι σημειώθηκε την προηγούμενη διετία. Σε κάθε τάξη, το ποσοστό των μαθητών και των δύο φύλων μειώνεται. Στην Α' τάξη τα αγόρια σταματούν το σχολείο με μεγαλύτερη ευκολία συγκριτικά με τα κορίτσια και ανήκουν σε περιβάλλον όπου οι γονείς ασχολούνται με γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες. Πάντως, σε σταθερή βάση, οι μαθήτριες σε όλες τις τάξεις, δεν αποφοιτούν πρόωρα με μεγάλη συχνότητα. Από την άλλη πλευρά, μετά τον Εμφύλιο (1948-49), τα κορίτσια διακόπτουν τις σπουδές τους πιο σύντομα σε σχέση με τα αγόρια και στις μεγάλες σχολικές τάξεις. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η πλειονότητα των μαθητών έχει ανατραφεί σε οικογένειες με αγροτικό χαρακτήρα ή είναι παιδιά τεχνιτών και μικρεμπόρων.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο (1922-49), τόσο οι μαθητές όσο και οι μαθήτριες, του Α' Δημοτικού σχολείου, διακόπτουν τη φοίτησή τους στην Α' και Γ' Δημοτικού, ενώ το ποσοστό του μαθητικού

¹³³ Πέτρος Πιζάνιας, *Οι φτωχοί των πόλεων. Η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το Μεσοπόλεμο*, εκδόσεις Θεμέλιο Αθήνα 1993, σ. 138.

δυναμικού που δεν ολοκληρώνει τις σπουδές του στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, φοιτώντας στην τελευταία τάξη του δημοτικού, είναι ελάχιστο.

Όσον αφορά την τάση διακοπής των σπουδών στο δεύτερο σχολείο της πόλης, το 1923 (πίν.7), οι άρρενες μαθητές διέκοπταν τις σπουδές τους κυρίως στην τελευταία τάξη. Η πλειοψηφία των μαθητών αυτών καταγόταν από οικογένειες εργατών και αλιέων, πράγμα που σημαίνει ότι τα παιδιά αυτά αδυνατούσαν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους λόγω οικονομικών δυσκολιών. Άλλωστε, σε πολλές περιπτώσεις, η ενασχόληση με κάθε είδους εξωσχολικές δραστηριότητες μείωνε στο ελάχιστο την επίδοση των μαθητών, με αποτέλεσμα οι δεύτεροι να εγκαταλείπουν το σχολείο. Η οικονομική δυσπραγία ή λόγοι συγγενικής αλληλεγγύης, που αποσκοπούσαν στην επιβίωση της οικογενειακής μικροεπιχείρησης, συνιστούσαν τους βασικότερους οικονομικούς λόγους που ανάγκαζαν το παιδί να εργαστεί. Στην πρώτη περίπτωση, η απασχόληση έπρεπε να έχει άμεση χρηματική απόδοση και για το λόγο αυτό το εργοστάσιο αποτελούσε την αναγκαστική επιλογή. Στη δεύτερη περίπτωση, το παιδί εργαζόταν στο οικογενειακό, πατρικό, κατά κανόνα, εργαστήριο σε εποχική ή μόνιμη βάση, χωρίς ή με ελάχιστη αμοιβή. Ωστόσο, σε περιόδους οικονομικών δυσκολιών, συγκυριακών ή εποχιακών, τα παιδιά, καμιά φορά και η σύζυγος, αναζητούσαν απασχόληση στο εργοστάσιο, ενώ ο άνδρας συνέχιζε να υπολειτουργεί το μικροεργαστήριό του. Η τακτική αυτή αποσκοπούσε στη διατήρηση της οικονομικής αυτοτέλειας της οικογένειας.

Τέλος, οι γονείς έστελναν τα παιδιά τους στο βιοτεχνικό εργαστήριο με την προοπτική να μάθουν μία τέχνη και να δρομολογηθεί, με τον τρόπο αυτό, η επαγγελματική τους αποκατάσταση. Η εκμάθηση μιας ολοκληρωμένης τέχνης ήταν συνυφασμένη με το μοντέλο του ανεξάρτητου επαγγελματία και παρέπεμπε—σε φαντασιακό, τουλάχιστον, επίπεδο—στην ελπίδα για κοινωνική ένταξη στα μικροαστικά στρώματα. Πάντως, πρέπει να τονιστεί ότι η επιλογή της εκμάθησης ενός επαγγέλματος αποτελούσε αναγκαστική λύση και όχι επιλογή που υπαγορευόταν από τις κυρίαρχες αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας για κοινωνική άνοδο.

Πρόκειται για μία κοινωνία την οποία χαρακτήριζε η έλλειψη ερμητικών ταξικών ορίων, καθώς και οι δυνατότητες, σχετικά, εύκολης κοινωνικής ανέλιξης. Το κοινωνικά αποδεκτό μέσο για να πετύχει το στόχο της ήταν η

μόρφωση, με τη γενική της σημασία, για το λόγο αυτό, κάθε οικογένεια, ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης, θεωρούσε υποχρέωσή της να προσφέρει στα νεαρά μέλη της, αγόρια, κυρίως, τη δυνατότητα της στοιχειώδους, έστω, εκπαίδευσης. Από την άλλη πλευρά, η χειρωνακτική εργασία, ιδιαίτερα με τη μισθωτή της μορφή, αναιρούσε την προοπτική της κοινωνικής ανέλιξης και θεωρούνταν μειονεκτική. Άλλωστε, δεν ήταν τυχαία και η αρνητική στάση των κατώτερων στρωμάτων απέναντι στην τεχνική εκπαίδευση, από τη φύση της ταξική, που οδηγούσε στην προλεταριοποίηση, έστω και με καλύτερους όρους. «Θα σε στείλω να μάθεις μια τέχνη», ήταν η απειλή των γονιών, κυρίως εκείνων που θεωρούσαν ότι ανήκουν στη μικροαστική τάξη, στο παιδί τους, όταν αυτό δεν απέδιδε στο σχολείο. Η φράση αυτή εκφράζει με τον πιο εύγλωττο τρόπο την αρνητική συνδήλωση που είχαν τα χειρωνακτικά επαγγέλματα στο σύστημα των κοινωνικών αξιών. «Δεν έπαιρνε τα γράμματα...», ήταν η πικρή διαπίστωση των γονιών, όταν η απειλή τους για διάφορους λόγους γινόταν πραγματικότητα¹³⁴.

Από την άλλη πλευρά, οι μαθητές που σταματούσαν να φοιτούν στη Β' και Γ' τάξη, ήταν παιδιά αξιωματικών, εκπαιδευτικών, καθώς και υπαλλήλων, των οποίων η εργασία απαιτούσε συνεχείς μετακινήσεις τόσο των ιδίων όσο και της οικογένειάς τους. Το αποτέλεσμα ήταν να διακόπτουν οι μαθητές τη φοίτησή τους ακόμη και με την έναρξη της σχολικής χρονιάς.

Ύστερα από επτά χρόνια (1930), το ποσοστό των μαθητών που παύουν να φοιτούν μειώνεται στο ελάχιστο, αλλά είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο του Α' σχολείου την ίδια περίοδο. Οι μαθητές που διακόπτουν τις σπουδές τους στην Α' και Γ' τάξη, προέρχονται από οικογένειες μικροπωλητών και εμπόρων, ενώ στην Ε' και τελευταία τάξη του δημοτικού σχολείου τα δύο αγόρια, που αποχωρούν από τις σχολικές αίθουσες, έχουν πατεράδες αλιείς. Από την άλλη μεριά, τα κορίτσια δεν παραιτούνται τόσο εύκολα. Μία σοβαρή ασθένεια ανάγκασε μία και μόνο μαθήτριά να διακόψει τη φοίτησή της. Είναι πολύ πιθανό, η κοπέλα αυτή να έπασχε από ελονοσία ή φυματίωση και να αποπέμφθηκε από το σχολείο προκειμένου να μην επηρεαστεί η υγεία των υπόλοιπων μαθητών. Άλλωστε, όπως, ήδη, αναφέρθηκε και στο πρώτο μέρος της εργασίας αυτής, μέχρι το 1940, οι

¹³⁴Μιχάλης Ρηγίνος, *Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία 1870-1940*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1995, σ.σ112-113.

συνθήκες υγιεινής της πόλης ευνοούσαν την εμφάνιση λοιμώξεων και επιδημικών ασθενειών.

Το 1935, το ποσοστό των μαθητών και μαθητριών που αποφοιτούν πρόωρα αυξήθηκε σημαντικά εν συγκρίσει με την προηγούμενη πενταετία. Αν και δε γίνεται καμία αναφορά, όπως στο Α' Δημοτικό, το πιθανότερο είναι να απείχαν οι περισσότεροι μαθητές από τα καθήκοντά τους λόγω κάποιας λοιμώδους ή μεταδοτικής ασθένειας. Στην πρώτη δημοτικού, ο αριθμός των μαθητών και μαθητριών που διακόπτουν τη φοίτησή τους είναι ίσος. Με εξαίρεση ένα μαθητή του οποίου ο πατέρας είναι υπάλληλος, ο υπόλοιπος μαθητικός πληθυσμός προέρχεται από τη Β', Ε' και ΣΤ' κοινωνική τάξη. Τη χρονιά αυτή, η μαθητική διαρροή λειτουργεί σε βάρος των κοριτσιών. Τα παιδιά που δεν κατορθώνουν να πάρουν απολυτήριο κατάγονται από οικογένειες εμπόρων, υπαλλήλων και αλιέων, ενώ μόνο ένας μαθητής δηλώνεται ως ορφανός με καταγωγή από την Πάτρα.

Οι δυσμενείς συνθήκες που προκάλεσε ο πόλεμος (1941-42), δεν εμπόδισαν τους μαθητές και των δύο φύλων να παρακολουθήσουν τα μαθήματά τους κανονικά. Η μαθητική διαρροή είναι ελάχιστη, ενώ το ποσοστό των μαθητών και μαθητριών που δε συνεχίζει, πλέον, τις σπουδές του είναι ίσο. Μάλιστα, το 50% των μαθητών και των δύο φύλων, που έπαυσαν να φοιτούν, εγκαταλείπει το σχολείο στη Δ' τάξη του δημοτικού. Με εξαίρεση ένα μαθητή, γιο ξενοδόχου, που αναγκάστηκε να διακόψει τις σπουδές του λόγω νόσου, τα υπόλοιπα παιδιά προέρχονταν από οικογένειες αλιέων ή ήταν ορφανά πατρός.

Μετά από μία διετία (1943/44) και ενώ βρισκόμαστε προς το τέλος του πολέμου, η μαθητική διαρροή παρουσιάζει σημαντική αύξηση η οποία επιβαρύνει τους άρρενες μαθητές. Εξαίρεση αποτελεί μόνο η Α' τάξη, όπου τα κορίτσια σταματούν το σχολείο σε μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι οι συμμαθητές τους, ενώ η κοινωνική τους καταγωγή ανάγεται στην Α', Β', Ε' και ΣΤ' τάξη. Το θετικό στοιχείο στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ότι, όσο ανεβαίνουμε τις σχολικές τάξεις, τόσο μειώνεται και ο αριθμός των μαθητών που αποχωρεί από τις σχολικές αίθουσες με εξαίρεση την Ε' δημοτικού στην οποία ουσιαστικά μόνο ο ένας μαθητής διακόπτει τη φοίτησή του αφού ο δεύτερος απεβίωσε.

Τέλος, το 1948/49, παρατηρείται το πιο χαμηλό ποσοστό μαθητών, μετά το 1930, που εγκατέλειψε τις σπουδές του κατά το διάστημα 1922-49. Η διαρροή επικεντρώνεται στην Δ' και Ε' δημοτικού και για ακόμη μία φορά επιβαρύνει τον άρρενα μαθητικό πληθυσμό. Στη Δ' δημοτικού, όπου και παρατηρείται το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητικής διαρροής, οι άρρενες γονείς των παιδιών είναι εργάτες, αλιείς, αρτοποιοί, ενώ μόνο ένας μαθητής καταγράφεται ως ορφανός. Αντίθετα, στο Α' σχολείο, τα σχολικά έτη 1944 και 1949, διαπιστώνουμε τη μεγαλύτερη μαθητική διαρροή που παρατηρήθηκε τα είκοσι επτά αυτά χρόνια (1922-1949).

Από όσα, λοιπόν, αναφέρθηκαν παραπάνω, συνάγεται το συμπέρασμα ότι το σύνολο των μαθητών του Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου διέκοπτε τη φοίτησή του στο πρώτο έτος του δημοτικού σχολείου, ενώ η αποχώρηση τους στις υπόλοιπες τάξεις κυμαίνεται σε χαμηλότερα επίπεδα. Επιπρόσθετα, με ελάχιστη διαφορά, οι μαθητές που εγκαταλείπουν τις σχολικές αίθουσες είναι περισσότεροι συγκριτικά με τις μαθήτριες.

Πίνακας 7
Τάση διακοπής των σπουδών σε σχέση με τις σχολικές τάξεις

	1922-1923		1929-1930		1934-1935		1941-1942		1943-1944		1948-1949		Σύνολο%
	Άρρεν%	Θήλ%	Άρρεν%	Θήλ%	Άρρεν%	Θήλ%	Άρρεν%	Θήλ%	Άρρεν%	Θήλ%	Άρρεν%	Θήλ%	
Α	—	—	1 25	—	4 33,34	4 28,57	1 20	—	6 35,3	11 68,75	—	—	27 27,84
Β	3 21,43	—	—	—	1 8,33	—	1 20	1 20	5 29,41	3 18,75	—	—	14 14,43
Γ	3 21,43	—	1 25	—	1 8,33	5 35,72	—	—	3 17,65	1 6,25	—	—	14 14,43
Δ	8 57,14	—	—	—	1 8,33	—	2 40	3 60	1 5,88	—	4 66,67	—	19 19,6
Ε	—	—	2 50	1 100	1 8,33	3 21,43	1 20	1 20	2 11,76	1 6,25	2 33,3	3 100	17 17,52
ΣΤ	—	—	—	—	4 33,34	2 14,28	—	—	—	—	—	—	6 6,18
Σύνολο	14 100	—	4 100	1 100	12 100	14 100	5 100	5 100	17 100	16 100	6 100	3 100	97 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1922-1929.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930-1935.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935-1950.

Όσον αφορά την τάση διακοπής των σπουδών, αναλογικά με τις σχολικές τάξεις, στο Γ' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου, σύμφωνα με τα στοιχεία του διαγράμματος 4, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1922 – 23, παρατηρείται αυξημένη μαθητική διαρροή. Ειδικότερα, στην Α' δημοτικού, οι μαθήτριες εγκαταλείπουν τις σπουδές τους με μεγαλύτερη ευκολία από ό,τι στις επόμενες τάξεις. Αναφορικά με τα άλλα δύο σχολεία της πόλης, οι μαθητές παύουν να φοιτούν στο σχολείο, όταν έχουν, ήδη, εγγραφεί στην

τελευταία τάξη του δημοτικού. Στο Γ' Δημοτικό, το 27,08% των μαθητριών που διέκοψε τις σπουδές του στην πρώτη τάξη προερχόταν από οικογένειες αλιέων και ναυτικών, ενώ ένα 20,08% ήταν ορφανές πατρός.

Στο Γενικό Έλεγχο του σχολικού έτους 1929 – 1930, παρατηρούμε θεαματική μείωση του αριθμού του μαθητικού δυναμικού που παύει να φοιτά. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι τόσο οι μαθητές όσο και οι μαθήτριες είχαν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν τις σπουδές τους με μεγαλύτερη ευχέρεια, χωρίς να κωλύονται από τις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Το 50% των μαθητών και μαθητριών ανήκαν σε οικογένειες αξιωματικών, εργολάβων, καθώς και δικαστικών υπαλλήλων. Επομένως η διακοπή της φοίτησής τους ήταν δικαιολογημένη, αφού οι υπηρεσιακές αρμοδιότητες των γονιών τους απαιτούσαν τη μετακίνησή τους σε άλλη περιοχή και μάλιστα εκτός νομού.

Αντίθετα, το 1935, παρατηρείται μικρή άνοδος του ποσοστού των μαθητών και μαθητριών που αποφοιτούν πρόωρα. Η μαθητική διαρροή επιβαρύνει, κυρίως, τα αγόρια της Α', Γ' και ΣΤ' τάξης του δημοτικού, καθώς και τα κορίτσια της Δ' τάξης. Στο Α' και Β' Δημοτικό το ποσοστό αυτό είναι ιδιαίτερα αυξημένο συγκριτικά με εκείνο του Γ' Σχολείου. Επιπρόσθετα, στο Γ' Δημοτικό οι άρρενες γονείς των μαθητών και μαθητριών, που δε συνεχίζουν τη φοίτησή τους στο δημοτικό σχολείο, είναι στο σύνολό τους μικροπωλητές, πράγμα που, πιθανόν, σημαίνει ότι, κυρίως τα αγόρια, απορροφήθηκαν στο επάγγελμα του πατέρα τους και συνέχισαν τις σπουδές τους αργότερα. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα πρακτικά του συλλόγου διδασκόντων, τη συγκεκριμένη περίοδο, το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών και μαθητριών δίδαχτηκε κατ' οίκον.

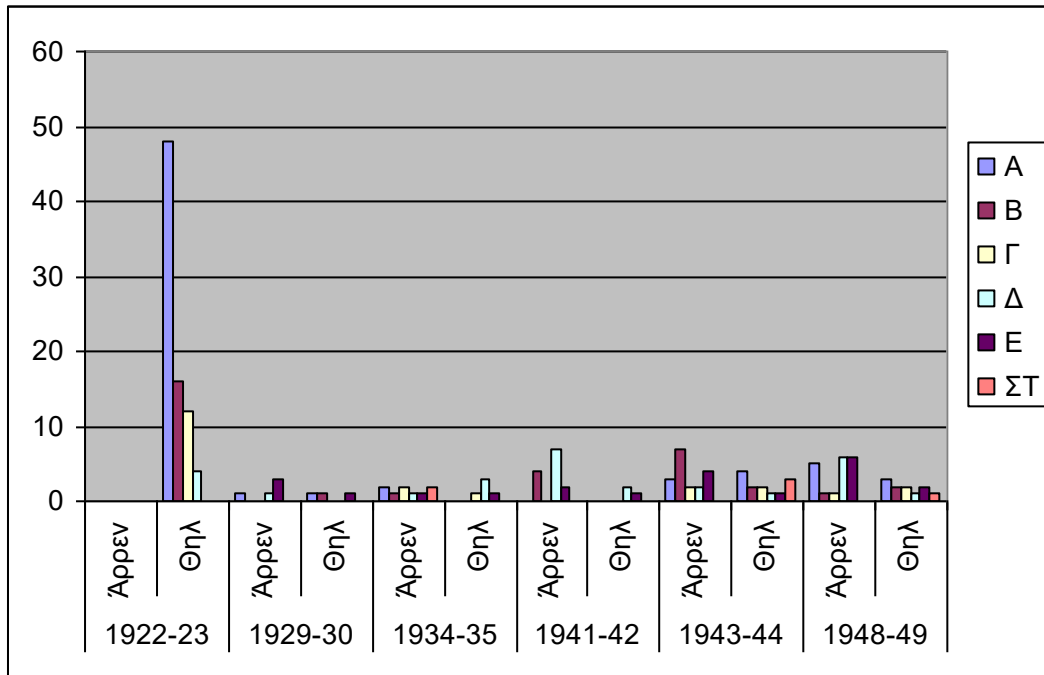
Κατά τη διάρκεια του πολέμου (1941-44), σημειώθηκε αύξηση του αριθμού των μαθητών που αποχωρούν από το σχολικό χώρο πριν από τη διεκπεραίωση των σπουδών τους. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στα δύο σχολεία που, ήδη, εξετάστηκαν, στο Γ' Δημοτικό τα κορίτσια που έπαυαν τη φοίτησή τους ήταν λιγότερα από τον άρρενα μαθητικό πληθυσμό. Τα αγόρια, που δεν κατορθώνουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους, σταματάνε το σχολείο δύο χρόνια πριν αποκτήσουν το απολυτήριο του δημοτικού ή στην Ε' τάξη. Από την άλλη μεριά, τα κορίτσια διακόπτουν τις σπουδές τους, κυρίως, στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου. Εξαίρεση αποτελούν τρεις

μαθήτριες, από τις οποίες η μία είναι ορφανή και κατάγεται από την Ευρυτανία, που αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις σπουδές τους ακριβώς τη χρονιά κατά την οποία ετοιμάζονται να ολοκληρώσουν τη φοίτησή τους το δημοτικό.

Τέλος, το 1948 – 49, η μαθητική διαρροή παρουσιάζει ελάχιστη αύξηση για τα αγόρια και μείωση για τα κορίτσια. Οι μαθητές εξακολουθούν να σταματούν το δημοτικό δύο χρόνια πριν τη λήξη του, ενώ οι μαθήτριες παύουν τη φοίτησή τους στα πρώτα χρόνια του δημοτικού σχολείου. Ωστόσο, τρεις μαθήτριες διέκοψαν την παρακολούθηση των μαθημάτων τους στην Ε' και ΣΤ' δημοτικού. Πιο συγκεκριμένα, η μία από αυτές είχε πατέρα που εργαζόταν ως υπάλληλος, με αποτέλεσμα η μετάθεσή του να την αναγκάσει να φύγει από το Γ' Δημοτικό προκειμένου να συνεχίσει τη φοίτησή της σε άλλο σχολείο. Οι άλλες δύο μαθήτριες προέρχονταν από την τάξη των ελεύθερων επαγγελματιών και των αγροτών.

Με βάση, λοιπόν, όσα αναφέρθηκαν, καθώς επίσης και το ακόλουθο διάγραμμα (4), στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητικής διαρροής κατά τάξεις παρατηρείται το σχολικό έτος 1922-23 στην Α' τάξη του δημοτικού σχολείου, ενώ σε όλο το εξεταζόμενο διάστημα (1922-49), στο συγκεκριμένο σχολείο, το 37,43% των μαθητών και των δύο φύλων αποχωρεί από το σχολικό χώρο κατά τη διάρκεια ή το τέλος της Α' δημοτικού.

Διάγραμμα διακοπής των σπουδών (1922-1949) (4)

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Γ' πλήρους Δημοτικού Σχολείου θηλέων
 Μεσολογγίου 1905-1929
 Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1929- 1947
 Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947- 1967

- **Επίδοση των μαθητών με βάση την κοινωνική τους καταγωγή**

Σύμφωνα με τα δεδομένα του πίνακα 8, η επίδοση των μαθητών και των δύο φύλων που φοιτούν στο Α' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου μπορεί να χαρακτηριστεί ως καλή. Άλλωστε, με βάση τα στοιχεία που μας παρέχει ο παρακάτω πίνακας, ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού συγκεντρώνει καλή βαθμολογία. Ωστόσο, σε όλο το φάσμα της βαθμολογικής κλίμακας, οι μαθήτριες είναι λιγότερες από τους μαθητές, φαινόμενο το οποίο συναντήσαμε και στην περίπτωση που αναφερθήκαμε στο ποσοστό των εγγραφέντων μαθητών και μαθητριών στο συγκεκριμένο σχολείο.

Αναφορικά με τις κοινωνικές τάξεις, πρέπει να τονίσουμε ότι οι μαθητές, αμφοτέρων των φύλων, που ανήκουν στο Α' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο συγκεντρώνουν άριστη βαθμολογία σε μεγαλύτερη συχνότητα συγκριτικά με τους συμμαθητές τους οι οποίοι ανήκουν στις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις. Από την άλλη πλευρά, ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού κατάγεται από οικογένειες τεχνιτών, υπαλλήλων και εργατών, ενώ η μέτρια βαθμολογία αφορά, κυρίως, τα παιδιά των εργατών και αγροτών. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στο γεγονός ότι στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις τα κίνητρα που προσφέρει η οικογένεια για τη μόρφωση των νεαρών μελών της δεν είναι επαρκή.

Στην τελευταία κοινωνική κατηγορία εντάσσονται τα παιδιά των προσφύγων τα οποία προσήλθαν στις σχολικές αίθουσες του Ξενοκρατείου, κυρίως, κατά το σχολικό έτος 1922-23. Βασικά, η προσφυγική καταγωγή των παιδιών αυτών γίνεται αντιληπτή τόσο από το χαρακτηρισμό «πρόσφυξ», που προσδίδεται σε κάθε μαθητή με ποντιακή - μικρασιατική καταγωγή, όσο και από τη μορφή των επωνύμων τους και τον τόπο προέλευσής τους. Ωστόσο, με την πάροδο των χρόνων, επέρχεται αφομοίωση του μαθητικού προσφυγικού στοιχείου από τη μεσολογγίτικη κοινωνία με αποτέλεσμα η ταυτότητά του να διαφαίνεται μόνο από τα επώνυμα των παιδιών. Ο χαρακτηρισμός «πρόσφυξ» εξοβελίζεται και τα διάφορα μικρασιατικά τοπωνύμια δεν αναφέρονται πλέον ως καθαυτοί τόποι καταγωγής τους.

Όπως είναι γνωστό, σύμφωνα τις απογραφές του ελληνικού κράτους, το 49% των μικρασιατών προσφύγων είναι αγρότες, ενώ το υπόλοιπο 51% φέρεται να έχει αστική προέλευση. Ωστόσο, η ακρίβεια της συγκεκριμένης μέτρησης τίθεται υπό αμφισβήτηση, γενικά και ειδικά, από τις ποιοτικές πληροφορίες των αρμοδίων της Κοινωνίας των Εθνών, οι οποίοι, χωρίς να είναι σε θέση να παραθέσουν συγκεκριμένους αριθμούς, προτάσσουν ορισμένες ερμηνευτικές υποθέσεις σχετικά με την κοινωνική προέλευση των μικρασιατών προσφύγων. Οι υποθέσεις που προβάλλουν είναι ιδιαίτερα πειστικές, κυρίως, λόγω της πλούσιας πείρας και της άμεσης επαφής που διαθέτουν οι αρμόδιοι της ΚτΕ με τους μικρασιάτες πρόσφυγες κατά τη διάρκεια της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα.

Στην αναφορά τους, λοιπόν, οι αρμόδιοι της ΚτΕ, υποστηρίζουν ότι οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, συνυπολογιζομένων των Εβραίων και των Αρμενίων, συγκροτούσαν έναν πληθυσμό αστικό και περιαστικό (ημιαγροτικό) όλων των κοινωνικών επιπέδων. Οι αγρότες εκείνοι που δεν ανήκαν στον περιαστικό πληθυσμό, πιθανότατα να αποτελούσαν μικρή μειονότητα μεταξύ των μικρασιατών προσφύγων. Αντίθετα, οι πρόσφυγες οι οποίοι προέρχονταν από το βαλκανικό ή τον τουρκικό χώρο και εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα πριν ή μετά τη μικρασιατική καταστροφή, ήταν στην πλειοψηφία τους πληθυσμός αγροτικός.

Εν κατακλείδι, λοιπόν, οι αρμόδιοι της ΚτΕ, καταθέτοντας ποιοτικά, πάντα, δεδομένα, υποστήριξαν ότι οι Θράκες της Βουλγαρίας και της Ανατολικής Θράκης, όπως οι Έλληνες του Καυκάσου και του Πόντου, ήταν στην πλειονότητά τους αγρότες, ενώ από την άλλη πλευρά, οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας και της Κων/πολης, ήταν, κατά κύριο λόγο, πληθυσμός αστικός ή περιαστικός. Με βάση τα δεδομένα αυτά, μπορούμε να δεχτούμε ότι, στο σύνολό τους, ο φτωχός πληθυσμός που συναντάμε, κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, στις ελληνικές πόλεις, κατανέμεται ως προς την προέλευσή του ως εξής: οι Ελλαδίτες έχουν, καθαρά, αγροτική προέλευση, ενώ οι πρόσφυγες περιαστική (ημιαγροτική) και αστική.¹³⁵

¹³⁵ Π. Πιζάνιας, *Οι φτωχοί των πόλεων...*, σ.σ 105-106.

Επιπρόσθετα, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στην κατηγορία όπου εντάσσονται οι πρόσφυγες, συναντάμε μαθητές οι οποίοι ως επάγγελμα πατρός δηλώνουν «ανάπηρος». Πρόκειται, κυρίως, για μαθητές και μαθήτριες των οποίων οι πατεράδες υπήρξαν θύματα του πολέμου που μαινόταν στην Ελλάδα κατά την περίοδο αυτή. Αξιοσημείωτο είναι επίσης και το γεγονός ότι, στο χώρο του πρώτου σχολείου της πόλης, εμφανίζονται τρεις μαθητές ως παιδιά εκτός γάμου.

Πίνακας 8

Επίδοση των μαθητών και κοινωνική καταγωγή 1922-49

Βαθ. Επίδοσης	Άριστα				Λ.Καλώς				Καλώς				Σχ. Καλώς				Μετρίως				Μετριότητα				Κακώς			
	Άρρεν%		Θήλ%		Άρρεν%		Θήλ%		Άρρεν%		Θήλ%		Άρρεν%		Θήλ%		Άρρεν%		Θήλ%		Άρρεν%		Θήλ%		Άρρεν%		Θήλ%	
Α	23	29,12	15	28,3	35	18,43	30	20,4	20	6,52	28	14,15	11	5,73	10	8	7	4,51	5	6,85								
Β	14	17,73	10	18,87	41	21,57	41	27,9	71	23,13	55	27,77	48	25	28	22,4	33	21,3	20	27,39	10	16,39	3	50				
Γ	13	16,45	14	26,42	40	21,05	35	23,8	44	14,34	30	15,15	25	13,02	12	9,6	9	5,8	7	9,59	2	3,28						
Δ	12	15,19	7	13,2	51	26,85	21	14,29	111	36,15	48	24,25	73	38,02	40	32	62	40	25	34,25	28	45,9						
Ε	1	1,26			8	4,22	7	4,76	12	3,9	15	7,57	9	4,69	13	10,4	14	9,03	8	10,96	3	4,92						
ΣΤ	15	18,99	6	11,33	12	6,31	10	6,8	45	14,65	17	8,58	23	11,97	17	13,6	28	18,06	8	10,96	17	27,87						
Ζ	1	1,26	1	1,88	3	1,57	3	2,05	4	1,31	5	2,53	3	1,57	5	4	2	1,3			1	1,64	3	50				
Σύνολο	79	100	53	100	190	100	147	100	307	100	198	100	192	100	125	100	155	100	73	100	61	100	6	100				

Πηγές: Γενικός έλεγχος Α' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1907-1929.

Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930-1935.

Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935-1950.

Παρόμοια με ό,τι συνέβη στο Α' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου, στο Β' Δημοτικό (πίν. 9), ο άρρην μαθητικός πληθυσμός υπερβαίνει τον αντίστοιχο θηλυκό. Ωστόσο, σε αντίθεση με ό,τι παρατηρήσαμε στο Α' σχολείο, στο Β' Δημοτικό οι μαθήτριες υπερτερούν, αριθμητικά, των μαθητών, κυρίως, όταν βαθμολογούνται με «άριστα» και «λίαν καλώς».

Επιπλέον, στις Β', Δ' και Ε' κοινωνικές τάξεις συσπειρώνεται το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού. Ειδικότερα, η Ε' κοινωνικοοικονομική κατηγορία συγκεντρώνει τον κύριο όγκο των μαθητών και των δύο φύλων, δεδομένου ότι τα παιδιά που φοιτούν στο συγκεκριμένο σχολείο προέρχονται από οικογένειες αλιέων.

Η πλειοψηφία των μαθητών και μαθητριών βαθμολογείται με «καλώς», ενώ μέτρια επίδοση έχουν, κατά κύριο λόγο, οι μαθητές που ανήκουν στη Β', Δ', Ε' και ΣΤ' κοινωνικοεπαγγελματική τάξη. Επιπρόσθετα, η μετριότατη και η κακή επίδοση αφορούσε, βασικά, το γυναικείο μαθητικό πληθυσμό. Για άλλη μια φορά, λοιπόν, διαπιστώνουμε ότι η θέση της τοπικής κοινωνίας απέναντι στην εκπαίδευση των κοριτσιών είναι, σε γενικές γραμμές, επιφυλακτική αλλά όχι εντελώς αρνητική, εφόσον η συμφοίτηση αρρένων και θηλέων διεξάγεται με κανονικούς ρυθμούς. Επομένως, σε ένα ελάχιστο ποσοστό, επικρατεί η άποψη του διαφορετικού προορισμού των φύλων η οποία θεμελιώθηκε στις διαφορετικές «φυσικές»-βιολογικές και ψυχολογικές ιδιότητες που αποδόθηκαν στους άντρες και τις γυναίκες. Η διαφοροποίηση της ανθρώπινης «φύσης» σε ανδρική και γυναικεία, παραμένει ακόμη και σήμερα δομικό στοιχείο της κυρίαρχης ιδεολογίας των φύλων, όπως επίσης και η αντίληψη ότι οι γυναίκες είναι και πρέπει να μείνουν πιο κοντά στη «φύση» από ό,τι οι άνδρες.¹³⁶ Την ίδια χρονική περίοδο, στο Α' Δημοτικό, οι πολύ μέτριοι μαθητές είναι αρσενικού γένους, ενώ η κακή βαθμολογία δεν αποδίδεται σε κανένα μαθητή ή μαθήτρια.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί το γεγονός ότι το σχολικό έτος 1934-35 και τα τρία σχολεία του Ξενοκρατείου λειτούργησαν ως ένα. Έτσι, το Ξενοκράτειο αποτελούνταν από τρία τμήματα της Α' και Β' Δημοτικού, δύο της Γ', δύο της Δ', ένα της Ε' και ένα της ΣΤ'. Η ένωση αυτή προκάλεσε σοβαρή ζημιά στα τμήματα των μικρών τάξεων, δεδομένου οι μαθητές της Α' τάξης διδάσκονταν μόνο κατά τις μεσημβρινές ώρες, δηλαδή 2½ ώρες κάθε μέρα, ενώ της Β' μόνο το πρωί και για τρεις ώρες. Ο δεδομένος χρόνος ήταν, οπωσδήποτε, ανεπαρκής για τη διδασκαλία όλων των μαθημάτων των συγκεκριμένων τάξεων και για το λόγο αυτό πολλά μαθήματα δεν

¹³⁶ Α. Μπακαλάκη-Ε. Ελεγκίτου, *Η εκπαίδευση εις τα του οίκου και τα γυναικεία καθήκοντα. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929*, Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολογίας, Γενική Γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα 1987, σ.σ. 18-19.

παραδίδονταν ή διδάσκονταν ελλιπώς. Επιπλέον, καθ' όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς, το σχολείο λειτούργησε πλημμελέστατα λόγω της ασθένειας του διδακτικού προσωπικού, αιτία που δικαιολογεί, απόλυτα, τη συγχώνευση των υπαρχόντων τμημάτων των τάξεων και τη συνδιδασκαλία τους. Η δυσχερής κατάσταση που επικράτησε, το συγκεκριμένο σχολικό έτος, στο Ξενοκράτειο, προκάλεσε την αγανάκτηση του διευθυντή του Γ' Δημοτικού Σχολείου, με αποτέλεσμα να εισηγηθεί στον επιθεωρητή την κατάργηση της συνεκπαίδευσης, τόσο για την εύρυθμη λειτουργία του σχολικού συγκροτήματος όσο και για την ηθική ακεραιότητα των μαθητών και μαθητριών του.¹³⁷

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η συνδιδασκαλία αυτή επηρέασε περισσότερο το Β' Δημοτικό, με συνέπεια οι μαθητές και οι μαθήτριές του να παρουσιάζουν χαμηλότερη βαθμολογία από εκείνων του Α'. Ωστόσο, μετά τον Εμφύλιο, η επίδοση των μαθητών του συγκεκριμένου σχολείου ακολουθεί ανοδική πορεία, αν και ο αριθμός όσων δεν προάχθηκαν στην επόμενη τάξη έχει ήδη αυξηθεί. Το φαινόμενο αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένο, δεδομένου ότι, κατά το χρονική περίοδο 1946-1949 και για μεγάλο διάστημα μετά, στην Ελλάδα κυριάρχησε η αιματηρή αντεπαναστατική βία. Παράλληλα, σε σχέση με το Α' σχολείο, υπερδιπλασιάστηκε και ο αριθμός των μαθητών που τελείωσαν την τάξη με άριστα, με έμφαση στο θηλυκό στοιχείο.

¹³⁷ Βιβλίον αντιγραφής εξερχομένων εγγράφων Γ' μικτού Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935-1937.

Πίνακας 9

Επίδοση των μαθητών και κοινωνική καταγωγή 1922-49

Βαθ. Επίδοσης	Άριστα		Λ.Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς															
	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%														
Α	20	26,67	28	37,34	28	20,58	24	19,35	36	12,77	12	8,34	6	7,23	4	6,25	7	3,83	3	4,77	—	—	—	—	1	16,66		
Β	18	24	9	12	19	13,98	20	16,13	59	20,93	30	20,84	16	19,28	14	21,88	42	22,96	16	25,39	—	2	50	—	—	1	16,66	
Γ	10	13,33	13	17,33	19	13,98	22	17,75	27	9,58	24	16,67	11	13,25	5	7,82	5	2,74	5	7,94	1	100	—	—	—	—	—	
Δ	12	16	7	9,33	16	11,76	21	16,94	55	19,5	33	22,91	12	14,45	16	25	34	18,57	4	6,35	—	2	50	—	—	—	—	
Ε	12	16	12	16	31	22,79	23	18,55	66	23,4	33	22,91	23	27,72	18	28,12	61	33,33	28	44,44	—	—	—	—	—	1	16,66	
ΣΤ	2	2,67	4	5,33	16	11,76	10	8,06	38	13,47	10	6,95	12	14,45	6	9,37	34	18,57	7	11,11	—	—	—	—	—	3	50	
Ζ	1	1,33	2	2,67	7	5,15	4	3,22	1	0,35	2	1,38	3	3,62	1	1,56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Σύνολο	75	100	75	100	136	100	124	100	282	100	144	100	83	100	64	100	183	100	63	100	1	100	4	100	—	—	6	100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1922-1929.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930- 1935.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935- 1950.

Παρόμοια με ό,τι ίσχυε και για τα δύο σχολεία της πόλης, που ήδη, αναφέρθηκαν, στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου (πίν. 10) η επίδοση των μαθητών και μαθητριών θεωρείται καλή. Ωστόσο, είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλες, σχεδόν, τις βαθμολογικές ενδείξεις, καθώς και σε όλο το φάσμα των κοινωνικών τάξεων αριθμούμε περισσότερα κορίτσια από ό,τι αγόρια. Επιπρόσθετα, ο θήλυς μαθητικός πληθυσμός κατέχει τα πρωτεία στην καλή βαθμολογία σε σχέση με τον ανδρικό, αφού το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών που αριστεύουν και συγκεντρώνουν πολύ καλή βαθμολογία είναι κορίτσια.

Πίνακας 10

Επίδοση των μαθητών και κοινωνική καταγωγή 1922-49

Βαθ. Επίδοσης	Άριστα		Λ.Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετρίοτατα		Κακώς													
	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%												
A	17	32,08	29	34,53	27	24,33	42	25,15	21	9,29	43	12,02	17	13,71	6	6,59	7	6,49	7	5,28	-	-	-	-		
B	7	13,2	14	16,66	25	22,53	40	23,95	57	25,23	92	25,69	31	25	26	28,58	23	21,29	34	25,58	-	1	100	-	-	
Γ	10	18,87	18	21,43	20	18,01	22	13,18	26	11,5	48	13,4	18	14,52	9	9,89	13	12,04	12	9,02	1	50	-	-		
Δ	16	30,19	8	9,53	28	25,23	27	16,17	75	33,18	84	23,47	40	32,26	31	34,06	42	38,89	44	33,08	1	50	-	-		
E	-	-	4	4,76	1	0,9	20	11,98	10	4,42	36	10,05	8	6,45	5	5,49	8	7,41	15	11,26	-	-	-	-		
ΣΤ	2	3,78	11	13,09	10	9	15	8,98	36	15,93	54	15,09	9	7,26	14	15,39	13	13,88	15	15,03	-	-	-	-		
Z	1	1,88	-	-	1	0,59	1	0,45	1	0,28	1	0,28	1	0,8	-	-	-	-	1	0,75	-	-	-	-		
Σύνολο	53	100	84	100	111	100	167	100	226	100	358	100	124	100	91	100	108	100	133	100	2	100	1	100	-	-

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Γ' πλήρους Δημοτικού Σχολείου θηλέων Μεσολογγίου 1905-1929.
Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1929- 1947.
Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947- 1967.

Το φαινόμενο της υπεραριθμίας των μαθητριών, που παρατηρείται, οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στο γεγονός ότι το Γ' Δημοτικό λειτούργησε ως σχολείο θηλέων μέχρι το 1929, έτος κατά το οποίο εφαρμόστηκε η μεικτοποίηση των σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο αριθμός των μαθητριών που κατανεμήθηκε και στα τρία σχολεία δεν ήταν ίσος. Έτσι, το μεγαλύτερο ποσοστό του θηλυκού μαθητικού δυναμικού παρέμεινε στο Γ' Δημοτικό με αποτέλεσμα οι μαθήτριες να υπερτερούν, αριθμητικά, των μαθητών.

Από την άλλη πλευρά, στη Β' και Δ' κοινωνική κατηγορία, συσπειρώνεται το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού, πράγμα το οποίο επισημάναμε και στα δύο άλλα, ήδη, αναφερθέντα σχολεία. Παράλληλα, οι μαθητές και οι μαθήτριες που έχουν μέτρια επίδοση και, κατά συνέπεια, καλούνται να επαναλάβουν την τάξη, στην οποία, ήδη, φοιτούσαν, είναι παιδιά εργατών, καθώς και ατόμων που ασχολούνται με

γεωργικές εργασίες. Αντίθετα, ο αριθμός των μαθητών και των δύο φύλων, που παρουσιάζουν μέτρια απόδοση, είναι αμελητέος. Θα μπορούσε, λοιπόν, να ισχυριστεί κανείς ότι η κοινωνική προέλευση δεν ταυτίζεται, μόνο, με τη σχολική επίδοση, αλλά λειτουργεί και ανεξάρτητα από αυτήν. Με άλλα λόγια, εκτός από το γεγονός ότι οι μαθητές εμφανίζονται τόσο χειρότεροι όσο χαμηλότερα στην κοινωνική κλίμακα τοποθετείται η οικογένειά τους, όταν τυχαίνει τα παιδιά των κατώτερων τάξεων να είναι, σχετικά, καλοί μαθητές και πάλι οι πιθανότητες για μακροχρόνιες σπουδές είναι πολύ μικρότερες, συγκριτικά με εκείνες των παιδιών, με ίση επίδοση, που κατατάσσονται στα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα. Στην περίπτωση αυτή, λοιπόν, δεν πρόκειται μόνο για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά των αγροτών και εργατών εξαιτίας του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου της οικογένειάς τους, αλλά και για τη διαπίστωση ότι το σχολείο εμφανίζεται να κάνει ταξική επιλογή, ακόμα και όταν τα παιδιά αυτά έχουν καλή επίδοση.¹³⁸

¹³⁸ Άννα Φραγκουδάκη, *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης, Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1990 σ. 95.

- **Ηλικία εγγραφής των μαθητών στην Α' τάξη σε σχέση με την κοινωνική τους καταγωγή**

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα 11, το 63,32% των μαθητών, αμφότερων των φύλων, που εγγράφονταν στην Α' τάξη του Α' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου ήταν ηλικίας επτά ετών, ενώ οι περισσότεροι από αυτούς προέρχονταν από τη Β' και Δ' κοινωνικοοικονομική κατηγορία. Στην ηλικία των έξι ετών συναντάμε ελάχιστους μαθητές, προερχόμενους, κυρίως, από την τάξη των ελεύθερων επαγγελματιών. Μετά την ηλικία των επτά ετών εγγράφονται στο πρώτο έτος του δημοτικού σχολείου, βασικά, παιδιά τα οποία κατάγονται από οικογένειες αγροτών. Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι υπάρχει άμεση συνάρτηση ηλικίας και κοινωνικής καταγωγής, δεδομένου ότι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μαθητών και μαθητριών, που ανατρέφονταν μέσα σε αγροτικό περιβάλλον, τους εμπόδιζε, συχνά, να εγγραφούν στο σχολείο όντας στη νόμιμη ηλικία προς φοίτηση.

Οπωσδήποτε, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και το γεγονός ότι οι μαθητές που παρακολουθούσαν τα μαθήματα της Α' τάξης του δημοτικού σχολείου μετά τα επτά τους χρόνια ήταν, στο σύνολό τους, διετείς, ενώ η επίδοσή τους χαρακτηριζόταν ως μετριότατη. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός διετούς μαθητή, ηλικίας δεκαπέντε ετών, ο οποίος ανήκε στο Β' κοινωνικοεπαγγελματικό πεδίο, που συγκέντρωσε χαμηλή βαθμολογία, ενώ οι απουσίες του υπολογίζονταν στις 65. Επιπρόσθετα, αν και οι μαθήτριες είναι λιγότερες από τους μαθητές, ωστόσο, ένα ελάχιστο ποσοστό παρουσιάζεται εγγεγραμμένο στην Α' τάξη μετά το έβδομο έτος της ηλικίας του.

Πίνακας 11

Ηλικία εγγραφής των μαθητών στην Α' τάξη (1922-1949)

Κοιν.Τάξεις	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο%
	Αρρε v%	Θήλ.%	Αρρε v%	Θήλ.%	Αρρε v%	Θήλ.%	Αρρε v%	Θήλ.%	Αρρε v%	Θήλ.%	Αρρε v%	Θήλ.%	Αρρε v%	Θήλ.%	
6	4 18,18	—	6 9,84	4 8,34	2 6,66	—	4 5,4	1 2,56	—	—	2 8,69	—	1 33,33	—	24 6,33
7	14 63,63	14 82,35	39 63,94	34 70,84	21 70	13 81,25	41 55,4	20 51,29	12 85,72	9 75	9 39,14	10 62,5	2 66,67	2 50	240 63,32
8	2 9,09	2 11,76	10 16,39	7 14,58	4 13,34	2 12,5	12 16,22	10 25,65	1 7,14	—	5 21,74	1 6,25	—	—	56 14,78
9	1 4,55	—	4 6,55	1 2,08	2 6,67	1 6,25	10 13,52	2 5,13	—	2 16,67	1 4,35	4 25	—	1 25	29 7,65
10	—	—	1 1,64	—	—	—	2 2,7	4 10,25	1 7,14	—	4 17,39	—	—	—	12 3,17
11	1 4,55	—	—	2 4,16	—	—	2 2,7	—	—	1 8,33	2 8,69	—	—	—	8 2,12
12	—	—	—	—	1 3,33	—	1 1,36	1 2,56	—	—	—	—	—	—	3 0,79
13	—	—	—	—	—	—	2 2,7	1 2,56	—	—	—	1 6,25	—	1 25	5 1,32
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	—	1 5,89	1 1,64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 0,52
Σύνολο	22 100	17 100	61 100	48 100	30 100	16 100	74 100	39 100	14 100	12 100	23 100	16 100	3 100	4 100	379 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Α' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1907-1929.

Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930-1935.

Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935-1950.

Τα στοιχεία που μας παρέχει ο πίνακας 12 μαρτυρούν ότι ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού, του Β' σχολείου Μεσολογγίου, εγγράφονταν στην Α' τάξη μετά το έκτο έτος της ηλικίας του, πράγμα το οποίο διαπιστώσαμε όταν εξετάσαμε την περίπτωση του Α' Δημοτικού. Όσον αφορά το Β' σχολείο, πρέπει να τονιστεί ότι οι πρωτοετείς μαθητές και μαθήτριες ανήκαν, κατά κύριο λόγο, στην τάξη των αλιέων, πράγμα πολύ φυσικό, αφού, όπως έχει ήδη, επισημανθεί, στο συγκεκριμένο σχολείο, εγγράφονταν μαθητές και των δύο φύλων οι οποίοι κατάγονταν από οικογένειες που ασχολούνταν με την αλιεία. Επιπρόσθετα, σε αντίθεση με το πρώτο σχολείο, όπου οι εξάχρονοι μαθητές αντιπροσώπευαν το 6,33% των πρωτοετών μαθητών, στο Β' σχολείο το ποσοστό αυτό ανερχόταν στο 20,4%. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι οι γονείς των μαθητών που φοιτούσαν στο Α' σχολείο ήταν πιο επιφυλακτικοί

στο να στείλουν τα παιδιά τους να σπουδάσουν, ήδη, από το έκτο έτος της ηλικίας τους, σε σχέση με τους γονείς των μαθητών του Β' σχολείου της πόλης.

Πίνακας 12
Ηλικία εγγραφής των μαθητών στην Α' τάξη (1922-1949)

Κοιν.Τάξεις	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Άρρεν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρεν%	Θήλ%	
6	4 28,58	8 40	9 25,72	3 21,42	5 29,42	3 18,75	2 6,89	2 8,69	13 23,64	7 17,08	2 11,77	2 25	—	—	60 20,4
7	10 71,42	12 60	17 48,58	11 78,58	8 47,05	13 81,25	19 65,52	18 78,27	25 45,46	22 53,65	7 41,17	3 37,5	2 66,67	2 100	169 57,48
8	—	—	7 20	—	2 11,77	—	7 24,14	2 8,69	12 21,82	8 19,52	5 29,41	2 25	—	—	45 15,3
9	—	—	—	—	1 5,88	—	—	1 4,35	2 3,63	3 7,32	2 11,77	1 12,5	1 33,33	—	11 3,75
10	—	—	—	—	—	—	1 3,45	—	2 3,63	1 2,43	—	—	—	—	4 1,37
11	—	—	1 2,85	—	1 5,88	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 0,68
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	—	—	1 2,85	—	—	—	—	—	1 1,82	—	1 5,88	—	—	—	3 1,02
Σύνολο	14 100	20 100	35 100	14 100	17 100	16 100	29 100	23 100	55 100	41 100	17 100	8 100	3 100	2 100	294 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1922-1929.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930- 1935.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935- 1950.

Παράλληλα, στο Β' εκπαιδευτικό τμήμα του Ξενοκρατείου το μαθητικό δυναμικό που φοιτά στην Α' δημοτικού, μετά τα επτά έτη της ηλικίας του, είναι, κατά βάση, διετές ή προέρχεται από κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Άλλωστε, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Olive Banks, η οικογένεια που ανήκει στα κατώτερα στρώματα, είναι φυσικό να έχει λιγότερες προσδοκίες για το μέλλον και, κατά συνέπεια, μικρότερες φιλοδοξίες για την ίδια και τα παιδιά της. Τα μέλη των οικογενειών αυτών έχουν, επίσης, μικρότερες πιθανότητες να αποκτήσουν αξίες με κέντρο αναφοράς την επιτυχία στη ζωή, εξαιτίας

συγκεκριμένων εμπειριών της ζωής τους, είτε κατά τη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας είτε αργότερα. Αντίθετα, στο εσωτερικό των μεσαίων τάξεων, εκείνοι που σχετίζονται με επαγγέλματα μικροαστικού χαρακτήρα, διαφοροποιούνται από την ανώτερη μεσοαστική τάξη εξαιτίας των εισοδημάτων τους, του κοινωνικού τους status και του μορφωτικού τους επιπέδου, γεγονός που είναι δυνατό να έχει σημαντική επίδραση στους στόχους που θέτουν τα παιδιά τους.¹³⁹

Στη συνέχεια, το Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου (πίν. 13) ακολουθεί τη γραμμή των δύο άλλων σχολείων της πόλης, όσον αφορά την εγγραφή των μαθητών στην Α' δημοτικού. Έτσι, τόσο τα κορίτσια όσο και τα αγόρια αποκτούν τη μαθητική τους ιδιότητα στο έβδομο έτος της ηλικίας τους, ενώ ένα ποσοστό 26,98% εγγράφεται για πρώτη φορά στο σχολείο στα οκτώ του χρόνια.

Πίνακας 13
Ηλικία εγγραφής των μαθητών στην Α' τάξη (1922-1949)

Κοιν.Τάξεις	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Άρρεν%	Θήλ%	Άρρε v%	Θήλ%	Άρρε v%	Θήλ%	Άρρε v%	Θήλ%	Άρρε v%	Θήλ%	Άρρε v%	Θήλ%	Άρρεν%	Θήλ%	
6	3 17,64	3 17,65	5 13,89	7 12,5	1 5	4 11,43	3 6,25	13 18,06	2 28,58	3 10,34	2 15,38	1 3,7	-	-	47 12,44
7	13 76,48	11 64,7	25 69,45	25 44,65	17 85	20 57,15	26 54,17	23 31,95	3 42,86	10 34,49	4 30,77	12 44,45	-	-	189 50
8	1 5,88	2 11,77	4 11,12	19 33,92	2 10	8 22,85	11 22,91	25 34,73	1 14,28	15 51,73	5 38,47	9 33,33	-	-	102 26,98
9	-	-	1 2,77	4 7,15	-	2 5,71	2 4,17	9 12,5	1 14,28	-	1 7,69	2 7,41	-	-	22 5,83
10	-	1 5,88	1 2,77	-	-	-	5 10,42	1 1,38	-	-	1 7,69	2 7,41	-	-	11 2,91
11	-	-	-	1 1,78	-	1 2,86	1 2,08	1 1,38	-	1 3,44	-	1 3,7	-	-	6 1,58
12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 100	1 0,26
13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Σύνολο	17 100	17 100	36 100	56 100	20 100	35 100	48 100	72 100	7 100	29 100	13 100	27 100	-	1 100	378 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Γ' πλήρους Δημοτικού Σχολείου θηλέων Μεσολογγίου 1905-1929.
Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1929- 1947.
Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947- 1967.

¹³⁹ Olive Banks, Η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, εκδόσεις παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987, σ.σ. 160-161.

Οι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες στις οποίες συγκεντρώνεται, σε μεγαλύτερη συχνότητα, ο μαθητικός πληθυσμός του Γ' σχολείου είναι η Β', Γ' και, κυρίως, η Δ' στην οποία παρατηρείται αυξημένο ποσοστό μαθητών και μαθητριών που παρακολουθούν το πρώτο έτος του πρωτοβάθμιου κύκλου των σπουδών τους μετά το όγδοο έτος της ηλικίας τους. Μάλιστα, στην περίπτωση αυτή διαπιστώνουμε ότι ακολουθεί και η χαμηλή επίδοση των μαθητών και των δύο φύλων. Εξάλλου, είναι γνωστό ότι η σχολική καθυστέρηση, σε σχέση με την κανονική θεσμοθετημένη ηλικία φοίτησης, έχει σοβαρή επίπτωση στη σχολική εξέλιξη. Έτσι, με ένα χρόνο καθυστέρηση στο δημοτικό σχολείο, οι πιθανότητες σπουδών στη γενική δευτεροβάθμια εκπαίδευση κυμαίνονται πάνω από 60%. Με δύο ή περισσότερα χρόνια καθυστέρηση οι πιθανότητες αυτές ισούνται με μηδέν. Η έστω και με ένα χρόνο καθυστέρηση στο δημοτικό αποδεικνύεται καθοριστική για την επίδοση των μαθητών, αλλά και για την επιθυμία τους να παραμείνουν στο σχολείο. Επομένως, ένας χρόνος καθυστέρησης στο δημοτικό, είναι αρκετός, προκειμένου για να αποκλειστεί κάθε πιθανότητα καλής επίδοσης ή συνέχισης της φοίτησης στη γενική δευτεροβάθμια εκπαίδευση.¹⁴⁰

Επιπρόσθετα, να σημειωθεί ότι το φαινόμενο αυτό θίγει, βασικά, το γυναικείο μαθητικό πληθυσμό του συγκεκριμένου σχολείου. Με τον τρόπο αυτό επιβεβαιώνεται για άλλη μία φορά η επιφυλακτικότητα των γονέων απέναντι στη γυναικεία εκπαίδευση, καθώς και η αμφισβήτηση της αναγκαιότητάς της.

¹⁴⁰ Άννα Φραγκουδάκη, Κοινωνιολογία..., σ. 59.

- **Επανάληψη της σχολικής τάξης με βάση την κοινωνική καταγωγή των μαθητών**

Το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών του Α' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου, που επανέλαβε την τάξη στην οποία, ήδη, φοιτούσε, συγκεντρώνεται το 1923 (πίν. 14) και αφορά τα παιδιά που ανήκαν στη μεσαία και αγροτική τάξη. Το 1930, το ποσοστό αυτό θα μειωθεί κατά 51,06%, ενώ οι κοινωνικές τάξεις που εκπροσωπούν, κατά το πλείστον, οι διετείς μαθητές είναι οι Β', Δ' και ΣΤ'. Το σχολικό έτος 1934- 35, οι δίχρονοι μαθητές, σχεδόν, διπλασιάστηκαν συγκριτικά με την προηγούμενη πενταετία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, παρατηρούμε ότι τα παιδιά των εργατών και αγροτών, που επαναλαμβάνουν την τάξη στην οποία φοίτησαν το προηγούμενο έτος, κατέχουν το 46,51% του συνόλου των διετών μαθητών. Παράλληλα, μέχρι αυτή τη στιγμή, τα κορίτσια που φοιτούν για δεύτερη φορά στην ίδια τάξη είναι λιγότερα από τα αγόρια. Αυτό σημαίνει ότι τα πρώτα επιμελήθηκαν περισσότερο, έτσι ώστε να μη βρεθούν στη δυσάρεστη θέση να παρακολουθήσουν ξανά τα μαθήματα της ίδιας τάξης. Εξάλλου, η επίδοση των μαθητριών το δεδομένο έτος έχει προκαθορίσει το αποτέλεσμα. Η επίδοση των αρρένων μαθητών είναι μέτρια, γεγονός που οδηγεί άμεσα στην παραπομπή τους στην ίδια τάξη.

Την εποχή της κατοχικής περιόδου (1941-44), παρατηρείται αυξομείωση του ποσοστού των διετών μαθητών. Κυρίως στη Δ' κατηγορία, οι μαθήτριες που δεν κατόρθωσαν να προαχθούν είναι περισσότερες από τους συμμαθητές τους. Η εξήγηση που μπορεί να δοθεί στο φαινόμενο αυτό είναι ότι τα αγροτικά και εργατικά περιβάλλοντα, ήταν επιφυλακτικά απέναντι στην εκπαίδευση των κοριτσιών, με αποτέλεσμα να λειτουργούν ως τροχοπέδη στην ομαλή διεξαγωγή των σπουδών τους. Με το τέλος της εμφύλιας διαμάχης, ο αριθμός των διετών μαθητών υποδιπλασιάζεται, ενώ στη Β' και Γ' κοινωνική τάξη η συχνότητα των μαθητριών που επαναλαμβάνουν την τάξη είναι μεγαλύτερη.

Πίνακας 14

Διετεείς μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

	1922-23		1929-30		1934-35		1941-42		1943-44		1948-49		
Κοιν.Τάξεις	Αρρεν %	Θήλ %	Αρρεν %	Θήλ %	Αρρεν %	Θήλ %	Αρρεν %	Θήλ %	Αρρεν %	Θήλ %	Αρρεν %	Θήλ %	Σύνολο %
A	4 8,52	—	—	1 12,5	2 7,14	—	—	1 9,09	2 22,22	2 22,22	1 4,55	—	13 6,78
B	13 27,65	—	4 26,66	2 25	4 14,29	7 46,67	1 11,11	3 27,27	6 66,67	—	3 13,63	8 42,1	51 26,56
Γ	—	—	—	—	2 7,14	—	1 11,11	3 27,27	—	1 11,11	3 13,63	2 10,53	12 6,25
Δ	11 23,4	—	5 33,34	2 25	16 57,15	4 26,67	3 33,33	2 18,19	1 11,11	4 44,45	11 50	7 36,85	66 34,38
E	1 2,13	—	2 13,34	2 25	2 7,14	2 13,33	—	1 9,09	—	2 22,22	2 9,09	1 5,26	15 7,81
ΣΤ	18 38,3	—	4 26,66	1 12,5	2 7,14	2 13,33	4 44,45	1 9,09	—	—	1 4,55	1 5,26	34 17,7
Z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 4,55	—	1 0,52
Σύνολο	47 100	—	15 100	8 100	28 100	15 100	9 100	11 100	9 100	9 9	22 100	19 100	192 100

Πηγές:Μαθητολόγιο Α΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1907-1929

Μαθητολόγιο Α΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930-1934

Μαθητολόγιο Α΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935-1950

Με βάση, λοιπόν, τον παραπάνω πίνακα (πίν. 14) καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των διετών μαθητών του Α΄ Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου αφορά, κυρίως, το Δ΄ κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, δηλαδή, την εργατική και αγροτική τάξη. Τα παιδιά των εργατών και αγροτών απασχολούνταν, τις περισσότερες φορές, στις εργασίες των γονιών τους με αποτέλεσμα να παραμελούν τα μαθητικά τους καθήκοντα και να μην πετυχαίνουν την προαγωγή τους στην επόμενη τάξη. Επομένως, αναγκάζονταν να παρακολουθήσουν για δεύτερη ή ακόμη και για τρίτη συνεχή χρονιά την ίδια τάξη. Από την άλλη πλευρά, οι διετεείς μαθήτριες είναι λιγότερες από τους μαθητές, σε όλο το εξεταζόμενο διάστημα (1922-49), με εξαίρεση το σχολικό έτος 1941-42, όπου τα κορίτσια που φοιτούν στην ίδια τάξη για δεύτερο συνεχές έτος είναι περισσότερα από τα αγόρια.

Σύμφωνα τα δεδομένα του πίνακα 15, οι μαθητές και οι μαθήτριες του Β΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου προάγονταν στις επόμενες τάξεις με μεγαλύτερη ευκολία συγκριτικά με το μαθητικό δυναμικό του Α΄. Το 1923, το

μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών, που επανέλαβαν την τάξη, αφορούσε τα παιδιά των αλιέων, πράγμα πολύ φυσικό, αφού η πλειονότητα των αγοριών και κοριτσιών που σπούδαζαν στο σχολείο αυτό κατάγονταν από οικογένειες αλιέων. Στη συνέχεια, το 1930, η Ε' κοινωνική τάξη εξακολουθεί να συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών που χαρακτηρίζονται ως διετείς. Άλλωστε, σε όλη την περίοδο που εξετάζεται στο συγκεκριμένο μέρος της έρευνας, οι άρρενες και θήλεις μαθητές, που καλούνταν να επαναλάβουν την τάξη και ανήκαν στη συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία, αποτελούσαν το 37,74% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού του σχολείου. Παράλληλα, στη Γ' και Ε' κατηγορία, τα κορίτσια φαίνεται ότι δε συναντούσαν ιδιαίτερη δυσκολία στην προαγωγή τους στην επόμενη τάξη, ενώ τα αγόρια, είτε λόγω έλλειψης επαρκούς μελέτης, είτε εξαιτίας της απασχόλησής τους σε εξωσχολικές δραστηριότητες, έμεναν στην ίδια τάξη.

Ύστερα από πέντε χρόνια (1935), τα πράγματα διαφοροποιούνται. Τα κορίτσια των υπαλλήλων, των εργατών και αγροτών, των αλιέων, καθώς επίσης και των εκλιπόντων, παρακολουθούσαν τα μαθήματα της τάξης τους για δεύτερη συνεχή χρονιά σε μεγαλύτερη συχνότητα συγκριτικά με τα αγόρια τα οποία βελτίωσαν την επίδοσή τους ή έστω κατόρθωναν να μην αναγκάζονται να επαναλαμβάνουν την τάξη στην οποία φοιτούσαν το προηγούμενο έτος.

Στη συνέχεια, τα δύσκολα χρόνια του πολέμου (1941-42), η επίδοση των μαθητών φαίνεται να παρουσιάζει σημαντική βελτίωση. Οι διετείς μαθητές είναι ελάχιστοι, αν συγκριθούν με τα παρελθόντα έτη, γεγονός, που πρέπει να συνδυαστεί και με το φαινόμενο της μαθητικής διαρροής. Με άλλα λόγια, το μικρό ποσοστό των διετών μαθητών πιθανόν να σημαίνει ότι, όσοι εγκατέλειψαν τις σπουδές τους κατά τη διάρκεια της Κατοχής, δεν επέστρεψαν στο σχολείο για να επαναλάβουν την τάξη από την οποία είχαν απορριφθεί. Πράγματι, η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται προς το τέλος της πολεμικής περιόδου (1943-44), όταν οι διετείς μαθητές που εγγράφονται για δεύτερη φορά στην ίδια τάξη είναι περισσότεροι από αυτούς που είχαν εμφανιστεί την προηγούμενη διετία.

Τέλος, κατά τον εμφύλιο πόλεμο και μέχρι τη λήξη του (1948-49), οι μαθητές, κυρίως οι άρρενες, που παραπέμπονται στην ίδια τάξη, αποτελούν

το 26,4% των μαθητών που δήλωσαν την παρουσία τους στο σχολείο. Τα αγόρια κάθε κοινωνικής τάξης φοιτούν ξανά στην ίδια τάξη με μεγαλύτερη συχνότητα από ό,τι τα κορίτσια με εξαίρεση το Β' κοινωνικοοικονομικό πεδίο.

Πίνακας 15
Διετεείς μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

Κοιν.Τάξεις	1922-23		1929-30		1934-35		1941-42		1943-44		1948-49		Σύνολο ο%	
	Αρρεν %	Θήλ %	Αρρεν %	Θήλ %	Αρρεν %	Θήλ %	Αρρεν %	Θήλ %	Αρρεν %	Θήλ %	Αρρεν %	Θήλ %		
A	—	—	—	1 6,66	3 15,79	—	—	—	—	—	—	4 8,16	1 3,23	9 4,42
B	4 17,4	—	4 19,05	4 26,67	5 26,32	3 12	—	1 50	1 14,28	—	7 14,28	8 25,8	37 18,13	
Γ	—	—	3 14,28	1 6,66	1 5,26	5 20	2 33,33	—	1 14,28	1 16,67	6 12,25	2 6,45	22 10,78	
Δ	2 8,69	—	—	—	1 5,26	4 16	1 16,67	—	2 28,58	1 16,67	11 22,45	6 19,36	28 13,73	
E	11 47,82	—	12 57,15	7 46,67	7 36,85	9 36	3 50	1 50	2 28,58	3 50	14 28,58	8 25,8	77 37,75	
ΣΤ	6 26,09	—	2 9,52	2 13,34	2 10,52	4 16	—	—	1 14,28	1 16,67	7 14,28	6 19,36	31 15,19	
Z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Σύνολο	23 100	—	21 100	15 100	19 100	25 100	6 100	2 100	7 100	6 100	49 100	31 100	204 100	

Πηγές:Μαθητολόγιο Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1922-1929.

Μαθητολόγιο Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930-1935.

Μαθητολόγιο Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935-1950.

Επομένως, και στην περίπτωση του Β' σχολείου, διαπιστώνουμε ότι τα παιδιά που ανήκαν στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις παρουσίαζαν μεγαλύτερες πιθανότητες επανάληψης της τάξης στην οποία είχαν, ήδη, φοιτήσει το προηγούμενο έτος. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές συνθήκες οι οποίες έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στη φοίτηση των παιδιών και αποτελούσαν τους βασικούς παράγοντες που υποχρέωναν τους μαθητές να καθίσουν πάλι στα θρανία της ίδιας τάξης.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που προκύπτουν από τον πίνακα 16, στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, το 1922–23, οι μαθήτριες που επαναλάμβαναν για δεύτερη συνεχή χρονιά την ίδια τάξη προέρχονταν από τη Β' και Ε' κοινωνική τάξη. Να σημειωθεί ότι το Γ' Δημοτικό έρχεται δεύτερο σε

σειρά μετά το πρώτο, σε ποσοστό μαθητών που φοιτούσαν ξανά στην ίδια τάξη. Ύστερα από επτά χρόνια, το 1930, οι μαθητές αποδεικνύονται πιο αμελείς από τις μαθήτριες. Ειδικότερα, στη Δ' κοινωνικοεπαγγελματική τάξη, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια, που χαρακτηρίζονται ως διεισείς, καταλαμβάνουν το 51,9% του συνόλου των μαθητών που καλούνται να διδάχτουν ξανά τα μαθήματα της ίδιας τάξης. Το 1935, οι μαθητές που κατάγονται από οικογένειες ελεύθερων επαγγελματιών και αγροτών δεν κατορθώνουν να προαχθούν στην επόμενη τάξη, με αποτέλεσμα να αναγκάζονται να επαναλάβουν την ίδια, ενώ, παράλληλα, στις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις, το ποσοστό των διεισών μαθητών είναι αμελητέο.

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής (1941-42), το συνολικό ποσοστό των μαθητριών που εγγράφονται ξανά στην ίδια τάξη, έχει, ήδη, αυξηθεί σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία. Όπως συνέβη και με τους μαθητές την προηγούμενη περίοδο, τα κορίτσια των μικρομεσαίων επαγγελματιών, των τεχνιτών, καθώς και όσων δηλώνονται στα μαθητολόγια και τους γενικούς ελέγχους ως εργάτες και αγρότες, αποδεικνύονται αδύναμες μαθήτριες και δεν κατορθώνουν να προαχθούν, μένοντας έτσι στην ίδια τάξη. Από την άλλη μεριά, το σχολικό έτος 1943 – 44, και ενώ ο πόλεμος οδεύει προς τη λύση του, αυξάνεται το ποσοστό των διεισών μαθητών και μαθητριών. Βασικά, τα ορφανά παιδιά αδυνατούν να φέρουν εις πέρας τις σπουδές τους, με συνέπεια να κάθονται στα ίδια θρανία και την καινούρια σχολική χρονιά. Επιπρόσθετα, το ποσοστό των διεισών μαθητριών αυξάνεται συνεχώς, φαινόμενο που ερμηνεύεται ως επακόλουθο του καθεστώτος της ξενικής κατοχής κατά τη διάρκεια της οποίας η εκπαίδευση περιέπεσε σε μαρασμό. Τόσο στο Μεσολόγγι όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα, εκπαιδευτικοί και μαθητές, υπακούοντας στη φωνή της πατριωτικής τους συνείδησης, εντάσσονται ομαδικά στις αντιστασιακές οργανώσεις, ιδιαίτερα στις τάξεις του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου.¹⁴¹ Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η φοίτηση των μαθητών και μαθητριών στο σχολείο καθίστατο προβληματική.

Τέλος, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (1948-49) και μέχρι τη λήξη του, ο αριθμός των μαθητριών που οφείλουν να επαναλάβουν την ίδια

¹⁴¹ Απ. Παπανδρέου, *Η τραγωδία...*, σ. 75.

τάξη από την αρχή, είναι αρκετά πιο ελαττωμένος από την παρελθούσα πενταετία καθώς και από τον αντίστοιχο των συμμαθητών τους.

Πίνακας 16

Διεισείς μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

	1922-23		1929-30		1934-35		1941-42		1943-44		1948-49		
Κοιν. Τάξεις	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Σύνολο %
A	—	1 2,5	3 10,71	—	1 3,85	2 14,28	1 9,09	2 10,53	1 4,34	—	2 9,53	1 8,33	14 5,79
B	—	17 42,5	—	5 20,84	6 23,07	4 28,57	3 27,27	4 21,05	4 17,39	3 12,5	5 23,8	5 41,67	56 23,15
Γ	—	1 2,5	3 10,71	1 4,16	2 7,69	2 14,28	1 9,09	3 15,79	4 17,39	6 25	2 9,53	1 8,33	26 10,75
Δ	—	4 10	13 46,43	14 58,34	15 57,69	4 28,57	5 45,46	6 31,57	7 30,44	8 33,33	7 33,33	4 33,34	87 35,95
E	—	12 30	3 10,71	3 12,5	1 3,85	1 7,15	—	2 10,53	—	1 4,17	3 14,28	1 8,33	27 11,15
ΣΤ	—	5 12,5	5 17,86	1 4,16	1 3,85	1 7,15	1 9,09	2 10,53	7 30,44	6 25	2 9,53	—	31 12,8
Z	—	—	1 3,58	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 0,41
Σύνολο	—	40 100	28 100	24 100	26 100	14 100	11 100	19 100	23 100	24 100	21 100	12 100	242 100

Πηγές: Μαθητολόγιο Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1905-1932

Μαθητολόγιο Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1932-1959

Και στην περίπτωση, λοιπόν, του Γ' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου (πίν. 16), τα παιδιά, τα οποία κατάγονταν από οικογένειες χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου, αποτελούσαν τον κύριο μαθητικό πληθυσμό που καλούνταν να φοιτήσει στην ίδια τάξη και την επόμενη σχολική χρονιά, αφού δεν κατόρθωσε να προαχθεί το προηγούμενο έτος. Επιπρόσθετα, είναι εμφανές ότι τα κοινωνικά δεδομένα παίζουν καθοριστικό ρόλο στην προαγωγή ή μη των μαθητών σε μεγαλύτερη τάξη, ενώ με το πέρας της εμπόλεμης περιόδου παρατηρείται μείωση του ποσοστού των διετών μαθητών και μαθητριών.

- **Μαθητές που πήραν απολυτήριο σε σχέση με την κοινωνική τους καταγωγή.**

Κατά την περίοδο του σχολικού έτους 1922- 23 (πίν. 17), οι μαθητές του Α' Δημοτικού σχολείου αρρένων Μεσολογγίου, που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους, ανήκαν στις τάξεις των τεχνιτών και των εργατών – αγροτών, ενώ το 29,62% δήλωναν ορφανοί. Ύστερα από επτά χρόνια (1929-30), όταν το σχολείο μετατράπηκε σε μεικτό, παρατηρούμε ότι οι Β', Δ' και ΣΤ' κατηγορίες εξακολουθούν να συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών που αποφοίτησαν. Από την άλλη μεριά, οι μαθήτριες προέρχονται από τη Β' και ΣΤ' κοινωνική τάξη, ενώ στις υπόλοιπες κοινωνικοοικονομικές ομάδες το ποσοστό των μαθητών και μαθητριών που αποφοιτά είναι ίσο. Το γεγονός ότι οι μαθήτριες που παίρνουν απολυτήριο, κατά το σχολικό έτος 1929-30, είναι λιγότερες από τα αγόρια, μπορεί να χαρακτηριστεί ως συνάρτηση του ζητήματος που αφορά την εκπαίδευση του άρρενος και θήλυ πληθυσμού. Ειδικότερα, στην επαρχία Μεσολογγίου, κατά την απογραφή του 1928, οι εγγράμματες γυναίκες αποτελούσαν το 36,39% του συνολικού γυναικείου πληθυσμού, ενώ οι αγράμματες το 63,61%. Όσον αφορά τους άνδρες, το ποσοστό αυτό θεωρείται αντιστρόφως ανάλογο, αφού στην ίδια περιοχή, το ποσοστό των εγγραμμάτων ανερχόταν στο 78,21% και των λειτουργικά ή οργανικά αναλφάβητων στο 21,79%.¹⁴²

Το 1935, οι άρρενες μαθητές που τελειώνουν το δημοτικό σχολείο προέρχονται, κυρίως, από τη μεγαλοαστική τάξη, ενώ μαθήτριες που κατορθώνουν να ολοκληρώσουν τον πρωτοβάθμιο κύκλο των σπουδών τους συναντάμε μόνο στις τάξεις των μικροαστών και των αλιέων. Από το 1941 ως το 1944 η κατάσταση είναι απογοητευτική: έντεκα μαθητές και από τα δύο φύλα παίρνουν απολυτήριο. Η κατάσταση αυτή θα βελτιωθεί κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου και μετά, όπου, σε όλο το φάσμα των κοινωνικών τάξεων, συναντάμε μαθητές και μαθήτριες που απολύονται από τη ΣΤ' τάξη.

¹⁴² ΕΣΥΕ, Απογραφή πληθυσμού Ελλάδος 15-5-1928, τόμος ΙΙ, πίν. 8.

Πίνακας 17

Αποφοιτήσαντες μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

Κοιν.Τάξεις	1922-23		1929-30		1934-35		1941-42		1943-44		1948-49		Σύνολο %
	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	
A	3 11,11	—	2 10,53	2 12,5	9 37,5	—	—	—	—	—	4 17,39	2 10,52	22 14,66
B	5 18,52	—	3 15,79	5 31,25	4 16,66	7 70	—	1 100	2 33,33	2 66,67	5 21,74	5 26,33	39 26
Γ	3 11,11	—	4 21,05	—	3 12,5	—	—	1 50	—	—	7 30,43	4 21,07	22 14,66
Δ	8 29,63	—	6 31,58	2 12,5	5 20,84	—	—	1 50	2 33,33	—	5 21,74	2 10,52	31 20,67
E	—	—	2 10,53	2 12,5	2 8,34	3 30	—	—	—	—	1 4,35	2 10,52	12 8
ΣΤ	8 29,63	—	1 5,26	4 25	1 4,16	—	—	—	2 33,33	1 33,33	1 4,35	2 10,52	20 13,34
Z	—	—	1 5,26	1 6,25	—	—	—	—	—	—	—	2 10,52	4 2,67
Σύνολο	27 100	—	19 100	16 100	24 100	10 100	2 100	1 100	6 100	3 100	23 100	19 100	150 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Α' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1907- 1929.

Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930 -1935.

Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935 -1950.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον παραπάνω πίνακα, συνάγεται το συμπέρασμα ότι το απολυτήριο είναι περισσότερο προσιτό στους μαθητές παρά στις μαθήτριες. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί συνάρτηση του γεγονότος ότι, σε όλη την επαρχία Μεσολογγίου, το ποσοστό του αναλφαβητισμού, τη δεδομένη χρονική περίοδο, επιβάρυνε, κυρίως, το γυναικείο πληθυσμό. Παράλληλα, η Β' κοινωνική τάξη συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητών και μαθητριών που λαμβάνει απολυτήριο κατά το χρονικό διάστημα 1922-1949.

Ο παρακάτω πίνακας (πίν. 18) μαρτυρεί ότι, στο Β' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου, οι μαθητές δεν κατόρθωναν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους με την ίδια ευχέρεια με τους μαθητές του πρώτου σχολείου της πόλης. Πιο αναλυτικά, το σχολικό έτος 1922 -23, τα παιδιά των αγροτών και των αλιέων αποτελούν το 62,5% των φοιτώντων μαθητών που πήρε απολυτήριο. Στη συνέχεια, το 1930, με εξαίρεση την Α', Β' και Ε' κατηγορία, οι μαθήτριες δεν τελείωναν το δημοτικό ή καλούνταν να επαναλάβουν την τελευταία τάξη του. Το φαινόμενο αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένο αν αναλογιστούμε ότι, μέχρι το 1928, το 50,04% των γυναικών, που κατοικούσαν στην πόλη του

Μεσολογγίου ήταν αγράμματες, ενώ το 49,96% θεωρούνταν ότι κατείχαν, έστω, κάποια στοιχειώδη μόρφωση.¹⁴³ Ωστόσο, το 1935, τα δεδομένα αλλάζουν. Οι κόρες των μορφωμένων και οικονομικά ευκατάστατων οικογενειών αποτυγχάνουν να αποφοιτήσουν από το συγκεκριμένο σχολείο, αφού λαμβάνουν πιστοποιητικό μεταγραφής, ενώ παράλληλα αυξάνεται ο αριθμός των τελειόφοιτων μαθητριών του δημοτικού των οποίων οι πατεράδες εργάζονται ως υπάλληλοι ή είναι αγρότες.

Πίνακας 18
Αποφοιτήσαντες μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

Κοιν.Τάξεις	1922-23		1929-30		1934-35		1941-42		1943-44		1948-49		Σύνολο %
	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	
A	4 16,67	_	5 45,45	6 50	4 16,66	2 16,67	_	1 100	_	_	3 17,65	4 20	29 22,65
B	3 12,5	_	1 9,1	3 25	7 29,17	3 25	_	_	1 25	_	1 5,88	4 20	23 17,96
Γ	_	_	2 18,18	1 8,34	1 4,17	4 33,33	1 100	_	_	_	5 29,42	4 20	18 14,06
Δ	8 33,33	_	_	_	1 4,17	2 16,67	_	_	1 25	1 50	4 23,53	2 10	19 14,85
E	7 29,17	_	1 9,09	2 16,66	7 29,17	1 8,33	_	_	_	_	2 11,76	5 25	25 19,54
ΣΤ	2 8,33	_	2 18,18	_	4 16,66	_	_	_	2 50	1 50	1 5,88	_	12 9,37
Z	_	_	_	_	_	_	_	_	_	_	1 5,88	1 5	2 1,57
Σύνολο	24 100	_	11 100	12 100	24 100	12 100	1 100	1 100	4 100	2 100	17 100	20 100	128 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου

1922- 1929

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930 -1935

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935 -1950

Από το 1942 ως το 1944, τελειώνουν τη ΣΤ' τάξη του Δημοτικού μόνο οκτώ μαθητές από τους οποίους μόνο οι τρεις είναι θηλυκού γένους. Αντίθετα, οι συνθήκες που ακολούθησαν μετά τον Εμφύλιο ήταν ευνοϊκές ώστε να μπορέσουν οι μαθητές να ολοκληρώσουν τον πρωτοβάθμιο κύκλο των σπουδών τους. Όπως συνέβη και το 1930, τη δεδομένη σχολική περίοδο, οι

¹⁴³ ΕΣΥΕ, Απογραφή πληθυσμού Ελλάδος 15-5-1928, τόμος ΙΙ, πίν. 9.

μαθήτριες της Α', Β' και Ε' κοινωνικής τάξης διεκπεραιώνουν με επιτυχία τη φοίτησή τους στο Δημοτικό.

Με βάση, λοιπόν, τα στοιχεία που προαναφέρθηκαν, καθώς επίσης και τον πίνακα 18, στο Β' Δημοτικό σχολείο της πόλης, οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις συγκέντρωναν το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών και των δύο φύλων οι οποίοι αδυνατούσαν να ολοκληρώσουν τον πρωτοβάθμιο κύκλο των σπουδών τους. Στην περίπτωση που συναντάμε μαθητές προερχόμενους από τα υψηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα, οι οποίοι δεν κατόρθωσαν να πάρουν απολυτήριο, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι μετεγγράφηκαν σε άλλο σχολείο εντός ή εκτός της πόλης και του νομού.

Τέλος, η διαπίστωση ότι ένα μεγάλο μέρος του θηλυκού μαθητικού πληθυσμού αδυνατεί να ολοκληρώσει τις σπουδές του στο δημοτικό σχολείο, προκύπτει, κατά κύριο λόγο, από το γεγονός ότι η γυναικεία εκπαίδευση στην πόλη του Μεσολογγίου, κυρίως, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, υπέστη σοβαρή κρίση.

Σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα (πίν. 19), ο αριθμός των μαθητριών του Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου που πήραν απολυτήριο κατά το σχολικό έτος 1922 – 23, ήταν ίσος με εκείνον των μαθητών του Α' σχολείου της πόλης. Τα κορίτσια των ελεύθερων επαγγελματιών, των αλιέων, καθώς και οι ορφανές πατρός, καταφέρνουν να τελειώσουν αισίως τη Δ' τάξη του Δημοτικού και με μεγαλύτερη ευχέρεια συγκριτικά με τα παιδιά των υπόλοιπων κοινωνικών κατηγοριών. Από την άλλη πλευρά, το 1930, το απολυτήριο του δημοτικού μονοπωλείται από τον ανδρικό μαθητικό πληθυσμό, καθώς, οι μοναδικοί μαθητές που ενεγράφησαν στη ΣΤ' τάξη του Γ' Δημοτικού σχολείου, και ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους σ' αυτή, ήταν άρρενες.

Ύστερα από μία πενταετία (1934-35), παρατηρείται κατακόρυφη αύξηση του ποσοστού των μαθητών που τελείωσαν τη ΣΤ' τάξη. Οι μαθήτριες που απολύονται υστερούν αριθμητικά των μαθητών, φαινόμενο που παρατηρείται σε όλο το διάστημα 1922 – 1949. Εξαίρεση αποτελούν τα κορίτσια που ανήκουν στην Α' και Γ' κοινωνική τάξη. Από την άλλη μεριά, οι κόρες των μικρομεσαίων επαγγελματιών και των αγροτών αδυνατούν να αποκτήσουν το απολυτήριο του Δημοτικού.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, απολυτήριο πήραν μόνο 13 μαθητές. Ο αριθμός αυτός αποτελεί το μεγαλύτερο ποσοστό αποφοιτησάντων μαθητών ανάμεσα στα τρία σχολεία, δεδομένου ότι τη συγκεκριμένη περίοδο, στο Α' και Β' Δημοτικό, τελείωσαν τη ΣΤ' τάξη 12 και 8 μαθητές και μαθήτριες αντίστοιχα. Η μείωση της απόδοσης των μαθητών και η αδυναμία τους να αποκτήσουν μία ολοκληρωμένη μόρφωση, έστω μέσα στα πλαίσια του πρωτοβάθμιου κύκλου των σπουδών τους, οφειλόταν κατά ένα μεγάλο ποσοστό, στην άσχημη οικονομική κατάσταση στην οποία βρισκόταν η Ελλάδα τη συγκεκριμένη περίοδο. Ειδικότερα, η χαμηλή αποδοτικότητα της γεωργίας και οι μακροχρόνιες κρίσεις διάθεσης του προϊόντος των μονοκαλλιεργειών, εξωθούσαν σημαντικό τμήμα του ενεργού πληθυσμού στη μετανάστευση. Από το 1900 ως το 1920, 402.000 Έλληνες, ανάμεσά τους και κάτοικοι του Μεσολογγίου, εγκατέλειψαν τη χώρα τους για να αναζητήσουν καλύτερη τύχη, οι περισσότεροι στις ΗΠΑ.¹⁴⁴

Τέλος, το χρονικό διάστημα 1942 – 44, τα παιδιά των ελεύθερων επαγγελματιών αποτελούν το 38,46 των μαθητών και των δύο φύλων που τελείωσε το δημοτικό σχολείο. Η βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης των μαθητών του συγκεκριμένου σχολείου θα επέλθει μετά τον Εμφύλιο. Ωστόσο, οι μαθήτριες που διεκπεραιώνουν τη φοίτησή τους στο Δημοτικό, δεν κατορθώνουν να υπερβούν τον άρρενα μαθητικό πληθυσμό, όπως συνέβη την ίδια περίοδο στο Α' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου.

¹⁴⁴ Θάνος Βερέμης, *Οικονομία και δικτατορία, Η συγκυρία 1925-1926, Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας*, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1982, σ. 40.

Πίνακας 19

Αποφοιτήσαντες μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

Κοιν.Τάξεις	1922-23		1929-30		1934-35		1941-42		1943-44		1948-49		Σύνολο %
	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	Άρρεν %	Θήλ %	
A	—	3 11,11	—	—	3 15,78	4 28,58	—	1 100	—	—	2 13,33	2 18,18	15 14,85
B	—	10 37,03	1 50	—	4 21,05	2 14,29	—	—	3 50	2 40	3 20	4 36,36	29 28,71
Γ	—	4 14,82	—	—	1 5,27	5 35,71	—	—	1 16,67	1 20	3 20	—	15 14,85
Δ	—	—	—	—	7 36,85	3 21,42	1 100	—	2 33,33	1 20	4 26,67	2 18,18	20 19,8
E	—	5 18,52	—	—	1 5,27	—	—	—	—	—	—	—	6 5,95
ΣΤ	—	5 18,52	1 50	—	3 15,78	—	—	—	—	1 20	3 20	3 27,28	16 15,84
Z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Σύνολο	—	27 100	2 100	—	19 100	14 100	1 100	1 100	6 100	5 100	15 100	11 100	101 100

Πηγές:Γενικός Έλεγχος Γ' πλήρους Δημοτικού Σχολείου θηλέων

Μεσολογγίου 1905 -1929

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1929 -1947

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947 -1967

Με βάση, λοιπόν, τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα, διαπιστώνουμε ότι τα κορίτσια, που ανήκουν, κυρίως, στις χαμηλές κοινωνικές ομάδες αδυνατούν να φέρουν εις πέρας τις σπουδές τους στο δημοτικό σχολείο. Οπωσδήποτε, κάτι ανάλογο παρατηρήσαμε και στα άλλα δύο σχολεία που, ήδη, εξετάσαμε. Ωστόσο, σε αυτά διαπιστώσαμε ότι το φαινόμενο της διακοπής των σπουδών του θήλυ μαθητικού πληθυσμού εμφανιζόταν κατά περιόδους και δεν ήταν συνεχές. Αντίθετα, στο Γ' Δημοτικό, καθ' όλο το χρονικό διάστημα 1922-1949, ιδιαίτερα μετά τη μεικτοποίηση του σχολείου, τα κορίτσια που αποφοιτούν από το συγκεκριμένο σχολείο είναι λιγότερα από τα αγόρια.

- **Επίδοση των μαθητών σε συνάρτηση με τη γεωγραφική τους προέλευση.**

Από την παράθεση των στοιχείων του πίνακα 20, προκύπτει ότι ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού του Α' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου καταγόταν από το Μεσολόγγι. Παράλληλα, σημαντικός αριθμός μαθητών δήλωνε ως τόπο γέννησης τις επαρχίες Μεσολογγίου και Ναυπακτίας, την Ευρυτανία, την Πάτρα, καθώς επίσης και τη Μ. Ασία. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι το προσφυγικό μαθητικό στοιχείο της πόλης που φοιτούσε στο Α' Δημοτικό, ειδικότερα κατά το σχολικό έτος 1922-23, άγγιζε το 19,46% του συνόλου των μαθητών, φαινόμενο το οποίο δικαιολογείται, απόλυτα, από το γεγονός της μικρασιατικής καταστροφής και της ανταλλαγής των πληθυσμών.

Πιο συγκεκριμένα, βάσει του πίνακα 20 που ακολουθεί, υπάρχει άμεση σχέση γεωγραφικής προέλευσης και επίδοσης των μαθητών και των δύο φύλων. Έτσι, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια που γεννήθηκαν και ζουν στο Μεσολόγγι παρουσιάζουν καλύτερη βαθμολογία συγκριτικά με εκείνα που προέρχονται από περιοχές εκτός της πόλης και εντός των ορίων του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Επιπρόσθετα, το μαθητικό δυναμικό που προέρχεται από τα μεγάλα αστικά κέντρα, όπως η Πάτρα και η Αθήνα, συγκεντρώνει άριστη και πολύ καλή βαθμολογία σε μεγαλύτερη συχνότητα συγκριτικά με τους μαθητές που κατάγονται από την επαρχία.

Προκύπτει, λοιπόν, από τα παραπάνω το συμπέρασμα ότι τα παιδιά που ζούσαν στα αστικά κέντρα είχαν στη διάθεσή τους περισσότερα ερείσματα, από το οικογενειακό τους περιβάλλον, προκειμένου να αποκτήσουν μία άρτια εκπαίδευση. Αντίθετα, στον επαρχιακό χώρο, οι γονείς δεν έδιναν τη δέουσα προσοχή, όσον αφορά τη μόρφωση των παιδιών τους, με αποτέλεσμα οι μαθητές, που ανήκαν στην κατηγορία αυτή, να παρουσιάζουν μέτρια ή πολύ χαμηλή επίδοση. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη και το γεγονός ότι οι γονείς των παιδιών της επαρχίας ασχολούνταν, κυρίως, με αγροτικές εργασίες, αντιλαμβανόμαστε την αιτία για την οποία οι μαθητές του επαρχιακού χώρου παρουσίαζαν μέτρια επίδοση. Στην παράμετρο αυτή, πρέπει να συνυπολογίσουμε και την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η δημοτική εκπαίδευση των ορεινών και ημιορεινών περιοχών. Με άλλα λόγια,

σε περιοχές απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα του νομού, το μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων ήταν χαμηλό με αποτέλεσμα τα παιδιά να μην αποκτούν μία επαρκή μόρφωση. Έτσι, λοιπόν, στην περίπτωση που ένα μεγάλο ποσοστό μαθητών μεταγραφόταν σε σχολεία των πλησιέστερων αστικών κέντρων, όπου η εκπαίδευση βιάδιζε με υγιείς ρυθμούς, αντιμετώπιζε δυσκολία προσαρμογής στα δεδομένα του σχολείου εξαιτίας της ημιμάθειάς του. Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με το Α' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών, που καταγόταν από χωριά εντός του νομού, φοιτούσε στο συγκεκριμένο σχολείο κατόπιν μεταγραφής του με συνέπεια να παρατηρείται μεγάλη απόκλιση της βαθμολογίας του από εκείνη των μαθητών με μεσολογγίτικη καταγωγή.

Πίνακας 20
Επίδοση των μαθητών σε σχέση με τη γεωγραφική τους καταγωγή
1922-1949

	Άριστα		Λ. Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	
Μεσολόγγι	63 74,11	32 53,34	140 72,91	115 78,24	240 72,5	168 83,59	159 85,49	122 91,74	127 79,38	62 89,85	30 50,85	2 100	—	—	1260 77,54
Επ.Μεσολογγίου	1 1,18	4 6,67	8 4,17	2 1,36	22 6,65	4 1,99	3 1,62	1 0,75	3 1,88	3 4,35	4 6,78	—	—	—	55 3,39
Επ.Τριχωνίδας	1 1,18	2 3,33	3 1,56	—	5 1,52	—	2 1,07	—	—	1 1,45	—	—	—	—	14 0,87
Επ. Βάλτου	1 1,18	—	2 1,05	—	2 0,6	—	1 0,53	—	—	—	—	—	—	—	6 0,36
Επ. Ξηρομέρου	—	3 5	2 1,05	1 0,68	3 0,9	7 3,49	—	—	1 0,62	—	—	—	—	—	17 1,05
Επ.Ναυπακτίας	—	1 1,67	2 1,05	3 2,04	9 2,72	2 1	1 0,53	3 2,26	4 2,5	2 2,9	2 3,38	—	—	—	29 1,79
Ναύπακτος	1 1,18	—	—	—	—	—	1 0,53	—	—	—	—	—	—	—	2 0,12
Ν. Φοκίδας	—	—	—	—	1 0,3	1 0,49	—	—	—	—	—	—	—	—	45 2,77
Ευρυτανία	3 3,52	—	4 2,08	1 0,68	16 4,83	—	4 2,15	1 0,75	6 3,75	—	10 16,95	—	—	—	13 0,8
Αγρίνιο	—	1 1,67	5 2,6	—	2 0,6	3 1,49	2 1,07	—	—	—	—	—	—	—	19 1,17
Επτάνησα	1 1,18	2 3,33	2 1,05	3 2,04	5 1,52	2 1	3 1,62	—	1 0,62	—	—	—	—	—	2 0,12
Ήπειρος	—	—	3 1,56	1 0,68	—	2 1	—	1 0,75	—	—	—	—	—	—	7 0,44
Μακεδονία	—	—	—	5 3,4	—	2 1	—	—	—	—	—	—	—	—	7 0,44
Θράκη	—	—	1 0,52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 0,06
Πελοπόννησος	1 1,18	1 1,67	1 0,52	1 0,68	5 1,52	1 0,49	4 2,15	1 0,75	—	—	—	—	—	—	15 0,92
Πάτρα	2 2,35	5 8,33	6 3,12	4 2,72	4 1,2	4 1,99	3 1,62	—	—	—	—	—	—	—	28 1,73
Αθήνα	1 1,18	5 8,33	6 3,12	7 4,76	9 2,72	1 0,49	3 1,62	1 0,75	1 0,62	1 1,45	—	—	—	—	35 2,15
Εύβοια	—	2 3,33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 0,12
Κυκλάδες	—	—	—	1 0,68	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 0,06
Αιγαίο	1 1,18	—	—	1 0,68	—	2 1	—	1 0,75	—	—	—	—	—	—	5 0,3
Κων/πολη	—	—	1 0,52	—	—	—	—	1 0,75	—	—	—	—	—	—	2 0,12
Μ.Ασία	9 10,58	2 3,33	6 3,12	1 0,68	8 2,42	1 0,49	—	1 0,75	17 10,63	—	13 22,04	—	—	—	58 3,56
Ευρώπη	—	—	—	1 0,68	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 0,06
Ανατολή	—	—	—	—	—	1 0,49	—	—	—	—	—	—	—	—	1 0,06
Σύνολο	85 100	60 100	192 100	147 100	331 100	201 100	186 100	133 100	160 100	69 100	59 100	2 100	—	—	1625 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Α΄ πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1907-1929.

Γενικός Έλεγχος Α΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930 -1935.

Γενικός Έλεγχος Α΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935 -1950.

Οι διαπιστώσεις που κάναμε για το Α' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου ισχύουν και για το Β' (πίν. 21), όπου οι Μεσολογγίτες μαθητές αποτελούν τον κύριο όγκο του μαθητικού δυναμικού. Ωστόσο, παρουσιάζονται λιγότεροι από τους συμμαθητές τους του Α' σχολείου, δεδομένου ότι στο Β' Δημοτικό οι μαθητές και οι μαθήτριες που είναι εγγεγραμμένοι σε κάθε σχολική τάξη υστερούν, αριθμητικά, σε σχέση με τους μαθητές του Α'.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, τα κορίτσια, που φοιτούν στο συγκεκριμένο σχολείο είναι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, λιγότερα από τα αγόρια. Ειδικότερα, στις επαρχίες του νομού Αιτωλοακαρνανίας, η παρουσία του θηλυκού μαθητικού στοιχείου είναι αμελητέα. Το φαινόμενο αυτό εντοπίσαμε και στο Α' σχολείο, πράγμα που σημαίνει ότι επικρατούσε μία επιφυλακτικότητα σχετικά με την εκπαίδευση των κοριτσιών. Παράλληλα, ο γεωγραφικός άξονας προέλευσης των παιδιών που φοιτούν στο Β' Δημοτικό είναι περιορισμένος. Αυτό σημαίνει ότι, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια που προέρχονταν από περιοχές εντός και εκτός του νομού επέλεξαν, κατόπιν υπόδειξης των οικείων τους, να φοιτήσουν στο Α' Δημοτικό Μεσολογγίου το οποίο είχε τη φήμη του καλύτερου σχολείου της πόλης.

Ιδιαίτερα αυξημένο παρουσιάζεται το ποσοστό των προσφύγων μαθητών σε σχέση με εκείνο του Α' σχολείου. Οι πρόσφυγες μαθητές κατατάσσονταν στο Β' σχολείο όπου το επίπεδο των μαθητών ήταν μέτριο έως καλό, έτσι ώστε να έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν τα μαθήματά τους με μεγαλύτερη ευχέρεια. Στο Α' Δημοτικό ο ανταγωνισμός ήταν μεγάλος και η πνευματική κατάσταση των παιδιών της προσφυγιάς δεν ανεχόταν κάτι ανάλογο. Ωστόσο, από το 1930 και εξής ο αριθμός των μικρασιατών μαθητών έχει μειωθεί αρκετά σε σχέση με το σχολικό έτος 1922-23 όπου ο αριθμός τους έφθανε τους 62. Ουσιαστικά, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1929-30 μόνο ένα αγόρι από τη Μ. Ασία φοιτούσε στο Β' Δημοτικό με επίδοση «σχεδόν καλώς». Μία λογική εξήγηση που μπορεί να δοθεί στο συγκεκριμένο ζήτημα, είναι ότι οι μαθητές, που κατάγονταν από το χώρο της Μικράς Ασίας, εγκατέλειψαν τις σπουδές τους. Η πιθανότητα να μετεγγράφηκαν στο Α' σχολείο δεν ευσταθεί, αφού και εκεί, τη δεδομένη σχολική χρονιά, ο αριθμός των προσφύγων μαθητών μειώθηκε αισθητά σε σύγκριση με την προηγούμενη επταετία (1922-23).

Το φαινόμενο της μαθητικής διαρροής των προσφύγων μαθητών στα σχολεία του Μεσολογγίου, έχει άμεση συνάρτηση με το γεγονός ότι, το 1930, εργάζονταν στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία 27.220 αγόρια και 17.415 κορίτσια κάτω των 18 χρόνων. Το ποσοστό συμμετοχής των παιδιών και των νεαρών ατόμων στο σύνολο των εργαζομένων έφτανε το 30%, σημειώνοντας αύξηση τεσσάρων ποσοστιαίων μονάδων σε σύγκριση με το 1920. Στην πραγματικότητα όμως, τα ποσοτικά μεγέθη πρέπει να ήταν πολύ υψηλότερα, αν λάβουμε υπόψη και το γεγονός ότι, κατά την περίοδο 1920-1930, δημιουργήθηκε πλήθος μικρών οικογενειακών βιοτεχνιών από τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, ο αριθμός των εργαζομένων αγοριών αυξήθηκε κατά 66% και των κοριτσιών κατά 101%, σε σύγκριση, πάντα, με το 1920. Τα αγόρια κατανέμονται ανάμεσα στη βιοτεχνία δέρματος (17,78%), τη μηχανουργία (17,19%), τη βιομηχανία ξύλου, τις οικοδομικές κατασκευές και τη βιομηχανία τροφίμων. Ειδικότερα στη μηχανουργία, τη βιομηχανία ξύλου και τη βιομηχανία δέρματος, η συμμετοχή των αγοριών έφτανε το 44%, το 41% και το 33,6% του ανδρικού προσωπικού, αντίστοιχα, καθώς επίσης το 43%, το 39% και το 32% του συνόλου των εργαζομένων. Τα ποσοστά αυτά είναι πολύ χαρακτηριστικά, ιδιαίτερα αν συνδυαστούν με το γεγονός ότι στους κλάδους αυτούς – το 1930 πάντα – τα μικροεργαστήρια αποτελούσαν το 93-96% του συνόλου των επιχειρήσεων με μέσο όρο εργαζομένων 1,6-1,9 άτομα.¹⁴⁵

¹⁴⁵Μ. Ρηγίνος, *Μορφές...*, σ.σ. 58-62.

Πίνακας 21

Επίδοση των μαθητών σε σχέση με τη γεωγραφική τους καταγωγή 1922-1949

	Άριστα		Λ. Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	
Μεσολόγγι	44 66,66	61 77,23	118 80,28	104 85,95	213 76,08	122 82,99	83 87,38	58 90,63	128 71,5	72 97,3	4 100	2 100	-	-	1.009 80,2
Επ.Μεσολογγίου	2 3,03	3 3,8	6 4,08	3 2,47	8 2,85	5 3,4	3 3,16	-	1 0,56	1 1,35	-	-	-	-	32 2,55
Επ.Τριχωνίδας	-	1 1,26	1 0,68	-	1 0,36	-	1 1,05	-	-	-	-	-	-	-	4 0,32
Επ. Βάλτου	1 1,52	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,08
Επ.Εηρομέρου	-	1 1,26	2 1,36	-	3 1,07	-	1 1,05	1 1,56	2 1,12	-	-	-	-	-	10 0,8
Επ. Ναυπακτίας	-	1 1,26	1 0,68	2 1,66	3 1,07	-	-	-	4 2,23	-	-	-	-	-	11 0,88
Ναύπακτος	-	-	-	1 0,82	1 0,36	1 0,68	1 1,05	-	-	-	-	-	-	-	4 0,32
Ν. Φωκίδας	-	-	-	-	-	2 1,36	1 1,05	-	-	-	-	-	-	-	3 0,24
Ευρυτανία	2 3,03	-	3 2,04	-	14 5	2 1,36	3 3,16	-	4 2,23	-	-	-	-	-	28 2,23
Αργίτιο	-	-	3 2,04	2 1,66	-	2 1,36	-	-	-	-	-	-	-	-	7 0,55
Επτάνησα	3 4,54	2 2,54	-	-	1 0,36	1 0,68	-	-	1 0,56	-	-	-	-	-	8 0,64
Ηπειρος	1 1,52	-	1 0,68	2 1,66	3 1,07	1 0,68	-	1 1,56	-	-	-	-	-	-	9 0,72
Μακεδονία	-	-	1 0,68	-	2 0,71	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 0,24
Θράκη	-	-	-	-	1 0,36	-	-	-	1 0,56	-	-	-	-	-	2 0,15
Πελοπόννησος	2 3,03	1 1,26	-	4 3,3	1 0,36	4 2,73	1 1,05	1 1,56	1 0,56	-	-	-	-	-	15 1,2
Πάτρα	2 3,03	1 1,26	1 0,68	1 0,82	2 0,71	1 0,68	-	2 3,13	-	-	-	-	-	-	10 0,8
Αθήνα	4 6,06	4 5,07	4 2,72	2 1,66	4 1,42	5 3,4	-	-	1 0,56	-	-	-	-	-	24 1,9
Βοιωτία	1 1,52	1 1,26	1 0,68	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 0,24
Κόρινθος	-	-	-	-	1 0,36	-	-	1 1,56	-	-	-	-	-	-	2 0,15
Κυκλάδες	-	2 2,54	1 0,68	-	-	1 0,68	-	-	-	1 1,35	-	-	-	-	5 0,4
Αιγαίο	-	1 1,26	1 0,68	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,15
Κων/πολη	1 1,52	-	-	-	1 0,36	-	-	-	1 0,56	-	-	-	-	-	3 0,24
Μ.Ασία	3 4,54	-	3 2,04	-	21 7,5	-	1 1,05	-	35 19,56	-	-	-	-	-	63 5
Σύνολο	66 100	79 100	147 100	121 100	280 100	147 100	95 100	64 100	179 100	74 100	4 100	2 100	-	-	1.258 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1922-1929

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930-1935

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935-1950

Στη συνέχεια, στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου (πίν.22), οι μαθήτριες με μεσολογγίτικη καταγωγή είναι περισσότερες από τους μαθητές, ενώ ο αριθμός τους μειώνεται όσο κατεβαίνουμε τη βαθμολογική κλίμακα. Παράλληλα, διαπιστώνουμε ότι, στο συγκεκριμένο σχολείο, η προσέλευση των μαθητριών από τις επαρχίες του νομού είναι αξιοσημείωτη και μάλιστα περισσότερο αυξημένη σε σχέση με εκείνη των δύο άλλων σχολείων. Επιπρόσθετα να σημειωθεί ότι, σε πολλές περιπτώσεις, παρατηρούμε ότι τα κορίτσια που φοιτούν στο Γ' σχολείο, προερχόμενα από τα γύρω χωριά της πόλης, είναι περισσότερα από τα αγόρια.

Πίνακας 22

Επίδοση των μαθητών σε σχέση με τη γεωγραφική τους καταγωγή (1922-1949)

	Άριστα		Λ. Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο%
	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	
Μεσολόγγι	40 75,48	61 72,62	79 71,84	126 75	183 79,57	304 81,5	107 84,25	84 88,42	92 81,41	94 78,99	3 100	1 100			1.174 79,55
Επ.Μεσολογγίου	2 3,78	2 2,38	10 9,01	5 2,97	14 6,09	15 4,02	5 3,94	2 2,11	7 6,19	10 8,4					72 4,89
Επ.Τριχωνίδας		1 1,19	2 1,83		1 0,44	1 0,27		1 1,05							6 0,4
Επ. Βάλτου		1 1,19				1 0,27									2 0,13
Επ.Ξηρομέρου	1 1,88	2 2,38	2 1,83	1 0,59	6 2,6	4 1,07		1 1,05	4 3,54						21 1,44
Επ. Ναυπακτίας	2 3,78	1 1,19	3 2,73	3 1,78	6 2,6	6 1,6	1 0,79	2 2,11	2 1,76	1 0,84					27 1,84
Ναύπακτος						1 0,27									1 0,06
Ν. Φοκίδας							2 1,57								2 0,13
Ευρυτανία	1 1,88	1 1,19	6 5,46	2 1,2	8 3,48	3 0,8	5 3,94		4 3,54	3 2,52					33 2,24
Αργίριο	1 1,88	3 3,58	1 0,91	3 1,79	3 1,3	4 1,07	1 0,79		1 0,89	1 0,84					18 1,22
Επτάνησα	3 5,66	4 4,76		3 1,79	1 0,44		1 0,79			2 1,69					14 0,95
Ηπειρος		1 1,19		1 0,59	3 1,3	4 1,07									9 0,6
Θεσσαλία					1 0,44				1 0,89						2 0,13
Μακεδονία		1 1,19	2 1,83	2 1,2		2 0,54				1 0,84					8 0,55
Πελοπόννησος		1 1,19	1 0,91			2 0,54		1 1,05							5 0,33
Πάτρα	1 1,88	1 1,19	2 1,83	3 1,79	1 0,44	1 0,27		1 1,05		1 0,84					11 0,75
Αθήνα	2 3,78	2 2,38	1 0,91	7 4,16	2 0,86	2 0,54	2 1,57		1 0,89	1 0,84					20 1,36
Μέγαρα					1 0,44	1 0,27									2 0,13
Σαλαμίνα			1 0,91												1 0,06
Κρήτη							2 1,57		1 0,89						3 0,2
Κων/πολη								1 1,05							1 0,06
Μ.Ασία		2 2,38		12 7,14		20 5,36	1 0,79	2 2,11		5 4,2					42 2,85
Ευρώπη						2 0,54									2 0,13
Σύνολο	53 100	84 100	110 100	168 100	230 100	373 100	127 100	95 100	113 100	119 100	3 100	1 100			1.476 100

Πηγές:Γενικός Έλεγχος Γ' πλήρους Δημοτικού Σχολείου θηλέων

Μεσολογγίου 1905 -1929

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1929 -1947

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947 -1967

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες, που φοιτούσαν στο Γ' Δημοτικό και προέρχονταν από χωριά τα οποία γειτνίαζαν με την πόλη του Μεσολογγίου, συγκέντρωναν καλύτερη βαθμολογία από εκείνους τους μαθητές οι οποίοι κατάγονταν από απομακρυσμένες περιοχές του νομού. Το φαινόμενο αυτό επαληθεύεται με βάση τα δεδομένα των μαθητολογίων του σχολείου. Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι, τα χωριά τα οποία βρίσκονταν κοντά στα αστικά κέντρα, αφομοίωναν την ιδεολογία και τον τρόπο ζωής των πόλεων, με τις οποίες γειτνίαζαν, με αποτέλεσμα να δίνουν μεγάλη βαρύτητα στην εκπαίδευση των παιδιών. Κατά συνέπεια, αν ένα παιδί ζούσε σε κάποιο χωριό που απείχε δύο ως πέντε χιλιόμετρα από την πόλη του Μεσολογγίου, το πιθανότερο είναι να παρουσίαζε, αν όχι άριστη, τουλάχιστον, αρκετά καλή επίδοση στα μαθήματα. Αντίθετα, ο μαθητής ή η μαθήτρια που κατοικούσε στις ορεινές ζώνες των επαρχιών του νομού, δυσκολευόταν αρκετά, κυρίως, λόγω των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, όχι μόνο να αριστεύσει, αλλά ακόμη και να προβιβαστεί στην επόμενη τάξη.

Τέλος, όσον αφορά τους πρόσφυγες μαθητές, διαπιστώνουμε ότι είναι, κατά κύριο λόγο, θηλυκού γένους. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι, μέχρι το 1930, το σχολείο λειτουργούσε μόνο για τις μαθήτριες της πόλης, καθώς και για όσες εγγράφονταν στο συγκεκριμένο σχολείο προερχόμενες από άλλες περιοχές. Η επίδοση των προσφύγων μαθητριών κυμαίνεται σε αρκετά ικανοποιητικά επίπεδα και μπορεί να χαρακτηριστεί καλύτερη από την αντίστοιχη των συντοπιτών συμμαθητών τους που φοιτούσαν στα άλλα δύο σχολεία της πόλης.

- **Γεωγραφική κατανομή του μαθητικού πληθυσμού σε συνάρτηση με την κοινωνική του προέλευση**

Οι μαθητές που προσήλθαν στο Ξενοκράτειο και ενεγράφησαν στο Α' Δημοτικό Σχολείο (πίν. 23), προέρχονταν, κυρίως, από την αγροτική-εργατική τάξη. Ειδικότερα, οι μαθητές που δηλώνουν ως τόπο γέννησής τους το Μεσολόγγι, ανήκουν τόσο σε οικογένειες μεγαλοαστών, αφού πρόκειται για αστικό χώρο, όσο και σε αγροτικά-εργατικά περιβάλλοντα. Ωστόσο, η Δ' κατηγορία συγκεντρώνει περισσότερους μαθητές από την Α', ενώ αυξημένο είναι και το ποσοστό των μαθητών που εμφανίζονται ως ορφανοί. Παράλληλα, τα παιδιά που κατάγονται από τις επαρχίες του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας, καθώς και από τη γειτονική Ευρυτανία, έχουν γονείς, βασικά πατεράδες, οι οποίοι ασχολούνται με τη γεωργία ή απασχολούνται σε διάφορες χειρωνακτικές εργασίες.

Πίνακας 23

Γεωγραφική καταγωγή των μαθητών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση(1922-1949)

	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	
Μεσολόγγι	98 72,05	51 60,7	228 85,39	165 90,18	124 72,09	103 75,73	292 71,04	148 84,09	59 93,65	50 94,33	94 63,95	64 82,05	12 60	16 80	1.504 77,28
Επ.Μεσολογγίου	5 3,68	2 2,39	3 1,12	3 1,65	7 4,06	2 1,47	22 5,35	4 2,27	3 4,77	2 3,78	9 6,12	4 5,12	—	—	66 3,39
Επ.Τριχωνίδας	4 2,94	—	1 0,38	—	1 0,59	2 1,47	2 0,49	2 1,14	—	—	1 0,68	—	—	—	13 0,67
Επ. Βάλτου	1 0,74	—	—	1 0,57	—	—	3 0,73	—	—	—	—	—	—	—	5 0,26
Επ. Ξηρομέρου	—	1 1,19	2 0,74	1 0,57	1 0,59	4 2,94	3 0,73	3 1,7	—	—	—	—	—	1 5	16 0,82
Επ.Ναυπακτίας	—	—	4 1,49	3 1,65	2 1,16	1 0,74	15 3,64	5 2,84	—	—	3 2,05	1 1,28	1 5	2 10	37 1,9
Ναύπακτος	1 0,74	—	1 0,38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 0,11
Ν. Φωκίδας	—	—	—	—	—	—	1 0,25	—	—	—	—	—	—	—	1 0,05
Ευρυτανία	—	—	7 2,62	—	—	2 1,47	27 6,57	—	—	—	11 7,48	1 1,28	—	—	48 2,47
Αργίριο	1 0,74	1 1,19	4 1,49	—	5 2,9	2 1,47	6 1,45	—	—	—	—	2 2,57	—	—	21 1,08
Επάρνησα	1 0,74	2 2,39	—	1 0,57	1 0,59	2 1,47	12 2,92	2 1,14	—	—	5 3,4	1 1,28	1 5	—	28 1,44
Ήπειρος	3 2,2	—	1 0,38	2 1,01	—	—	—	5 2,84	—	1 1,89	—	—	—	—	12 0,62
Μακεδονία	1 0,74	5 5,95	1 0,38	1 0,57	—	4 2,94	—	—	—	—	—	—	—	—	12 0,62
Θράκη	—	—	—	—	1 0,59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 0,05
Πελοπόννησος	3 2,2	2 2,39	—	1 0,57	10 5,81	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16 0,82
Πάτρα	6 4,41	12 14,28	1 0,38	2 1,01	11 6,39	5 3,68	1 0,25	—	—	—	4 2,72	1 1,28	—	1 5	44 2,26
Αθήνα	7 5,14	7 8,33	9 3,38	3 1,65	6 3,48	6 4,42	2 0,49	1 0,57	—	—	—	2 2,57	4 20	—	47 2,42
Ν. Εύβοιας	—	—	—	—	—	3 2,2	—	—	—	—	—	—	—	—	3 0,16
Δωδεκάνησα	1 0,74	1 1,19	—	—	—	—	—	4 2,27	—	—	—	—	—	—	6 0,3
Αιγαίο	1 0,74	—	—	—	2 1,16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3 0,15
Μ.Ασία	3 2,2	—	5 1,87	—	1 0,59	—	25 6,09	2 1,14	1 1,58	—	20 13,6	2 2,57	2 10	—	61 3,13
Σύνολο	136 100	84 100	267 100	183 100	172 100	136 100	411 100	176 100	63 100	53 100	147 100	78 100	20 100	20 100	1.946 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Α' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1907-1929.

Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930 –1935.

Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935 –1950.

Πιο συγκεκριμένα, πρέπει να τονίσουμε ότι η αγροτική προέλευση των μαθητών οφείλεται στο γεγονός ότι ο πραγματικός πληθυσμός με ηλικία δέκα ετών και άνω, του Νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας, που δήλωνε ότι ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, ανερχόταν, κατά το χρονικό διάστημα 1928-29, σε 34.515 και 11.801 αντίστοιχα.¹⁴⁶ Επιπρόσθετα, οι

¹⁴⁶ ΕΣΣΥΕ, *Απογραφή πληθυσμού Ελλάδος 15-5-1928*, τόμος ΙΙΙ, πιν. ΙΙΙ.

πρόσφυγες μαθητές ανήκουν στη Δ' κατηγορία ή έχουν χάσει τον πατέρα τους, φαινόμενο που ερμηνεύεται από το γεγονός ότι, μετά τη μικρασιατική καταστροφή, εισρέουν στην Ελλάδα, περίπου, ενάμισι εκατομμύριο πρόσφυγες, οι οποίοι πεθαίνουν κυριολεκτικά από την πείνα. Η συγκεκριμένη μερίδα ατόμων προσφέρει τα εργατικά χέρια που θα ήταν διατεθειμένα να δουλέψουν ακόμη και για γλίσχρα αμοιβή. Έτσι, ενώ στα 1922-23 κλείνουν οι πόρτες της μετανάστευσης στην Αμερική, ο προσφυγικός πληθυσμός δεν έχει άλλη διέξοδο από την προσφορά της εργατικής δύναμης προκειμένου να καλύψει τις βασικές του ανάγκες.¹⁴⁷

Ειδικότερα, το 1930, σημαντική αύξηση σημειώνεται στο ποσοστό των μαθητών που ανήκουν στην τάξη των αλιέων. Ως εξήγηση του φαινομένου αυτού μπορούμε να προβάλλουμε την ίδρυση, τη συγκεκριμένη περίοδο, του Συνεταιρισμού Ελεύθερων Αλιέων στην πόλη του Μεσολογγίου. Μάλιστα, από το συνολικό αριθμό των αρρένων κατοίκων του δήμου Μεσολογγίου, ο οποίος το 1928 υπολογιζόταν σε 4.226, οι 1.124 ασχολούνταν με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και την αλιεία.¹⁴⁸

Επιπλέον, σε ένα γενικότερο πλαίσιο, οι μαθητές, ανεξαρτήτως φύλου, που έφθαναν στο Μεσολόγγι από τα μεγάλα αστικά κέντρα, Πάτρα, Αθήνα, Πειραιά, αναγκάζονταν να φοιτήσουν στο συγκεκριμένο σχολείο της πόλης, κυρίως, λόγω επαγγελματικών ζητημάτων των πατεράδων τους οι οποίοι εργάζονταν ως υπάλληλοι του Δημοσίου.

Στη συνέχεια, με βάση τα δεδομένα του πίνακα 24, ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού που φοιτούσε στο Β' σχολείο της πόλης καταγόταν από οικογένειες αλιέων, στοιχείο το οποίο έχουμε, ήδη, τονίσει. Ειδικότερα, το 33,4% των μαθητών και μαθητριών με μεσολογγίτικη καταγωγή ανήκε στη συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία.

Παράλληλα, πρέπει να επισημάνουμε ότι η προσέλευση των μαθητριών από τις επαρχίες του νομού Αιτωλοακαρνανίας είναι αρκετά υποτονική συγκριτικά με εκείνη των μαθητών, πράγμα το οποίο διαπιστώσαμε και στην περίπτωση του Α' σχολείου. Μάλιστα, η Δ' κοινωνικοοικονομική

¹⁴⁷ Περικλής Ροδάκης, *Τάξεις και στρώματα στη νεοελληνική κοινωνία*, εκδόσεις Μυκίνας, Αθήνα 1987 σ. 54.

¹⁴⁸ ΕΣΥΕ, *Απογραφή πληθυσμού Ελλάδος 15-5-1928*.

κατηγορία εκπροσωπείται, κατά κύριο λόγο, από τον άρρενα μαθητικό πληθυσμό και λιγότερο από το θήλυ.

Πίνακας 24

Γεωγραφική καταγωγή των μαθητών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση. (1922-49)

	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	
Μεσολόγγι	71 68,26	45 66,18	123 72,79	81 94,2	63 71,59	45 69,24	81 61,37	72 86,74	215 96,85	140 96,55	73 64,61	42 89,36	7 70	4 80	1.062 79,44
Επ.Μεσολογγίου	2 1,93	—	2 1,18	—	4 4,55	1 1,54	10 7,57	4 4,81	4 1,8	4 2,76	3 2,66	2 4,26	—	—	36 2,69
Επ.Τριχωνίδας	—	—	1 0,59	—	—	—	—	1 1,21	—	—	—	—	—	—	2 0,15
Επ. Βάλτου	—	—	—	—	—	—	1 0,76	—	—	—	—	—	—	—	1 0,075
Επ.Ξηρομέρου	2 1,93	1 1,47	4 2,37	1 1,16	2 2,28	1 1,54	—	—	—	—	—	—	—	—	11 0,83
Επ. Ναυπακτίας	4 3,85	1 1,47	—	1 1,16	—	—	—	6 4,55	—	—	—	—	—	—	12 0,89
Ναύπακτος	—	—	—	—	2 2,28	3 4,61	—	—	—	—	—	—	—	—	5 0,37
Ν. Φωκίδας	2 1,93	3 4,41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5 0,37
Ευρυτανία	1 0,96	—	8 4,74	—	—	—	13 9,84	1 1,21	—	—	8 7,07	—	—	—	31 2,32
Αργίριο	3 2,88	1 1,47	1 0,59	1 1,16	2 2,28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8 0,6
Επάρνησα	3 2,88	2 2,94	—	—	—	—	2 1,51	1 1,21	—	—	—	—	—	—	8 0,6
Ήπειρος	—	—	1 0,59	1 1,16	2 2,28	2 3,08	—	2 2,4	—	—	—	—	—	—	8 0,6
Θεσσαλία	—	—	—	—	—	—	1 0,76	—	—	—	—	—	—	—	1 0,075
Μακεδονία	—	—	1 0,59	—	1 1,13	—	1 0,76	—	—	—	1 0,88	—	—	—	4 0,3
Πελοπόννησος	3 2,88	2 2,94	1 0,59	—	—	4 6,15	—	1 1,21	2 0,9	—	2 1,76	—	—	—	15 1,12
Πάτρα	3 2,88	2 2,94	2 1,18	—	3 3,4	—	—	1 1,21	—	1 0,69	3 2,66	2 4,26	—	—	17 1,28
Αθήνα	2 1,93	8 11,77	1 0,59	—	6 6,81	4 6,15	1 0,76	—	—	—	3 2,66	1 2,12	—	1 20	27 2,01
Βοιωτία	2 1,93	1 1,47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3 0,22
Κόρινθος	1 0,96	1 1,47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 0,15
Κυκλάδες	—	1 1,47	—	1 1,16	—	4 6,15	—	—	—	—	—	—	—	—	6 0,45
Αιγαίο	1 0,96	—	—	—	—	1 1,54	—	—	—	—	—	—	—	—	2 0,15
Κων/πολη	1 0,96	—	—	—	—	—	1 0,76	—	1 0,45	—	—	—	—	—	3 0,22
Μ.Ασία	3 2,88	—	24 14,2	—	3 3,4	—	13 9,84	—	—	—	20 17,7	—	3 30	—	66 4,94
Πόντος	—	—	—	—	—	—	1 0,76	—	—	—	—	—	—	—	1 0,075
Ευρώπη	—	—	—	—	—	—	1 0,76	—	—	—	—	—	—	—	1 0,075
Σύνολο	104 100	68 100	169 100	86 100	88 100	65 100	132 100	83 100	222 100	145 100	113 100	47 100	10 100	5 100	1.337 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου

1922- 1929

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930 -1935

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935 -1950

Από την άλλη πλευρά, με βάση τα δεδομένα του πίνακα 25, στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, σε όλες τις κοινωνικές βαθμίδες, το θηλυκό στοιχείο είναι υπερέχον. Ωστόσο, παρατηρούμε κάποια διαφορά ως προς το Δ' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Έτσι, οι μαθητές που κατάγονται από το Μεσολόγγι και προέρχονται από οικογένειες εργατών και αγροτών είναι περισσότεροι συγκριτικά με τις μαθήτριες. Το φαινόμενο αυτό είναι εμφανές και στις επαρχίες του νομού με εξαίρεση την περιοχή της Ναυπακτίας και την επαρχία Μεσολογγίου, όπου τα κορίτσια που ανήκουν στη συγκεκριμένη κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία είναι περισσότερα από τα αγόρια.

Πίνακας 25
Γεωγραφική καταγωγή των μαθητών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση.
1922-1949

	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο%
	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	Αρρεν%	Θήλ.%	
Μεσολόγγι	73 79,35	106 74,12	141 81,99	188 87,45	83 84,69	94 81,74	166 74,78	154 79,79	32 84,22	91 94,79	65 79,27	90 73,17	2 100	3 100	1.288 80,8
Επ.Μεσολογγίου	3 3,27	5 3,49	7 4,08	—	1 1,02	1 0,88	17 7,66	20 10,37	1 2,63	2 2,09	6 7,32	3 2,43	—	—	66 4,15
Επ.Τριχωνίδας	—	1 0,7	1 0,58	1 0,46	2 2,04	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5 0,32
Επ. Βάλτου	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 1,62	—	—	2 0,12
Επ.Ξηρομέρου	2 2,17	2 1,4	4 2,33	—	1 1,02	—	6 2,7	2 1,04	—	—	3 3,66	2 1,62	—	—	22 1,39
Επ.Ναυπακτίας	—	3 2,1	8 4,64	2 0,93	4 4,09	3 2,6	4 1,8	5 2,59	—	—	5 6,09	—	—	—	34 2,14
Ναύπακτος	—	—	—	—	—	1 0,88	—	—	—	—	—	—	—	—	1 0,06
Ευρυτανία	4 4,36	1 0,7	1 0,58	2 0,93	—	—	21 9,46	2 1,04	4 10,52	—	—	1 0,82	—	—	36 2,25
Αργίριο	2 2,17	2 1,4	3 1,74	1 0,46	—	3 2,6	1 0,45	2 1,04	—	—	1 1,22	3 2,43	—	—	18 1,13
Επάνησα	—	2 1,4	1 0,58	2 0,93	3 3,06	1 0,88	3 1,35	4 2,07	—	—	—	—	—	—	16 1
Ήπειρος	2 2,17	2 1,4	1 0,58	4 1,87	—	—	—	—	—	—	—	1 0,82	—	—	10 0,63
Θεσσαλία	—	1 0,7	—	—	—	—	1 0,45	—	1 2,63	—	—	—	—	—	3 0,19
Μακεδονία	—	2 1,4	—	1 0,46	1 1,02	3 2,6	—	—	—	—	—	—	—	—	7 0,44
Πελοπόννησος	2 2,17	3 2,1	—	—	—	3 2,6	—	—	—	—	—	—	—	—	8 0,5
Πάτρα	2 2,17	3 2,1	1 0,58	4 1,87	1 1,02	—	—	2 1,04	—	—	—	1 0,82	—	—	14 0,88
Αθήνα	2 2,17	6 4,19	3 1,74	2 0,93	2 2,04	6 5,22	2 0,9	—	—	—	—	1 0,82	—	—	24 1,5
Δωδεκάνησα	—	1 0,7	—	—	—	—	—	1 0,51	—	—	—	—	—	—	2 0,12
Κρήτη	—	—	—	1 0,46	—	—	—	—	—	—	2 2,44	—	—	—	3 0,2
Ευρώπη	—	2 1,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 0,12
Κων/πολη	—	—	—	1 0,46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 0,06
Μ.Ασία	—	1 0,7	1 0,58	6 2,79	—	—	1 0,45	1 0,51	—	3 3,12	—	19 15,45	—	—	32 2
Σύνολο	92 100	143 100	172 100	215 100	98 100	115 100	222 100	193 100	38 100	96 100	82 100	123 100	2 100	3 100	1.594 100

Πηγές:Γενικός Έλεγχος Γ' πλήρους Δημοτικού Σχολείου θηλέων

Μεσολογγίου 1905 -1929

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1929 -1947

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947 -1967

Το φαινόμενο αυτό δε μπορεί να χαρακτηριστεί τυχαίο, αφού και στα δύο άλλα σχολεία συναντήσαμε κάτι αντίστοιχο. Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, για ακόμη μία φορά, η άποψη ότι η εκπαίδευση των κοριτσιών που ανήκαν σε οικογένειες εργατών και αγροτών διερχόταν μία έντονη κρίση, κυρίως, σε ό,τι αφορά την ορεινή ή ημιορεινή ζώνη του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Αντίθετα, στα μεγάλα αστικά κέντρα, καθώς επίσης και στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα, η γυναικεία εκπαίδευση πορεύεται με υγιείς ρυθμούς και είναι, σε πολλές περιπτώσεις, καλύτερη από την αντίστοιχη των αγοριών.

Παράλληλα, σημαντικό είναι και το ποσοστό των ορφανών μαθητών και μαθητριών το οποίο αυξάνεται σε περιόδους εμπόλεμης κατάστασης, όπως κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Επιπρόσθετα, οι ορφανές πρόσφυγες μαθήτριες αποτελούν το 57,6% του μαθητικού συνόλου που κατάγεται από το χώρο της Κωνσταντινούπολης και της Μ. Ασίας.

- **Μαθητές αδέρφια που φοίτησαν στο ίδιο έτος.**

Κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1922-23 (σχεδ. 5), οι μαθητές που προέρχονταν από το ίδιο οικογενειακό περιβάλλον, κάλυπταν όλο το φάσμα των κοινωνικών τάξεων, με εξαίρεση την Γ' κατηγορία. Από αυτούς, το 10,41% επαναλάμβανε την ίδια τάξη. Έτσι μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι πολλά αδέρφια παρακολουθούσαν συγχρόνως την ίδια τάξη, ενώ και τα δύο ή ένα μόνο από αυτά υποχρεωνόταν να φοιτήσει σ' αυτή δύο φορές. Το 1930, τα περισσότερα παιδιά που είναι μεταξύ τους αδέρφια κατάγονται από οικογένειες εργατών οι οποίοι φαίνεται ότι προτιμούν να μορφώνουν, περισσότερο, τους γιους τους παρά τις κόρες τους. Μόλις το 9,57% των μαθητών, αρρένων και θηλέων, έχει παραπάνω από έναν αδελφό ή αδελφή στην ίδια τάξη. Οι μαθητές αυτοί προέρχονται από τις τάξεις των εργατών και των αλιέων.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις αποκτούν περισσότερα παιδιά συγκριτικά με τις ανώτερες. Οπωσδήποτε, όμως, η άποψη αυτή εκφράζεται με κάποια επιφύλαξη, δεδομένου ότι δεν έχουμε στη διάθεσή μας στοιχεία που να επιβεβαιώνουν κάτι ανάλογο. Επιπλέον, ένα ποσοστό 14,89% φοιτούσε στην ίδια ή σε διαφορετική τάξη από αυτήν που φοιτούσαν τα αδέρφια του. Συγκριτικά λοιπόν με το 1923, τη δεδομένη σχολική χρονιά, οι μαθητές που ακούσια ή εκούσια αμελούσαν τις σπουδές τους ήταν περισσότεροι. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι ένα μεγάλο μέρος του μαθητικού δυναμικού του σχολείου δεν είχε τη δυνατότητα να παρακολουθήσει τα μαθήματά του και να αποκτήσει μία, όσο το δυνατόν, άρτια μόρφωση, δεδομένου ότι απασχολούνταν σε κάθε είδους γεωργικές και χειρωνακτικές εργασίες.

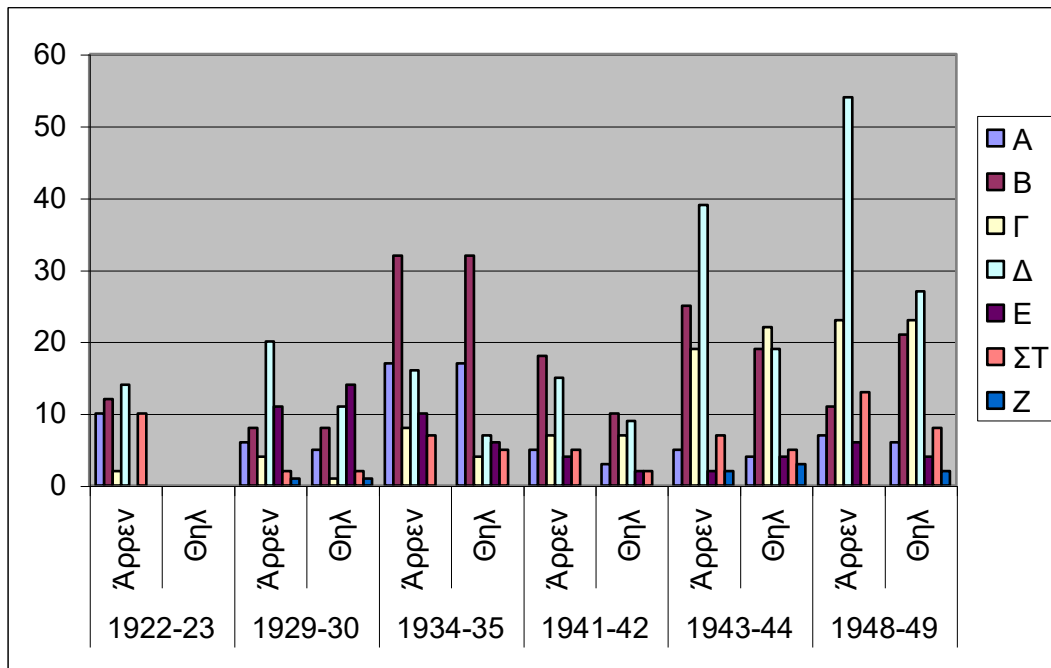
Μία πενταετία μετά (1934-35), παράλληλα με την αύξηση του μαθητικού δυναμικού, το ποσοστό των μαθητών που φοιτούν στο ίδιο σχολείο μαζί με τα αδέρφια του, σχεδόν διπλασιάζεται. Το 8,69% σπουδάζει με περισσότερα από δύο αδέρφια, ενώ σε τέσσερις περιπτώσεις τα αδέρφια μαθητές ξεπερνούν τα τρία. Αντίθετα, το 1942, το ποσοστό των μαθητών με το ίδιο επώνυμο και πατρώνυμο υποδιπλασιάζεται και οι μαθήτριες που κινούνται στον ίδιο σχολικό χώρο μαζί με τα αδέρφια τους είναι λιγότερες από τα αγόρια.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι, παρά το γεγονός της καθιέρωσης της συνεκπαίδευσης των δύο φύλων στην Ελλάδα, η κοινή γνώμη, τη συγκεκριμένη περίοδο, παρουσιάζεται διχασμένη ως προς το θέμα της κοινής φοίτησης αγοριών και κοριτσιών.

Προς το τέλος του πόλεμου (1943-44), επήλθε αναδιπλασιασμός του ποσοστού των φοιτώντων μαθητών που δηλώνουν ότι είναι αδέρφια. Η Β', Γ' και Δ' κατηγορία κατέχουν την πρωτιά σε ό,τι αφορά τους μαθητές που σπουδάζουν μαζί με τα αδέρφια τους. Επιπρόσθετα, το έτος αυτό, εξακολουθεί να τηρείται η τακτική που εφαρμοζόταν ήδη από το 1930, με την οποία διαφαίνεται το χάσμα της διάκρισης των δύο φύλων: στην περίπτωση, δηλαδή, που σπούδαζαν μαζί δύο ή περισσότερα παιδιά από την ίδια οικογένεια, τα κορίτσια φοιτούσαν σε μικρές τάξεις, αν και βρίσκονταν σε ηλικία που δε δικαιολογούσε τη φοίτησή τους σ' αυτές. Ιδιαίτερα μάλιστα, όταν τα αδέρφια που σπούδαζαν μαζί ήταν περισσότερα από τρία, τότε παρατηρούμε το φαινόμενο να φοιτούν στην ίδια τάξη, όντας σε διαφορετικές ηλικίες.

Με το τέλος του Εμφυλίου (1948-49), αποκαθίσταται η τάξη σε ό,τι αφορά τη φοίτηση των μαθητών. Τα αδέρφια που φοιτούν στον ίδιο χώρο ή εγγράφονται στην ίδια τάξη αγγίζουν το 27,19% και είναι γόνοι ανθρώπων που εργάζονται στα χωράφια ή επιτελούν οποιασδήποτε φύσης χειρωνακτικό έργο. Ως επακόλουθο της κατοχικής περιόδου και της εμφύλιας διαμάχης, παρατηρούμε ότι 21 παιδιά που είναι μεταξύ τους αδέρφια, έχουν μείνει ορφανά. Το γεγονός αυτό συνετέλεσε ώστε, βασικά τα κορίτσια, να εγγράφονται στο σχολείο σε μεγάλη ηλικία, ενώ πολλά από αυτά αποφοιτούν ακόμη και στα δεκατέσσερα χρόνια τους.

Σχεδιάγραμμα 5

Πηγές: Γενικός έλεγχος Α' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1907-1929.

Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930-1935.

Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935-1950.

Από τα παραπάνω, λοιπόν, συμπεραίνουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών και των δύο φύλων, που προέρχονταν από το ίδιο οικογενειακό περιβάλλον και φοιτούσαν στο Α' σχολείο της πόλης, ήταν παιδιά τεχνιτών και αγροτών. Η διάκριση ανάμεσα στην ανδρική και γυναικεία εκπαίδευση είναι αρκετά έκδηλη ακόμη και μέσα στον ίδιο οικογενειακό χώρο, αφού οι γονείς προτιμούσαν να προσφέρουν μόρφωση περισσότερο στα αγόρια από ό,τι στα κορίτσια.

Όσον αφορά το Β' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, το 1923 (πίν. 26), οι μαθητές που είναι μεταξύ τους αδέρφια, συγκεντρώνονται στη Β' κοινωνική τάξη. Ακολουθούν τα παιδιά των αλιέων, τα ορφανά παιδιά, καθώς και όσα έχουν γονείς εργάτες ή αγρότες. Από τα 37 αγόρια που συνδέονται μεταξύ τους με Α' βαθμό συγγένειας και είναι αδέρφια, τα 17, ένα ποσοστό 45,94%, κατάγονται από τη Μ. Ασία. Συγκριτικά με το Α' Δημοτικό, όπου στην πρώτη κοινωνικοοικονομική κατηγορία φοιτούν δέκα παιδιά τα οποία συνδέουν αδελφικοί δεσμοί, στο Β' συναντάμε μόλις δύο.

Κατά τη διάρκεια του 1930, οι μαθητές-αδέρφια, που εντάσσονται στην Α' κατηγορία, είναι περισσότεροι από την προηγούμενη επταετία. Σ' αυτό συνετέλεσε και η ενσωμάτωση των κοριτσιών στο ίδιο σχολείο. Οι μαθήτριες που έχουν αδέρφια ή αδελφές στην ίδια τάξη ή το ίδιο έτος, είναι λιγότερες από τα αγόρια, με εξαίρεση τη Β' κοινωνική τάξη όπου υπερτερούν αριθμητικά από αυτά, καθώς επίσης και τις Γ' και Δ' στις οποίες φαίνεται ότι τα αδέρφια, είτε αγόρια είτε κορίτσια, έχουν τις ίδιες ευκαιρίες στη μάθηση. Σε επτά περιπτώσεις τα αδέρφια που φοιτούν στον ίδιο σχολικό χώρο είναι περισσότερα από δύο, ενώ σε άλλες έξι, τα αδέρφια που φοιτούν στο ίδιο έτος ή στην ίδια τάξη είναι συνομήλικα. Μία πιθανή εξήγηση είναι ότι κάποια από τα αδέρφια αυτά είναι δίδυμα ή η ηλικιακή τους διαφορά είναι μικρότερη του έτους.

Αργότερα, το 1935, όπως προκύπτει και από το σχετικό πίνακα (πίν. 26), οι γονείς εξακολουθούν να εμμένουν στην αναγκαιότητα φοίτησης των αγοριών παραμελώντας τη γυναικεία εκπαίδευση. Εξαίρεση αποτελούν η Γ', Δ' και ΣΤ' κατηγορία, όπου, με ελάχιστη διαφορά, τα κορίτσια έχουν περισσότερες ευκαιρίες φοίτησης στο σχολείο από τα αγόρια. Έντονη η αντίθεση με το Α' Δημοτικό, όπου, με εξαίρεση την τάξη των μεγαλοαστών και των μικροεπιχειρηματιών, οι μαθήτριες είναι πάντα λιγότερες από τους μαθητές με τους οποίους τυγχάνει να συνδέονται με αδελφική σχέση. Επιπρόσθετα, στο Β' Δημοτικό, τη δεδομένη σχολική περίοδο, από τους 142 μαθητές – μαθήτριες που έχουν αδέρφια στο ίδιο σχολικό χώρο, μόνο επτά αγόρια και επτά κορίτσια επαναλαμβάνουν την ίδια τάξη.

Τον καιρό του πολέμου (1941-42), φαίνεται ότι τα μέλη μίας οικογένειας, που βρίσκονταν στην παιδική ηλικία και έπρεπε να φοιτούν, δε στέλνονταν στο σχολείο. Αναφερόμαστε κυρίως στα κορίτσια που υστερούν,

αριθμητικά, των αγοριών. Εξαίρεση αποτελεί η Α' και Γ' κοινωνική τάξη, στις οποίες οι γονείς, λόγω της κοινωνικής τους θέσης, προσφέρουν στα παιδιά τους, ανεξαρτήτως φύλου, ίση ευκαιρία για μόρφωση. Από την άλλη μεριά, το 1944, τα κορίτσια, που σπουδάζουν μαζί με τα αδέρφια τους, είναι περισσότερα από τα αγόρια. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται βάσει του Γενικού Ελέγχου της εποχής όπου φαίνεται ότι, σχεδόν, σε κάθε μαθητή αναλογούν μία ή δύο μαθήτριες με τις οποίες τον συνδέουν δεσμοί αίματος. Ακόμη και στις Δ' και Ε' κοινωνικές ομάδες, τα κορίτσια έχουν το προβάδισμα στη μόρφωση. Επιπλέον να σημειωθεί ότι, τη συγκεκριμένη σχολική χρονιά, παρουσιάστηκαν μόλις έξι διετεείς μαθητές, δύο άρρενες και τέσσερις θήλειες.

Η παραπάνω κατάσταση θα αλλάξει με το πέρας του Εμφυλίου (1948-49), καθώς οι μαθητές σπουδάζουν περισσότερο με τους αδελφούς παρά με τις αδελφές τους. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι τα κορίτσια ασχολούνται με τα του οίκου και στερούνται έστω και της στοιχειώδους παιδείας. Ιδιαίτερα εμφανής είναι η διαφορά μεταξύ αρρένων και θηλέων μαθητών στην κατηγορία των εργατών και αγροτών. Την ίδια ακριβώς περίπτωση συναντήσαμε, την ίδια περίοδο, και στο πρώτο σχολείο της πόλης γεγονός που ενισχύει τη άποψη ότι ο αγροτικός-εργατικός πληθυσμός έκρινε πιο σημαντική την οικογενειακή αποκατάσταση των κοριτσιών του και την εκπαίδευσή τους στα οικιακά παρά την πνευματική τους καλλιέργεια.

Πίνακας 26

Μαθητές -αδέρφια διαφορετικών οικογενειών στο ίδιο έτος με βάση την κοινωνική τους καταγωγή

	1922-23		1929-30		1934-35		1941-42		1943-44		1948-49		Σύνολο ο%
	Άρρεν %	Θηλ %	Άρρεν %	Θηλ %	Άρρεν %	Θηλ %	Άρρεν %	Θηλ %	Άρρεν %	Θηλ %	Άρρεν %	Θηλ %	
A	2 5,4	—	9 14,76	6 10,9	13 16,05	11 18,04	5 16,67	5 23,8	4 12,5	4 9,3	9 10,47	5 7,35	73 12,69
B	10 27,02	—	10 16,4	15 27,28	16 19,75	12 19,68	10 33,33	6 28,58	6 18,75	4 9,3	13 15,12	11 16,17	113 19,65
Γ	4 10,81	—	4 6,55	4 7,28	7 8,65	8 13,12	3 10	3 14,28	3 9,38	7 16,28	12 13,95	9 13,23	64 11,14
Δ	5 13,51	—	3 4,92	3 5,45	8 9,88	9 14,75	2 6,66	1 4,77	4 12,5	7 16,28	21 24,42	13 19,11	76 13,22
E	8 21,63	—	31 50,82	26 47,28	35 43,2	18 29,5	5 16,67	4 19,05	7 21,87	14 32,56	18 20,93	20 29,42	186 32,35
ΣΤ	8 21,63	—	4 6,55	1 1,81	2 2,47	3 4,91	5 16,67	2 9,52	8 25	7 16,28	11 12,79	8 11,77	59 10,26
Z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 2,32	2 2,95	4 0,69
Σύνολο	37 100	—	61 100	55 100	81 100	61 100	30 100	21 100	32 100	43 100	86 100	68 100	575 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου
1922- 1929

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930 -1935

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935 -1950

Από όσα προαναφέρθηκαν για το Β' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, προκύπτει ότι η παρουσία του μαθητικού στοιχείου, που σπουδάζει μαζί με τα' αδέρφια του, είναι περισσότερο έντονη στο Ε' κοινωνικοοικονομικό πεδίο, ενώ σε όλες τις κοινωνικές κατηγορίες αριθμούμε περισσότερα αγόρια από ό,τι κορίτσια, φαινόμενο το οποίο συναντήσαμε και στην περίπτωση του Α' σχολείου.

Στη συνέχεια, το σχολικό έτος 1922 – 23 (σχεδ. 6), στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, οι μαθήτριες που προέρχονταν από τον ίδιο οικογενειακό χώρο, εκπροσωπούσαν την Α', Β' και ΣΤ' κοινωνική τάξη. Το 19,5% του συνόλου των μαθητριών, που συνδέονταν μεταξύ τους με αδελφική σχέση, επαναλάμβανε την ίδια τάξη, ενώ μόνο σε δύο περιπτώσεις συναντάμε τρία αδέρφια που φοιτούν μαζί την ίδια σχολική χρονιά.

Ειδικότερα, αναφερόμενοι στο Β' κοινωνικοοικονομικό πεδίο, πρέπει να τονίσουμε ότι, σε ένα ευρύτερο επίπεδο και σε ό,τι αφορά την τάξη των κεφαλαιούχων βιομηχάνων, το 30% δεν έχει αποκτήσει παιδιά, ενώ το 36% έχει δύο παιδιά, δηλαδή 1,7 παιδιά κατά μέσο όρο ανά άτομο. Με όρους, φυσικά, ζευγαριού, τα ποσοστά αυτά αντιστοιχούν σε ένα δείκτη αναπαραγωγής της τάξης του 0,85. Έχουμε εδώ, λοιπόν, την ένδειξη ενός σημαντικού δημογραφικού φαινομένου. Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι τα άτομα αυτά, κατά 70%, αρκούνται στο να εξασφαλίσουν τη διαδοχή της επιχείρησης, αποκτώντας ένα μόνο παιδί (δηλαδή δείκτης 0,5). Μάλιστα, καθώς τα άτομα αυτά έχουν ξεπεράσει, το 1962, τα 57 τους χρόνια, είναι μάλλον δύσκολο (αν όχι ακατόρθωτο) να συνεχίσουν ή να αρχίσουν να τεκνοποιούν.¹⁴⁹

Μία επταετία αργότερα (1929-30), το ποσοστό των αδελφών που έχουν μείνει ορφανοί μειώνεται, ενώ αυξάνεται ο αριθμός των μαθητών που είναι αδέρφια και προέρχονται από αγροτικό περιβάλλον. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι η κοινωνική κατάσταση των μαθητών του Γ'

¹⁴⁹ Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940, κοινωνική και οικονομική προσέγγιση*, εκδόσεις Θεμέλιο, ιστορική βιβλιοθήκη, Αθήνα 1992 σ.σ. 197-198.

Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου, συμπίπτει με εκείνη του Α'. Αντίθετα, στο Β' Δημοτικό παρατηρούμε κάποια διαφορά, κυρίως, όσον αφορά τη Δ' κοινωνική τάξη. Πιο συγκεκριμένα, στο δεύτερο σχολείο της πόλης, τόσο οι μαθητές, όσο και οι μαθήτριες, που δηλώνουν ότι είναι αδέρφια, συσπειρώνονται στην τάξη των αλιέων και όχι στο Δ' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Επιπλέον, στο Γ' σχολείο, δύο ορφανές μαθήτριες που είναι αδελφές, φοιτούν στην ίδια τάξη με διαφορά δύο χρόνων: η μία έχει κλείσει το όγδοο έτος της ηλικίας της και η άλλη το έκτο. Το στοιχείο αυτό, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα που επισημαίνει τη δυσκολία πρόσβασης της ΣΤ' κοινωνικής τάξης στην εκπαίδευση. Η αιτία του φαινομένου αυτού έγκειται στο γεγονός ότι, τις περισσότερες φορές, οι οικονομικές συνθήκες μίας οικογένειας η οποία είχε χάσει τον πατέρα, δεν της έδιναν τη δυνατότητα να προσφέρει σε όλα τα μέλη της την εκπαίδευση. Στην καλύτερη περίπτωση επέτρεπε μόνο στα αγόρια να φοιτήσουν, ή αν στο σπίτι υπήρχαν μόνο κορίτσια, έδινε προτεραιότητα σε εκείνα που είχαν καλύτερη σχέση με το βιβλίο.

Άλλωστε, σύμφωνα με το κυρίαρχο σύστημα κοινωνικών αξιών, τα νεαρά αρσενικά μέλη έπρεπε να είναι σε θέση να αναλάβουν τη συντήρηση της μελλοντικής τους οικογένειας, για το λόγο αυτό οδηγούνταν στην εργασία. Αντίθετα, τα κορίτσια ήταν προορισμένα να παντρευτούν και να γίνουν σύζυγοι, μητέρες, νοικοκυρές. Έτσι το κορίτσι, το οποίο, τις περισσότερες φορές αναγκαζόταν να εργαστεί για, καθαρά, βιοποριστικούς λόγους, έπρεπε να καταστεί άμεσα και πλήρως «εκμεταλλεύσιμο» κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής ζωής του, που τελείωνε με το γάμο. Για το λόγο αυτό το βιομηχανικό εργοστάσιο αποτελούσε την πρώτη επιλογή για αναζήτηση απασχόλησης. Το γεγονός αυτό σημαίνει, ενδεχομένως, ότι το κορίτσι έπρεπε να αρχίσει να εργάζεται σε μικρότερη ηλικία, συγκριτικά με το αγόρι και, κατά συνέπεια, σε βάρος της φοίτησής του στο δημοτικό σχολείο. Εξάλλου, η εκπαίδευση του κοριτσιού δεν αναγνωριζόταν ως αξία και δε θεωρούνταν αναγκαία από τα φτωχά στρώματα, σε αντίθεση, πάντα, με το αγόρι που, κατά την «κοινή συνείδηση», όφειλε να συμπληρώσει, έστω, τις στοιχειώδεις σπουδές του, ανεξάρτητα από την οικονομική κατάσταση στην οποία διατελούσε η οικογένειά του.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Μ. Ρηγίνος, *Μορφές παιδική εργασίας...*, σ. 42.

Από την άλλη μεριά, οι περιπτώσεις των μαθητών και μαθητριών που φοιτούν στο ίδιο έτος με περισσότερα από δύο αδέρφια, αγγίζουν τις δεκατρείς, ενώ μόνο σε μία περίπτωση τέσσερα παιδιά από την ίδια οικογένεια σπουδάζουν μαζί.

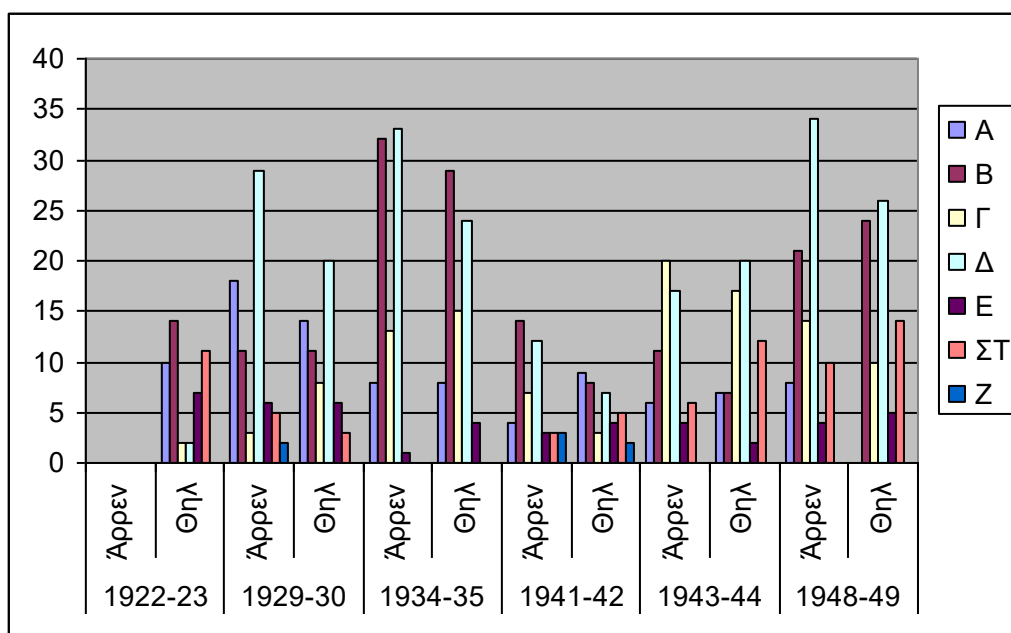
Στη συνέχεια, το 1935, παρατηρείται αλματώδης αύξηση του αριθμού των αδελφών μαθητών και μαθητριών που ανήκουν στη Β' κοινωνική τάξη. Παράλληλα αυξάνεται και ο αριθμός των παιδιών των οποίων οι γονείς ασχολούνται με αγροτικές εργασίες ή είναι εργάτες. Σε αντίθεση με την προηγούμενη πενταετία, στη ΣΤ' κοινωνική κατηγορία δε συναντάμε κανένα μαθητή άρρενα ή θήλυ. Επιπλέον, τα κορίτσια των υπαλλήλων και των αλιέων, είναι περισσότερα από τα αγόρια. Αυτό συνέβη επειδή, στις συγκεκριμένες κατηγορίες, τα αδέρφια που φοιτούσαν την ίδια σχολική χρονιά και στον ίδιο σχολικό χώρο, ήταν στο σύνολό τους θηλυκού γένους.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941-42), παράλληλα με τη μείωση του αριθμού των φοιτώντων μαθητών, σημειώθηκε και ελάττωση του ποσοστού του μαθητικού δυναμικού που παρακολουθούσε τα μαθήματα του σχολείου μαζί με τα αδέρφια του. Ωστόσο, φαίνεται ότι τα αγόρια των μικρομεσαίων επιχειρηματιών, των γεωργοκτηνοτρόφων και των εργατών, είχαν μεγαλύτερες δυνατότητες να φοιτήσουν στο δημοτικό από ό,τι τα κορίτσια. Πάντως η κατάσταση αυτή ανατρέπεται το 1944, όπου τα κορίτσια που στέλνονται στο σχολείο μέσα από την ίδια οικογένεια, υπερέχουν αριθμητικά των αδελφών τους. Επιπρόσθετα, το ίδιο έτος, ο αριθμός των μαθητών που οι γονείς τους εργάζονται στον υπαλληλικό τομέα, έχει αυξηθεί σημαντικά, σε σύγκριση με την προηγούμενη διετία. Οι περισσότεροι από τους γονείς των συγκεκριμένων μαθητών, εργάζονταν στο σιδηροδρομικό σταθμό της πόλης και των γειτονικών περιοχών της Επαρχίας Μεσολογγίου. Τη δεδομένη χρονιά (1943-44), ο ΣΔΒΕ λειτούργησε κανονικά, δεδομένου ότι την προηγούμενη διετία τα γεγονότα του πολέμου εμπόδισαν την ομαλή λειτουργία του. Γι' αυτό, άλλωστε, παρατηρείται και αύξηση του αριθμού των παιδιών που οι πατεράδες τους επαγγέλλονται υπάλληλοι.

Το 1948 – 49, οι μαθήτριες που φοιτούν στο Γ' Δημοτικό μαζί με τα αδέρφια τους είναι περισσότερες από τα αγόρια στη Β', Ε' και ΣΤ' κοινωνική τάξη. Οι γονείς των παιδιών που ασκούν το επάγγελμα του εργάτη και του αγρότη, διατηρούν κάποια επιφυλακτικότητα όσον αφορά την εκπαίδευση των

κοριτσιών τους, σε αντίθεση με ό,τι παρατηρήσαμε την προηγούμενη πενταετία. Ακόμη και στην περίπτωση που συναντάμε αδέρφια και των δύο φύλων, προερχόμενα από τη Δ' κοινωνική τάξη, να σπουδάζουν μαζί, τα κορίτσια, ή θα είναι δίχρονα ή θα παρακολουθούν τα μαθήματα μικρής τάξης όντας σε μεγαλύτερη ηλικία από αυτή που αναλογεί στη συγκεκριμένη τάξη. Εξαιρέση αποτελεί η περίπτωση ενός αγοριού από τον Πειραιά, γιου εργάτη, που εγγράφεται στην Α' τάξη του δημοτικού σε ηλικία δέκα ετών, ενώ η αδερφή του, δύο χρόνια μικρότερη, παρακολουθεί την ίδια τάξη.

Σχεδιάγραμμα 6

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Γ' πλήρους Δημοτικού Σχολείου θηλέων Μεσολογγίου 1905- 1929
 Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1929- 1947
 Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947- 1967

Και στην περίπτωση του Γ' Δημοτικού, όπως συνέβη και στο Α' σχολείο της πόλης, ο κύριος όγκος των μαθητών και μαθητριών κατάγεται

από οικογένειες εργατών και αγροτών. Η νοοτροπία της εποχής επιβάλλει τη φοίτηση των αγοριών στο σχολείο και υποβαθμίζει τη γυναικεία εκπαίδευση. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις όπου τα παιδιά που κινούνται στον ίδιο σχολικό χώρο και προέρχονται από το ίδιο οικογενειακό περιβάλλον είναι, κυρίως, θηλυκού γένους. Αναφερόμαστε, κυρίως, στις Α', Γ' και ΣΤ' κοινωνικές τάξεις, όπου τα αδέρφια που φοιτούν στο ίδιο έτος, ακόμη και στην ίδια τάξη είναι, κατά το πλείστον, κορίτσια.

- **Βαθμολογία των μαθητών σε κάθε μάθημα.**

Από το 1922 ως το 1928, στο Γενικό έλεγχο του Α' Δημοτικού Σχολείου αρρένων Μεσολογγίου, δε βρίσκουμε καμία ένδειξη σχετικά με τα μαθήματα που διδάσκονταν σε κάθε τάξη. Αντίθετα, από το 1929 και εξής, οι Γενικοί Έλεγχοι του σχολείου καταγράφουν με λεπτομέρεια τις επιδόσεις των μαθητών σε κάθε διδασκόμενο μάθημα.

Τα μαθήματα που συμπεριλαμβάνονται στους Γενικούς Ελέγχους, τη συγκεκριμένη περίοδο (1929 – 1949) είναι τα εξής: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσική Ιστορία, Φυσική–Χημεία, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Χειροτεχνία, Γυμναστική, Ωδική. Η σχολική περίοδος διαρκούσε ένα εξάμηνο. Κάθε εξάμηνο χωριζόταν σε τρία δίμηνα, στο τέλος των οποίων σημειωνόταν ο βαθμός της προφορικής και γραπτής εξέτασης των μαθητών σε κάθε μάθημα. Στο τέλος κάθε έτους διεξάγονταν προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις, βάσει των οποίων προέκυπτε ο γενικός βαθμός των μαθητών.

Πίνακας 27

Επίδοση των μαθητών σε κάθε μάθημα (1929 - 1949)

	Θρησκευτικά		Ελληνικά		Μαθηματικά		Ιστορία		Γεωγραφία		Φυσ.Ιστορία	
	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%
Άριστα	50 6,87	57 9,24	45 5,97	60 9,25	49 6,52	51 8,32	6 1,64	23 7,05	21 4,48	2 0,53	4 1,35	14 5,49
Λ.Καλώς	133 18,27	152 24,64	135 17,88	150 23,12	150 19,95	169 27,57	64 17,44	62 19,02	83 17,69	86 22,82	50 16,77	55 21,57
Καλώς	259 35,58	209 33,88	253 33,5	210 32,36	254 33,78	193 31,49	147 40,05	127 38,95	198 42,22	140 37,14	139 46,65	118 46,28
Σχ. Καλώς	174 23,9	126 20,42	179 23,7	138 21,27	171 22,74	114 18,59	116 31,6	92 28,23	96 20,47	94 24,93	79 26,51	47 18,43
Μετριώς	107 14,69	72 11,66	135 17,88	78 12	125 16,62	81 13,22	34 9,27	21 6,45	71 15,14	52 13,79	26 8,72	20 7,84
Μετριότητα	4 0,55	—	7 0,93	12 1,85	3 0,39	2 0,33	—	—	—	1 0,26	—	1 0,39
Κακώς	1 0,14	1 0,16	1 0,14	1 0,15	—	3 0,48	—	1 0,3	—	2 0,53	—	—
Σύνολο	728 100	617 100	755 100	649 100	752 100	613 100	367 100	326 100	469 100	377 100	298 100	255 100

	Φυσική-Χημεία		Ιχθυογραφία		Καλλιγραφία		Χειροτεχνία		Γυμναστική		Ωδική	
	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%	Άρρε ν%	Θήλ%
Άριστα	3 2,92	5 6,03	38 8,54	30 8,27	16 4,82	10 3,81	11 3,41	7 2,65	16 4,68	13 4,84	46 9,15	36 8,68
Λ.Καλώς	39 37,87	29 34,94	86 19,33	74 20,39	64 19,28	62 23,67	39 12,11	63 23,87	80 23,39	89 33,09	93 18,49	111 26,75
Καλώς	40 38,83	37 44,58	163 36,63	142 39,11	156 46,99	128 48,86	130 40,38	101 38,25	131 38,3	101 37,55	207 41,16	152 36,63
Σχ. Καλώς	16 15,53	10 12,05	86 19,33	68 18,74	65 19,58	45 17,17	96 29,81	61 23,1	55 16,08	28 10,4	85 16,89	70 16,86
Μετριώς	5 4,85	1 1,2	68 15,28	45 12,39	31 9,33	17 6,49	46 14,29	32 12,13	60 17,55	38 14,12	68 13,52	43 10,36
Μετριότητα	—	1 1,2	4 0,89	2 0,55	—	—	—	—	—	—	4 0,79	1 0,24
Κακώς	—	—	—	2 0,55	—	—	—	—	—	—	—	2 0,48
Σύνολο	103 100	83 100	445 100	363 100	332 100	262 100	322 100	264 100	342 100	269 100	503 100	415 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Α' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1907-1929.

Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930-1935.

Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935-1950.

Πιο συγκεκριμένα, ο πίνακας 27 παρουσιάζει την επίδοση των μαθητών και μαθητριών του Α' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου σε κάθε διδασκόμενο μάθημα. Σύμφωνα με αυτόν, τα κορίτσια αριστεύουν και βαθμολογούνται με «λίαν καλώς» σε μεγαλύτερη συχνότητα σε σχέση με τα αγόρια, ακόμη και σε μαθήματα τα οποία θεωρούνται ως το δυνατό σημείο των αγοριών. Όσο κατεβαίνουμε τη βαθμολογική κλίμακα, τόσο μειώνεται και

ο αριθμός των μαθητριών, ενώ αντίθετα, ο αριθμός των μαθητών παρουσιάζεται αρκετά αυξημένος. Επιπλέον, στο μάθημα της Ιχνογραφίας, της Καλλιγραφίας, της Χειροτεχνίας, της Γυμναστικής και της Ωδικής, την άριστη και πολύ καλή βαθμολογία αποκομίζουν, κατά κύριο λόγο, τα αγόρια. Παράλληλα, όμως, παρουσιάζουν χαμηλή βαθμολογία πιο συχνά συγκριτικά με τις συμμαθήτριές τους.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι, ο προσανατολισμός της επαγγελματικής εκπαίδευσης των γυναικών στις γυναικείες τέχνες και τα οικιακά έργα, υπαγορεύτηκε από το γεγονός ότι τα επαγγέλματα που θα μπορούσαν να ασκήσουν οι γυναίκες ήταν πολύ περιορισμένα. Παράλληλα, ο προσανατολισμός αυτός όχι μόνο δεν απειλούσε τα ταξικά συμφέροντα των γυναικών, που ανέλαβαν να προωθήσουν την επαγγελματική εκπαίδευση, αλλά, αντίθετα, τα εξυπηρετούσε, καθώς ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις των οικοδεσποινών για προσωπικές και οικιακές υπηρεσίες.¹⁵¹

Η ενασχόληση με τα εργόχειρα σηματοδοτούσε την ταύτιση των γυναικών με τον οίκο και τον αποκλεισμό τους από τον «κοινωνικό» βίο. Ωστόσο, τα έργα των γυναικών μπορούσαν να εκτεθούν δημόσια, παρέχοντας στις δημιουργούς τους μία μικρή διέξοδο από την «υγιή» αφάνεια του οίκου. Χαρακτηριστικά, ο θαυμασμός που προκάλεσαν τα εκθέματα του Αγρινίου αντάμειψε τις οργανώτριες με τιμή και υπερηφάνεια. Για την ποιότητα και την απλότητα των εργόχειρων, ας δούμε την περιγραφή της αντίδρασης του ίδιου του βασιλιά Γεωργίου Β', ο οποίος λάμπρυνε την εκδήλωση με την παρουσία του. *«Αλλά και ο βασιλεύς, θαυμάσας κροκκωτήν χρυσοῦφαντον αραχνοῦφή εσάρπαν της κ. Παπούλια, μόνος απέσειρεν εκ της ακτίνος ίνα φυλαχθή δι αυτόν, ως είπεν»*¹⁵² Επιπλέον, πολύ συχνά, οι δάσκαλοι όλου του νομού Αιτωλοακαρνανίας βραβεύονταν από τον επιθεωρητή λόγω του ότι διεξήγαν επιτυχείς διαγωνισμούς εργόχειρων.

Το 1941/42, τα μοναδικά μαθήματα που διδάχτηκαν στο Α' Δημοτικό ήταν τα Θρησκευτικά, τα Ελληνικά και τα Μαθηματικά. Εξάλλου το σχολείο αυτό, όπως άλλωστε και τα περισσότερα σχολεία της χώρας, λειτούργησε αποσπασματικά και για ελάχιστο χρονικό διάστημα. Ωστόσο, δεν μπορεί να εξακριβωθεί αν πράγματι δεν πραγματοποιήθηκε η παράδοση των

¹⁵¹ Αλεξάνδρα Μπακαλάκη –Ελένη Ελεγκμίτου, *Η εκπαίδευση...*, σ. 79

¹⁵² ο.π., σ. 55

μαθημάτων αυτών. Η σύγχυση των ημερών, πιθανόν, να προκάλεσε την αμέλεια των δασκάλων προκειμένου να σημειώσουν την επίδοση των μαθητών σε όλα τα μαθήματα. Μάλιστα, τη διετία 1942- 1944, οι γενικοί έλεγχοι δεν περιλαμβάνουν πλήρη τα βιογραφικά στοιχεία των μαθητών τα οποία υπάρχουν καταγεγραμμένα στα Μαθητολόγια. Επίσης και αυτό το σχολικό έτος, παρόμοια με την προηγούμενη επταετία, οι μαθήτριες σημείωσαν αξιόλογη πρόοδο και στα τρία μαθήματα ξεπερνώντας τους συμμαθητές τους. Το 1944 οι μαθητές διδάχτηκαν, εκτός από τα τρία μαθήματα που αναφέρθηκαν, Ιστορία, Φυσική Ιστορία και Φυσική –Χημεία, ενώ οι μαθήτριες εξακολουθούν να έχουν το προβάδισμα και να αριστεύουν.

Από την άλλη πλευρά, ακόμη και σε μαθήματα, όπως η Μουσική, όπου θα περιμέναμε να διακρίνονται τα κορίτσια, τα αγόρια τα καταφέρνουν καλύτερα. Το φαινόμενο αυτό υπαγορεύεται από το γεγονός ότι, η αυγή του 20ου αιώνα σφραγίζεται από την κληρονομιά της θεωρίας για την ιδιαιτερότητα της γυναικείας «φύσης», των «γυναικείων» αξιών ή του ιδεώδους της μητέρας-συζύγου-οικοδέσποινας, που η σταθερή επίκλησή τους δεν έπαψε να θέτει όρια στη δύσκολη και χωρίς αντιφάσεις και συγκρούσεις πορεία προς μία συστηματική και μη υποβαθμισμένη γνώση.¹⁵³

Παράλληλα, σε αντίθεση με ό,τι διαπιστώσαμε για το Α' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, στο Β' σχολείο της πόλης (πίν. 28), οι μαθητές αποκομίζουν καλύτερη βαθμολογία και σε μεγαλύτερη συχνότητα συγκριτικά με τις μαθήτριες. Οι δεύτερες, αριστεύουν, κυρίως, σε μαθήματα τόσο θεωρητικής όσο και πρακτικής φύσεως στα οποία τα αγόρια, θεωρείται, ότι τα καταφέρνουν καλύτερα. Επιπρόσθετα, η χαμηλή βαθμολογία επιβαρύνει, περισσότερο, τα αγόρια, με εξαίρεση την περίπτωση της πολύ μέτριας βαθμολογίας η οποία συγκεντρώνει και το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητριών. Φαίνεται, λοιπόν, ότι τα παιδιά συνέχισαν να εντάσσονται στην παραγωγή, με βάση την αρχή ότι το αγόρι οφείλει να μάθει μία τέχνη και να επενδύσει έτσι στη μελλοντική του απόδοση, ενώ το κορίτσι να καταστεί άμεσα παραγωγικό, αφού ο μοναδικός ρόλος που του επεφύλασσε η

¹⁵³ Ε. Φουρναράκη, Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών, Ελληνικοί Προβληματισμοί (1830-1910) Ένα Ανθολόγιο, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987, σ. 72.

κοινωνία ήταν η αποκλειστική ενασχόλησή του μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, και συγκεκριμένα το 1942, στο Β' Δημοτικό Μεσολογγίου διδάχτηκαν πέντε μαθήματα έναντι τριών που πραγματοποιήθηκαν στο Α' σχολείο. Προστέθηκε η Φυσική Ιστορία και η Φυσική-Χημεία, μαθήματα στα οποία η παρουσία των κοριτσιών ήταν περισσότερο έντονη από εκείνη των αγοριών. Γενικότερα, την περίοδο αυτή, η επίδοση των κοριτσιών σε όλα τα μαθήματα είναι καλύτερη από εκείνη των συμμαθητών τους. Το σχολικό έτος 1943-1944, δε διαθέτουμε βαθμολογικά στοιχεία για κάθε γνωστικό αντικείμενο, δεδομένου ότι δεν έχουν καταγραφεί στο Γενικό Έλεγχο οι επιδόσεις κάθε μαθητή και μαθήτριας σε όλα τα μαθήματα παρά μόνο ο γενικός τους βαθμός.

Πίνακας 28

Επίδοση των μαθητών σε κάθε μάθημα (1922 – 1949)

	Θρησκευτικά		Ελληνικά		Μαθηματικά		Ιστορία		Γεωγραφία		Φυσ.Ιστορία	
	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%
Άριστα	64 12,78	66 20,3	62 12,38	62 14,94	64 12,78	60 14,12	16 6,23	31 13,72	43 10,09	47 12,85	11 4,6	25 11,79
Λ.Καλώς	121 24,15	115 35,39	118 23,55	105 25,3	125 24,95	108 25,42	73 28,4	56 24,78	104 24,42	95 25,95	66 27,62	55 25,95
Καλώς	170 33,94	35 10,77	157 31,34	134 32,29	155 30,94	125 29,41	101 39,29	82 36,29	160 37,55	114 31,15	93 38,92	75 35,38
Σχ. Καλώς	59 11,78	40 12,31	59 11,78	50 12,05	67 13,38	53 12,47	33 12,85	32 14,15	48 11,27	47 12,85	37 15,48	33 15,56
Μετρίως	86 17,16	66 20,3	105 20,95	61 14,69	89 17,76	74 17,41	33 12,85	24 10,61	70 16,44	60 16,39	31 12,97	23 10,85
Μετριότητα	1 0,19	3 0,93	—	3 0,73	1 0,19	5 1,17	1 0,38	1 0,45	1 0,23	3 0,81	1 0,41	1 0,47
Κακώς	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Σύνολο	501 100	325 100	501 100	415 100	501 100	425 100	257 100	226 100	426 100	366 100	239 100	212 100

	Φυσική-Χημεία		Ιχθυογραφία		Καλλιγραφία		Χειροτεχνία		Γυμναστική		Ωδική	
	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%	Αρρεν%	Θήλ%
Άριστα	3 3,13	7 7,87	14 5,47	27 11,79	13 5,09	27 11,8	12 9,6	15 11,81	25 6,73	37 11,39	42 10,32	41 13,95
Λ.Καλώς	24 25	30 33,7	56 21,88	42 18,35	64 25,09	45 19,66	28 22,4	26 20,47	99 26,62	83 25,54	94 23,09	75 25,51
Καλώς	48 50	31 34,84	103 40,24	86 37,55	104 40,79	101 44,1	41 32,8	37 29,13	144 38,7	114 35,07	168 41,28	107 36,39
Σχ. Καλώς	16 16,66	11 12,35	52 20,31	44 19,22	41 16,08	31 13,54	13 10,4	19 14,97	47 12,64	39 12	50 12,29	45 15,3
Μετρίως	4 4,16	10 11,24	31 12,1	29 12,66	33 12,95	25 10,9	30 24	30 23,62	56 15,05	51 15,7	52 12,78	25 8,5
Μετριότητα	1 1,05	—	—	1 0,43	—	—	1 0,8	—	1 0,26	1 0,3	1 0,24	1 0,35
Κακώς	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Σύνολο	96 100	89 100	256 100	229 100	255 100	229 100	125 100	127 100	372 100	325 100	407 100	294 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' πλήρους Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου
1922- 1929

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1930 -1935

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1935 -1950.

Τέλος, σύμφωνα με τα δεδομένα του πίνακα 29, οι μαθήτριες που φοιτούν στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου συγκεντρώνουν άριστη και πολύ καλή βαθμολογία σε μεγαλύτερη συχνότητα συγκριτικά με τους μαθητές. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, οι μαθήτριες είναι πολυπληθέστερες σε σχέση με τους μαθητές ακόμη και στην περίπτωση που η βαθμολογία των πρώτων είναι χαμηλή. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, όπως ήδη επισημάνθηκε, στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, τη συγκεκριμένη περίοδο (1922-1949), το θηλυκό μαθητικό στοιχείο υπερέχει, αριθμητικά, του αρσενικού, οπότε είναι επόμενο να παρουσιάζουν τα κορίτσια τόσο καλύτερη όσο και χαμηλότερη βαθμολογία από τα αγόρια.

Πίνακας 29

Επίδοση των μαθητών σε κάθε μάθημα(1922 – 1949)

	Θρησκευτικά		Ελληνικά		Μαθηματικά		Ιστορία		Γεωγραφία		Φυσ.Ιστορία	
	Αρρεν %	Θήλ%	Αρρε ν%	Θήλ%	Αρρε ν%	Θήλ%	Αρρε ν%	Θήλ%	Αρρε ν%	Θήλ%	Αρρε ν%	Θήλ%
Άριστα	51 8,06	65 7,85	52 8,67	68 8,25	51 8,52	61 7,33	13 5,02	18 5,08	41 9,09	46 7,15	11 3,99	17 6,57
Λ.Καλώς	125 19,78	124 14,99	111 18,5	117 14,18	126 21,04	114 13,68	43 16,6	55 15,54	91 20,18	93 14,47	48 17,39	54 20,85
Καλώς	219 34,65	263 31,8	203 33,84	251 30,42	215 35,89	242 29,05	115 44,4	121 34,18	168 37,25	183 28,47	122 44,2	114 44,01
Σχ. Καλώς	96 15,19	138 16,69	97 16,16	143 17,33	92 15,35	153 18,36	44 16,99	73 20,63	66 14,63	113 17,57	51 18,48	39 15,05
Μετρίως	99 15,67	235 28,42	134 22,34	244 29,57	111 18,54	260 31,22	42 16,22	86 24,29	83 18,4	206 32,03	43 15,58	34 13,13
Μετριότητα	42 6,65	2 0,25	1 0,16	2 0,25	4 0,66	3 0,36	2 0,77	1 0,28	2 0,45	2 0,31	1 0,36	1 0,39
Κακώς	-	-	2 0,33	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Σύνολο	632 100	827 100	600 100	825 100	599 100	833 100	259 100	354 100	451 100	643 100	276 100	259 100

	Φυσική-Χημεία		Γυμναστική		Καλλιγραφία		Χειροτεχνία		Γυμναστική		Ωδική	
	Αρρεν %	Θήλ%	Αρρε ν%	Θήλ%	Αρρε ν%	Θήλ%	Αρρε ν%	Θήλ%	Αρρε ν%	Θήλ%	Αρρε ν%	Θήλ%
Άριστα	6 6,38	7 7,3	22 5,85	28 5,45	17 5,35	13 2,93	12 6,7	14 9,33	18 5,38	16 5,18	37 8,15	44 6,9
Λ.Καλώς	19 20,22	19 19,79	63 16,75	69 13,46	50 15,73	62 13,94	27 15,08	30 20	57 17,02	72 23,3	86 18,95	78 12,23
Καλώς	41 43,61	47 48,95	138 36,7	178 34,69	126 39,63	153 34,38	69 38,55	57 38	162 48,35	143 46,28	185 40,75	232 36,36
Σχ. Καλώς	19 20,22	10 10,42	92 24,47	107 20,85	62 19,49	94 21,12	33 18,44	20 13,33	41 12,24	45 14,57	77 16,96	109 17,09
Μετρίως	9 9,57	12 12,5	58 15,43	130 25,35	61 19,18	122 27,41	37 20,68	28 18,67	56 16,72	32 10,35	69 15,19	174 27,27
Μετριότητα	-	1 1,04	2 0,54	1 0,2	2 0,62	1 0,22	1 0,55	1 0,67	1 0,29	1 0,32	-	1 0,15
Κακώς	-	-	1 0,26	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Σύνολο	94 100	96 100	376 100	513 100	318 100	445 100	179 100	150 100	335 100	309 100	454 100	638 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Γ' πλήρους Δημοτικού Σχολείου θηλέων
Μεσολογγίου 1905- 1929

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1929- 1947

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947- 1967.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

- **Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ (1922-49)**
- **Οικονομική κατάσταση του Β΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου (1922-49)**

Σχετικά με την οικονομική κατάσταση των σχολείων που συστεγάζονταν στο Ξενοκράτειο Μέγαρο, διαθέτουμε στοιχεία μόνο για το Β΄ και Γ΄ Δημοτικό. Τα πρακτικά του Α΄ Δημοτικού δεν υφίστανται πλέον. Μπορούμε λοιπόν μόνο να εικάσουμε τα οικονομικά δεδομένα του σχολείου αυτού μέσω των δύο άλλων σχολείων. Η δυνατότητα όμως, να αποκτήσουμε μία ολοκληρωμένη άποψη για τη διαχείριση των οικονομικών του είναι ελάχιστη.

Την ευθύνη για τη διεύθυνση των οικονομικών κάθε σχολείου αναλάμβανε η Σχολική Εφορεία¹⁵⁴, μία τριμελής επιτροπή, η οποία συνεδρίαζε τακτικά την τελευταία Κυριακή κάθε μήνα. Μετά το πέρας της διετίας, η επιτροπή αυτή αντικαθίστατο. Την εκλογή της νέας εφορείας αναλάμβανε η συνέλευση των γονέων, η ενοριακή επιτροπεία του Μητροπολιτικού Ιερού Ναού Αγίου Σπυριδώνα, καθώς και το Δημοτικό Συμβούλιο Μεσολογγίου. Ως γραμματέας της Σχολικής Εφορείας οριζόταν ο διευθυντής κάθε σχολείου. Τα μέλη της Σχολικής Εφορείας προέρχονταν από διάφορες κοινωνικές τάξεις και επιτελούσαν επαγγέλματα τα οποία δε σχετίζονταν με αυτό του εκπαιδευτικού. Έτσι, το 1943, παρατηρούμε ότι δύο από τα μέλη της Εφορείας ασκούσαν το επάγγελμα του φαρμακοποιού και του τραπεζικού υπαλλήλου. Στα μέλη κάθε νέας εφορείας παραδίδονταν τα εξής: α) το βιβλίο ταμείου με αναγεγραμμένα τα έσοδα και το καθαρό υπόλοιπο που υπήρχαν στο ταμείο μέχρι εκείνη τη στιγμή, β) το βιβλίο ταχυδρομικού ταμιευτηρίου όπου φυλασσόταν ένα μέρος των εσόδων της

¹⁵⁴ Από τα Βιβλία Πράξεων της Σχολικής Εφορείας των ετών 1932-1954 αντλώ τα οικονομικά στοιχεία του παρόντος κεφαλαίου.

σχολικής εφορείας προερχόμενο, βασικά, από τα ένσημα της εκπαιδευτικής πρόνοιας, γ) το βιβλίο πρακτικών της Σχολικής Εφορείας, δ) το βιβλίο περιουσίας του σχολείου, ε) το βιβλίο βιβλιοθήκης, στ) το πρωτόκολλο αλληλογραφίας, ζ) το βιβλίο γονέων και κηδεμόνων, η) το βιβλίο ενταλμάτων της Σχολικής Εφορείας, θ) ο φάκελος αλληλογραφίας της Σχολικής Εφορείας, ο οποίος περιείχε τον προϋπολογισμό του έτους, κατά τον οποίο η πρώτη Σχολική Εφορεία έληγε τη θητεία της και ι) το αρχείο της Σχολικής Εφορείας.

Η νέα Σχολική Εφορεία παραλάμβανε το υλικό του σχολείου όπως αυτό αναγραφόταν στο βιβλίο περιουσίας του, καθώς επίσης και τα βιβλία του σχολείου τα οποία αποτελούσαν τη σχολική βιβλιοθήκη. Στο τέλος κάθε έτους, η Σχολική Εφορεία κατέθετε τα απολογιστικά των εσόδων και εξόδων, ενώ είχε, ήδη, συντάξει έναν προϋπολογισμό ο οποίος, αρκετές φορές, συνέπιπτε με τον απολογισμό των εισφορών και δαπανών που είχαν πραγματοποιηθεί.

Κύρια πηγή των εσόδων των σχολείων της πόλης αποτελούσαν οι σχολικές εορτές και οι θεατρικές παραστάσεις. Πιο συγκεκριμένα, κάθε σχολικό έτος πραγματοποιούνταν δύο ως τρεις γιορτές, τα έσοδα των οποίων κατανέμονταν ισότιμα και στα τρία σχολεία, εφόσον αυτά στεγάζονταν στον ίδιο χώρο. Επίσης, οι τρεις εκκλησίες της πόλης και ο Δήμος προσέφεραν, ό,τι μπορούσαν, στα ταμεία της Σχολικής Εφορείας κάθε σχολείου. Ωστόσο, η πιθανότητα προσφοράς μεγάλου κονδυλίου στο Ξενοκράτειο εκ μέρους του Δήμου ήταν εφικτή, μόνο στην περίπτωση που είχαν διενεργηθεί τα δέοντα προκειμένου αυτός να συμπεριλάβει το σχολείο στον προϋπολογισμό του.

Μία δεύτερη πηγή από την οποία προσπορίζονταν χρήματα και τα τρία σχολεία της πόλης, ήταν τα πρόστιμα που επιβάλλονταν στους γονείς και κηδεμόνες των μαθητών στις περιπτώσεις παραβάσεων των διατάξεων «περί υποχρεωτικής φοιτήσεως». Συγκεκριμένα, το διάστημα 1932 – 1949, οι εισπράξεις από τέτοιου είδους έσοδα ήταν αρκετά χαμηλές, δεδομένου ότι η φοίτηση των μαθητών και μαθητριών ακολουθούσε υγιείς ρυθμούς. Άλλωστε, η οικονομική κατάσταση, τόσο των γονέων όσο και των κηδεμόνων, ήταν τέτοια, ώστε δεν επέτρεπε μηνύσεις εναντίον τους, ακόμη και για αδικαιολόγητες απουσίες των παιδιών τους. Επιπρόσθετα, τα σχολεία που φιλοξενούνταν στο Ξενοκράτειο διδακτήριο δικαιούνταν ένα ποσό από τα έσοδα της Εκπαιδευτικής Πρόνοιας. Ήταν όμως δύσκολο να προβλεφθεί το

ακριβές ποσό που θα εισπράττονταν από το δημόσιο ταμείο για τις ανάγκες των σχολείων, καθώς και αυτό που θα διανεμόταν σε καθένα από τα τρία σχολεία.

Τέλος, στα έσοδα των σχολείων, συμπεριλαμβάνονταν και οι προαιρετικές εισφορές των γονέων και κηδεμόνων κατά την εγγραφή των παιδιών τους σ' αυτά. Το ποσό που θα εισπράττονταν μπορούσε να υπολογισθεί με ακρίβεια, εφόσον υπολογίσιμος ήταν και ο αριθμός των μαθητών που θα εγγράφονταν σε κάθε τάξη με την έναρξη της νέας σχολικής χρονιάς. Το 1932, για παράδειγμα, η εισφορά εγγραφής για κάθε μαθητή ανερχόταν στις πέντε δραχμές, ενώ το υπόλοιπο της χρήσης του προηγούμενου έτους αποτελούσε ένα ακόμη μέρος από τα έσοδα της τρέχουσας σχολικής χρονιάς.

Από την άλλη πλευρά, τα έξοδα, που ορίζονταν από τη Σχολική Εφορεία, αφορούσαν τη διαχείριση της σχολικής περιουσίας, καθώς επίσης και τη συντήρηση του διδακτηρίου. Η προμήθεια επίπλων, σκευών και γραφικής ύλης αποτελούσαν βασικά έξοδα του σχολείου. Στη συνέχεια, τα μέλη της Σχολικής Εφορείας, θα έπρεπε να φροντίσουν για την καθαριότητα και την παροχή θέρμανσης στους μαθητές, καθώς επίσης και για την προμήθεια και συντήρηση των διδακτικών οργάνων. Μέριμνα δινόταν και στους άπορους μαθητές για τους οποίους εξασφαλιζονταν δωρεάν βιβλία, γραφική ύλη και ρουχισμός, ενώ οι ίδιοι απαλλάσσονταν από την εισφορά των μαθητικών συσσιτίων. Παράλληλα, ένα μέρος των εσόδων δαπανούνταν για την λήψη μέτρων που συντελούσαν στη διατήρηση της υγείας των μαθητών όπως ήταν ο εμβολιασμός.

Όσα αναφέρθηκαν μέχρι το σημείο αυτό, αποτελούσαν τις τακτικές εισφορές και δαπάνες των σχολείων. Ωστόσο, υπήρχαν ακόμη και έκτακτα έσοδα και έξοδα για την ανακοίνωση των οποίων τα μέλη της σχολικής εφορείας συγκαλούσαν έκτακτη συνεδρία. Χαρακτηριστικά, το 1932, το ποσό που θα εισπράττονταν από τα Χριστουγεννιάτικα Κάλαντα, τα οποία θα έψελναν οι μαθητές, προοριζόταν για το ταμείο της Σχολικής Εφορείας. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι, κάθε φορά, τα προβλεπόμενα έξοδα, περιορίζονταν στο ελάχιστο, έτσι ώστε τα έσοδα να ανταποκρίνονται στις δαπάνες. Μάλιστα, για την επισκευή και συντήρηση του Ξενοκρατείου ήταν

απαραίτητη και η χορηγία του Κράτους, αφού τα χρήματα του ταμείου της Σχολικής Εφορείας αδυνατούσαν να καλύψουν ακόμη και το ήμισυ του ποσού για το συγκεκριμένο σκοπό. Επίσης, ένα μέρος των εσόδων του Ξενοκρατείου, που προερχόταν, κυρίως, από τα ένημα της Εκπαιδευτικής Πρόνοιας, φυλασσόταν σε θυρίδα του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου ή της Εθνικής Τράπεζας, με την προϋπόθεση να χρησιμοποιηθούν σε περίπτωση που το ταμείο της Σχολικής Εφορείας ήταν κενό ή απαιτούνταν πρόσθετη οικονομική ενίσχυση.

Τέλος, μία επιπλέον δαπάνη που όφειλε να πραγματοποιήσει το συγκρότημα των σχολείων του Ξενοκρατείου, ήταν η σχετική με την τέλεση μνημόσυνου υπέρ των ευεργετών της πόλης και του Έθνους γενικότερα. Απαραίτητα ήταν επίσης και τα έξοδα για την παροχή ηλεκτροφωτισμού στο σχολείο, καθώς και για την ενίσχυση του γραφείου του Μορφωτικού Κινηματογράφου της πόλης.

Συχνά, τα προβλεπόμενα ποσά, που προορίζονταν για τα τρία σχολεία, υπερέβαιναν τον προϋπολογισμό του Υπουργείου Παιδείας. Για το λόγο αυτό η διεύθυνσή τους καλούσε τον επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων της περιφέρειας ν' αυξήσει τα κονδύλια τα οποία ήταν προορισμένα να κατατεθούν στη Σχολική Εφορεία. Άλλοτε, όπως, ήδη, αναφέρθηκε, καθεμία από τις τρεις Σχολικές Εφορείες προέβαινε σε ανάληψη χρημάτων που είχαν κατατεθεί στο υποκατάστημα του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου ή της Εθνικής Τράπεζας.

Πίνακας 30

Καταγραφή εσόδων - εξόδων του Β' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου οικονομικών ετών 1932-1949

	Έσοδα	Έξοδα	Υπόλοιπο
1932/33	3.254	1.563,10	1.690
1933/34	1.2891,90	12.168,60	723,30
1934/35	3.949,95	1.124,85	2.825,10
1935/36	1.6780	11.886,50	4.893
1936/37	3.290	199,60	3.489,60
1937/38	6.019,60	2.221,50	3.789,10
1938/39	7.417,10	4.112,30	3.304,75
1939/40	6.077,75	3.095,30	2.982,45
1940/41	6.006,45	1.270	3.026,45
1941/42	5.341,45	1.570	3.771,45
1942/43	72.741,45	17.400	55.341,45
1943/44	835.341,45	—	835.341,45
1944/45	3.270,34	—	3.270,341
1945/46	124.130	37.286	86.844
1946/47	445.844	438.360	7.484
1947/48	476.984	442.700	34.284
1948/49	612.784	543.100	69.684

Πηγή:Βιβλία πράξεων Σχολικής Εφορείας 1932-1954

Συμπέρασμα: Σύμφωνα με τον πίνακα 30, το σχολικό έτος 1933/34, στο Β' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, παρατηρείται η μεγαλύτερη δαπάνη των εσόδων της Σχολικής Εφορείας που πραγματοποιήθηκε κατά τη δεκαετία 1932 – 1942. Ανάλογη και πιο αυξημένη από αυτή θα πραγματοποιηθεί από το σχολικό έτος 1942 – 43 και εξής, αφού, το δεδομένο οικονομικό έτος, κατόπιν εισήγησης του διευθυντή του Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου, αποφασίστηκε η αγορά επίπλων και εποπτικών μέσων διδασκαλίας. Έτσι λοιπόν, η Σχολική Εφορεία εφοδίασε το Β' σχολείο της πόλης με τα παρακάτω:

1. Ένα μικρό εργαστήριο φυσικής πειραματικής αποτελούμενο από 59 όργανα. Μάλιστα, η Σχολική Εφορεία φρόντισε να προμηθευτεί το συγκεκριμένο εργαστήριο από κατάστημα που θα προσέφερε την πιο συμφέρουσα τιμή η οποία δε θα υπερέβαινε το ποσό των 6.500 δραχμών.
2. Γεωγραφικοί και ιστορικοί χάρτες που περιείχαν εικόνες του φυσικού και ζωικού βασιλείου, εικόνες από την Καινή Διαθήκη, καθώς και σχήματα στερεομετρίας. Το κόστος τους κυμαινόταν γύρω στις 1.500 δραχμές.

3. Κατάλληλα βιβλία για την ίδρυση της σχολικής βιβλιοθήκης αξίας 1.000 δραχμών.

Η εκλογή των εποπτικών οργάνων και των χαρτών ήταν αρμοδιότητα του διευθυντή του σχολείου, ενώ το ποσό, που απαιτούνταν για την αγορά των υπόλοιπων προαναφερθέντων ειδών, ήταν αναγεγραμμένο στον προϋπολογισμό των εσόδων και εξόδων του έτους ο οποίος είχε, ήδη, σταλεί στο σχολείο από τον επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογίου.

Από την 1^η Απριλίου του 1944 μέχρι το τέλος Μαρτίου του 1945, δεν έγινε καμία δαπάνη, διότι το ποσό που εισέπραξε η Σχολική Εφορεία είχε την αξία του μηδενός. Πρόκειται για την υποτίμηση της δραχμής που σημειώθηκε το χρονικό αυτό διάστημα. Χαρακτηριστικά, στο βιβλίο πράξεων της Σχολικής Εφορείας της συγκεκριμένης περιόδου αναφέρεται ότι το ποσό των 50.000.000 δραχμών ισούται με την αξία της μίας δραχμής.

Τον Ιανουάριο του 1936 το ταμείο της Σχολικής Εφορείας ήταν τελείως άδειο. Για το λόγο αυτό, κατόπιν έγκρισης του Επιθεωρητή, αποφασίστηκε η ανάληψη χρημάτων από το υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας Μεσολογίου, ενώ το 1942, στα τρέχοντα έξοδα, προστίθεται και η καταβολή ενοικίου του σχολικού γραφείου.

Τέλος, το σχολικό έτος 1946 – 1947, το ποσό που δαπανήθηκε για το Ξενοκράτειο Διδακτήριο ήταν αρκετά υψηλό, προκειμένου να επισκευαστούν οι σοβαρές φθορές που υπέστη κατά τη διάρκεια του πολέμου. Το ίδιο σχολικό έτος, το Β' Σχολείο εισέπραξε ένα σεβαστό ποσό από τις θεατρικές παραστάσεις, που πραγματοποιήθηκαν στο Ξενοκράτειο, ενώ δύο έτη αργότερα (1948-49), στα έσοδα του Β' Δημοτικού προστέθηκαν και οι εισφορές από την έκδοση μαθητικού περιοδικού.

- **Οικονομική κατάσταση του Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου (1922-49)**

Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας για την οικονομική κατάσταση του Γ' Δημοτικού Μεσολογγίου, αποδεικνύουν ότι τα έσοδα και τα έξοδα του σχολείου, δε διέφεραν ριζικά από εκείνα του Β'. Εξάλλου, το γεγονός ότι και τα δύο σχολεία στεγάζονταν στον ίδιο χώρο, ενίσχυε τη συνεργασία τους ακόμη και στα οικονομικά ζητήματα. Ωστόσο, υπήρχαν κάποιες διαφοροποιήσεις ως προς το είδος των εξόδων, το οποίο καθοριζόταν από τις τρέχουσες ανάγκες κάθε σχολείου.

Πίνακας 31

Καταγραφή εσόδων - εξόδων του Γ' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου οικονομικών ετών 1929-1949

	Έσοδα	Έξοδα	Υπόλοιπο
1929/30	4.501,20	1.888,10	2.613,10
1930/31	4.385	2.490,25	1.895,85
1931/32	5.166,35	2.443	2.723,25
1932/33	3.607,20	2.104,20	1.503
1933/34	12.396	11.239,30	1.156,70
1934/35	4.746	1.053,90	3.692
1935/36	7.230	1.571,20	5.658,80
1936/37	12.497,35	9.076	3.421,35
1937/38	17.889,35	13.847,75	4.041,60
1938/39	7.439,60	4.831,25	2.608,35
1939/40	5.564,35	3.443,70	2.120,65
1940/41	3.995,65	1.913,35	2.082,30
1941/42	4.332,30	255	4.077,30
1942/43	78.527,30	900	77.627,30
1943/44	1.185.127,30	65.000	1.119.627,30
1944/45	2.537.119.627,30	-	2.537.119.627,30
1945/46	100.530	9.305	91.225
1946/47	525.525	295.843	229.682
1947/48	2.220.200	315.800	1.904.400
1948/49	2.642.117	1.960.950	681.167

Πηγή:Βιβλία πράξεων Σχολικής Εφορίας 1929-1949

Συμπέρασμα: Σύμφωνα με τα στοιχεία, που μας παρέχει ο πίνακας 31, το σχολικό έτος 1929/30, γίνεται λεπτομερής αναφορά των εσόδων του Γ' μικτού Δημοτικού σχολείου κάτι που δεν συναντάμε στο Β' Δημοτικό. Οπωσδήποτε, και το Β' σχολείο παραθέτει αναλυτική κατάσταση των δαπανών του έτους, κατά κάποιο τρόπο, όμως, γενικευμένη. Για παράδειγμα, η Εφορεία του Γ' Δημοτικού κατονομάζει συγκεκριμένα τα είδη της γραφικής ύλης που χρειάστηκε ν' αγοράσει, ενώ του Β' περιορίζεται μόνο στο ν' αναφέρει ότι δαπάνησε κάποιο ποσό για γραφική ύλη. Την ίδια τακτική ακολουθεί η σχολική εφορεία του Γ' Δημοτικού και το τρέχον έτος 1930-31. Το επόμενο σχολικό έτος (1931 – 32), φαίνεται ότι το Γ' Δημοτικό έλαβε κάποια ποσοστά από τη χοροεσπερίδα του εμπορικού συλλόγου, πράγμα που σημαίνει ότι τα έσοδα, που προέκυψαν από τη συγκεκριμένη εκδήλωση, διανεμήθηκαν εξίσου και στα τρία δημοτικά σχολεία της πόλης.

Το 1933 δε γίνεται καμία αναφορά στα είδη των εσόδων και εξόδων του σχολείου, κάτι που δε συναντάμε στο Β' Δημοτικό το αντίστοιχο έτος. Την επόμενη σχολική χρονιά (1933-34), το Γ' σχολείο συνεργάζεται με το Β', και κατ' επέκταση με το Α', για την αγορά εργαστηρίου φυσικής, γεωγραφικών χαρτών και διαφόρων εικόνων ιστορικής σημασίας και περιβαλλοντικού περιεχομένου, καθώς επίσης και βιβλίων για τον εμπλουτισμό της σχολικής βιβλιοθήκης.

Το 1935, οι σχολικές εφορείες και των τριών δημοτικών σχολείων, συνεδριάζουν από κοινού για την επισκευή του Ξενοκρατείου. Έτσι, κατόπιν επαναληπτικής μειοδοτικής δημοπρασίας, ο πιο έμπειρος εργολάβος, ανέλαβε να συντονίσει τη διαδικασία επισκευής του διδακτηρίου, εφόσον κατόρθωσε να μειώσει κατά 15% τη σχετική δαπάνη η οποία είχε καθορισθεί από τον αρχιτέκτονα. Το ποσό αυτό της έκπτωσης ικανοποίησε το σύνολο των τριών εφορειών του Ξενοκρατείου, αφού θα μπορούσε να καλύψει άλλες σημαντικές ελλείψεις των συγκεκριμένων σχολείων.

Ένα χρόνο αργότερα (1936), στα έξοδα του προϋπολογισμού, προστίθεται νέο άρθρο με τον τίτλο «*διά την επίπλωσιν του Γραφείου της Επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων Μεσολογγίου*». Μάλιστα, καθιερώνεται η απόδοση μέρους των εσόδων της Εκπαιδευτικής Πρόνοιας για το συγκεκριμένο σκοπό. Όπως προκύπτει λοιπόν από τα πρακτικά και

των δύο Σχολικών Εφορειών του Β' και Γ' μεικτού δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου, τη συγκεκριμένη περίοδο, εκδίδονταν από το Υπουργείο Παιδείας καταστάσεις εσόδων-εξόδων, βασισμένες σε δεκαπέντε άρθρα. Σε αρκετά από αυτά, αναφέρονταν έσοδα και δαπάνες τα οποία δεν ενδιέφεραν τα σχολεία της πόλης του Μεσολογγίου, με αποτέλεσμα να μη γίνεται καμία αναφορά σε αυτά από μέρους της Σχολικής Εφορείας.

Στη συνέχεια, στον προϋπολογισμό του οικονομικού έτους 1936-37, η Σχολική Εφορεία είναι αποφασισμένη να εισπράξει, «*εκ τινών δυστροπούντων γονέων*», το ποσό των 200 δραχμών για την «άτακτη» φοίτηση των παιδιών τους. Το ίδιο σχολικό έτος και για πρώτη φορά, το τρίτο σχολείο δαπανά χρήματα για την επισκευή του πρώην Ελληνικού Σχολείου στο οποίο στεγάζεται την περίοδο αυτή, ενώ ως επιπλέον έσοδα, αναφέρονται και οι τόκοι των καταθέσεων του στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο.

Εκτενής αναφορά γίνεται και για την επισκευή του Γυμναστηρίου, το οποίο, λόγω της κακής κατάστασης, στην οποία βρίσκεται, είναι αδύνατον να τεθεί σε λειτουργία. Για την ολοκλήρωση του συγκεκριμένου έργου, η Σχολική Εφορεία του Α' Δημοτικού, προσέφερε, το 1938, στο τρίτο σχολείο, το ποσό των 750 δραχμών. Επιπρόσθετα, στον απολογισμό του ίδιου οικονομικού έτους, αναγράφονται και τα έσοδα που προσπορίστηκε η Εφορεία από το χορό της Φιλαρμονικής Μεσολογγίου.

Το σχολικό έτος 1939-40, καταργήθηκε η εισφορά των απόρων μαθητών και μαθητριών, οι οποίοι αποτελούσαν το 20% του συνόλου κάθε τάξης, για την οργάνωση των μαθητικών συσσιτίων και την αναδιοργάνωση της σχολιατρικής υπηρεσίας, που ανερχόταν στο ποσό των 30 και 10 δραχμών αντίστοιχα. Μία επιπλέον δαπάνη που θα έπρεπε να καταχωρηθεί στον προϋπολογισμό του τρέχοντος οικονομικού έτους 1940-41, ήταν η εισφορά, από το σχολικό ταμείο, του ποσού των 250 δραχμών, για την πληρωμή δικαιωμάτων του υποθηκοφύλακα Μεσολογγίου. Η καταβολή του ποσού αυτού αποφασίστηκε με εντολή του επιθεωρητή, προκειμένου ν' αναγράφεται, στο περιθώριο του βιβλίου του υποθηκοφυλακείου, η ακίνητη περιουσία του τρίτου δημοτικού σχολείου.

Σε όλη τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όπως, ήδη, επισημάνθηκε και στην περίπτωση του Β' Δημοτικού Σχολείου, τα ποσά

των εξόδων που αναγράφονταν στον προϋπολογισμό κάθε έτους ήταν εντελώς ανεπαρκή, λόγω της συνεχούς και αλματώδους ανόδου των τιμών. Χαρακτηριστικά, το σχολικό έτος 1942-43, τα έσοδα από τις προαιρετικές εισφορές των γονέων και των κηδεμόνων έφθασαν, από τις 30.000, στις 700.000 δραχμές.

Στη συνεδρίαση της Σχολικής Εφορείας, το 1945, αναφέρεται ότι η διδακτηριακή κατάσταση του σχολείου είναι αρκετά άσχημη. Το διδακτήριο έχει ερειπωθεί, ενώ τα έπιπλα, τα σκεύη και τα εποπτικά μέσα διδασκαλίας έχουν κλαπεί και καταστραφεί από τους Ιταλούς. Από την άλλη μεριά, τα χρήματα που εμπεριέχονται στο σχολικό ταμείο είναι πληθωρικά και δεν αντιπροσωπεύουν ούτε μία δραχμή. Μάλιστα, το έτος αυτό δεν πραγματοποιήθηκε καμία δαπάνη, διότι τα ετήσια έξοδα της Σχολικής Εφορείας δεν επαρκούσαν *«ούτε δι' εν σάρωθρον και μίαν κόλλα χάρτου»*. Έτσι, το σχολείο υποχρεώθηκε να καλύψει τις ανάγκες του με τα ήδη υπάρχοντα. Η ένδεια που αντιμετώπιζε το Γ' Σχολείο την περίοδο του Ιταλογερμανικού πολέμου, είναι εμφανής και από το γεγονός ότι η Σχολική Εφορεία δέχτηκε να εκμισθώσει, έναντι 5.000 δραχμών, μηνιαίως, το οίκημα όπου στεγαζόταν το Γυμναστήριο, σε εκπρόσωπο κινηματογραφικής επιχείρησης, προκειμένου να δημιουργήσει θερινό κινηματοθέατρο. Εξάλλου, το κτίριο ήταν ερειπωμένο και τα έσοδα του σχολείου δεν επαρκούσαν για την ανοικοδόμησή του.

Τέλος, το 1948, το τρίτο τετρατάξιο μεικτό δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου στεγάζεται, πλέον, στο Ξενοκράτειο και όχι στο πρώην Ελληνικό Σχολείο, στο οποίο, όπως, ήδη, αναφέρθηκε, φιλοξενήθηκε για ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Ωστόσο, έχει την υποχρέωση να καταβάλλει μέρος των εισοδημάτων του για τη συντήρηση και την επισκευή του Ελληνικού Σχολείου. Το επόμενο έτος, ένα μέρος των εσόδων του τρίτου σχολείου αναλώθηκε για την αγορά έξι οκάδων άρτου, προκειμένου να ετοιμαστεί αρτοκλασία για την εορτή των Τριών Ιεραρχών.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Τα στοιχεία που παρατίθενται προέρχονται από τα Βιβλία πράξεων Σχολικής Εφορείας των ετών 1929-1949.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

- **ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ (1922-49)**
- **Μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων**

Ήδη, από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, εκδηλώνονται αρκετές απόπειρες για την αναβάθμιση του διδασκαλικού επαγγέλματος, ως αναγνώριση της συμβολής του στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, η οποία θεωρείται ανάγκη βασικής προτεραιότητας για το νεοσύστατο κράτος. Ήδη, από το Μάρτιο του 1822, πραγματοποιήθηκε η πρώτη πρόσκληση στους δασκάλους να διδάξουν στα σχολεία, αφού εκφράστηκε η πίστη των εκπροσώπων του έθνους στη σημασία της Παιδείας και η πρόθεση της πολιτείας να καθιερώσει τη δωρεάν και υποχρεωτική φοίτηση στα σχολεία. Οπωσδήποτε, η πρόσκληση αυτή αφορούσε όσους ήταν στοιχειωδώς καταρτισμένοι, δεδομένου ότι η Επανάσταση δεν είχε, αρχικά, τη δυνατότητα να μεριμνήσει για την εκπαίδευση δασκάλων. Πολλοί από αυτούς ήταν ιερωμένοι ή γέροντες, αφού το αγωνιζόμενο έθνος είχε ανάγκη την ένοπλη συμβολή των νέων και των στρατεύσιμων. Έτσι, λοιπόν, σε πρώτο στάδιο, οι θέσεις των δασκάλων καλύπτονται εκ των, ήδη, υπάρχοντων, ελλείπει άλλων δυνατοτήτων.

Αναφορικά με την εκπαίδευση των δασκάλων, προβλέπεται, δύο χρόνια αργότερα, το 1824, στο σχέδιο περί «της Κοινής Παιδείας του Έθνους», η ίδρυση διδασκαλείων, ενώ παράλληλα, εξαγγέλλεται η ίδρυση και η λειτουργία πρωτοβάθμιων σχολείων στους δήμους της χώρας. Χαρακτηριστικό, επίσης, είναι ότι, στο πρώτο σύνταγμα του 1822, δεν προβλεπόταν ίδρυση Υπουργείου Παιδείας, ενώ οι αρμοδιότητες θεμάτων Παιδείας εκχωρούνταν στο Υπουργείο Εσωτερικών. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε αρχή δεινών τόσο για την εκπαίδευση όσο και για τον ίδιο το δάσκαλο και εγκαινίασε τη χειραγώγησή του από την κρατική εξουσία και την έλλειψη αυτοτέλειας του χώρου στον οποίο καλείται να επιτελέσει το έργο του. Το κενό αυτό αναγνωρίστηκε μία πενταετία αργότερα, όταν, στο σύνταγμα του 1827, προβλέφθηκε Υπουργείο Παιδείας και στη συνέχεια ιδρύθηκε.

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ο δάσκαλος των πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων εργάζεται, συνδέονται, κατά κύριο λόγο, με τη μέθοδο διδασκαλίας που καθιέρωσε η Εθνοσυνέλευση του Άστρους το 1823: την αλληλοδιδασκτική. Ο δάσκαλος είναι ο μόνος ενήλικος, ο μόνος υπεύθυνος για ένα ολόκληρο σχολείο, όπου, βοηθούμενος από τους πρωτόσχολους, είναι επιφορτισμένος με την ευθύνη να επιβάλλει την τάξη και την πειθαρχία, να εφαρμόσει μία, όσο το δυνατόν πιο σωστή παιδαγωγική και να επιτελέσει τη διδασκαλία των μαθημάτων. Με άλλα λόγια, καλείται ν' αναλάβει ένα πλήθος πολύμορφων και ετερόκλητων καθηκόντων, τα οποία, κατά κύριο λόγο, λειτουργούν εις βάρος του.

Όπως αναφέρει και ο Χρ. Λέφας, «Κατά την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, εις μόνος δάσκαλος χρειάζεται εις έν σχολείον, και εξακοσίους μαθητάς έχον. Αι δε κλάσεις είναι πολλαπλάσιοι,...».¹⁵⁶ Η μέθοδος αυτή επιλέχθηκε λόγω των ελλείψεων τόσο στην υλικοτεχνική υποδομή όσο και στο διδακτικό προσωπικό. Και, αναμφισβήτητα, κύριο θύμα της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου υπήρξε ο δάσκαλος, του οποίου η περιορισμένη κατάρτιση δοκιμαζόταν, ενώ το κύρος του ετίθετο υπό διαρκή αμφισβήτηση, καθώς, στα μάτια των μαθητών του, γινόταν, περίπου, ίσος και υποκαταστάσιμος από τους συνομηλικούς τους πρωτόσχολους.¹⁵⁷

Η εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια ξεκίνησε με όχι λιγότερες προσδοκίες και οράματα. Αναμφίβολα, πραγματοποίησε πολυσήμαντο οργανωτικό έργο, αλλά όχι ρεαλιστικό, δεδομένου ότι δε συνέλαβε, σε όλη του τη διάσταση, το πρόβλημα της έλλειψης των δασκάλων, ενώ, στο βαθμό που το πραγματοποίησε, έλαβε μέτρα κάθε άλλο παρά δραστικά και ριζικά. Μεταξύ των σχολείων, χειροτεχνείων και του ορφανοτροφείου που ίδρυσε, συγκαταλέγεται και το Πρότυπο Σχολείο από το οποίο θα αποφοιτούσαν δάσκαλοι προορισμένοι για τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Παράλληλα, τον Ιανουάριο του 1830, ιδρύθηκε το Κεντρικό Σχολείο της Αίγινας για την κατάρτιση των δασκάλων που θα επάνδρωναν τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Με τον τρόπο αυτό, προετοιμάζεται μία από τις

¹⁵⁶ Χρ. Λέφας, *Ιστορία της Εκπαίδευσως*, χ.ε., Αθήνα 1942, σ. 137.

¹⁵⁷ Αλεξάνδρα Φρειδερίκου/ Φανή Φολερού- Τσερούλη, *Οι δάσκαλοι του δημοτικού σχολείου, Μία κοινωνιολογική προσέγγιση*, εκδόσεις ύψιλον/βιβλία, Αθήνα 1991, σ. 40.

πρώτες, μετά την Επανάσταση, σειρές νεοκαταρτισμένων δασκάλων, με γνώσεις, οπωσδήποτε, στοιχειώδεις, καθώς και εκπαιδευμένων για την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, η οποία κρατάει σταθερά την κυρίαρχη θέση της στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και θεσπίζεται επίσημα από τον Ι.Π Κοκκώνη το 1829. Μία λύση ανάγκης εξελίσσεται σε καθεστώς, έστω και αν περιορίζει στο ελάχιστο και υποτιμά το έργο του δάσκαλου.

Στη συνέχεια, κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας, βάσει του εκπαιδευτικού νόμου του 1834, τέθηκαν οι προδιαγραφές του διδασκαλικού επαγγέλματος, σύμφωνα με τις οποίες ορίστηκαν τα τυπικά προσόντα για την άσκηση του επαγγέλματος του δασκάλου, η αμοιβή και το πρόγραμμα των σπουδών του. Παράλληλα, προβλέφθηκε η ίδρυση Διδασκαλείου, όπου θα φοιτούσαν οι δάσκαλοι. Μάλιστα, ανάλογα με το βαθμό του πτυχίου τους, οι δημοδιδάσκαλοι διακρίνονταν σε πρωτοβάθμιους, δευτεροβάθμιους και τριτοβάθμιους. Με βάση τη διαβάθμιση αυτή καθορίζονταν τόσο οι αποδοχές τους όσο και το δικαίωμα για διορισμό σε μικρούς ή μεγάλους δήμους. Πρόκειται για μεταχείριση εντελώς ιδιαίτερη, που δεν απευθυνόταν σε κανέναν άλλο κλάδο των δημοσίων υπαλλήλων. Ακόμη και αν είναι σαφής στη συνείδηση του νομοθέτη η ανάγκη για δασκάλους με τυπικά προσόντα, το κίνητρο που επινοήθηκε δημιούργησε καταφανή ανισότητα μεταξύ των υπόλοιπων έμμισθων κρατικών υπαλλήλων.

Τη συγκεκριμένη περίοδο, η οικονομική κατάσταση του δασκάλου μπορεί να χαρακτηριστεί δυσχερής. Εκτός από τις δύσκολες συνθήκες εξάσκησης του, το επάγγελμα του δασκάλου δεν εξασφάλιζε στους λειτουργούς του παρά ένα γλίσχρο ή μηδαμινό μισθό, χωρίς καμία συνταξιοδότηση ή κοινωνική ασφάλιση. Έτσι, το διδασκαλικό επάγγελμα δεν προσείλκυε παρά ελάχιστους με ελλιπή μόρφωση. Επιπρόσθετα, η, συνήθως, αγροτική προέλευση των δασκάλων, σε συνδυασμό με την έλλειψη γενικότερης παιδείας, επέτρεπε, κυρίως, στην εκκλησιαστική παράδοση, την άσκηση επιρροής στις παιδαγωγικές τους επιλογές και γενικότερα στην ιδεολογία τους. Παράλληλα, ο απόηχος των ευρωπαϊκών φιλοσοφικών ρευμάτων και η γερμανική αντίληψη περί παιδείας, η οποία διαδιδόταν μέσω των διδασκαλείων, ενέτειναν την απόλυτη ιδεολογική σύγχυση του δασκάλου, ο οποίος κατέληγε στην αντιφατικότητα των

θέσεών του, ώστε να αλληλοαναιρούνται, με αποτέλεσμα την ανυπαρξία παιδαγωγικού έργου.

Μέχρι το 1865, το Διδασκαλείο, εκτός από τον κύριο ρόλο του στον οποίο αντεπεξερχόταν στοιχειωδώς, λειτουργούσε, παράλληλα, και ως εξεταστικό κέντρο το οποίο εφοδίαζε με βεβαιώσεις όσους είχαν την πεποίθηση ότι διέθεταν τις απαραίτητες γνώσεις για να ασκήσουν το συγκεκριμένο επάγγελμα. Ωστόσο, το σύνολο των αποφοίτων του Διδασκαλείου και των αυτοδίδακτων δασκάλων, παρέμενε, σταθερά, ανεπαρκές, αριθμητικά, για την κάλυψη των ολοένα αυξανόμενων αναγκών των σχολείων σε διδακτικό προσωπικό. Παρά το γεγονός αυτό, το 1844, το Υπουργείο, με εγκύκλιό του, πρόσθεσε μία τρίτη κατηγορία δασκάλων, τους γραμματοδιδασκάλους, άτομα που συγκέντρωναν ακόμη λιγότερα προσόντα, δεδομένου ότι, συχνά, η νομιμοποίηση της δοκιμότητάς τους εξαντλούνταν, απλώς, στη σύνταξη της αίτησης γι' αυτό το σκοπό. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Διδασκαλείο υποβαθμιζόταν, σταδιακά, ενώ θα μπορούσε να λειτουργήσει ως μέσο αναβάθμισης του επαγγέλματος, αν οι προσπάθειες στρέφονταν στη βελτίωση των παρεχόμενων σπουδών.

Μέχρι το 1872, όσοι επιθυμούσαν να ασκήσουν το επάγγελμα του δασκάλου, έδιναν εξετάσεις σε επιτροπές και, αργότερα, σε μόνιμη εξεταστική επιτροπή, μέχρι το 1878, οπότε ιδρύθηκε τριτάξιο διδασκαλείο αρρένων και αναγνωρίστηκαν τα διδασκαλεία θηλέων που είχαν ιδρυθεί το 1857 από τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία.

Η οικονομική υποβάθμιση του διδασκαλικού επαγγέλματος ανάγκασε τους δασκάλους να αναζητήσουν παράλληλους πόρους επιβίωσης. Στην προσπάθειά τους αυτή είχαν σύμμαχο το κράτος, το οποίο τους πρόσφερε συμπληρωματική εργασία, με αποτέλεσμα να επιβαρυνθεί ακόμη περισσότερο η ενδεής παιδαγωγική επίδοση των δασκάλων. Έτσι, πολλοί δάσκαλοι προσλαμβάνονταν από τους νομάρχες ως γραμματείς της κοινότητας. Ένα επιπλέον συστατικό της κακοδαιμονίας του επαγγέλματος υπήρξε η έλλειψη μονιμότητας και οι διαρκείς μεταθέσεις, κατά τη βούληση και το συμφέρον των πολιτικών παραγόντων. Έτσι, το σχολείο εξελίχθηκε σε πεδίο ιδεολογικοπολιτικών ανταγωνισμών, ενώ οι δάσκαλοι σε θύματα

μικροκομματικής εκμετάλλευσης και εξουσιαστικής αλαζονείας των πολιτικών αρχηγών και των τοπικών τους εκπροσώπων.¹⁵⁸

Το 1872 ιδρύθηκε ο πρώτος Διδασκαλικός Σύλλογος, ενώ το 1878 ο «Σύνδεσμος Ελλήνων Δημοδιδασκάλων», με αποτέλεσμα να παρατηρηθεί μία μικρή κινητικότητα γύρω από τις εργασιακές διεκδικήσεις των δασκάλων, γεγονός που αποτέλεσε την απαρχή μίας έντονης συνδικαλιστικής δραστηριότητας η οποία θα αναπτυσσόταν μετά από μερικές δεκαετίες. Οι πρώτοι καρποί των διεκδικήσεων των δασκάλων ήταν η ίδρυση Διδασκαλικού Μετοχικού Ταμείου στην Αθήνα, το 1878, η θέσπιση κρατικών υποτροφιών για σπουδές των δασκάλων στο εξωτερικό, καθώς επίσης και η παροχή οικονομικής αρωγής στα αποχωρούντα, από την υπηρεσία, μέλη λόγω γήρατος ή ασθένειας.

Ένα επίσης σημαντικό βήμα προς την αναβάθμιση του διδασκαλικού έργου, αποτελεί η ψήφιση του νόμου ΒΤΜΘ (1895) «περί ιδρύσεως Περιφερειακών Εποπτικών Συμβουλίων. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την αποκέντρωση των αρμοδιοτήτων, αποδυνάμωσε την υπουργική εξουσία και περιόριζε, τόσο την εξάρτηση των δασκάλων από τους πολιτικούς παράγοντες, όσο και το αίσθημα προσωρινότητας και ανασφάλειας που, επί δεκαετίες, ταλαιπωρούσαν το διδασκαλικό κλάδο, αναστέλλοντας «τη διαμόρφωση μιας παιδαγωγικής δεοντολογίας και ενός επαγγελματικού ήθους.¹⁵⁹

Παράλληλα, η ίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» στην Αθήνα το 1910, με πρωτεργάτες το Δημήτρη Γληνό, τον Αλέξανδρο Δελμούζο και το Μανόλη Τριανταφυλλίδη και συνεργάτες προοδευτικούς επιστήμονες της εποχής, αποτέλεσε μία σημαντική εξελικτική βαθμίδα για την αναγνώριση και την προώθηση του διδασκαλικού έργου. Πρωταρχικός στόχος του Ομίλου ήταν η μελέτη παιδαγωγικών και γλωσσικών θεμάτων, ενώ, συγχρόνως, διακήρυσσε αρχές για μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση σύμφωνα με τις ανάγκες του λαού και με γνώμονα τη δημοτική γλώσσα. Στον Όμιλο, ο Έλληνας δάσκαλος, για πρώτη φορά, βρήκε έναν επιστημονικό προοδευτικό φορέα ο οποίος είναι σε θέση να του

¹⁵⁸ Α. Φρειδερίκου- Φ. Φολερού Τσερούλη, *Οι δάσκαλοι του δημοτικού σχολείου...*, σ.σ. 44-45.

¹⁵⁹ Ι.Ε. Πυργιωτάκης, *Δάσκαλοι και Κοινοβουλευτισμός στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1988, σ.232.

προσφέρει έγκυρη πληροφόρηση, παιδαγωγικά θεμελιωμένα, και τον ατενίζει με συμπάθεια και συμπάρασταση. Παράλληλα, το ίδιο έτος, πραγματοποιείται η μετατροπή του Διδασκαλείου Αθηνών σε τετρατάξιο διδασκαλείο, το επονομαζόμενο «Μαράσλειο».

Από την άλλη πλευρά, τα νομοσχέδια του 1913, που ποτέ δεν τέθηκαν σε ισχύ από τη Βουλή, αποσκοπούν στην αυτονομία του διδασκαλικού επαγγέλματος και προβλέπουν καλύτερη μόρφωση, καθώς επίσης οικονομική και κοινωνική εξασφάλιση για τους φορείς του. Παράλληλα, τα νομοσχέδια του 1917, ενώ επέφεραν σημαντικές μεταρρυθμίσεις, όπως τη δημιουργία προϋποθέσεων για τη διασφάλιση καθολικής εκπαίδευσης, την προσπάθεια για την κοινωνική λειτουργικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος και, κυρίως, την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο Δημοτικό Σχολείο και εμφορούνταν από πνεύμα ανανεωτικό, το οποίο προκάλεσε ισχυρότατες αντιδράσεις, δεν προέβλεπαν καμία ριζοσπαστική και καινοτόμο ρύθμιση, που να αφορά το δάσκαλο.

Η ψήφιση του νόμου «περί ιδιωνύμου αδικήματος» του 1929, σύμφωνα με το οποίο οι *αντιφρονούντες διδάσκαλοι* δε διορίζονται ή αποβάλλονται από το σώμα, καθιστά τον κρατικό έλεγχο ασφυκτικό και επιτείνει την άσκηση της ιδεολογικής βίας στην εκπαίδευση. Ο δάσκαλος εξακολουθεί να εισπράττει χαμηλότερο μισθό συγκριτικά με τους άλλους δημόσιους υπαλλήλους.¹⁶⁰ Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι, μέχρι το 1924, ο μισθός του δασκάλου ήταν μικρότερος από το μισό του μισθού του ειρηνοδίκη και του καθηγητή.¹⁶¹

Ως αποτέλεσμα της κοινωνικής και οικονομικής εξαθλίωσης των δασκάλων, επήλθε το εξαιρετικά υψηλό ποσοστό νοσηρότητας που παρατηρήθηκε σ' αυτούς. Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε ότι, από το σύνολο των αναρρωτικών αδειών των λειτουργών της δημοτικής εκπαίδευσης, το 1927, το 38% δόθηκε λόγω φυματίωσης, ασθένειας που συναρτάται με χαμηλό επίπεδο διαβίωσης.

¹⁶⁰ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία*, εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα 1981, σ.σ. 147-149.

¹⁶¹ Από τον κρατικό προϋπολογισμό του 1926 μόνο του 2,8% διατίθεται για την εκπαίδευση. Το επιχείρημα των αρμοδίων είναι η ύπαρξη άλλων σοβαρότερων αναγκών, καθώς και η αδυναμία του προϋπολογισμού να διαθέσει περισσότερες δαπάνες για την εκπαίδευση, γεγονός που οδηγεί στην υποβάθμιση του διδασκαλικού κλάδου.

Η συσσώρευση όλων αυτών των προβλημάτων που αναφέρθηκαν και ταλάνιζαν το διδασκαλικό κλάδο, οδήγησε τους δασκάλους στην ανάληψη συλλογικής δράσης, η οποία εκφράστηκε με την ίδρυση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας το 1921. Η Διδασκαλική Ομοσπονδία ανέπτυξε πλούσια δράση, κυρίως, τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της. Κυριότερο επίτευγμά της ήταν η ισομισθία μεταξύ των δασκάλων και διδασκαλισσών, ζήτημα που αποτέλεσε σημείο τριβής και αντικείμενο πολλών αντιθέσεων ακόμη και μέσα στους κόλπους της.

Ωστόσο, ορόσημο στην ιστορία του διδασκαλικού επαγγέλματος αποτέλεσε η κατάργηση όλων των διδασκαλείων και η ίδρυση έξι παιδαγωγικών ακαδημιών διετούς φοίτησης οι οποίες λειτούργησαν από το ακαδημαϊκό έτος 1934-35. Με τον τρόπο αυτό γίνεται μία προσπάθεια εκ μέρους της πολιτείας προκειμένου να παρέχεται στους δασκάλους η αναγκαία κατάρτιση μέσα από αναβαθμισμένα προγράμματα εκπαίδευσης.¹⁶²

Το 1936, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, επηρέασε αρνητικά το διδασκαλικό κλάδο. Παράλληλα, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το εκπαιδευτικό σύστημα οδηγήθηκε σε πλήρη εξάρθρωση, ενώ μετά το τέλος του Εμφυλίου η αστική τάξη επιβάλλει έντονη ιδεολογική βία με κυριότερο θύμα την εκπαίδευση και τους φορείς του. Ο δάσκαλος ασφυκτιά μέσα σ' ένα σχολείο στο οποίο επήλθε μία δραματική συντηρητική στροφή, όπου τα παιδαγωγικά πρότυπα αντλούνται από το παρελθόν και η αγωγή στοχεύει, αποκλειστικά, στην έξαρση της εθνικής συνείδησης και των ελληνοχριστιανικών ιδεωδών.

Όσον αφορά το Μεσολόγγι, το ποσοστό των αρρένων εκπαιδευτικών που υπηρέτησαν στα σχολεία της πόλης, κατά το διάστημα 1922-1949, ήταν μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των θηλέων (πίν 32). Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι άνδρες είχαν μεγαλύτερη δυνατότητα να υπηρετούν ως δάσκαλοι στη συγκεκριμένη πόλη συγκριτικά με τις γυναίκες. Εξάλλου, το γεγονός ότι, το δεδομένο χρονικό διάστημα (1922-49), η γυναικεία εκπαίδευση στην περιοχή Μεσολογγίου παρουσιάζει έντονες διακυμάνσεις, αιτιολογεί την υπεραριθμία των δασκάλων έναντι των διδασκαλισσών.

¹⁶² Ε.Π Παπανούτσος, *Αλέξανδρος Δελμούζος*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978, σ. 173.

Εξάλλου, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η διαφοροποίηση των ρόλων ανάμεσα στα δύο φύλα στερήσε από το γυναικείο πληθυσμό το δικαίωμα ανέλιξης του στις υψηλότερες βαθμίδες της εκπαιδευτικής πυραμίδας. Η κατάσταση αυτή, εντονότερη στον αγροτικό πληθυσμό των μικρών χωριών, κράτησε το γυναικείο φύλο έξω από το σχολείο, ενώ στερήσε σε πολλά από τα κορίτσια της επαρχίας τη δυνατότητα να γίνουν δασκάλες. Το γεγονός αυτό αξιοποιήθηκε από κορίτσια των αστικών περιοχών, που προσήλθαν στο επάγγελμα της δασκάλας, σε μεγαλύτερο ποσοστό απ' ό,τι οι άνδρες των ίδιων περιοχών.¹⁶³

Βασικά, το 81,8% του συνόλου των εκπαιδευτικών που υπηρέτησαν στο Μεσολόγγι, τη συγκεκριμένη περίοδο, είχε σπουδάσει σε υποδιδασκαλεία, διδασκαλεία καθώς και στις ιερατικές σχολές του Μεσολογγίου, της Άρτας και της Ριζαρείου στην Αθήνα. Οι δασκάλες, είχαν καλύτερη κατάρτιση σε σχέση με τους συναδέλφους τους, αφού δέκα από αυτές είχαν πτυχίο Παιδαγωγικής Ακαδημίας, το οποίο, όπως, ήδη, αναφέρθηκε, είχε μεγαλύτερη ισχύ από εκείνο του Διδασκαλείου. Από την άλλη μεριά, μόλις ένας δάσκαλος φέρεται ως πτυχιούχος της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι, ενίοτε, η άσχημη κατάσταση στην οποία περιερχόταν η λαϊκή εκπαίδευση, αποδιδόταν, τόσο στα διδασκαλεία, όσο και στα υποδιδασκαλεία. Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές του 1863, ο υπουργός Επ. Δεληγιώργης θεώρησε αδήριτη την ανάγκη αναδιοργάνωσης του Διδασκαλείου, διαφορετικά *«το Διδασκαλείον είναι κατάστημα όλως περιττόν και λίαν επιβλαβές»*. Ωστόσο, μετά το 1864, ακολούθησε μία περίοδος ανασύστασης των Διδασκαλείων. Μάλιστα, το 1876, ο Διδασκαλικός Σύλλογος ζητά την ίδρυση Διδασκαλείου το οποίο *«πρέπει να συγκροτηθεί ούτως ώστε να αποτελεί μικρόν Πανεπιστήμιον»*.¹⁶⁴

¹⁶³ Ι.Ε. Πυργιωτάκης, *Έλληνες δάσκαλοι, Εμπειρική προσέγγιση των συνθηκών εργασίας*, εκδόσεις Μ.Π. Γρηγόρης, Αθήνα 1992, σ. 60.

¹⁶⁴ Π. Παπακωνσταντίνου – Α. Ανδρέου, *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της Παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1992, σ. 85.

Πίνακας 32

Δάσκαλοι και δασκάλες που υπηρέτησαν στο Μεσολόγγι από το 1922-1949

Μορφωτικό επίπεδο	Άρρενες %	Θήλει ς%
Υποδιδασκαλείο Καρπενησίου.	1 3,23	–
Μονοτάξιο Διδασκαλείο Καρπενησίου	1 3,23	–
Πεντατάξιο Μαράσλειο Διδασκαλείο	5 16,13	–
Τριτάξιο Διδασκαλείο Αθηνών	3 9,67	–
Μονοτάξιο Διδασκαλείο Αθηνών	4 12,91	–
Αρσάκειο Διδασκαλείο	–	4 16
Διδασκαλείο θηλέων Αθηνών	–	1 4
Τριτάξιο Διδασκαλείο Πειραιά	–	1 4
Αρσάκειο Διδασκαλείο Πατρών	–	3 12
Μονοτάξιο Διδασκαλείο Αιγίου	1 3,23	1 4
Μονοτάξιο Διδασκαλείο Πύργου	1 3,23	1 4
Τριτάξιο Διδασκαλείο Επτανήσου	3 9,67	–
Αρσάκειο Διδασκαλείο Κέρκυρας	–	2 8
Πεντατάξιο Διδασκαλείο Ιωαννίνων	3 9,67	–
Μονοτάξιο Διδασκαλείο Ιωαννίνων	–	1 4
Μονοτάξιο Διδασκαλείο Πρεβέζης	–	1 4
Ριζάρειος Ιερατική Σχολή	1 3,23	–
Ιερατική Σχολή Μεσολογγίου	4 12,9	–
Ιερατική Σχολή Άρτας	3 9,67	–
Μαράσλειος Παιδαγωγική Ακαδημία Αθηνών	1 3,23	2 8
Παιδαγωγική Ακαδημία Πατρών	–	6 24
Παιδαγωγική Ακαδημία Ιωαννίνων	–	1 4

Παιδαγωγική Ακαδημία Αλεξανδρούπολης	–	1
		4
Σύνολο	31	25
	100	100

Πηγές: Μητρώα προσωπικού Δημοτικών Σχολείων Εκπαιδευτικής περιφέρειας Μεσολογγίου 1927-1950.

Ατομικοί φάκελοι Δασκάλων –Νηπιαγωγών της Εκπαιδευτικής περιφέρειας Μεσολογγίου 1887-1952.

Από την άλλη μεριά, το Διδασκαλείο λειτουργούσε, κατ' αποκλειστικότητα, για την κατάρτιση των δασκάλων, ενώ δε θιγόταν καθόλου η εκπαίδευση των διδασκαλισσών, με συνέπεια οι δεύτερες να υστερούν πολύ ως προς τη μόρφωση. Παρά τις διακηρύξεις και τις νομικές προδιαγραφές, η μόρφωση της δασκάλας θα αναζητηθεί σε άλλες διαδικασίες. Μάλιστα, η περίπτωση της ίδρυσης Διδασκαλείου θηλέων θα προσκρούσει, τόσο στην έλλειψη διδακτικού προσωπικού, όσο και στην οικονομική αδυναμία του κράτους να συντηρήσει ένα ακόμη Διδασκαλείο. Ο προσανατολισμός που επικρατεί είναι η χορηγία υποτροφιών σε κορίτσια να φοιτήσουν σε σχολεία θηλέων προκειμένου να αποκτήσουν τη μόρφωση και την κατάρτιση της δασκάλας.

Η κατάσταση αυτή οδήγησε στην αναζήτηση άλλων λύσεων για τη μόρφωση της δασκάλας. Έτσι, η ίδρυση της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας το 1836, καθώς και η λειτουργία του Διδασκαλείου της ένα χρόνο αργότερα, θα προσανατολιστεί σταθερά προς την εκπαίδευση του γυναικείου φύλου. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώνεται ένα διαφορετικό δίκτυο μόρφωσης της δασκάλας, με την αναγνώριση, ως ισότιμων προς το Διδασκαλείο, της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και άλλων σχολείων θηλέων. Η διαμόρφωση αυτού του δικτύου οδήγησε σε διαφορετική διάρκεια σπουδών, συγκριτικά με τους δασκάλους, και σε διαφορετικό πρόγραμμα σπουδών σε σχέση με το κρατικό Διδασκαλείο.¹⁶⁵ Επιπλέον, από τους πενήντα έξι δασκάλους που υπηρέτησαν στο Μεσολόγγι, μόλις οκτώ εκπαιδευτικοί, από τους οποίους οι τρεις θηλυκού

¹⁶⁵ Π. Παπακωνσταντίνου –Α. Ανδρέου, *Τα διδασκαλεία...*, σ.σ. 100-101.

γένους, μετεκπαιδεύτηκαν στα κατά τόπους γεωργικά φροντιστήρια και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Άλλωστε, είναι γενικά αποδεκτό ότι, τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην απόκτηση πανεπιστημιακού πτυχίου, τα ποσοστά των ανδρών είναι διπλάσια από ό,τι των γυναικών, γεγονός που έχει ερμηνευθεί σε σχέση με την ανδροκρατική δομή της ελληνικής κοινωνίας, καθώς επίσης και με την ανδροκρατική κατανομή των ρόλων. Αυτή η διχοτόμηση του πλέγματος των ρόλων και της κατανομής αρμοδιοτήτων, επιφορτίζει τη δασκάλα-μητέρα με ενδοοικογενειακές λειτουργίες οι οποίες της απορροφούν δυνάμεις, μειώνουν το ενδιαφέρον της για το διδασκαλικό της έργο, ενώ παράλληλα, την κρατούν δέσμια, χωρίς καμία δυνατότητα απομάκρυνσης από την οικογενειακή εστία.¹⁶⁶

- **Καταγωγή του εκπαιδευτικού προσωπικού.**

Ο κύριος όγκος του προσωπικού των δασκάλων και των δύο φύλων (πίν. 33), που υπηρέτησε στα σχολεία του Μεσολογγίου, καταγόταν από την επαρχία Μεσολογγίου, καθώς επίσης και από την ίδια την πρωτεύουσα του νομού. Ένα ελάχιστο ποσοστό δήλωνε ως τόπο γέννησης και καταγωγής τις Επαρχίες Ξηρομέρου, Τριχωνίδας και Ναυπακτίας, καθώς επίσης και περιοχές εκτός των ορίων του Νομού Αιτωλοακαρνανίας, όπως για παράδειγμα την Πάτρα. Ιδιαίτερα, γυναίκες εκπαιδευτικούς από τις γύρω περιοχές του Μεσολογγίου, έχουμε μόλις έξι. Συνάγεται, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι η διδασκαλική καριέρα αφορούσε, κυρίως, τις γυναίκες της πόλης, ενώ αντίθετα ήταν μη προσεγγίσιμη στο γυναικείο πληθυσμό της υπαίθρου. Παράλληλα, οι δάσκαλοι και οι δασκάλες που κατάγονταν από τον ορεινό όγκο, διορίζονταν ως εκπαιδευτικοί στον τόπο τους και όχι στην πόλη, κυρίως γιατί οι ίδιοι το ζητούσαν. Επομένως, το ποσοστό των δασκάλων,

¹⁶⁶Ι.Ε. Πυργιωτάκης, *Έλληνες δάσκαλοι...*, σ. 55.

αμφοτέρων των φύλων, που καταγόταν από τις γύρω περιοχές του Μεσολογγίου και δίδασκε στα σχολεία της πόλης, ήταν ελάχιστο.

Παρά το γεγονός ότι δεν έχουμε στη διάθεσή μας στοιχεία για την κοινωνικοοικονομική κατάσταση όλων των εκπαιδευτικών που υπηρέτησαν στα σχολεία του Μεσολογγίου, παρά για ένα ελάχιστο μέρος του συνόλου των δασκάλων, μέσα από την έρευνα των μητρώων του εκπαιδευτικού προσωπικού και τους ατομικούς του φακέλους, διαπιστώνουμε ότι, τόσο οι δάσκαλοι όσο και οι δασκάλες που κατάγονταν από τις επαρχίες του νομού, ανήκαν στην εργατική τάξη. Μάλιστα, οι περισσότεροι από τους εκπαιδευτικούς, είχαν γονείς σε μεγάλη ηλικία και ανήμπορους, έτσι ώστε ζητούσαν να διορισθούν στον τόπο κατοικίας τους. Άλλοι, θέλοντας να επιβλέπουν τις περιουσίες τους, επιδίωκαν να τοποθετηθούν, ως εκπαιδευτικοί, στον τόπο καταγωγής τους ή ζητούσαν μετάθεση σε περίπτωση που διορίζονταν μακριά από τον τόπο τους.

Πίνακας 33

Πίνακας καταγωγής του εκπαιδευτικού προσωπικού.

Τόπος γέννησης	Άρρενες%		Θήλειες%	
Μεσολόγγι	4	13,33	10	40
Επαρχία Μεσολογγίου	11	36,66	5	20
Επαρχία Βόνιτσας και Ξηρομέρου	3	10	–	
Επαρχία Τριγωνίδας	2	6,66	–	
Επαρχία Ναυπακτίας	7	23,33	3	12
Ναύπακτος	1	3,34	–	
Ευρυτανία	1	3,34	–	
Αγρίνιο	–		1	4
Επτάνησα	–		3	12
Νομός Αχαΐας	–		2	8

Πάτρα	1	3,34	–	
Πειραιάς		–	1	4
	Σύνολο	30	100	25 100

Πηγές: Μητρώα προσωπικού Δημοτικών Σχολείων Εκπαιδευτικής περιφέρειας Μεσολογγίου 1927-1950.

Ατομικοί φάκελοι Δασκάλων –Νηπιαγωγών της Εκπαιδευτικής περιφέρειας Μεσολογγίου 1887-1952.

- **Ηλικία διορισμού των λειτουργών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.**

Οι δάσκαλοι και οι δασκάλες, που δίδασκαν στα τρία σχολεία της πόλης του Μεσολογγίου (πίν. 34), ξεκινούσαν την καριέρα τους από την ηλικία των δεκαεννέα ετών. Οπωσδήποτε, και πριν από την ηλικία αυτή, συναντάμε εκπαιδευτικούς που υπηρετούν στο Μεσολόγγι, αλλά είναι ελάχιστοι. Έτσι, παρατηρούμε ότι τρεις δασκάλες αναλαμβάνουν καθήκοντα στα δεκαπέντε και δεκαέξι τους χρόνια, ενώ τρία αγόρια, στην ηλικία των δεκαεπτά και δεκαοχτώ ετών. Οι εκπαιδευτικοί αυτοί διορίστηκαν αμέσως μετά την αποφοίτησή τους από το Ελληνικό Σχολείο, ενώ, κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας, ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους σε κάποιο διδασκαλείο. Μάλιστα, ένας από τους δασκάλους αυτούς είχε εργαστεί ως υπάλληλος στο δημόσιο τομέα, με αποτέλεσμα η προηγούμενη εργασία του να θεωρηθεί ως προϋπηρεσία. Ειδικότερα οι δασκάλες διορίζονταν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση μέχρι τα εικοσιτέσσερα χρόνια τους. Αντίθετα, οι άνδρες, άρχιζαν

να επιτελούν το έργο του δασκάλου, ακόμη και όταν συμπλήρωναν το εικοστό όγδοο έτος της ηλικίας τους.

Ασφαλώς, προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ο Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων Μεσολογγίου επέτρεπε το διορισμό τόσο νεαρών δασκάλων σε μία πόλη. Στο σημείο αυτό, πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι μικροί, σε ηλικία, και νεοδιόριστοι εκπαιδευτικοί, τοποθετούνταν σε μακρινές και δυσπρόσιτες περιοχές του νομού, μέχρι να αποκτήσουν τη σχετική πείρα. Έπειτα, μετατίθεντο στο Μεσολόγγι για κάποιο χρονικό διάστημα. Μάλιστα, όσοι δάσκαλοι ή δασκάλες κατάγονταν από τη συγκεκριμένη πόλη, μονιμοποιούνταν και υπηρετούσαν στα σχολεία της μέχρι τη συνταξιοδότησή τους.

Πίνακας 34

Ηλικία Διορισμού των Δασκάλων

Έτη	Άρρενες%	Θήλεις%
15	–	1 4
16	–	2 8
17	1 3,34	–
18	2 6,66	2 8
19	5 16,66	4 16
20	2 6,66	5 20
21	2 6,66	–
22	3 10	5 20
23	6 20	4 16
24	4 13,34	2 8
25	2 6,66	–

26	1	3,34	–	
27	1	3,34	–	
28	1	3,34	–	
Σύνολο	30	100	25	100

Πηγές: Μητρώα προσωπικού Δημοτικών Σχολείων Εκπαιδευτικής περιφέρειας Μεσολογγίου 1927-1950.

Ατομικοί φάκελοι Δασκάλων –Νηπιαγωγών της Εκπαιδευτικής περιφέρειας Μεσολογγίου 1887-1952.

- **Διάστημα παροχής υπηρεσιών των δασκάλων.**

Το εκπαιδευτικό προσωπικό που υπηρετούσε στο Μεσολόγγι, το συγκεκριμένο διάστημα (1922-1949), εργαζόταν από 8 ως 46 έτη (πίν. 35). Οι εκπαιδευτικοί και των δύο φύλων, που δε φαίνονται να ασκούν το επάγγελμα του δασκάλου στην πόλη, καθώς επίσης και τις γύρω περιοχές, μετά τα οχτώ χρόνια, ή χάνουμε τα ίχνη τους μετά τα 29 έτη, μετατίθενται σε άλλες περιοχές, κυρίως στην Αθήνα, ή πεθαίνουν. Ειδικότερα, οι δασκάλες δηλώνουν παραίτηση λόγω νόσου. Μετά τα 30 έτη, οι εκπαιδευτικοί αποφασίζουν να τερματίσουν μόνοι τους την επαγγελματική τους ζωή, εφόσον έχουν στο ενεργητικό τους πολλά χρόνια υπηρεσίας, λόγω κόπωσης. Οι πιο υπομονετικοί, εργάζονται ακόμη και 43 με 46 έτη, οπότε απολύονται λόγω ορίου ηλικίας. Σε μία μόνο περίπτωση, συναντάμε απόλυση εκπαιδευτικού ο οποίος είχε συμπληρώσει μόνο δεκαπενταετή υπηρεσία, λόγω αντίστασής του στις εκπαιδευτικές αρχές.

Πίνακας 35

Διάστημα παροχής υπηρεσιών

Έτη	Άρρενες%	Θήλεις%
8	-	1 4
10	1 3,34	-
11	1 3,34	1 4
14	1 3,34	1 4
15	-	2 8
17	-	1 4
19	-	2 8
21	-	3 12
23	1 3,34	1 4
24	-	2 8
25	2 6,66	-

26	1	3,34		-
27	2	6,66	1	4
28	2	6,66		-
29	1	3,34	3	12
30	3	10	1	4
32	1	3,34	1	4
33	3	10		-
34	2	6,66	1	4
35		-	2	8
36	2	6,66		-
37	1	3,34		-
39	2	6,66	2	8
43	3	10		-
46	1	3,34		-
Σύνολο	30	100	25	100

Πηγές: Μητρώα προσωπικού Δημοτικών Σχολείων Εκπαιδευτικής περιφέρειας Μεσολογγίου 1927-1950.

Ατομικοί φάκελοι Δασκάλων –Νηπιαγωγών της Εκπαιδευτικής περιφέρειας Μεσολογγίου 1887-1952.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση στο Μεσολόγγι (1950-1967)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

- *Το μαθητικό δυναμικό των σχολείων της πόλης.*
 - **Εγγραφέντες μαθητές σε κάθε σχολική τάξη.**

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα 36, στο Α΄ Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, κατά το χρονικό διάστημα 1950-67, εισρέουν περισσότεροι μαθητές από ό,τι μαθήτριες, γεγονός που επισημάναμε, για το συγκεκριμένο σχολείο, και κατά την περίοδο 1922-1949. Μάλιστα, ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού συσπειρώνεται στη Δ΄ τάξη, σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο όπου, και στα τρία σχολεία της πόλης, το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών και των δύο φύλων, αντιστοιχούσε στο πρώτο έτος σπουδών του δημοτικού σχολείου. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι το συγκεκριμένο σχολείο αναβαθμίστηκε, κατά τη διάρκεια του

σχολικού έτους 1949-50, σε εξατάξιο, δεδομένου ότι η διεξαγωγή των μαθημάτων καθίστατο δυσχερής εξαιτίας του μεγάλου όγκου μαθητών και μαθητριών που ενυπήρχαν σ' αυτό. Εξάλλου, ήδη, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, τόσο οι εκάστοτε διευθυντές του σχολείου όσο και ο επιθεωρητής επεσήμαναν την ανάγκη επέκτασης του Ξενοκρατείου λόγω της αύξησης του μαθητικού πληθυσμού.

Αντίθετα, το 1955, παρατηρείται μείωση του μαθητικού πληθυσμού η οποία αγγίζει το 29,16%. Το φαινόμενο αυτό τίθεται σε άμεση συνάρτηση με το γεγονός ότι, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950, περισσότεροι από ένα εκατομμύριο Έλληνες μετανάστευσαν στο εξωτερικό. Στο σημείο αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη και το υψηλό ποσοστό ανεργίας ανάμεσα στον πληθυσμό των πόλεων. Υπολογίστηκε ότι, περίπου, το 1/3 ως το 1/4 του ενεργού πληθυσμού παρέμεναν άνεργοι, ενώ η καλυμμένη υποαπασχόληση στις αγροτικές περιοχές έφτανε το 40%¹⁶⁷.

Η ίδια κατάσταση επικρατεί και στο Β' Δημοτικό με τη διαφορά ότι οι μαθητές είναι λιγότεροι συγκριτικά με εκείνους του Α'. Επίσης, στο συγκεκριμένο σχολείο, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1959-60, το ποσοστό των μαθητών και μαθητριών μειώνεται αισθητά. Το φαινόμενο αυτό είναι συνυφασμένο με την εξωτερική μετανάστευση η οποία, μετά τον Εμφύλιο, βρίσκεται σε έξαρση. Σε αντίθεση με το Α' σχολείο, στο Β' Δημοτικό το 18,97% των μαθητών και μαθητριών φοιτά στη Β' τάξη όπου συγκεντρώνεται ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού.

Σε αντίθεση με ό,τι ισχύει για τα δύο προηγούμενα σχολεία της πόλης, όπου ο άρρην μαθητικός πληθυσμός είναι πολυπληθέστερος σε σχέση με το θηλυκό, στο Γ' Δημοτικό διαπιστώνουμε ότι οι μαθητές δεν υπερέχουν, πάντα, αριθμητικά, των μαθητριών. Έτσι, στη Β', Γ' και Δ' τάξη του δημοτικού σχολείου αριθμούμε περισσότερα κορίτσια από ό,τι αγόρια, ενώ το υψηλότερο ποσοστό εγγραφής των μαθητών και των δύο φύλων παρατηρείται στην Α' τάξη και αγγίζει το 20,35%. Την ίδια διαπίστωση κάναμε, για το συγκεκριμένο σχολείο, και κατά τη χρονική περίοδο 1922-49, όπου τα κορίτσια, κατά το πλείστον, υπερίσχυαν, αριθμητικά, των αγοριών.

¹⁶⁷ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, εκδόσεις Θεμέλιο, β' έκδοση, Αθήνα 1987, σ. 23.

Πίνακας 36

Α' Δημοτικό

Β' Δημοτικό

Γ' Δημοτικό

Τάξεις	Άρρ.%	Θήλ.%	Σύνολο Μαθητών%	Άρρ.%	Θήλ.%	Σύνολο Μαθητών%	Άρρ.%	Θήλ.%	Σύνολο Μαθητών%
A	136 16,47	113 16,26	249 16,37	148 18,95	104 16,75	252 17,97	160 21,41	115 15,89	275 18,69
B	121 14,65	113 16,26	234 15,38	152 19,46	114 18,35	266 18,97	130 17,4	139 19,19	269 18,29
Γ	152 18,5	123 17,69	275 18,08	139 17,79	123 19,8	262 18,68	134 17,94	138 19,07	272 18,49
Δ	149 18,04	128 18,41	277 18,23	130 16,65	108 17,4	238 16,97	109 14,6	138 19,07	247 16,79
E	130 15,73	109 15,69	239 15,71	111 14,21	73 11,75	184 13,15	110 14,73	98 13,53	208 14,15
ΣΤ	138 16,7	109 15,69	247 16,23	101 12,94	99 15,95	200 14,26	104 13,92	96 13,25	200 13,59
Σύνολο	826 100	695 100	1.521 100	781 100	621 100	1.402 100	747 100	724 100	1.471 100

Πηγές: Γενικοί Έλεγχοι Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950- 1972.

Γενικοί Έλεγχοι Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936- 1976.

Γενικοί Έλεγχοι Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947-1967.

Εκτός από τα τρία παραπάνω σχολεία, τα οποία λειτουργούσαν και την προηγούμενη περίοδο, κατά το χρονικό διάστημα 1950-1967, ιδρύθηκαν στο Μεσολόγγι τέσσερα ακόμη σχολεία: το Δ' και Ε' Δημοτικό, το Α' Νυχτερινό σχολείο, καθώς επίσης και το Α' Νηπιαγωγείο.

Όσον αφορά το Δ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, να σημειωθεί ότι ιδρύθηκε το 1952 στην περιοχή του συνοικισμού Βίγλας, δύο χιλιόμετρα έξω από την πόλη. Ο συνοικισμός αυτός θεωρούνταν προσφυγικός, αφού εκεί εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι πρόσφυγες που ήρθαν στο Μεσολόγγι μετά τη μικρασιατική καταστροφή. Αντικειμενικός σκοπός της ίδρυσής του σχολείου ήταν η αποσυμφόρηση των τριών, ήδη, υπάρχοντων σχολείων της πόλης των οποίων ο μαθητικός πληθυσμός ξεπερνούσε τα 900 άτομα. Το συγκεκριμένο σχολείο λειτούργησε για πρώτη φορά, κατά το σχολικό έτος 1953-54, και φιλοξένησε 106 μαθητές. Ο αριθμός των μαθητών και μαθητριών που φοιτούσαν στο Δ' σχολείο αυξανόταν συνεχώς, όπως παρουσιάζει και ο σχετικός πίνακας που ακολουθεί (πίν 37). Η μεγαλύτερη εισροή μαθητών στο σχολείο της Βίγλας, όπως χαρακτηριστικά ονομάζεται το Δ' Δημοτικό,

παρατηρείται το 1967, έτος κατά το οποίο φοιτούν στο σχολείο 148 μαθητές και μαθήτριες.

Πίνακας 37

Τάξεις	Άρρ.%	Θήλ.%	Σύνολο Μαθητών%
A	47 18,22	46 19,65	93 18,9
B	46 17,83	37 15,82	83 16,87
Γ	34 13,18	47 20,09	81 16,47
Δ	45 17,45	38 16,24	83 16,87
E	31 12,01	33 14,1	64 13
ΣΤ	55 21,31	33 14,1	88 17,89
Σύνολο	258 100	234 100	492 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953 –1963.

Γενικός έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964 -1977.

Στο σημείο αυτό είναι ανάγκη να σημειωθεί ότι, στο σύνολό τους, τα αγόρια είναι περισσότερα από τα κορίτσια, με εξαίρεση το 1967, όπου οι μαθήτριες υπερτερούν, αριθμητικά, των μαθητών κατά οκτώ άτομα. Παράλληλα, διαπιστώνουμε ότι, σε ορισμένες τάξεις και, κυρίως, στην τρίτη δημοτικού, οι μαθήτριες είναι περισσότερες από τους συμμαθητές τους.

Ο κυριότερος όγκος του μαθητικού πληθυσμού συσπειρώνεται, βασικά, στις μεγάλες τάξεις. Για παράδειγμα, τα σχολικά έτη 1959 και 1964 το 23,28% και 22,95% των μαθητών φοιτά στη ΣΤ' και Δ' δημοτικού αντίστοιχα. Από την άλλη μεριά, το 1954 και 1967 συναντάμε περισσότερους μαθητές και μαθήτριες στη Β' και Α' τάξη του δημοτικού σχολείου. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, στη στοιχειώδη εκπαίδευση, τη μεγαλύτερη διαρροή παρουσιάζουν, κυρίως, η Α' και Ε' τάξη, ενώ η Β' είναι η τάξη η οποία επιτρέπει την πιο απρόσκοπτη διέλευση και το απολυτήριο μοιάζει να είναι «εύκολη υπόθεση» για όσους έφθαναν μέχρι τη ΣΤ', αφού μόνο γύρω στο 1% από τους μαθητές αυτούς δεν το αποκτούσαν.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Μαρία Ηλιού, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 1984, σ. 72.

Στη συνέχεια, το Ε' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου ιδρύθηκε το 1964 προκειμένου να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της περιφέρειας Αγίας Παρασκευής- Καλλιαντέρη- Ταμπακαρίων και λειτούργησε ως εξατάξιο. Η πρόταση για την ίδρυση του συγκεκριμένου σχολείου είχε, ήδη, γίνει διαμέσου του Εποπτικού Συμβουλίου κατά το χρονικό διάστημα 1950-51. Μάλιστα, επειδή είχε προσχεδιαστεί να ιδρυθεί πριν από το σχολείο του συνοικισμού Βίγλας, αναφερόταν ως 4^ο Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου και όχι ως πέμπτο. Ωστόσο, η κωλυσιεργία των έργων κατασκευής του και η θεμελίωση του σχολείου της Βίγλας πριν από αυτό, είχαν ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί δέκα τέσσερα χρόνια αργότερα και να αποτελέσει το πέμπτο δημοτικό σχολείο της πόλης του Μεσολογγίου.¹⁶⁹

Πίνακας 38
Έτη 1965-1967

Τάξεις	Άρρ.%	Θήλ.%	Σύνολο Μαθητών%
A	82 29,18	40 20,2	122 25,47
B	63 22,41	45 22,73	108 22,55
Γ	46 16,38	45 22,73	91 19
Δ	45 16,01	32 16,16	77 16,07
E	29 10,33	20 10,1	49 10,23
ΣΤ	16 5,69	16 8,08	32 6,68
Σύνολο	281 100	198 100	479 100

Πηγή: Γενικός έλεγχος Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965 –1967.

¹⁶⁹ Βιβλία πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου (1950-1967).

Οι μαθητές και οι μαθήτριες που φοιτούσαν στο Ε' Δημοτικό Μεσολογγίου, προέρχονταν, κυρίως, από το Γ' Δημοτικό της πόλης. Κατά τη διάρκεια της τριετίας 1965-67 (πίν. 38), ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού ήταν αγόρια. Παράλληλα, ο αριθμός των μαθητών και των δύο φύλων αυξανόταν κατ' έτος. Έτσι, ενώ ο συνολικός αριθμός των μαθητών κατά το σχολικό έτος 1964-65 έφθανε τους 141, το 1965-66 ήταν 161 και το 1966-67, 177. Να σημειωθεί, επίσης, ότι στην Α' τάξη, εντοπίζουμε το υψηλότερο ποσοστό μαθητικής προσέλευσης, συγκριτικά με τις επόμενες σχολικές τάξεις.

Επιπρόσθετα, στην πόλη του Μεσολογγίου, το πρώτο νυχτερινό σχολείο που λειτούργησε μετά τη Νυχτερινή Λαϊκή Σχολή, χρονολογείται το 1955 και, πιθανόν, να στεγάστηκε στο Ξενοκράτειο. Μάλιστα, δεν αποκλείεται να λειτουργούσε κάτω από την επίβλεψη του διευθυντή του Α' Δημοτικού Σχολείου, αφού μέχρι σήμερα, το αρχείο του φυλάσσεται στο γραφείο του πρώτου σχολείου της πόλης.

Στα πρώτα του βήματα, το Α' νυχτερινό δημοτικό σχολείο, φιλοξένησε τον άρρενα μαθητικό πληθυσμό του Μεσολογγίου, κυρίως, τα αγόρια που δεν κατόρθωσαν, για διάφορους λόγους, να πάρουν απολυτήριο από τα, ήδη, υπάρχοντα ημερήσια δημοτικά σχολεία. Η λειτουργία του διακόπηκε για τρία χρόνια, ως το 1958, προφανώς, λόγω έλλειψης μαθητικού δυναμικού.

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα 39, ο γυναικείος μαθητικός πληθυσμός είναι ελάχιστος σε σχέση με τον αντίστοιχο αρσενικό. Μάλιστα, μαθήτριες συναντάμε για πρώτη και τελευταία φορά το σχολικό έτος 1962-63. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η μόρφωση των αγοριών θεωρούνταν περισσότερο αναγκαία από ό,τι των κοριτσιών. Για το λόγο αυτό τα αγόρια μπορούσαν να έχουν μία δεύτερη ευκαιρία στην ολοκλήρωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσής τους, ενώ για τα κορίτσια η οικογενειακή αποκατάστασή τους θεωρούνταν πιο σημαντική.

Από την άλλη πλευρά, οι μαθητές που φοιτούσαν στο Α' Νυχτερινό δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου προέρχονταν, κυρίως, από τον αγροτικό τομέα, ήταν ορφανοί ενώ, παράλληλα, οι γονείς τους ασχολούνταν με την αλιεία. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι, το εν λόγω σχολείο, ευνοούσε, κατά το

πλείστον, τους μαθητές εκείνους οι οποίοι, λόγω κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, δε μπορούσαν να φοιτήσουν στα ημερήσια σχολεία της πόλης.

Πίνακας 39
Έτη 1955-1967

Τάξεις	Άρρ.%	Θήλ.%	Σύνολο Μαθητών%
A	8 7,01	–	8 6,5
B	6 5,27	–	6 4,88
Γ	7 6,15	–	7 5,69
Δ	30 26,32	5 55,55	35 28,46
E	16 14,03	–	16 13
ΣΤ	47 41,22	4 44,45	51 41,47
Σύνολο	114 100	9 100	123 100

Πηγή: Γενικός έλεγχος Α' Νυχτερινού Δημοτικού Σχολείου αρρένων Μεσολογίου 1955-1971.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι ο ιδρυτικός νόμος της υπηρεσίας λαϊκής επιμόρφωσης χρονολογείται από το 1943. Πιο συγκεκριμένα, με το νόμο 837/43 της κατοχικής κυβέρνησης του Ιωάννη Ράλλη, ιδρύθηκε Διεύθυνση Λαϊκής Επιμορφώσεως στο Υπουργείο Παιδείας. Ωστόσο, η υπηρεσία Λαϊκής Επιμόρφωσης στελεχώθηκε μόλις το 1951, αφού πρώτα από Διεύθυνση περιορίστηκε σε τμήμα της Διεύθυνσης Στοιχειώδους Εκπαίδευσης. Τρία χρόνια αργότερα, το 1954, ψηφίστηκε το νομοθετικό διάταγμα 3094/54 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του αναλφαβητισμού», με το οποίο καθορίστηκε το οργανωτικό πλαίσιο της λαϊκής επιμόρφωσης, το πεδίο δραστηριοποίησής της και ο πληθυσμός στόχος της.

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, το Ν.Δ. 3094/54 συμπορεύεται με το οργανωτικό σχήμα του νόμου 837/43. Με άλλα λόγια, προϋποθέτει τη λειτουργία του τμήματος Λαϊκής Επιμόρφωσης του Υπουργείου Παιδείας, ενώ στη θέση του δεκαμελούς συμβουλίου θεσμοθετεί την Κεντρική Επιτροπή Καταπολεμήσεως του Αναλφαβητισμού (ΚΕΚΑ). Η ΚΕΚΑ, σύμφωνα άλλωστε με την εισηγητική έκθεση και το άρθρο 2 παρ. 1 του Ν.Δ., θεσμοθετείται ως επιτελικό και συντονιστικό όργανο. Εκτός από την ΚΕΚΑ, το Ν.Δ. 3094/54,

προβλέπει την ίδρυση Νομαρχιακών Επιτροπών Καταπολέμησης του Αναλφαβητισμού (ΝΕΚΑ), δημιουργώντας έτσι περιφερειακά όργανα δράσης.

Στην πραγματικότητα, η ΝΕΚΑ αποτελούσε έναν εξουσιαστικό μηχανισμό ελέγχου, κυρίως, του αγροτικού πληθυσμού. Βασικός στόχος της ήταν ο εξαναγκασμός των αναλφάβητων και όχι η κινητοποίησή τους. Έτσι, ο αλφαβητισμός κατέληξε να γίνει υποχρέωση, δυσβάσταχτη πολλές φορές, εφόσον δεν εξασφαλίστηκαν οι αναγκαίες προϋποθέσεις, και όχι δικαίωμα. Η λογική των κυρώσεων και της επιβολής, που χαρακτηρίζει το οργανωτικό πλαίσιο, οδήγησε στην καταπιεστική λειτουργία του θεσμού. Να σημειωθεί, επίσης, ότι ο νόμος 837/43 στόχευε γενικά στην «*ανάπτυξιν και εμψύχωσιν του μορφωτικού επιπέδου του ελληνικού λαού*». Το Ν.Δ. 3094/54 «*Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του αναλφαβητισμού*», είναι πολύ συγκεκριμένο, δεδομένου ότι οριοθετεί το πεδίο δράσης της υπηρεσίας λαϊκής επιμόρφωσης και τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνεται.

Στη συνέχεια, το Α' Νηπιαγωγείο Μεσολογγίου συστάθηκε με το υπ' αρ. 512/ΙΙ/22.6.1966 Βασιλικό Διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο ιδρύονται μονοτάξια νηπιαγωγεία σε διάφορες εκπαιδευτικές περιφέρειες, και λειτούργησε από τη 10^η Σεπτεμβρίου του 1966.¹⁷⁰ Το συγκεκριμένο έτος υπηρετούσε στο νηπιαγωγείο μόνο μία εκπαιδευτικός, ενώ ο αριθμός των νηπίων έφθανε τα 50.

Ως θεσμός, το ελληνικό νηπιαγωγείο καθιερώθηκε, ήδη, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.¹⁷¹ Μέχρι τότε, την ευθύνη για την προσχολική αγωγή, στις ελληνικές περιοχές, είχε επιφορτισθεί ο ιδιωτικός φορέας και συγκεκριμένα οι εκπαιδευτικοί και οι λόγιοι, οι οποίοι μετέφεραν στην Ελλάδα το θεσμό αυτό από το εξωτερικό. Από την ίδρυσή τους, τα ελληνικά νηπιαγωγεία αποτέλεσαν υπόθεση των ολίγων, των εύπορων, δηλαδή, οικογενειών, που είχαν τη δυνατότητα να στέλνουν τα παιδιά τους στα προκαταρκτικά σχολεία των αστικών κέντρων.

Μέχρι τη δεκαετία του 1880, τουλάχιστον, τα νηπιαγωγεία, που λειτουργούσαν στις ελληνικές περιοχές, ήταν προσαρμοσμένα στα γαλλικά πρότυπα, εφαρμόζοντας το αλληλοδιδασκτικό σύστημα στην οργάνωση και τη

¹⁷⁰ Το 1965 λειτουργούσε στο Μεσολόγγι διτάξιο Νηπιαγωγείο ιδιωτικού δικαίου.

¹⁷¹ Αικατερίνη Κοσμά, *Ιστορία προσχολικής αγωγής*, εκδόσεις παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1975, ανατύπωση 1994, σ.σ. 165.

μέθοδο διδασκαλίας, ενώ το κέντρο βάρους της διδασκαλίας τους έπεφτε στη διεξαγωγή (παράδοση και εξέταση) των βασικών μαθημάτων. Βασικός στόχος του νηπιαγωγείου παρέμενε η κατάρτιση των μικρών μαθητών και μαθητριών, προκειμένου να μεταβούν καλύτερα προετοιμασμένοι στο Δημοτικό σχολείο, το οποίο, τη συγκεκριμένη περίοδο, ακολουθούσε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο.¹⁷²

Εξελικτική ήταν η πορεία του θεσμού της προσχολικής αγωγής στα μεταπολεμικά χρόνια. Την εποχή αυτή, κυρίως, στη δεκαετία του 1950, το ελληνικό κράτος επέδειξε ενδιαφέρον για την επέκταση της προσχολικής αγωγής σε περισσότερα διαμερίσματα, χωρίς, ωστόσο, να την καταστήσει προσπελάσιμη από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Την ίδια περίοδο, από την άποψη της ακολουθούμενης μεθοδολογίας, σημειώθηκε σημαντική «εισροή», στην Ελλάδα, των επιστημονικών ρευμάτων, που διέπουν, κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, την ευρωπαϊκή προσχολική αγωγή, κυρίως, των μοντέλων της Μοντεσσόρι και του Φρενέ.¹⁷³

Αναφερόμενοι στην προσχολική εκπαίδευση στο Μεσολόγγι, πρέπει να επισημάνουμε ότι, με βάση μία κοινοποίηση του επιθεωρητή πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης προς τη διευθύντρια του νηπιαγωγείου, η οποία εντοπίστηκε στα αρχεία του σχολείου, το εν λόγω νηπιαγωγείο στεγαζόταν σε αίθουσα του Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου ώσπου να μισθωθεί οίκημα προορισμένο αποκλειστικά για τη στέγαση του νηπιαγωγείου. Παράλληλα, ο αριθμός των νηπίων που θα εγγράφονταν στο σχολείο εξαρτιόταν άμεσα από τη χωρητικότητα της αίθουσας την οποία θα παραχωρούσε το Α' Δημοτικό. Έτσι, κατά την εγγραφή των νηπίων και προς αποφυγή παραπόνων, ο επιθεωρητής συνιστούσε στη νηπιαγωγό να τηρεί, αυστηρά, σειρά προτεραιότητας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι η πρόταση για τη σύσταση νηπιαγωγείου στην πόλη ανήκε στον ίδιο τον επιθεωρητή ο οποίος, μέσω του Εποπτικού Συμβουλίου, εισηγήθηκε την ίδρυση διτάξιου Νηπιαγωγείου στο Μεσολόγγι. Ο βασικότερος λόγος της ίδρυσης του έγκειται στο γεγονός ότι στην πόλη υπήρχαν, μέχρι τη δεδομένη χρονική στιγμή,

¹⁷² *Συμβολή στην ιστορία της προσχολικής αγωγής*, Τεκμήρια Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1996, σ.σ. 184-185.

¹⁷³ Χαράλαμπος Χαρίτος, *Το Ελληνικό Νηπιαγωγείο και οι ρίζες του...*, σ. 230.

περισσότερα από 300 παιδιά ηλικίας 4 – 5 ετών. Δεδομένου του ότι οι μητέρες τους εργάζονταν, υποχρεώνονταν, εκ των πραγμάτων, να τα στέλνουν στα λεγόμενα «σπιτικά νηπιαγωγεία», στην ουσία τρώγλες, όπου συνωστίζονταν 40-50 άτομα. Επιπλέον, τη φροντίδα των νηπίων αναλάμβαναν γυναίκες «προκεχωρημένης» ηλικίας, χωρίς καμία παιδαγωγική κατάρτιση.¹⁷⁴

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, πρέπει να αναφέρουμε ότι η φύση και οι συνήθειες της ελληνικής οικογένειας αποτέλεσαν έναν από τους κυριότερους λόγους για τους οποίους η επίσημη Πολιτεία δε φρόντισε έγκαιρα για την προσχολική αγωγή. Κυριότατα, η αγροτική ελληνική οικογένεια, συνήθως πολυμελής στη σύνθεσή της, με μητέρες απασχολούμενες, κυρίως, σε οικιακές ή αγροτικές εργασίες και με έντονη πάντα τη συμβολή των γιαγιάδων και των παππούδων στην ανατροφή των νεαρών μελών της, δεν αντιμετώπιζε τις κοινωνικές συνθήκες που οδήγησαν στη δημιουργία του θεσμού στις ευρωπαϊκές χώρες (εργασία γυναικών και αστική συγκέντρωση), παρά πολύ αργότερα, όταν η ελληνίδα μητέρα υποχρεώθηκε, εκ των πραγμάτων, να αποκτήσει εξωοικιακή απασχόληση. Αντίθετα, στα αστικά κέντρα, κατά την περίοδο του περασμένου αιώνα, η λειτουργία των πρώτων νηπιαγωγείων βρήκε πρόσφορο έδαφος στις πόλεις, δεδομένου ότι οι αστικές οικογένειες προσπόριζαν στα τέκνα τους μία πρώτη γεύση σχολικής ζωής και απασχόλησης.¹⁷⁵

Σύμφωνα με τον ακόλουθο πίνακα (πίν. 40), τα κορίτσια, τα οποία εγγράφονταν στο Νηπιαγωγείο της πόλης, ήταν περισσότερα από τα αγόρια, ενώ ο κύριος όγκος των νηπίων βρίσκεται στην ηλικία των πέντε ετών. Εξάλλου, η ηλικία εισόδου των παιδιών στα νηπιαγωγεία κυμαινόταν ανάμεσα στα τέσσερα και έξι έτη.¹⁷⁶ Ειδικότερα, στην περίπτωση του Α' Νηπιαγωγείου Μεσολογγίου, δεν υπήρχε προσδιορισμός στην ηλικία εισδοχής των μαθητών/τριών, δεδομένου ότι αντικειμενικός στόχος ήταν η επιμέλεια των μικρών παιδιών η οποία, τη δεδομένη χρονική στιγμή, μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ανεπαρκής.

¹⁷⁴ Βιβλία πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου σχολικού έτους 1954-55.

¹⁷⁵ Χ. Χαρίτος, *Το Ελληνικό Νηπιαγωγείο...*, σ.σ. 85-87.

¹⁷⁶ Ο.π., σ. 227

Πίνακας 40

Πίνακας εγγραφέντων μαθητών κατά φύλο, τμήμα και έτος γεννήσεως.

Τμήμα Α'	Έτος Γέννησης	Άρρενες%		Θήλεις %		Σύνολο%	
	1961	21	84	19	67,85	40	75,47
	1962	4	16	9	32,15	13	24,53
Σύνολο	1961-62	25	100	28	100	53	100

Πηγή: Μαθητολόγιο Α' Νηπιαγωγείο Μεσολογγίου 1966-1978.

Το διάγραμμα «ημερησίας απασχολήσεως» των νηπίων του σχολικού έτους 1966-67 μας παρέχει μία σαφή εικόνα για τον τρόπο με τον οποίο απασχολούνταν τα παιδιά κατά τη διάρκεια της ημέρας. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα περιελάμβανε τα εξής:

8:30-8:45: Άφιξη και υποδοχή των νηπίων. Τοποθέτηση ενδυμάτων και τακτοποίηση της αίθουσας. Πρωινή προσευχή και έλεγχος καθαριότητας. Παροχή ευκαιριακών συμβουλών για την απόκτηση υγιεινών συνθηκών. Περιποίηση φυτών και ζώων. 8:45-10:00: Ελεύθερα παιχνίδια μέσα στην αίθουσα με κύβους, κούκλες, επιτραπέζια παιχνίδια και λοιπά υλικά τα οποία παρείχε η ίδια η νηπιαγωγός στα παιδιά ή βρίσκονταν στις γωνίες των παιχνιδιών. Ελεύθερες ανακοινώσεις για γεγονότα της καθημερινής ζωής, εξέταση αντικειμένων ή παρατήρηση και περιγραφή εικόνων. Ασκήσεις αισθητηρίων. 10:00-10:30: Διάλειμμα, καθαρισμός, πλύση των χεριών, πρόγευμα. 10:30-11:00: Συνέχιση των προηγούμενων ασχολιών. Χειροτεχνικές ασχολίες, ελεύθερες ή σχετικές με το θέμα της προηγούμενης ώρας (ιχνογραφία, πλαστική, χαρτοκολλητική κ.λ.π.). 11:00-11:30: Παραμύθι, δραματοποίηση, τραγούδι. 11:30-12:00: Ύπαιθρο. Ρυθμική γυμναστική. Ελεύθερα παιχνίδια. Κηπουρικές εργασίες. Σε περίπτωση κακοκαιρίας, ελεύθερα παιχνίδια στην αίθουσα. 12:00-12:10: Τακτοποίηση της αίθουσας, προσευχή, αναχώρηση.

Πίνακας 41

Κοινωνική καταγωγή των νηπίων σχολικού έτους 1966-1967.

	Άρρενες%	Θήλεις%	Σύνολο%
Α	5	10	15
	20	35,71	28,4
Β	7	8	15
	28	28,58	28,4
Γ	7	6	13
	28	21,42	24,52
Δ	6	3	9
	24	10,71	16,98
Ε	–	1	1
		3,58	1,88
ΣΤ	–	–	–
Ζ	–	–	–
Σύνολο	25	28	53
	100	100	100

Πηγή: Μαθητολόγιο Α' Νηπιαγωγείο Μεσολογγίου 1966-1978.

Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά την κοινωνική προέλευση των εγγραφέντων νηπίων στο συγκεκριμένο Νηπιαγωγείο (πίν. 41), πρέπει να τονίσουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών καταγόταν από τη μεγαλοαστική τάξη, καθώς επίσης και από τις τάξεις των ελευθέρων επαγγελματιών και των υπαλλήλων. Το μικρότερο ποσοστό των παιδιών εντοπίζουμε στην κατηγορία των εργατών και των αγροτών, γεγονός που μας προκαλεί εντύπωση, δεδομένου ότι τη μεγαλύτερη ανάγκη προστασίας είχαν τα παιδιά των απορότερων τάξεων τα οποία χρειαζόνταν προστασία από τους καθημερινούς κινδύνους της ζωής και αναπλήρωση της στοργής και της εκπαίδευσης που δεν μπορούσαν να τους παρέχουν οι εργαζόμενοι γονείς τους.

Μία εύλογη εξήγηση που μπορεί να δοθεί στο συγκεκριμένο φαινόμενο είναι ότι, από τη μία πλευρά, δεν υπήρξε έγκυρη και επαρκής πληροφόρηση σχετικά με την αναγκαιότητα φοίτησης των παιδιών στο νηπιαγωγείο και από την άλλη, η αμέλεια των ίδιων των γονέων να εγγράψουν τα παιδιά τους στο συγκεκριμένο σχολείο. Εξάλλου, τα νηπιαγωγεία που λειτούργησαν κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, απευθύνονταν, κατά κανόνα, στις εύπορες οικογένειες των αστικών κέντρων. Η φοίτηση άπορων νηπίων στα λειτουργούντα νηπιαγωγεία δε φαίνεται ότι υπήρξε διαδεδομένη, παρά τις προγραμματικές δηλώσεις των ιδρυτών των πρώτων νηπιαγωγείων. Ωστόσο, την ικανοποίηση και αυτής της κοινωνικής ανάγκης είχαν αναλάβει οι λόγιοι παιδαγωγοί της εποχής, οι οποίοι ζητούσαν την κρατική παρέμβαση, έτσι ώστε τα νηπιαγωγεία να περιλάβουν στους κόλπους τους παιδιά οικογενειών από τα λαϊκά στρώματα.¹⁷⁷ Παράλληλα, διαπιστώνουμε ότι στο Α' και Β' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο οι μαθήτριες είναι περισσότερες από τους μαθητές, ενώ, αντίθετα, στη Γ' και Δ' κατηγορία τα αγόρια, με ελάχιστη διαφορά, υπερέχουν, αριθμητικά, των κοριτσιών.

¹⁷⁷Χ. Χαρίτος, *Το Ελληνικό Νηπιαγωγείο...*, σ. 187.

- **Τάση διακοπής των σπουδών του μαθητικού δυναμικού**

Με βάση τα στοιχεία που προκύπτουν από τον πίνακα 42, οι μαθητές του Α΄ Δημοτικού οι οποίοι, για διάφορους λόγους, διέκοψαν τις σπουδές τους, ήταν, κατά κύριο λόγο, θηλυκού γένους, φαινόμενο το οποίο δε συναντήσαμε κατά το χρονικό διάστημα 1922-49, όσον αφορά το συγκεκριμένο σχολείο. Το φαινόμενο αυτό μας ωθεί να εικάσουμε ότι οι μαθητές ήταν πιο επιμελείς από τις συμμαθήτριάς τους και δε διέκοπταν τη φοίτησή τους στο σχολείο με την ίδια ευκολία σε σχέση με εκείνες. Ωστόσο, η αριθμητική διαφορά ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια, σε σχέση με τη μαθητική διαρροή, είναι ελάχιστη.

Από την άλλη πλευρά, ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού, που παύει να φοιτά, αφορά το Δ΄ κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Πρόκειται, λοιπόν, για παιδιά αγροτών ή ατόμων που επιτελούν οποιαδήποτε χειρωνακτική εργασία. Είναι πολύ πιθανό τα παιδιά αυτά, βασικά τα αγόρια, να απορροφήθηκαν στις εργασίες των γονιών τους, έτσι ώστε να αμέλησαν τις σπουδές τους, μη έχοντας τον απαιτούμενο χρόνο να ασχοληθούν με τα μαθήματά τους. Να θυμίσουμε ότι, η ίδια κοινωνική τάξη, παρουσίαζε το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητικής διαρροής και κατά την προηγούμενη περίοδο (1922-1949). Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι τα παιδιά που προέρχονται από τη δεδομένη κοινωνική κατηγορία αντιμετωπίζουν περισσότερα προβλήματα

σχετικά με τη διεξαγωγή των σπουδών τους σε σχέση τους συμμαθητές τους των υπόλοιπων κοινωνικών βαθμίδων.

Παράλληλα, πρέπει να επισημάνουμε ότι, από το 1955 ως το 1967, τα κορίτσια διακόπτουν τη φοίτησή τους με μεγαλύτερη ευκολία, συγκριτικά με τα αγόρια. Ωστόσο, τα σχολικά έτη 1959-60, 1964-65 και 1966-67, το ποσοστό των μαθητών, που για διάφορους λόγους εγκαταλείπει τις σπουδές του, έχει μειωθεί αισθητά, σε σχέση με τα παρελθόντα έτη. Ιδιαίτερα, το 1967, η διαρκής μαθητική απουσία, εντοπίζεται, κυρίως, στη μεγαλοαστική τάξη, καθώς και στην κατηγορία των υπαλλήλων, πράγμα που σημαίνει ότι, πιθανόν, οι γονείς των μαθητών να μετατέθηκαν αναγκαστικά σε άλλες περιοχές λόγω πολιτικών πεποιθήσεων. Εξάλλου, από το 1920 και εξής, η διαφορά των ποσοστών αναλφαβητισμού ανδρών και γυναικών σημειώνει σταθερή ύφεση, δεδομένου ότι τα κριτήρια για να θεωρηθεί κάποιος εγγράμματος ήταν πολύ ευρέα. Στην πραγματικότητα, όποιος ήξερε να γράφει το όνομά του, θεωρούνταν εγγράμματος. Κατά συνέπεια, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι το ποσοστό υποεκπαίδευσης ήταν πολύ μεγαλύτερο από το ποσοστό αναλφαβητισμού που καταγράφουν οι στατιστικές.¹⁷⁸

Πίνακας 42

Α' Δημοτικό

Β' Δημοτικό

Γ' Δημοτικό

¹⁷⁸ Δημήτρης Βεργίδης, *Υποεκπαίδευση...*, σ. 23.

Πηγές: Γενικοί Έλεγχοι Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950- 1972.

Γενικοί Έλεγχοι Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936- 1976.

Γενικοί Έλεγχοι Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947-1967.

Σε αντίθεση με ό,τι παρατηρήσαμε στο Α' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, στο Β', τα αγόρια αποχωρούν από τις σχολικές αίθουσες με μεγαλύτερη ευκολία σε σχέση με τα κορίτσια (πίν 42). Την ίδια διαπίστωση κάναμε και όταν εξετάσαμε την τάση διακοπής των σπουδών του μαθητικού δυναμικού κατά την περίοδο 1922-1949. Φαίνεται, λοιπόν, ότι, στο συγκεκριμένο σχολείο, σε όλο το εξεταζόμενο διάστημα, 1922-1967, οι

Κοινων. Τάξεις.	Άρ-ρεν.%	Θήλ.%	Σύνολο%	Άρ-ρεν.%	Θήλ.%	Σύνολο%	Άρ-ρεν.%	Θήλ.%	Σύνολο%
A	4 11,12	7 16,28	11 13,92	7 17,94	8 24,25	15 20,83	2 7,5	6 19,35	8 13,79
B	9 25	8 18,7	17 21,52	2 5,12	5 15,15	7 9,72	5 18,51	4 12,9	9 15,52
Γ	5 13,89	10 23,25	15 18,98	5 12,82	1 3,03	6 8,33	2 7,5	2 6,46	4 6,89
Δ	10 27,77	9 20,94	19 24,05	10 25,65	15 45,45	25 34,72	13 48,15	10 32,25	23 39,65
E	5 13,89	4 9,3	9 11,40	10 25,65	4 12,12	14 19,45	1 3,7	2 6,46	3 5,18
Στ	2 5,56	4 9,3	6 7,60	5 12,82	-	5 6,95	4 14,82	4 12,9	8 13,79
Z	1 2,77	1 2,32	2 2,53	-	-	-	-	3 9,68	3 5,18
Σύνολο	36 100	43 100	79 100	39 100	33 100	72 100	27 100	31 100	58 100

μαθήτριες δεν εγκαταλείπουν τις σπουδές τους με την ίδια ευκολία με την οποία αποχωρούν από το σχολικό χώρο οι συμμαθητές τους. Παράλληλα, τη συγκεκριμένη περίοδο (1950-1967), οι μαθητές και των δύο φύλων του Β' Δημοτικού, που διακόπτουν τη φοίτησή τους στο σχολείο, συγκεντρώνονται στο Δ' κοινωνικοοικονομικό πεδίο. Αντίθετα, την προηγούμενη περίοδο (1922-1949), στο ίδιο σχολείο, το σύνολο των μαθητών, που διέκοπταν τις σπουδές τους, ήταν τέκνα αλιέων και, κατά συνέπεια, συγκεντρώνονταν στην Ε' κοινωνική τάξη.

Όσον αφορά τη σχέση μαθητικής διαρροής και φύλου πρέπει να επισημάνουμε ότι, κατά τη διάρκεια των ακαδημαϊκών ετών 1949-50 και 1959-60, ο γυναικείος μαθητικός πληθυσμός εγκαταλείπει πιο συχνά τις σπουδές του σε σχέση με τον ανδρικό. Γενικότερα, σε όλο το νομό Αιτωλοακαρνανίας,

κατά την απογραφή του 1951, ο γυναικείος πληθυσμός που γνωρίζει γραφή και ανάγνωση, καθώς και εκείνος που θεωρείται εντελώς αγράμματος, αγγίζει τις 48.424 και 63.409 αντίστοιχα. Έντονη η διαφορά με τον ανδρικό πληθυσμό ο αριθμός του οποίου φθάνει τις 126.449 και 92.031, όσον αφορά το λειτουργικό και οργανικό αναλφαβητισμό.¹⁷⁹

Στη συνέχεια, στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, η μαθητική διαρροή επιβαρύνει, κατά κύριο λόγο, το θηλυκό μαθητικό πληθυσμό, ενώ διαπιστώνουμε το χαμηλότερο ποσοστό διακοπής της φοίτησης των παιδιών σε σχέση με τα άλλα δύο σχολεία. Αντίθετα, αν ανατρέξουμε στην προηγούμενη περίοδο, θα δούμε ότι η μαθητική διαρροή είναι πολύ έντονη και υπερβαίνει την αντίστοιχη των δύο άλλων σχολείων του Ξενοκρατείου. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι, στο συγκεκριμένο σχολείο, συντελέστηκε μία εξαιρετικά μεγάλη αλλαγή ως προς τη συμμετοχή των παιδιών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε σχέση, πάντα, με το πρώτο και δεύτερο σχολείο. Έτσι, καθ' όλη την περίοδο 1922-1949, το Γ' σχολείο της πόλης παρουσίαζε το υψηλότερο ποσοστό μαθητικής διαρροής, συγκριτικά με τα δύο άλλα εκπαιδευτήρια, ενώ από το 1950 ως το 1967 το ποσοστό διαρροής του μαθητικού δυναμικού, του συγκεκριμένου σχολείου, σημείωσε αξιόλογη κάμψη.

Και στην περίπτωση του Γ' Δημοτικού σχολείου, ο μαθητικός πληθυσμός, που ανήκε στη Δ' κοινωνική τάξη, διέκοπτε τις σπουδές του με μεγαλύτερη ευκολία σε σχέση με εκείνον των υπόλοιπων κοινωνικών κατηγοριών, ενώ το ελάχιστο ποσοστό διακοπής της φοίτησης σημειώθηκε στην τάξη των αλιέων (πίν. 42). Επιπλέον, από τους 58 μαθητές, αμφοτέρων των φύλων, που σταμάτησαν να φοιτούν, οι εννέα επικαλέστηκαν λόγους υγείας, ενώ ένας μαθητής αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το σχολικό χώρο λόγω απουσιών. Μάλιστα, βάσει των μαθητολογίων της εποχής, το σχολικό έτος 1949-50, έχουμε το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητικής διαρροής που σημειώθηκε κατά το διάστημα 1950-67. Εξάλλου, ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, η ξένη κατοχή και οι εσωτερικές ταραχές που είχαν ως κατάληξη τον Εμφύλιο πόλεμο των ετών 1946 – 1949, είχαν κατερείπώσει τη χώρα. Οι ανθρώπινες απώλειες υπολογίζονταν στο 7 – 8% του πληθυσμού, η αγροτική

¹⁷⁹ *Ε.Σ.Υ.Ε., Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 7 – 4 – 1951, τόμος II, πίν. 9.*

παραγωγή μειώθηκε περισσότερο από 70%, η ναυτιλία έχασε πάνω από το 73% της χωρητικότητάς της, η υποδομή της χώρας καταστράφηκε, σχεδόν, ολοκληρωτικά, περισσότερα από 1.000 χωριά καταστράφηκαν, ενώ το νόμισμα εκμηδενίστηκε. Ωστόσο, δεδομένου ότι τα ποσά που εισέπραξε η Ελλάδα, ως πολεμικές αποζημιώσεις, ήταν ελάχιστα, σε σχέση με την πραγματική αξία των απωλειών, η ανασυγκρότηση της χώρας δεν μπορούσε να ξεκινήσει παρά με την άμεση βοήθεια και τη μαζική είσοδο ξένων ιδιωτικών κεφαλαίων με όλες τις υποχρεώσεις οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα τις οποίες αυτά συνεπάγονταν.¹⁸⁰

Στο Δ' δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, η μαθητική διαρροή, που παρατηρείται κατά το χρονικό διάστημα 1954-1967 (πίν. 43), είναι αμελητέα. Το θηλυκό μαθητικό στοιχείο διακόπτει τις σπουδές του με μεγαλύτερη συχνότητα σε σχέση με τον άρρενα μαθητικό πληθυσμό, ενώ, όσον αφορά το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, τα παιδιά που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους προέρχονται τόσο από το αγροτικό όσο και από το εργατικό οικογενειακό περιβάλλον. Από την Α' κοινωνικοοικονομική τάξη δε διακόπτει τις σπουδές του κανένας μαθητής ή μαθήτρια, με εξαίρεση το σχολικό έτος 1966-67 (πίν. 37), όπου το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού, που αποχωρεί πρόωρα από το σχολικό χώρο, ανήκει στην Α' κοινωνική τάξη. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται βάσει του γεγονότος ότι οι συγκεκριμένοι μαθητές κατάγονταν από περιοχές εκτός Μεσολογγίου και αναγκάζονταν να αποφοιτήσουν από το Δ' δημοτικό λόγω υπηρεσιακών αναγκών των γονέων τους. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, όλοι οι μαθητές που εγκατέλειψαν το δημοτικό σχολείο της Βίγλας, τη δεδομένη σχολική χρονιά, πήραν μεταγραφή για άλλα σχολεία εντός ή εκτός της πόλης και του νομού. Άλλωστε, τη συγκεκριμένη περίοδο, όσον αφορά τον σύνολο του Ελλαδικού χώρου, το 33% των παιδιών που κατάγονται από τις πόλεις και φοιτούν στα εκεί ενυπάρχοντα σχολεία άλλαξαν κατοικία, ένα 6% δεν ξαναεγράφηκε στο σχολείο λόγω μεγάλης απόστασης, ενώ μόλις 1% μετανάστευσαν.¹⁸¹

¹⁸⁰ Νίκος Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρου Ι. Ασδραχά, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδόσεις Θεμέλιο, η' έκδοση, Αθήνα 1976, σ. 145.

¹⁸¹ Μ. Ηλιού, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική...*, σ. 79.

Πίνακας 43

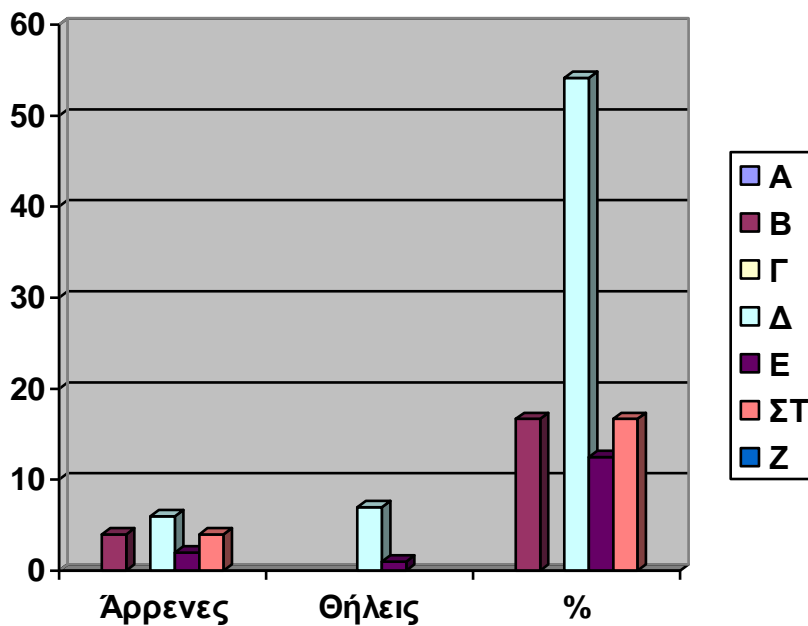
Τάξεις	Αρρ.%	Θήλ.%	Σύνολο Μαθητών%
A	1 12,5	2 14,29	3 13,64
B	3 37,5	–	3 13,64
Γ	2 25	1 7,15	3 13,64
Δ	1 12,5	10 71,5	11 50
E	–	1 7,15	1 4,54
ΣΤ	1 12,5	–	1 4,54
Z	–	–	–
Σύνολο	8 100	14 100	22 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953 –1963.

Γενικός έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964 -1977.

Στη συνέχεια, όπως προκύπτει από τα δεδομένα του διαγράμματος 7, στο Ε' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, το 50% του μαθητικού δυναμικού, που εγκαταλείπει τις σπουδές του, είναι αρσενικού γένους. Ο κύριος όγκος του μαθητικού κόσμου προέρχεται από οικογένειες εργατών, αλιέων, ελεύθερων επαγγελματιών ή είναι ορφανός από πατέρα. Στην Α', Γ' και Ζ' κοινωνική τάξη δε συναντάμε κανένα μαθητή ή μαθήτρια που να διακόπτουν τις σπουδές τους. Επιπρόσθετα, στο Δ' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, παρατηρείται ελάχιστη αριθμητική διαφορά ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια που παύουν να φοιτούν, ενώ, στην περίπτωση αυτή, η μαθητική διαρροή επιβαρύνει, κυρίως, τις μαθήτριες.

Σχεδιάγραμμα 7

Πηγή: Γενικός έλεγχος Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965 –1967.

Οι λόγοι για τους οποίους εμφανίζεται η μαθητική διαρροή στο Ε' Δημοτικό, οφείλονται, κατά βάση, στις μεταγραφές που, για διάφορους λόγους, λαμβάνουν οι μαθητές και οι μαθήτριες από το συγκεκριμένο σχολείο, καθώς και σε οικογενειακά ζητήματα που αφορούν τους μαθητές. Έτσι, κατά το χρονικό διάστημα 1965-67, εννέα μαθητές αμφοτέρων των φύλων έλαβαν πιστοποιητικό μεταγραφής, οκτώ δεν φοίτησαν καθόλου, ενώ ένας μαθητής διέκοψε τις σπουδές του λόγω ορφάνιας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι η Ελλάδα, τη συγκεκριμένη περίοδο, παρουσιάζει ένα πολύ υψηλό, για ευρωπαϊκή χώρα, ποσοστό αναλφαβητισμού. Πιο συγκεκριμένα, στην απογραφή του 1971, καταγράφονται 1.040.000 αναλφάβητοι, 222.700 άντρες και 817.000 γυναίκες που αντιστοιχούν στο 14,2% του συνολικού πληθυσμού.¹⁸² Το ποσοστό αυτό κυμαίνεται κατά περιοχές από 7,6% (περιφέρεια πρωτεύουσας) σε 33,9% (νομός Ξάνθης). Στο σύνολο των αγροτικών περιοχών, το ποσοστό

¹⁸² Ε.Σ.Υ.Ε, Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της 14^{ης} Μαρτίου 1971, τόμοι Ι και ΙΙΙ.

αναλφαβητισμού φτάνει στο 21,7% και αναλύεται σε 9,1% για τους άντρες και 33,3% για τις γυναίκες. Επιπρόσθετα, σύμφωνα πάντα με τα στοιχεία της απογραφής του 1971, το 32,3% του πληθυσμού δεν έχει τελειώσει το δημοτικό σχολείο, παρά το γεγονός ότι η στοιχειώδης εκπαίδευση θεωρείται υποχρεωτική, ήδη, από το 1911. Το γεγονός ότι το ποσοστό αναλφαβητισμού από απογραφή σε απογραφή μειώνεται (ήταν 24% το 1951¹⁸³ και 18% το 1961¹⁸⁴), οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στην αναπόφευκτη θνησιμότητα των μεγάλων ηλικιών και ελάχιστα στην κρατική μέριμνα.

- **Τάση διακοπής των σπουδών του μαθητικού δυναμικού σε σχέση με τις σχολικές τάξεις.**

Μελετώντας τον πίνακα 44, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι, στο Α' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, μετά τον Εμφύλιο πόλεμο, το ποσοστό των μαθητών που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους εξακολουθεί να είναι υψηλό και αφορά όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου. Πιο συγκεκριμένα, ο αριθμός της μαθητικής νεολαίας παρουσιάζεται αυξημένος στις Α', Γ' και Ε' τάξεις, ενώ

¹⁸³ Ε.Σ.Υ.Ε, Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού της 7^{ης} Απριλίου 1951, τόμοι Ι και ΙΙ.

¹⁸⁴ Ε.Σ.Υ.Ε, Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της 19^{ης} Μαρτίου 1961, τόμοι Ι και ΙΙΙ.

παράλληλα, οι γονείς των παιδιών αυτών ασχολούνται, κυρίως, με χειρωνακτικές εργασίες ή έχουν δημιουργήσει ιδιωτική επιχείρηση.

Ύστερα από μία πενταετία (1954-55), τόσο οι μαθητές όσο και οι μαθήτριες εμφανίζονται πιο επιμελείς, αφού το ποσοστό που εγκαταλείπει τις σχολικές αίθουσες είναι μειωμένο κατά 52,63%. Όσοι αποφασίζουν να εγκαταλείψουν το σχολείο, επιλέγουν, θα λέγαμε, τις μικρότερες τάξεις. Έτσι, στην τελευταία τάξη του δημοτικού σχολείου διακόπτουν τη φοίτησή τους μόνο τρεις μαθήτριες. Οι δύο από αυτές έχουν πατέρα γιατρό και υπάλληλο, γεγονός που δικαιολογεί την πρόωρη αποφοίτησή τους κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς, εφόσον οι γονείς τους μετατίθενται σε άλλες περιοχές εκτός νομού, πράγμα που είναι δύσκολο να εικάσουμε για την τρίτη η οποία παρουσιάζεται ως ορφανή πατρός.

Αντίθετα, το σχολικό έτος 1959-1960, το μαθητικό δυναμικό του πρώτου σχολείου της πόλης, παύει να φοιτά στις μεγαλύτερες τάξεις. Ειδικότερα, στη Β', Γ' και Δ' τάξη, οι μαθητές και των δύο φύλων, που αφήνουν ανολοκλήρωτες τις σπουδές τους, είναι παιδιά υπάλληλων από την Πάτρα και τη Μεσσηνία. Αυτό σημαίνει ότι η φοίτηση των παιδιών θα συνεχιστεί σε κάποιο άλλο σχολείο και δε θα διακοπεί εντελώς. Ωστόσο, κάτι ανάλογο δεν μπορούμε να ισχυριστούμε για την Ε' τάξη, όπου και τα δύο παιδιά που φοιτούν σε αυτή προέρχονται από αγροτικές οικογένειες.

Πίνακας 44

Τάση διακοπής των σπουδών σε σχέση με τις σχολικές τάξεις

	1949-1950		1954-1955		1959-1960		1964-1965		1966-1967		Σύνολο %
	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	
A	4 19,05	5 29,42	3 37,5	1 8,33	—	—	—	1 33,33	2 33,34	2 33,34	18 21,69
B	3 14,29	1 5,88	2 25	4 33,34	—	2 33,34	—	1 33,33	—	1 16,66	14 16,87
Γ	5 23,8	4 23,53	2 25	3 25	1 33,3	1 16,66	1 100	—	1 16,66	2 33,34	20 24,09
Δ	3	2	1	1	1	2	—	—	2	—	12

	14,28	11,76	12,5	8,33	33,3	33,34			33,34		14,45
E	4 19,05	4 23,53	—	—	1 33,3	1 16,66	—	—	—	1 16,66	11 13,26
ΣΤ	2 9,53	1 5,88	—	3 25	—	—	—	1 33,33	1 16,66	—	8 9,64
Σύνολο	21 100	17 100	8 100	12 100	3 100	6 100	1 100	3 100	6 100	6 100	83 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950- 1961.

Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1961- 1972.

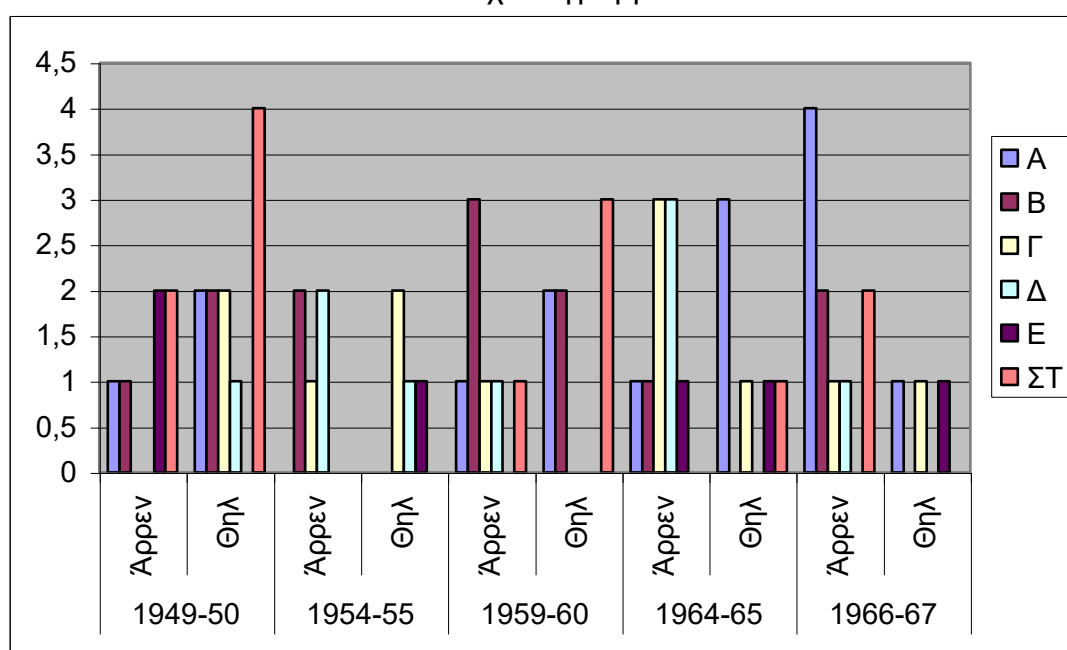
Στη συνέχεια, το 1965, διαπιστώνουμε έντονη ελαχιστοποίηση του ποσοστού του μαθητικού δυναμικού που εγκαταλείπει τις σπουδές του. Την ίδια χρονιά, η μαθητική διαρροή επιβαρύνει το γυναικείο μαθητικό πληθυσμό, αλλά όχι τις τελευταίες τάξεις, ενώ η μοναδική μαθήτρια που παύει τη φοίτησή της στην τελευταία τάξη του σχολείου είναι κόρη αλιέα. Δύο χρόνια αργότερα (1966-67), η μαθητική διαρροή επανεμφανίζεται πιο έντονη, γεγονός που οφείλεται στη φύση του επαγγέλματος των γονέων. Έτσι, από τους δώδεκα μαθητές, που αποχωρούν από το χώρο του Ξενοκρατείου, οι οκτώ έχουν γονείς οι οποίοι εργάζονται ως υπάλληλοι ή ασκούν το επάγγελμα του μεσίτη, του επιθεωρητή των δασών, καθώς και του χωροφύλακα και προέρχονται από διαφορετικές γεωγραφικές περιφέρειες.

Προκύπτει, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι οι μαθητές του Α' σχολείου της πόλης διέκοπταν τις σπουδές τους στις μικρές τάξεις, ενώ αυτοί που δεν κατόρθωναν να πάρουν απολυτήριο ήταν ελάχιστοι.

Όσον αφορά το Β' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, πρέπει να επισημάνουμε ότι, την περίοδο που ακολούθησε τον Εμφύλιο (διάγ. 8), το μαθητικό δυναμικό, που διέκοψε τις σπουδές του, ήταν ιδιαίτερα χαμηλό σε σχέση με εκείνο του πρώτου σχολείου της πόλης. Στο Β' Δημοτικό, διαπιστώνουμε ότι οι μαθήτριες διακόπτουν ευκολότερα τη φοίτησή τους σε σχέση με τους συμμαθητές τους, ενώ σε γενική βάση, τα παιδιά, που παύουν να φοιτούν, προέρχονται, κυρίως, από το Α' και Δ' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να ερμηνευτεί ως δεδομένο του ότι οι γονείς των παιδιών αυτών, λόγω υπηρεσιακών τους αναγκών, υποχρεώνονται, εκ των πραγμάτων, να μετοικήσουν αλλού, ή ότι πολλά από τα παιδιά, που παρακολουθούν τα μαθήματα του Β' σχολείου, εξαναγκάζονται

να εγκαταλείψουν το σχολικό χώρο και να επιδοθούν σε κάθε είδους χειρωνακτικές εργασίες, προσφέροντας, με τον τρόπο αυτό, βοήθεια στους γονείς τους. Παράλληλα, το μεγαλύτερο ποσοστό της μαθητικής διαρροής εντοπίζεται στην τελευταία τάξη του δημοτικού σχολείου.

Σχεδιάγραμμα 8

Πηγές: Γενικός έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936-1950.
Γενικός έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1951-1963.
Γενικός έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964-1976.

Ύστερα από πέντε έτη (1954-55), γίνεται αντιληπτό ότι τα κορίτσια, που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους, είναι λιγότερα από τα αγόρια, σε αντίθεση με το Α' Δημοτικό. Αυτή τη φορά, η μαθητική διαρροή επιβαρύνει το μαθητικό δυναμικό της Γ' και Δ' κοινωνικοοικονομικής τάξης, ενώ από τους εννέα μαθητές, που αποχωρούν πρόωρα από το σχολικό χώρο, οι τέσσερις προέρχονται από αγροτικές οικογένειες.

Κατά το σχολικό έτος 1959-60, το ποσοστό των μαθητών και μαθητριών, που δεν ολοκληρώνει τον κύκλο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσής του, είναι ίσο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι μαθητές και των δύο φύλων

σταματούν το σχολείο στην Α', Β' και ΣΤ' τάξη. Μάλιστα, το 50% των μαθητών, που αποφοιτούν πρόωρα, επικαλούνται λόγους μεταγραφής σε άλλο σχολείο. Παρόμοια με ό,τι συνέβη την προηγούμενη πενταετία, τη δεδομένη σχολική χρονιά, οι μαθητές, άρρενες και θήλεις, που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους, κατατάσσονται στη Δ' κοινωνική κατηγορία.

Στη συνέχεια, το 1965, το συνολικό ποσοστό των μαθητών, που διέκοψε τις σπουδές του, μετεγγράφη σε άλλο σχολείο, όπως άλλωστε αναγράφεται και στις παρατηρήσεις του Γενικού Ελέγχου του σχολείου την περίοδο αυτή. Οι μαθητές αποχωρούν με μεγαλύτερη συχνότητα συγκριτικά με τις μαθήτριες, ενώ, παράλληλα, έντονη μαθητική διαρροή σημειώνεται στις Α', Γ' και Δ' τάξεις του δημοτικού σχολείου. Έπειτα από μία διετία (1966-67), με βάση τα στοιχεία που μας παρέχει το σχεδιάγραμμα 8, διαπιστώνουμε ελάχιστη αύξηση του αριθμού των μαθητών, που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους, ενώ από την άλλη πλευρά, το ποσοστό των μαθητριών, που διακόπτει τη φοίτησή του, υποδιπλασιάζεται συγκριτικά με εκείνο του 1965. Και τη δεδομένη σχολική χρονιά, η μαθητική διαρροή οφείλεται στη μεταγραφή των μαθητών σε άλλα σχολεία της περιοχής Μεσολογγίου ή σε άλλες εκπαιδευτικές περιφέρειες. Επιπρόσθετα, το μαθητικό δυναμικό υποχρεώνεται να εγκαταλείψει το σχολικό χώρο του Β' Δημοτικού, κυρίως, με την έναρξη της μαθητικής του ζωής, δηλαδή στην Α' τάξη του δημοτικού σχολείου. Το ίδιο διαπιστώνουμε και στο Α' σχολείο της πόλης, με τη διαφορά ότι, στο Β', ο μαθητικός πληθυσμός, που διαρρέει, αφορά, κατ' αποκλειστικότητα, το αρσενικό γένος.

Σύμφωνα, λοιπόν, με όσα προαναφέρθηκαν, καθώς επίσης και από το δεδομένο διάγραμμα (8), οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες του Β' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου, όπως, άλλωστε, και οι μαθητές του Α' σχολείου, διέκοπταν τις σπουδές τους στις μικρές τάξεις. Ωστόσο, στην τελευταία τάξη του σχολείου συναντάμε αρκετούς μαθητές οι οποίοι δεν πήραν απολυτήριο, φαινόμενο που δε συναντήσαμε έντονα στο Α' Δημοτικό. Πάντως, σε ένα γενικότερο πλαίσιο, η πλειοψηφία των μαθητών έπαιρνε μεταγραφή για άλλα σχολεία, εκτός της περιφέρειας του νομού, οπότε δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι μαθητές αυτοί εγκατέλειπαν τελείως τις σπουδές τους.

Στο Γ' Δημοτικό σχολείο, μετά τον Εμφύλιο πόλεμο (πίν. 45), η μαθητική διαρροή, κατά τάξεις, κυμαίνεται σε υψηλά ποσοστά και αφορά, κυρίως, το γυναικείο μαθητικό πληθυσμό. Ο μεγαλύτερος αριθμός του μαθητικού δυναμικού εγκαταλείπει τις σπουδές του στην Α' και Ε' τάξη του δημοτικού σχολείου, ενώ οι γονείς των συγκεκριμένων μαθητών είναι αγρότες ή ασχολούνται με επιχειρήσεις μικρής εμβέλειας. Αντίθετα, στα δύο προηγούμενα σχολεία, παρατηρήσαμε ότι σημαντικός αριθμός μαθητών και μαθητριών παύει να φοιτά, ενώ διανύει το τελευταίο έτος της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι, με το τέλος του Εμφυλίου πολέμου, η Ελλάδα έχει ν' αντιμετωπίσει πολλά και ποικίλα προβλήματα: αναστήλωση των ερειπίων, οικονομική ανασυγκρότηση, ξεπέραςμα των παθών και ουσιαστική ειρήνευση, επιστροφή των ξεσπιτωμένων στις εστίες τους, «αποσυμφόρηση» των φυλακών και των στρατοπέδων, απαλλαγή από την εξάρτηση, κυρίως, στους Αμερικανούς που είχε γίνει πραγματική υποτέλεια (οικονομικές και στρατιωτικές αποστολές, «σύμβουλοι» στα υπουργεία κ.α.). Ειδικότερα, στον οικονομικό και κοινωνικό τομέα, ως κύρια χαρακτηριστικά εμφανίζονται η μεγάλη πτώση της παραγωγής, τα ερείπια και οι καταστροφές, ο μεγάλος πληθωρισμός, οι έντονες αντιθέσεις ανάμεσα στην παλαιά και τη νεοδημιούργητη, κατά την κατοχή και τον Εμφύλιο πόλεμο, ολιγαρχία από τη μια και το πλήθος των εργαζομένων, ανέργων, υποαπασχολούμενων, φτωχών αγροτών που υποσιτίζονται, μαστίζονται από τη φυματίωση ή άλλες αρρώστιες και την ανασφάλεια από την άλλη. Επιπρόσθετα, τα πολυάριθμα μεσαία στρώματα, που επίσης υποφέρουν, επιζητούν την ησυχία, την οικονομική σταθερότητα και τον κατευνασμό των παθών.¹⁸⁵

Με το πέρας μίας πενταετίας (1954-55), τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια, που φοιτούν στο συγκεκριμένο σχολείο, εμφανίζονται πιο επιμελή, δεδομένου ότι το ποσοστό που εγκαταλείπει τις σχολικές αίθουσες έχει σημειώσει αξιόλογη μεταβολή και έχει μειωθεί αρκετά. Όσοι επιλέγουν ή υποχρεώνονται να διακόψουν τη φοίτησή τους βρίσκονται στις αρχές της

¹⁸⁵ Σπύρος Λιναρδάτος, *Σύγχρονη ελληνική ιστορία, από τον Εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ' 1955-1961, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978, σ. 11.

σχολικής τους ζωής, ενώ, σε αντίθεση με το 1950, η μαθητική διαρροή επιβαρύνει, κυρίως, τους μαθητές αρσενικού γένους. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι από τους έξι μαθητές που σταμάτησαν πρόωρα να φοιτούν οι τέσσερις επικαλούνται λόγους υγείας.

Στη συνέχεια, το σχολικό έτος 1959-60, το μαθητικό δυναμικό του τρίτου σχολείου της πόλης παύει να φοιτά, βασικά, στη Β' και Ε' τάξη, ενώ η κοινωνική του κατάσταση αφορά, κυρίως, το Δ' και ΣΤ' κοινωνικοοικονομικό πεδίο. Οι λόγοι για τους οποίους οι μαθητές και μαθήτριες των συγκεκριμένων κατηγοριών δε συνεχίζουν τις σπουδές τους, μας είναι άγνωστοι. Πληροφορούμαστε μόνο ότι ένα αγόρι και ένα κορίτσι αναγκάστηκαν εκ των πραγμάτων να διακόψουν τη φοίτησή τους λόγω απουσιών και αναπηρίας.

Μετά από πέντε χρόνια (1964-65), διαπιστώνουμε έντονη ελαχιστοποίηση του ποσοστού του μαθητικού δυναμικού που εγκαταλείπει τις σπουδές του. Πιο συγκεκριμένα, δύο μαθήτριες οι οποίες είναι μεταξύ τους αδέρφια, σταματούν να πηγαίνουν στο συγκεκριμένο σχολείο πριν ολοκληρώσουν την τελευταία τάξη του δημοτικού. Κατάγονται από την επαρχία Τριχωνίδας και ο πατέρας τους είναι έμπορος, πράγμα που πιθανόν να σημαίνει ότι οι επαγγελματικές υποχρεώσεις του ανάγκασαν τα παιδιά να αποχωρήσουν από το σχολικό περιβάλλον του Γ' σχολείου, προκειμένου, να φοιτήσουν σε άλλο της ίδιας ή διαφορετικής εκπαιδευτικής περιφέρειας. Μείωση του αριθμού των μαθητών, που διαρρέουν από το Γ' Δημοτικό σχολείο, διακρίνουμε και στο Α' σχολείο της πόλης, ενώ, αντίθετα, στο Β' Δημοτικό σημειώνεται σημαντική αύξηση του μαθητικού δυναμικού, που εγκαταλείπει τις σπουδές του, σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία.

Δύο χρόνια αργότερα (1966-67), αυξάνεται ο αριθμός των μαθητών που αποφοιτά, πρόωρα, από το Γ' Δημοτικό. Στη δεδομένη περίπτωση η μαθητική διαρροή απευθύνεται, κυρίως, στις μαθήτριες, ενώ στην Γ' και ΣΤ' τάξη του δημοτικού συγκεντρώνεται ο μεγαλύτερος αριθμός αρρένων και θηλέων μαθητών που διαρρέει από το συγκεκριμένο σχολείο. Τα περισσότερα παιδιά κατάγονται από περιοχές εκτός της πόλης και οι γονείς τους ασκούν το επάγγελμα του γεωργού, ενώ σε δύο περιπτώσεις οι υπηρεσιακές υποχρεώσεις των γονέων λειτουργούν εις βάρος των παιδιών, αφού τα υποχρεώνουν να τερματίσουν τις σπουδές τους στη μέση της σχολικής χρονιάς. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα μίας μαθήτριας, η οποία

μεταγράφεται σε κάποιο σχολείο της Κοζάνης, επειδή ο πατέρας της είναι δασάρχης.

Επομένως, οι μαθητές του Γ' σχολείου παύουν να φοιτούν στην Α' και Ε' τάξη του δημοτικού, ενώ πολλοί από αυτούς επικαλούνται λόγους υγείας. Επίσης, τη μεγαλύτερη μαθητική διαρροή, κατά τάξεις, συναντάμε το σχολικό έτος 1949-50, ενώ, παράλληλα, παρατηρούμε ότι τα κορίτσια εγκαταλείπουν τις σπουδές τους πιο συχνά από ό,τι τα αγόρια.

Πίνακας 45
Τάση διακοπής των σπουδών σε σχέση με τις σχολικές τάξεις

	1949-1950		1954-1955		1959-1960		1964-1965		1966-1967		Σύνολο%
	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	
A	1 11,11	4 26,66	4 50	2 28,57	1 14,29	—	—	—	1 33,3	—	13 20,64
B	1 11,11	1 6,66	—	—	1 14,29	3 60	—	—	1 33,3	—	10 15,87
Γ	2 22,22	2 13,34	2 25	1 14,29	1 14,29	—	—	—	1 33,3	1 25	10 15,87
Δ	1 11,11	3 20	1 12,5	1 14,29	—	—	—	—	—	—	6 9,53
E	3 33,34	2 13,34	1 12,5	3 42,85	3 42,85	1 20	—	—	—	1 25	14 22,22
ΣΤ	1 11,11	3 20	—	—	1 14,29	1 20	—	2 100	—	2 50	10 15,87
Σύνολο	9 100	15 100	8 100	7 100	7 100	5 100	—	2 100	3 100	4 100	63 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947-1962.

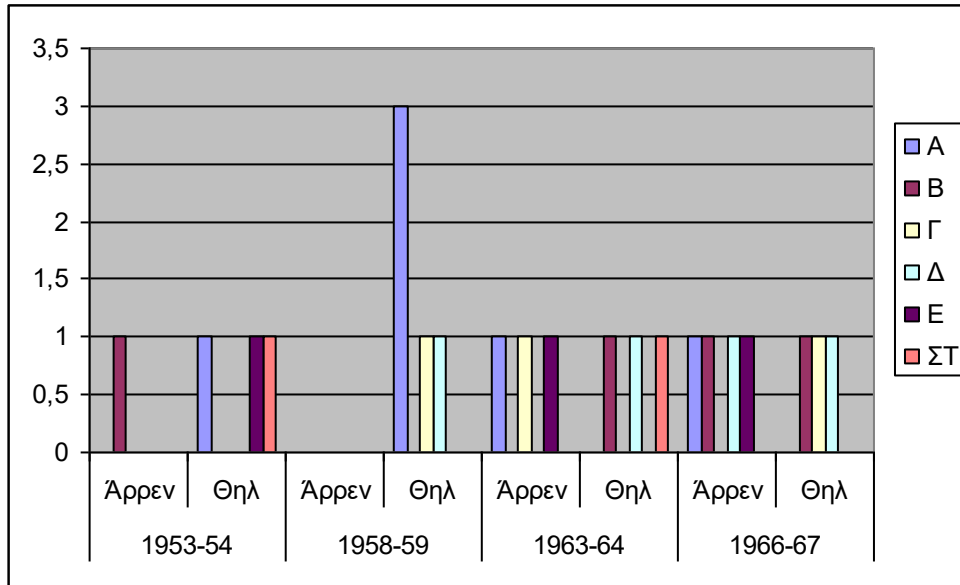
Γενικός έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1963-1967.

Στο Δ' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου, η μαθητική διαρροή, όπως έχει, ήδη, αναφερθεί, είναι αρκετά ελαττωμένη. Οι μαθήτριες αποφοιτούν πρόωρα από το σχολείο σε μεγαλύτερη συχνότητα από ό,τι οι συμμαθητές τους. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι, αναφορικά με τις σχέσεις των δύο φύλων, πολλές από τις διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες οφείλονται στο βιολογικό γεγονός ότι η γυναίκα είναι ικανή για αναπαραγωγή. Η κοινωνική και ιστορική επεξεργασία αυτού του βιολογικού γεγονότος έχει ως αποτέλεσμα συγκεκριμένο οικογενειακό σύστημα που καλλιεργεί τις διαφορές του ρόλου των δύο φύλων στα κοινωνικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα και καθορίζει την κατεύθυνση των

εκπαιδευτικών και επαγγελματικών δραστηριοτήτων ανάλογα με το φύλο.¹⁸⁶ Παράλληλα, διαπιστώνουμε ότι, στο σύνολό τους, οι μαθητές αποχωρούν από το σχολικό χώρο, βασικά, στις μικρές τάξεις. Ειδικότερα, τα σχολικά έτη 1953-54 και 1958-59 (διάγ.9), η απώλεια σε μαθητικό δυναμικό, αφορά μέρος μόνο του συνόλου των τάξεων του δημοτικού σχολείου. Αντίθετα, κατά τη διάρκεια των σχολικών ετών 1963-64 και 1966-67, σε όλο το φάσμα των σχολικών τάξεων, συναντάμε μαθητές και μαθήτριες που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους. Όπως, ήδη, προαναφέρθηκε, το μεγαλύτερο ποσοστό των γονέων των μαθητών ασχολούνται με χειρωνακτικά επαγγέλματα ή είναι αγρότες, γεγονός που δικαιολογεί, κατά κάποιον τρόπο, την αποχή των παιδιών από το σχολείο. Εξαιρέση αποτελεί το σχολικό έτος 1953-54, όπου μία μαθήτρια, κόρη υπαλλήλου, αποφοιτά από το σχολείο Βίγλας, προκειμένου να φοιτήσει σε άλλο σχολείο. Επιπλέον, μία πενταετία αργότερα (1958-59), από τις τρεις μαθήτριες, που σταμάτησαν να παρακολουθούν τα μαθήματα της πρώτης δημοτικού, οι δύο, κόρες εργατών και αγροτών, μετοίκησαν σε άλλες πόλεις.

Σχεδιάγραμμα 9

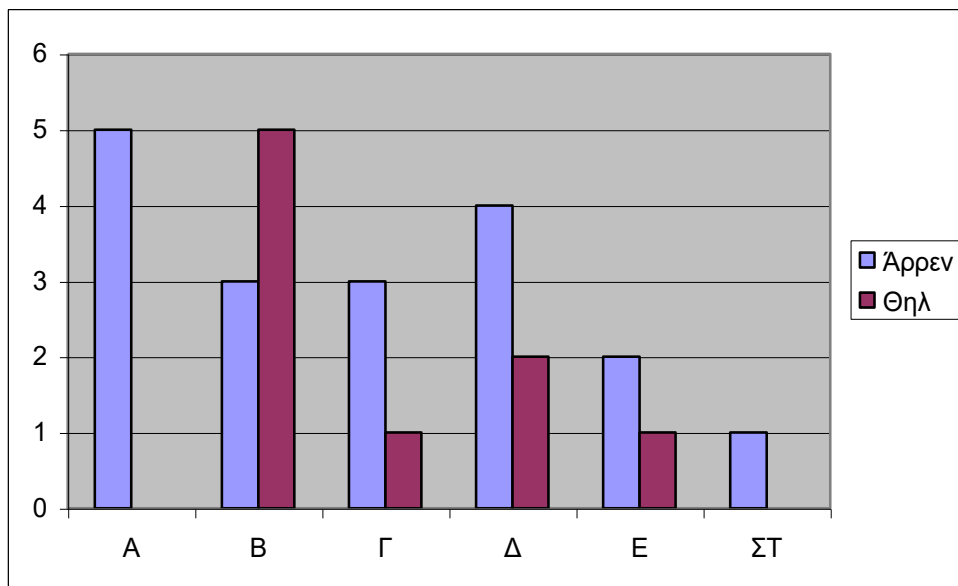
¹⁸⁶ J. Sayers, *Psychology and gender divisions*, στο Weiner G.- Arnot M. (eds): *Gender under scrutiny*, Open University, 1987. p.p. 26-36.

Πηγές: Γενικός έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953-1963.
Γενικός έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964-1977.

Στο Ε' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου, η μαθητική διαρροή, αναλογικά με τις σχολικές τάξεις, επιβαρύνει, κυρίως, τον άρρενα μαθητικό πληθυσμό (σχεδ. 10). Η πλειοψηφία των αγοριών εγκαταλείπει τις σπουδές του αμέσως μετά την εγγραφή του στην πρώτη τάξη του δημοτικού σχολείου. Όπως, ήδη, όμως, αναφέρθηκε, το συγκεκριμένο ποσοστό των μαθητών δε σταματάει τη φοίτησή του στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Αντίθετα, μάλιστα, η αποχώρησή του από το Ε' Σχολείο σημαίνει και την ταυτόχρονη εγγραφή του σε κάποιο άλλο εντός ή εκτός της περιφέρειας Μεσολογγίου. Από την άλλη μεριά, τα αγόρια, που παύουν να φοιτούν στη Δ' τάξη του δημοτικού σχολείου, προέρχονται, κυρίως, από τις τάξεις των εργατών. Για έναν μόνο μαθητή πληροφορούμαστε ότι υποχρεώθηκε να σταματήσει το σχολείο λόγω ορφάνιας. Παράλληλα, οι περισσότεροι από τους μαθητές, που διακόπτουν τη φοίτησή τους στο τέταρτο έτος του δημοτικού σχολείου, δεν έχουν παρακολουθήσει καθόλου τα μαθήματα που αντιστοιχούν στη Δ' τάξη.

Σχεδιάγραμμα 10

Πηγή: Γενικός Έλεγχος Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965- 1967.

Σχετικά με τη μαθητική διαρροή που αφορά το γυναικείο μαθητικό πληθυσμό, διαπιστώνουμε ότι τα κορίτσια παύουν να φοιτούν, αφού έχουν ολοκληρώσει το πρώτο έτος σπουδών τους στο δημοτικό σχολείο. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι δεν έχουμε καμία ένδειξη ότι κάποιες από τις μαθήτριες μετεγγράφηκαν σε άλλο σχολείο. Η μόνη πληροφορία που έχουμε στη διάθεση μας είναι ότι διέκοψαν τη φοίτησή τους, ενώ, στο σύνολό τους, έχουν γονείς οι οποίοι ασχολούνται με πάσης φύσεως χειρωνακτικές εργασίες. Επιπρόσθετα, όλες οι μαθήτριες που φοιτούν στη ΣΤ' τάξη του δημοτικού σχολείου κατορθώνουν να πάρουν απολυτήριο, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει για τους συμμαθητές τους.

Τέλος, σε ό,τι αφορά Α' νυχτερινό σχολείο Μεσολογγίου (πίν. 46), διαπιστώνουμε ότι, το σχολικό έτος 1955-56, από τους 22 μαθητές, που διέκοψαν τις σπουδές τους, μόνο τρία αγόρια παρακολούθησαν τα μαθήματα της ΣΤ' δημοτικού. Από αυτούς, ο πρώτος είχε πατέρα εργάτη, ο δεύτερος караγωγέα, ενώ ο τρίτος δήλωνε ορφανός. Το 1959, ύστερα από τρία χρόνια διακοπής της λειτουργίας του σχολείου, εγκατέλειψε τις σπουδές του το 35,55% των μαθητών. Η μαθητική διαρροή αφορούσε όλες τις τάξεις του

δημοτικού σχολείου και, κυρίως, την Τετάρτη, ενώ η πλειοψηφία του μαθητικού πληθυσμού προερχόταν από οικογένειες αλιέων και εργατών. Μάλιστα, δύο από τους μαθητές που φοιτούσαν στη δευτέρα τάξη διέκοψαν τις σπουδές τους λόγω του ότι εγκαταστάθηκαν σε άλλη περιοχή εκτός Μεσολογγίου.

Πίνακας 46

Τάση διακοπής των σπουδών σε σχέση με τις σχολικές τάξεις

	1955- 1956		1958- 1959		1962- 1963		1966- 1967		Σύνολο%
	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	
A	—	—	3 18,75	—	1 25	—	1 25	—	5 17,85
B	—	—	2 12,5	—	1 25	—	1 25	—	4 14,28
Γ	—	—	1 6,25	—	—	—	1 25	—	2 7,15
Δ	—	—	5 31,25	—	—	—	—	—	5 17,85
E	—	—	2 12,5	—	—	—	1 25	—	3 10,72
ΣΤ	3	100	3 18,75	—	2 50	1 100	—	—	9 32,15
Σύνολο	3	100	16	100	100	100	100	—	28 100

Πηγή: Γενικός έλεγχος Α' Νυχτερινού Δημοτικού Σχολείου αρρένων Μεσολογγίου 1955-1971.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι, αναφορικά με το Μεσολόγγι, τη συγκεκριμένη περίοδο, το συνολικό ποσοστό των πολιτών αρσενικού γένους, που θεωρούνταν αγράμματοι ή δεν προσκόμισαν κανένα τίτλο σπουδών, ανερχόταν σε 128 (πίν. 47), ενώ, από την ηλικία των 45 ετών και άνω, το ποσοστό του αναλφαριθμητισμού έφτανε το 32,27%.

Τρία χρόνια αργότερα (1958-59), στο Α' νυχτερινό δημοτικό, παρατηρείται μείωση του αριθμού των μαθητών που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους. Μάλιστα, στην Α' και Β' τάξη, τα δύο αγόρια, που παύουν να φοιτούν, κατάγονται από τη φυλή των αθίγγανων. Επιπλέον, αυξημένο είναι και το ποσοστό των μαθητών και μαθητριών που διακόπτουν τις σπουδές τους στο τελευταίο έτος του δημοτικού σχολείου. Αντίθετα, το 1967, η μαθητική διαρροή απασχολεί τον άρρενα μαθητικό πληθυσμό των τριών πρώτων τάξεων, καθώς και της προτελευταίας τάξης του δημοτικού.

Συμπτωματικά, οι μαθητές που παρακολούθησαν τα μαθήματα τους στο νυχτερινό σχολείο κατάγονταν από οικογένειες εργατών.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι μαθητές του Νυχτερινού σχολείου διέκοπταν τις σπουδές τους στην τελευταία τάξη χωρίς να μπορέσουν να εκμεταλλευτούν τη δεύτερη αυτή ευκαιρία, που τους δόθηκε, να πάρουν το απολυτήριο του δημοτικού σχολείου.

Πίνακας 47

Συνολικός πληθυσμός 12.624

Αγράμματοι και μη δηλώσαντες εκπαίδευση						
Μεσολόγγι	10-44 ετών		45 ετών και άνω		Σύνολο	%
Άρρενες%	128	20,67	189	17,84	317	18,89
Θήλεις%	491	79,33	871	82,16	1362	81,11
Σύνολο%	619	100	1060	100	1679	100

Πηγή: *Ε.Σ.Υ.Ε., Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 1961, Λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια, τόμος 2.2. σ. 2.1.13.*

- **Επίδοση των μαθητών με βάση την κοινωνική τους καταγωγή**

Τα δεδομένα του πίνακα 48, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η επίδοση των μαθητών και των δύο φύλων του Α' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου ήταν, σε γενικές γραμμές, καλή. Ωστόσο, τα αγόρια παρουσιάζουν καλύτερες επιδόσεις συγκριτικά με τα κορίτσια. Επίσης, το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού του σχολείου προερχόταν από οικογένειες μικρομεσαίων επιχειρηματιών, υπαλλήλων και αγροτών. Από τις ίδιες κατηγορίες προέρχονταν και τα παιδιά που φοίτησαν στο ίδιο σχολείο την περίοδο 1922-49.

Η παρουσία τόσο μεγάλου αριθμού μαθητών και μαθητριών, τη δεδομένη περίοδο, που ανήκαν στην υπαλληλική τάξη, δεν είναι τυχαία. Εδώ πρέπει να τονιστεί ο διογκωμένος χαρακτήρας του ίδιου του κράτους και το επακόλουθο γεγονός της έμμεσης ή άμεσης εξάρτησης όλο και μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού από το δημόσιο ταμείο. Τα στοιχεία που υπάρχουν, όσο και αν δεν μπορούν να χαρακτηριστούν απόλυτα ακριβή, είναι, εντούτοις, εξαιρετικά εύγλωττα ως προς αυτό το σημείο. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 1948-49, οι δημόσιοι υπάλληλοι ανέρχονταν σε 144.000 (69% περισσότεροι από ό,τι το 1938-39), ενώ το μόνιμο στρατιωτικό προσωπικό αριθμεί 65.000 άτομα. Αν σε αυτούς προστεθούν και οι 40.000 συνταξιούχοι, οι δεκάδες χιλιάδες υπάλληλοι της Ασφάλειας που καταχωρούνται σε μυστικές καταστάσεις, και ένας όχι ευκαταφρόνητος αριθμός ατόμων που απασχολούνται σε ελεγχόμενους από το Κράτος οργανισμούς, (Κεντρική Τράπεζα, Εθνική Τράπεζα, οργανισμοί δημόσιας ωφελείας, σιδηρόδρομοι, τηλεπικοινωνίες, πανεπιστήμια, δήμοι, κλπ,) ο αριθμός, αν και ακαθόριστος, φαίνεται να είναι τεράστιος, συγκρινόμενος με τα στοιχεία που προέκυψαν από την απογραφή του 1951, σύμφωνα με τα οποία ο μη αγροτικός ενεργός πληθυσμός ανέρχεται σε 1.414.000 άτομα (περιλαμβανομένων και των ανέργων) από τους οποίους 1.039.000 εμφανίζονται ως μισθωτοί¹⁸⁷.

Επιπλέον, οι μαθητές και των δύο φύλων, που κατάγονται από οικογένειες αλιέων, είναι ελάχιστοι. Το γεγονός αυτό οφείλεται, κυρίως, στην άσχημη κατάσταση στην οποία βρίσκεται η αλιεία, τη συγκεκριμένη περίοδο, λόγω έλλειψης επαρκούς λιμένα. Πιο συγκεκριμένα, το λιμάνι, το οποίο

¹⁸⁷ Κ. Τσουκαλάς, *Κοινωνία, Εργασία...*, σ. 22

κατασκευάστηκε το 1931, επί Κυβέρνησης Βενιζέλου, χρήζει επιδιόρθωσης, δεδομένου ότι ο ελλιμενισμός, τόσο των ατμόπλοιων, όσο και των πλεούμενων μικρού εμβαδού, είναι αδύνατος. Έτσι, οι αλιείς, μη μπορώντας να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για τη διαβίωσή τους, αναγκάζονται να ασχοληθούν με κάποιο άλλο επάγγελμα, το οποίο θα τους προσφέρει επαρκείς πόρους.¹⁸⁸

Πίνακας 48

Επίδοση των μαθητών και κοινωνική καταγωγή 1950-67

Βαθ. Επίδοσης	Άριστα		Λ.Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	
A	70 33,82	59 33,53	43 19,64	43 22,88	16 7,11	11 6,59	4 3,58	4 5,13		1 4,76					251 17,55
B	42 20,29	39 22,15	63 28,77	58 30,85	66 29,34	44 26,35	31 27,67	23 29,48	4 10,81	2 9,53					372 25,99
Γ	65 31,5	52 29,55	58 26,49	47 25	34 15,11	38 22,75	12 10,71	10 12,82	2 5,5	8 38,09					326 22,78
Δ	22 10,63	14 7,95	28 12,78	23 12,24	70 31,11	43 25,75	46 41,07	28 35,89	23 62,16	6 28,57		1 100			304 21,25
E	3 1,44	2 1,14	15 6,85	9 4,79	21 9,33	14 8,38	12 10,71	7 8,98	4 10,81	2 9,53					89 6,22
ΣΤ	1 0,48	6 3,5	8 3,65	4 2,12	13 5,78	11 6,59	4 3,58	4 5,13	4 10,81	1 4,76					56 3,91
Z	4 1,93	4 2,27	4 1,82	4 2,12	5 2,22	6 3,59	3 2,68	2 2,57		1 4,76					33 2,3
Σύνολο	207 100	176 100	219 100	188 100	225 100	167 100	112 100	78 100	37 100	21 100		1 100			1.431 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950- 1961.

Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1961- 1972.

Από την άλλη πλευρά, παρά το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών προέρχεται από αγροτικές οικογένειες, η γεωργία εισέρχεται, στη μεταπολεμική περίοδο, ως κλάδος ιδιαίτερα προβληματικός. Τα δομικά της χαρακτηριστικά και η θέση της στη συνολική οικονομία και κοινωνία της

¹⁸⁸ ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ (Μεσολογγίου), φ.15^{ης} Αυγούστου 1948.

χώρας διακρίνονται από μία έντονη αντιφατικότητα. Έτσι, ενώ ο ρόλος της υποβαθμίζεται σε δευτερεύοντα, σε σύγκριση, για παράδειγμα, με τη βιομηχανία, είναι αξιοσημείωτο ότι δεν παύει ν' αποτελεί, μία μεγάλη χρονική περίοδο, την κύρια, και στη συνέχεια, μία πολύ σημαντική συναλλαγματοφόρο πηγή. Παρόλη την καθυστερημένη της δομή με τον αντιπαραγωγικό, κατακερματισμένο μικρό κλήρο, τις παραδοσιακές καλλιέργειες, την υψηλή αυτοκατανάλωση, τη χαμηλή εκμηχάνιση και χρήση σύγχρονων μέσων παραγωγής, την απασχόληση- υποαπασχόληση του μεγαλύτερου τμήματος του ενεργού πληθυσμού της χώρας, με την υπανάπτυκτη, γενικά, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική υποδομή, η γεωργία προσφέρει, στις αρχές της δεκαετίας του '50, τουλάχιστον, το 1/3 του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος (ΑΕΠ)¹⁸⁹.

Παρόμοια με ό,τι συνέβη στο Α' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου την προηγούμενη περίοδο (1922-1949), κατά το χρονικό διάστημα 1950-1967, το ποσοστό των μαθητριών, που συγκεντρώνει χαμηλή βαθμολογία, παρουσιάζεται αρκετά μειωμένο σε σχέση με το αντίστοιχο των αγοριών. Έτσι, λοιπόν, διαπιστώνουμε ότι, αφενός μεν τα αγόρια αποδεικνύονται καλύτεροι μαθητές από τα κορίτσια, αφετέρου το ποσοστό αποτυχίας τους εμφανίζεται πιο έντονο σε σύγκριση με εκείνα.

Τέλος, όσον αφορά τα κορίτσια, βαθμολογούνται με «άριστα» και «λίαν καλώς» σε μικρότερο ποσοστό απ' ό,τι τα αγόρια, ενώ στις κατώτερες βαθμολογικές κλίμακες ο αριθμός τους μειώνεται αισθητά.

Παράλληλα με το Α' Δημοτικό, στο Β' σχολείο της πόλης, ο άρρην μαθητικός πληθυσμός σημειώνει καλύτερη επίδοση συγκριτικά με τις μαθήτριες (πίν. 49). Ωστόσο, κυρίως, στις Β', Δ' και Ζ' κοινωνικοοικονομικές τάξεις, τα κορίτσια αριστεύουν με μεγαλύτερη ευκολία σε σχέση με τα αγόρια, ενώ, όσο κατεβαίνουμε τις βαθμολογικές κλίμακες, διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των μαθητριών παρουσιάζεται αρκετά μειωμένος σε σχέση με εκείνον των μαθητών. Ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού συσπειρώνεται στο Ε' κοινωνικοοικονομικό πεδίο, γεγονός το οποίο επισημάναμε και την προηγούμενη περίοδο όσον αφορά το συγκεκριμένο σχολείο.

¹⁸⁹ Αντώνης Μωυσίδης, *Η αγροτική οικονομία στη σύγχρονη Ελλάδα, παραγωγική και κοινωνική διάρθρωση στην ελληνική γεωργία (1950-1980)*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1990, σ. 57.

Πίνακας 49

Επίδοση των μαθητών και κοινωνική καταγωγή 1950-67

Βαθ. Επίδοσης	Άριστα		Λ.Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο
	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	
A	55 30,05	39 26,18	24 12,07	24 12,83	16 7,97	13 8,12	5 4,95	5 9,62	3 4,29	1 1,97	-	-	-	-	185 13,65
B	26 14,3	28 18,79	47 23,62	41 21,92	49 24,38	26 16,25	19 18,82	11 21,15	14 20	8 15,68	-	-	-	-	269 19,83
Γ	57 31,15	42 28,19	32 16,09	30 16,05	17 8,45	11 6,88	8 7,92	3 5,77	2 2,85	7 13,72	-	-	-	-	209 15,41
Δ	12 6,56	15 10,06	29 14,57	28 14,97	37 18,5	33 20,62	24 23,76	12 23,07	17 24,29	14 27,45	-	-	-	-	221 16,29
E	17 9,29	13 8,73	55 27,63	52 27,8	72 35,83	63 39,37	38 37,62	21 40,39	34 48,57	20 39,21	1 50	-	-	-	386 28,46
ΣΤ	13 7,1	8 5,37	10 5,02	7 3,75	9 4,47	11 6,88	6 5,94	-	-	1 1,97	1 50	1 100	-	-	67 4,95
Z	3 1,64	4 2,68	2 1	5 2,68	1 0,49	3 1,88	1 0,99	-	-	-	-	-	-	-	19 1,45
Σύνολο	183 100	149 100	199 100	187 100	201 100	160 100	101 100	52 100	70 100	51 100	2 100	1 100	-	-	1.356 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936-1950.

Γενικός έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1951-1963.

Γενικός έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964-1976.

Στη συνέχεια, στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου (πίν. 50), είναι εμφανής μία διαφοροποίηση σε σχέση με τα δύο άλλα σχολεία της πόλης. Στο συγκεκριμένο σχολείο, η άριστη και πολύ καλή βαθμολογία αποδίδεται, κατά το πλείστον, στα κορίτσια. Παράλληλα, στο Β' κοινωνικοοικονομικό πεδίο, συγκεντρώνεται ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού, πράγμα που σημαίνει ότι οι γονείς των παιδιών που ανήκουν στη συγκεκριμένη κοινωνική τάξη είναι τεχνίτες ή ασχολούνται με μικρομεσαίες επιχειρήσεις.

Στις χαμηλότερες βαθμολογικές ενδείξεις, ο αριθμός των μαθητριών μειώνεται αισθητά, ενώ των μαθητών είναι ευμετάβολος. Ωστόσο, τα κορίτσια, που προέρχονται από αγροτικές οικογένειες, είναι λιγότερα από τα αγόρια, με εξαίρεση εκείνα που παρουσιάζουν πολύ καλή και άριστη βαθμολογία. Άλλωστε, επειδή οι γυναίκες συνδέονται με τον οικιακό χώρο και στην

πραγματικότητα περιορίζονται, λίγο πολύ, στα όριά του, ταυτίζονται με αυτό το κατώτερο επίπεδο της κοινωνικής /πολιτισμικής οργάνωσης. Η οικογένεια – και κατά συνέπεια η γυναίκα – αντιπροσωπεύει κατώτερου επιπέδου κοινωνικά διασπαστικά εξειδικευμένα μελήματα, σε αντίθεση με τις δι-οικογενειακές σχέσεις οι οποίες αντιπροσωπεύουν ενοποιητικά και οικουμενικά μελήματα ενός ανώτερου επιπέδου.¹⁹⁰

Πίνακας 50

Επίδοση των μαθητών και κοινωνική καταγωγή 1950-67

Βαθ. Επίδοσης	Άριστα		Λ.Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	
A	44 33,59	36 22,36	27 15,6	32 16,58	18 7,38	11 5,45	4 3,8	9 14,28	1 1,39	3 6	-	-	-	-	185 13,25
B	34 25,95	48 29,81	61 35,27	68 35,24	80 32,79	58 28,72	27 25,71	18 28,58	16 22,22	7 14	-	-	-	-	417 29,88
Γ	27 20,6	39 24,22	28 16,19	25 12,95	28 11,48	21 10,39	6 5,72	5 7,94	5 6,95	5 10	-	-	-	-	189 13,53
Δ	21 16,04	23 14,28	28 16,19	42 21,77	82 33,6	67 33,17	50 47,62	20 31,75	44 61,11	23 46	-	-	-	-	400 28,65
E	1 0,76	6 3,73	13 7,51	14 7,25	20 8,19	20 9,9	6 5,72	4 6,35	2 2,78	8 16	-	-	-	-	94 6,74
ΣΤ	3 2,3	7 4,35	12 6,93	9 4,66	12 4,92	25 12,37	10 9,53	6 9,52	4 5,55	4 8	-	2 100	-	-	94 6,74
Z	1 0,76	2 1,25	4 2,31	3 1,55	4 1,64	-	2 1,9	1 1,58	-	-	-	-	-	-	17 1,21
Σύνολο	131 100	161 100	173 100	193 100	244 100	202 100	105 100	63 100	72 100	50 100	-	2 100	-	-	1.396 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947-1962.
Γενικός έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1963-1967.

Με βάση τα δεδομένα του πίνακα 51, στο Δ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, οι μαθήτριες υπερέχουν, αριθμητικά, των μαθητών μόνο στην περίπτωση που βαθμολογούνται με άριστα και λίαν καλώς, πράγμα το οποίο επισημάναμε και στην περίπτωση του Γ' Δημοτικού. Άλλωστε, όπως, ήδη, αναφέρθηκε, η αγροτοεργατική τάξη συγκεντρώνει το μεγαλύτερο αριθμό του

¹⁹⁰ Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, *Ανθρωπολογία, Γυναίκες και Φύλο*, κείμενα των S. Ortner, M. Strathern, M. Rossaldo, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ.σ. 93-94.

μαθητικού δυναμικού. Παράλληλα, όσον αφορά το ίδιο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, ο αριθμός των μαθητριών είναι μεγαλύτερος, αν συγκριθεί μ' εκείνον των μαθητών, βασικά, όταν τα πρώτα παρουσιάζουν άριστη και πολύ καλή βαθμολογία, ενώ στις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις υπερτερεί το άρρεν μαθητικό στοιχείο.

Πίνακας 51

Επίδοση των μαθητών και κοινωνική καταγωγή 1950-67

Βαθ. Επίδοσης	Άριστα		Λ.Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	
A	7 20,59	2 5,27	8 15,09	6 9,68	6 6,19	3 4,55	1 2,04	1 2,78		2 11,11					36 7,47
B	11 32,35	12 31,58	23 43,4	20 32,25	31 31,95	22 33,33	12 24,49	6 16,66	8 27,58	5 27,78					150 31,13
Γ	4 11,76	7 18,42	8 15,09	9 14,52	9 9,28	4 6,06	2 4,08		1 3,45						44 9,12
Δ	9 26,47	16 42,1	14 26,42	25 40,33	39 40,2	29 43,94	23 46,94	23 63,89	11 37,93	7 38,89					196 40,66
E				1 1,61	3 3,09	6 9,09	4 8,16	4 11,11	5 17,24	4 22,22					27 5,6
ΣΤ	1 2,95			1 1,61	1 1,04	2 3,03	4 8,16		1 3,45						10 2,07
Z	2 5,88	1 2,63			8 8,25		3 6,13	2 5,56	3 10,35						19 3,95
Σύνολο	34 100	38 100	53 100	62 100	97 100	66 100	49 100	36 100	29 100	18 100					482 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953-1963.
Γενικός έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964-1977.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε την άποψη, που επικρατούσε, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1940, σύμφωνα με την οποία, τα κορίτσια, ανεξαρτήτου ταξικής προέλευσης, αποτελούν μία ομογενή ομάδα με βασικό ενδιαφέρον τη δημιουργία οικογένειας και την αγάπη για την οικογενειακή ζωή (domesticity). Το ιδεώδες αυτό έχει άμεσο αντίκτυπο στον κοινωνικά καθορισμένο προορισμό των γυναικών και τονίζει τη συμπληρωματική, αλλά διαφορετική, κατά φύλο, αγωγή. Κατά βάση, η σχολική δομή εκπληρώνει την

προσδοκία για την αναπαραγωγή του, κατά φύλα, καταμερισμού του χώρου εργασίας.¹⁹¹

Τέλος, με βάση τα στοιχεία που μας παρέχει ο πίνακας 51, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι, στο συγκεκριμένο σχολείο, φοιτούσαν, βασικά, τα παιδιά όσων ανήκαν στις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, αφού τα επαγγέλματα τα οποία ασκούσαν οι κάτοικοι του συνοικισμού ανάγονταν τόσο στη μεσαία όσο και στην κατώτερη κοινωνικοοικονομική κατηγορία.

Στη συνέχεια, σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα που μας παρέχει ο πίνακας 52, διαπιστώνουμε, για ακόμη μία φορά, ότι οι μαθητές που φοιτούν στο Ε' Δημοτικό είναι περισσότεροι από τις μαθήτριες. Παράλληλα, επισημαίνεται ότι η επίδοση του συνόλου των μαθητών μπορεί να χαρακτηριστεί από σχεδόν καλή ως πολύ καλή. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι το μαθητικό δυναμικό του συγκεκριμένου σχολείου προερχόταν, βασικά, από το Γ' σχολείο της πόλης, όπου η επίδοση των μαθητών κυμαινόταν σε μεσαία επίπεδα. Εξάλλου, το χαμηλό κοινωνικό και οικονομικό status των κατοίκων της περιοχής δεν καλλιεργούσε πρόσφορο έδαφος προκειμένου οι μαθητές να επιδείξουν αξιόλογες ικανότητες στη μόρφωση. Ωστόσο, οι αριστούχοι μαθητές δεν παύουν να υπάρχουν. Να τονιστεί, όμως, ότι η πλειοψηφία τους είναι θηλυκού γένους, με εξαίρεση την Α' κοινωνικοοικονομική κατηγορία, όπου την αποκλειστικότητα στην άριστη επίδοση έχουν τα αγόρια.

Ειδικότερα, στα μεσοαστικά στρώματα, δεδομένου ότι απουσιάζουν οι συνθήκες που ενισχύουν ένα αίσθημα στέρησης στο κορίτσι, σε σύγκριση με τη μεταχείριση του αγοριού από τους γονείς, κυριαρχεί περισσότερο η εικόνα του «διπλού ρόλου της γυναίκας». Το φαινόμενο αυτό έγκειται στο γεγονός ότι, στα στρώματα αυτά, τα κορίτσια έχουν, περίπου, τις ίδιες ευκαιρίες για μόρφωση με τα αγόρια, δεν απαιτείται από αυτά να ασχολούνται με τις δουλειές του σπιτιού στον ίδιο βαθμό όπως συμβαίνει με τα κορίτσια, που ανήκουν στα εργατικά στρώματα, ενώ τα πρότυπα αναψυχής των

¹⁹¹ M. Arnot, *A cloud over Co – Education: An analysis of the forms of Transmission of Class and Gender Relations*, στο Walker S. / Barton C. (eds): *Gender, Class and Education*, Falmer Press, London 1983, p. 69.

μεσοαστικών στρωμάτων προσφέρουν ένα ευρύτερο φάσμα εμπειριών, και δεν ταυτίζονται με το περιβάλλον του σπιτιού και της γειτονιάς.¹⁹²

Πίνακας 52

Επίδοση των μαθητών και κοινωνική καταγωγή 1965-67

Βαθ. Επίδοσης	Άριστα		Λ.Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Άρρην. %	Θήλ. %	Άρρην. %	Θήλ. %	Άρρην. %	Θήλ. %	Άρρην. %	Θήλ. %	Άρρην. %	Θήλ. %	Άρρην. %	Θήλ. %	Άρρην. %	Θήλ. %	
A	4 19,05	—	—	1 2,13	1 1,19	2 4	—	—	1 3,12	—	—	—	—	—	9 2,14
B	7 33,33	14 34,15	17 36,18	12 25,54	27 32,15	12 24	12 20	2 8,33	5 15,63	—	—	—	—	—	108 25,65
Γ	—	—	4 8,51	1 2,13	5 5,95	2 4	1 1,67	—	—	1 6,66	—	—	—	—	14 3,33
Δ	8 38,09	24 58,54	25 53,19	30 63,82	49 58,33	31 62	43 71,66	18 75	24 75	11 73,34	—	—	—	—	263 62,48
E	2 9,53	3 7,31	1 2,12	3 6,38	1 1,19	—	3 5	2 8,33	1 3,12	—	—	—	—	—	16 3,8
ΣΤ	—	—	—	—	—	3 6	—	1 4,17	1 3,12	—	—	—	—	—	5 1,18
Z	—	—	—	—	1 1,19	—	1 1,67	1 4,17	—	3 20	—	—	—	—	6 1,42
Σύνολο	21 100	41 100	47 100	47 100	84 100	50 100	60 100	24 100	32 100	15 100	—	—	—	—	421 100

Πηγή: Γενικός Έλεγχος Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965- 1967.

Όσον αφορά την κοινωνική καταγωγή των μαθητών και των δύο φύλων (πίν. 52), το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού προερχόταν από οικογένειες μικρομεσαίων επιχειρηματιών και εργατών. Μάλιστα, πολύ συχνά, στο Γενικό Έλεγχο των δεδομένων σχολικών ετών, ως επάγγελμα πατρός, αναγράφεται η λέξη «οργανοπαίχτης». Πρόκειται για ερασιτέχνες μουσικούς οι οποίοι, έχοντας αθιγγάνικη καταγωγή, ασκούσαν το συγκεκριμένο επάγγελμα, διατηρώντας την παράδοσή τους αναλλοίωτη. Στο συγκεκριμένο συνοικισμό ζουν ακόμη και σήμερα αθίγγανοι, οι οποίοι αποτελούν τον κύριο όγκο του πληθυσμού της περιοχής. Επιπρόσθετα, όσον αφορά την τελευταία κοινωνική τάξη, οι έξι μαθητές και μαθήτριες, που την αποτελούν, είναι παιδιά εκτός

¹⁹² Μαρία Πετμετζίδου-Τσουλουβή, *Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής*, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1987, σ. 330.

γάμου. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την άποψη ότι, στο συγκεκριμένο σχολείο, φοιτούσαν παιδιά τα οποία προέρχονταν από οικογένειες χαμηλού βιοτικού επιπέδου ή κοινωνικά επιλήψιμες. Εξάλλου, το γεγονός ότι στα υπόλοιπα σχολεία συναντήσαμε ένα αμελητέο ποσοστό μαθητών αγνώστου πατρός, εδραιώνει την αντίληψη για την κοινωνική στάθμη των παιδιών που φοιτούσαν στο Ε' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου.

Σύμφωνα με τα δεδομένα του πίνακα 53, οι μαθητές και οι μαθήτριες, που φοιτούσαν στο Α' νυχτερινό σχολείο της πόλης, προέρχονταν από οικογένειες εργατών και αγροτών. Το γεγονός αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένο, αφού, όπως έχει, ήδη, επισημανθεί, τα παιδιά που κατάγονται από τη συγκεκριμένη τάξη, χαρακτηρίζονται από ελλιπή κατάρτιση. Ωστόσο, στο συγκεκριμένο σχολείο, οι φοιτώντες όλων των κοινωνικών τάξεων παρουσιάζουν καλή βαθμολογία, ενώ το 87,5% των μαθητών που ανήκουν στη Δ' κοινωνικοοικονομική τάξη βαθμολογείται με «λίαν καλώς».

Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί ότι, σύμφωνα με τα δεδομένα της Ε.Σ.Υ.Ε., κατά τον απολογισμό του 1971, στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, οι εγγράμματοι ηλικίας 40-65 ετών και άνω, που δηλώνονται ως απόφοιτοι δημοτικού, είναι 24.852. Όσοι δεν αποφοίτησαν από το δημοτικό σχολείο είναι, σαφώς, περισσότεροι και ανέρχονται σε 43.472, ενώ όσοι χαρακτηρίζονται ως αγράμματοι υπολογίζονται στις 30.640. Τα παραπάνω στοιχεία, αν και είναι συγκεντρωτικά, περιγράφουν με εύγλωττο τρόπο το πνευματικό επίπεδο στο οποίο βρίσκονταν οι κάτοικοι όλης της περιοχής του νομού. Ωστόσο, στις αστικές περιοχές, το ποσοστό των ατόμων που παρουσίαζαν ελλιπή μόρφωση ήταν σαφώς χαμηλότερο, οπότε συμπεραίνουμε ότι το φαινόμενο της υποεκπαίδευσης βάρυνε, κυρίως, τους αγροτικούς πληθυσμούς του νομού. Πιο συγκεκριμένα, ο συνολικός αριθμός των ατόμων των αστικών περιοχών, που κατείχαν τίτλο σπουδής του δημοτικού σχολείου, ανέρχονταν σε 17.228, ενώ όσοι θεωρούνταν αγράμματοι υπολογίζονταν στους 6.452.¹⁹³

¹⁹³ Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα πληθυσμού – κατοικιών απογραφής 14^{ης} Μαρτίου 1971*, τόμος 2, πιν. 4.

Επίσης, σημαντικό αριθμό μαθητικού δυναμικού προσφέρουν οι Ε' και ΣΤ' κοινωνικοεπαγγελματικές κάστες (πίν. 47), ενώ στη Ζ' συναντάμε μόνο ένα μαθητή, του οποίου ο πατέρας είναι ανάπηρος πολέμου.

Πίνακας 53

Επίδοση των μαθητών κατά το διάστημα 1955-1967

Βαθ. Επίδοσης	Άριστα		Λ.Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	
A	-	-	-	-	2 2,85	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 2,13
B	-	-	-	1 50	14 20	-	2 18,18	-	-	-	-	-	-	-	17 18,09
Γ	-	-	-	-	-	-	1 9,09	-	-	-	-	-	-	-	1 1,06
Δ	-	-	6 100	1 50	28 40	3 60	3 27,27	-	-	-	-	-	-	-	41 43,62
E	-	-	-	-	14 20	-	1 9,09	-	-	-	-	-	-	-	15 15,95
ΣΤ	-	-	-	-	11 15,72	2 40	4 36,37	-	-	-	-	-	-	-	17 18,09
Z	-	-	-	-	1 1,43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 1,06
Σύνολο	-	-	6 100	2 100	70 100	5 100	11 100	-	-	-	-	-	-	-	94 100

Πηγή: Γενικός έλεγχος Α' Νυχτερινού Δημοτικού Σχολείου αρρένων

Μεσολογίου 1955-1971.

- **Ηλικία εγγραφής των μαθητών στην Α' τάξη σε σχέση με την κοινωνική τους καταγωγή**

Στο Α' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, μετά τον Εμφύλιο, ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού εγγραφόταν στην Α' τάξη σε ηλικία επτά ετών (πίν. 54), πράγμα που διαπιστώσαμε, όσον αφορά το ίδιο σχολείο, και την περίοδο 1922-49. Ωστόσο, ένας σημαντικός αριθμός μαθητών πηγαίνει για πρώτη φορά σχολείο στην ηλικία των έξι ετών, ενώ το 13,72% των μαθητών και των δύο φύλων, εγγράφεται στο πρώτο έτος σπουδών του δημοτικού σχολείου στα πέντε του χρόνια. Ειδικότερα, τα παιδιά των εργατών και αγροτών ξεκινούν τη μαθητική τους ζωή ακόμη και όταν έχουν συμπληρώσει το ένατο έτος της ηλικίας τους. Το φαινόμενο της καθυστερημένης φοίτησης των παιδιών στο συγκεκριμένο σχολείο, την περίοδο αυτή, συναρτάται άμεσα με το γεγονός ότι το χρονικό διάστημα 1951-1961 διακρίνεται για το ιδιαίτερα χαμηλό επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων και του αγροτικού τομέα γενικά.

Πίνακας 54

Ηλικία εγγραφής των μαθητών στην Α' τάξη (1950-1967)

Κοιν.Τάξεις	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Άρρε v.%	Θήλ. %	Άρρε v.%	Θήλ.%	Άρρε v.%	Θήλ.%	Άρρε v.%	Θήλ.%	Άρρε v.%	Θήλ. %	Άρρε v.%	Θήλ.λ.%	Άρρε v.%	Θήλ.%	
5	2 9,09	4 18,18	3 7,5	3 15,78	2 8	—	3 9,37	9 32,15	2 15,39	—	—	—	—	—	21 8,65
6	9 40,9	12 54,55	9 22,5	7 36,85	13 52	13 46,42	11 34,37	2 7,15	3 23,07	2 33,33	—	1 50	2 66,67	—	91 37,45
7	10 45,46	6 27,27	23 57,5	8 42,10	9 36	14 50	13 40,63	13 46,42	8 61,54	1 16,67	2 66,67	1 50	1 33,33	—	109 44,85
8	1 4,55	—	5 12,5	—	—	—	4 12,5	3 10,71	—	3 50	—	—	—	—	16 6,58
9	—	—	—	1 5,27	1 4	1 3,58	1 3,13	1 3,57	—	—	1 33,33	—	—	—	6 2,47
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Σύνολο	22 100	22 100	40 100	19 100	25 100	28 100	32 100	28 100	13 100	6 100	3 100	2 100	3 100	—	243 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950-1961.

Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1961-1972.

Πιο συγκεκριμένα, η χώρα μόλις εξέρχεται από την καταστροφική δίνη μιας φοβερής δεκαετίας (1940-1949), η οικονομική αθλιότητα είναι έντονη, η εργατική δύναμη πλεονάζουσα και ο μισθός της ιδιαίτερα χαμηλός. Η σταθεροποίηση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών, η αναζωογόνηση των αστικών κέντρων και του δευτερογενή τομέα δίνουν την ώθηση για την αύξηση του όγκου των αγροτικών προϊόντων που είναι απαραίτητα στα αστικά κέντρα και τους αστικούς τομείς της οικονομίας. Το οικονομικό ενδιαφέρον του αγροτικού τομέα αναβαθμίζεται, ενώ η εργατική δύναμη είναι πολύ φθηνή. Θα έπρεπε, λοιπόν, να αναμένεται και η αύξηση του αριθμού των εργοδοτών και των μισθωτών.¹⁹⁴

Επιπλέον, όσον αφορά την Α' κοινωνική κατηγορία, οι μαθητές που βρίσκονται στο πέμπτο και έκτο έτος της ηλικίας τους είναι κορίτσια, ενώ, κατά βάση, σε όλες, σχεδόν, τις κοινωνικοοικονομικές βαθμίδες, οι μαθητές υπερτερούν, αριθμητικά, των μαθητριών, όπως ακριβώς συνέβη και κατά το διάστημα 1922-1949.

Στη συνέχεια, όπως προκύπτει από τον παρακάτω πίνακα, (πίν. 55), οι πρωτοετείς μαθητές του Β' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου είχαν συμπληρώσει το έβδομο έτος της ηλικίας τους. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρήσαμε και την προηγούμενη περίοδο (1922-49) όπου το 57,48% των μαθητών και μαθητριών εγγραφόταν στο συγκεκριμένο σχολείο σε ηλικία επτά ετών. Ο άρρην μαθητικός πληθυσμός είναι πολυπληθέστερος σε σχέση με το θήλυ, ενώ, όπως ήταν αναμενόμενο, η τάξη των αλιέων προσφέρει, στο συγκεκριμένο σχολείο, το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού.

¹⁹⁴ Αντώνης Μωυσίδης, *Η αγροτική κοινωνία...*, σ. 259.

Πίνακας 55

Ηλικία εγγραφής των μαθητών στην Α' τάξη (1950-1967)

Κ.Τάξεις	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Αρρε v.%	Θήλ. %	Αρρεν .%	Θήλ.%	Αρρε v.%	Θήλ.%	Αρρε v.%	Θήλ.%	Αρρε v.%	Θήλ. %	Αρρε v.%	Θήλ. %	Αρρε v.%	Θήλ.λ.%	
5	—	1 5	—	1 5,26	1 4,55	1 7,15	2 9,53	1 5,27	2 3,64	—	—	—	—	—	9 3,52
6	12 63,15	11 55	12 50	10 52,63	14 63,64	11 78,57	7 33,33	11 57,89	19 34,55	19 61,29	2 40	2 66,67	2 100	1 50	133 51,95
7	7 36,85	8 40	12 50	7 36,85	7 31,81	2 14,28	9 42,85	6 31,57	26 47,27	9 29,03	2 40	1 33,33	—	1 50	97 37,89
8	—	—	—	1 5,26	—	—	—	1 5,27	6 10,9	3 9,68	—	—	—	—	11 4,29
9	—	—	—	—	—	—	1 4,76	—	1 1,82	—	—	—	—	—	2 0,78
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	—	—	—	—	—	—	2 9,53	—	1 1,82	—	1 20	—	—	—	4 1,57
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Σύνολο	19 100	20 100	24 100	19 100	22 100	14 100	21 100	19 100	55 100	31 100	5 100	3 100	2 100	2 100	256 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936-1950.

Γενικός έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1951-1963.

Γενικός έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964-1976.

Την αντίστοιχη περίοδο, στο Γ' Δημοτικό σχολείο (πίν.56), η πλειοψηφία των μαθητών και μαθητριών εγγραφόταν στην Α' τάξη με τη συμπλήρωση του έκτου έτους της ηλικίας τους. Αντίθετα, κατά το χρονικό διάστημα 1922-49, ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού εγγραφόταν στο εν λόγω σχολείο αφού είχε συμπληρώσει το έβδομο έτος της ηλικίας του. Τα παιδιά των εργατών και αγροτών είναι πολυπληθέστερα σε σχέση με τους μαθητές που ανήκουν στις υπόλοιπες κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες. Επίσης, στη συγκεκριμένη κοινωνική τάξη, οι μαθητές, κυρίως τα αγόρια, παρακολουθούν τα μαθήματα της Α' τάξης ακόμη και μετά τα οκτώ τους χρόνια.

Παρόμοια με ό,τι συνέβη στα δύο άλλα σχολεία, και στο Γ' Δημοτικό αριθμούμε περισσότερους μαθητές από ό,τι μαθήτριες. Αντίθετα, κατά τη χρονική περίοδο 1922-1949, τα κορίτσια ήταν πολυπληθέστερα των αγοριών.

Πίνακας 56

Ηλικία εγγραφής των μαθητών στην Α' τάξη (1950-1967)

Κ.Τάξεις	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Αρρε v.%	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρε v.%	Θήλ. %	Αρρε v.%	Θήλ. %	Αρρε v.%	Θήλ. %	
5	1 5,26	1 8,33	-	-	1 4,17	2 12,5	-	1 3,23	-	2 12,5	-	-	-	-	8 3,14
6	18 94,74	9 75	32 86,48	18 75	21 87,5	14 87,5	35 66,04	22 70,96	5 55,56	10 62,5	2 33,33	1 20	3 100	-	190 74,5
7	-	1 8,33	5 13,52	3 12,5	2 8,33	-	12 22,65	4 12,9	2 22,22	4 25	2 33,33	2 40	-	-	37 14,5
8	-	-	-	2 8,33	-	-	4 7,55	1 3,23	1 11,11	-	2 33,33	1 20	-	-	11 4,32
9	-	1 8,33	-	-	-	-	1 1,88	2 6,45	1 11,11	-	-	1 20	-	-	6 2,35
10	-	-	-	-	-	-	1 1,88	1 3,23	-	-	-	-	-	-	2 0,79
11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	-	-	-	1 4,17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,4
13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Σύνολο	19 100	12 100	37 100	24 100	24 100	16 100	53 100	31 100	9 100	16 100	6 100	5 100	3 100	-	255 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογίου 1947-1962.
Γενικός έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογίου 1963-1967.

Στο Δ' Δημοτικό σχολείο Βίγλας (πίν. 57), τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια αποκτούσαν τη μαθητική τους ιδιότητα, κυρίως, από το έκτο έτος της ηλικίας τους, ενώ ελάχιστο είναι το ποσοστό του μαθητικού δυναμικού που εγγράφεται στο σχολείο, για πρώτη φορά, μετά τα έξι του χρόνια. Εξάλλου, για τα παιδιά της πρώτης δημοτικού κανονική θεωρήθηκε η ηλικία των έξι και επτά ετών κατά την 1^η Ιανουαρίου κάθε σχολικού έτους και προσαυξήθηκε για τις διάφορες σχολικές τάξεις με τον αντίστοιχο αριθμό ετών. Από το 1964, με πρώτη εφαρμογή το 1965-66, το όριο ηλικίας για την πρώτη εγγραφή περιορίστηκε σταδιακά.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, στο Γ', Δ' και Ε' κοινωνικοοικονομικό πεδίο αριθμούμε περισσότερα αγόρια από ό,τι κορίτσια, ενώ η Δ' κοινωνική τάξη συγκεντρώνει τον κύριο όγκο του μαθητικού πληθυσμού με υπερέχον το θηλυκό μαθητικό στοιχείο.

Πίνακας 57

Ηλικία εγγραφής των μαθητών στην Α' τάξη (1950-1967)

Κοινων. Τάξεις	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Αρρε v.%	Θήλ. %	Αρρεν .%	Θήλ.%	Αρρε v.%	Θήλ.%	Αρρε v.%	Θήλ.%	Αρρε v.%	Θήλ. %	Αρρε v%	Θή λ.%	Αρρε v.%	Θήλ. %	
5	—	—	1 9,09	—	—	—	2 10	—	—	1 12,5	—	—	—	—	4 4,39
6	4 66,67	—	7 63,64	7 77,78	1 50	2 66,67	12 60	19 82,6	1 50	5 62,5	1 50	—	3 100	1 100	63 69,24
7	2 33,33	—	3 27,27	2 22,22	1 50	1 33,33	5 25	4 17,4	1 50	2 25	—	1 100	—	—	22 24,18
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	—	—	—	—	—	—	1 5	—	—	—	—	—	1 50	—	2 2,19
11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Σύνολο	6 100	—	11 100	9 100	2 100	3 100	20 100	23 100	2 100	8 100	2 100	1 100	3 100	1 100	91 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953-1963.
Γενικός έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964-1977.

Σύμφωνα με τα δεδομένα του πίνακα 58, το χρονικό διάστημα 1965-67, ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού του Ε' Δημοτικού σχολείου ξεκινούσε τη σχολική του ζωή στην ηλικία των έξι και επτά χρόνων, ενώ στην ηλικία των πέντε ετών συναντάμε μόλις έξι μαθητές οι οποίοι εγγράφονται στην Α' τάξη. Οι μαθητές που παρακολουθούν τα μαθήματα του πρώτου έτους σπουδών του δημοτικού σχολείου είναι περισσότεροι από τις μαθήτριες, πράγμα το οποίο παρατηρήσαμε και στην περίπτωση που εξετάσαμε τους εγγραφέντες μαθητές σε κάθε σχολική τάξη. Ωστόσο, ο αριθμός του μαθητικού πληθυσμού που σημειώνεται στον παρακάτω πίνακα δε συμπίπτει με τον αντίστοιχο που επισημάναμε στον πρώτο πίνακα του κεφαλαίου αυτού (πίν. 34). Αυτό συμβαίνει διότι δε διαθέτουμε, για όλους τους μαθητές της Α' τάξης, κοινωνικά δεδομένα, επομένως η ένταξή τους στο συγκεκριμένο πίνακα δεν είναι εφικτή.

Τα κορίτσια είναι περισσότερα από τα αγόρια όταν εγγράφονται για πρώτη φορά στο σχολείο στα επτά τους χρόνια και ανήκουν στο Β'

κοινωνικοοικονομικό κύκλο. Επιπλέον, στη Ζ' κοινωνική κατηγορία, εντοπίζουμε μόνο κορίτσια τα οποία ξεκινούν τον πρωτοβάθμιο κύκλο σπουδών τους μετά τα επτά τους χρόνια και χαρακτηρίζονται ως νόθα. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, τα παιδιά που φοιτούν στην Α' τάξη μετά τα οκτώ τους χρόνια είναι διετή. Παράλληλα, τόσο οι μαθητές, όσο και οι μαθήτριες που κατάγονται από οικογένειες εργατών, αποκτούν τη μαθητική τους ιδιότητα, κυρίως, αφού συμπληρώσουν το όγδοο έτος της ηλικίας τους, ενώ ένα ελάχιστο ποσοστό παρακολουθεί τα μαθήματα της Α' τάξης μετά τα οκτώ του χρόνια και χαρακτηρίζεται ως διετές.

Πίνακας 58

Ηλικία εγγραφής των μαθητών στην Α' τάξη(1965-1967)

Κοινων. Τάξεις	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	
5	1 33,33	—	2 15,39	—	—	1 50	2 4,87	—	—	—	—	—	—	—	6 6,25
6	1 33,33	—	4 30,77	1 20	—	—	16 39,03	12 52,18	1 100	1 100	—	—	—	—	36 37,5
7	1 33,33	—	1 7,69	4 80	1 100	1 50	20 48,78	10 43,48	—	—	—	—	—	1 25	39 40,63
8	—	—	1 7,69	—	—	—	3 7,32	1 4,34	—	—	2 100	—	—	1 25	8 8,33
9	—	—	4 30,77	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 25	5 5,20
11	—	—	1 7,69	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 25	2 2,09
Σύνολο	3 100	—	13 100	5 100	1 100	2 100	41 100	23 100	1 100	1 100	2 100	—	—	4 100	96 100

Πηγή: Γενικός έλεγχος Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965-1967.

Από τον πίνακα 59 προκύπτει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών που ενεγράφησαν στο νυχτερινό σχολείο της πόλης του Μεσολογγίου, ήταν ηλικίας 14-16 ετών και κατατάσσονταν στη Β', Δ', Ε' και ΣΤ' κοινωνική τάξη. Μάλιστα, τα κορίτσια που προέρχονταν από την

αγροτική τάξη, ήταν τα πολυπληθέστερα όλων των άλλων κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών. Ωστόσο, ο αριθμός τους δεν ξεπερνούσε τον αντίστοιχο των συμμαθητών τους που ανήκαν στην αντίστοιχη τάξη. Άλλωστε, σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα που μας παρέχει η Ε.Σ.Υ.Ε., κατά την απογραφή του 1971, οι γυναίκες, οι οποίες κατόρθωναν να πάρουν το απολυτήριο του δημοτικού και κατοικούσαν στις αστικές περιοχές του νομού, ήταν 7.704 έναντι 9.524 που ήταν ο αριθμός των ανδρών οι οποίοι ολοκλήρωσαν τον πρωτοβάθμιο κύκλο σπουδών τους.¹⁹⁵ Επιπλέον, στη μεγαλοαστική τάξη, συναντάμε μόνο δύο μαθητές, γιους εμπόρων, οι οποίοι αποφάσισαν να φοιτήσουν στο σχολείο, στην ηλικία των 16 και 17 ετών.

¹⁹⁵ Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα πληθυσμού – κατοικιών απογραφής 14^{ης} Μαρτίου 1971*, τόμος 2, πιν. 4.

Πίνακας 59

Ηλικία εγγραφής των μαθητών (1955-1967)

Κ.Τάξεις	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
ΗΛΙΚΙΑ	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρε v.%	Θή λ.%	Άρρε v.%	Θήλ. %	Άρρε v.%	Θήλ. %	Άρρε v.%	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	
11	-	-	-	-	-	-	1 2,08	1 16,66	-	-	-	-	-	-	2 1,69
12	-	-	2 11,77	1 100	-	-	3 6,26	2 33,34	2 10,52	-	-	-	-	-	10 8,48
13	-	-	2 11,77	-	-	-	7 14,59	-	-	-	-	-	-	-	9 7,63
14	-	-	1 5,88	-	1 50	-	6 12,5	2 33,34	5 26,31	-	1 5	1 50	1 100	-	18 15,25
15	-	-	2 11,77	-	-	-	5 10,42	1 16,66	2 10,52	-	1 5	1 50	-	-	12 10,17
16	1 50	-	3 17,64	-	1 50	-	5 10,42	-	4 21,05	-	2 10	-	-	-	16 13,55
17	1 50	-	1 5,88	-	-	-	3 6,25	-	2 10,52	-	1 5	-	-	-	8 6,78
18	-	-	2 11,77	-	-	-	5 10,42	-	-	-	2 10	-	-	-	9 7,63
19	-	-	1 5,88	-	-	-	3 6,25	-	-	-	3 15	-	-	-	7 5,94
20	-	-	1 5,88	-	-	-	1 2,08	-	-	-	2 10	-	-	-	4 3,38
21	-	-	-	-	-	-	2 4,17	-	-	-	-	-	-	-	2 1,69
22	-	-	1 5,88	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,85
23	-	-	-	-	-	-	1 2,08	-	1 5,27	-	1 5	-	-	-	3 2,55
24	-	-	-	-	-	-	1 2,08	-	-	-	-	-	-	-	1 0,85
25	-	-	-	-	-	-	1 2,08	-	1 5,27	-	-	-	-	-	2 1,69
26	-	-	-	-	-	-	1 2,08	-	-	-	-	-	-	-	1 0,85
27	-	-	-	-	-	-	1 2,08	-	-	-	-	-	-	-	1 0,85
28	-	-	1 5,88	-	-	-	-	-	1 5,27	-	1 5	-	-	-	3 2,55
29	-	-	-	-	-	-	-	-	1 5,27	-	3 15	-	-	-	4 3,38
31	-	-	-	-	-	-	1 2,08	-	-	-	-	-	-	-	1 0,85
32	-	-	-	-	-	-	1 2,08	-	-	-	1 5	-	-	-	2 1,69
38	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 5	-	-	-	1 0,85
40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 5	-	-	-	1 0,85
Σύνολο	2 100	-	17 100	1 100	2 100	-	48 100	6 100	19 100	-	20 100	2 100	1 100	-	118 100

Πηγή: Γενικός έλεγχος Α' Νυχτερινού Δημοτικού Σχολείου αρρένων

Μεσολογίου 1955-1971

Αναφορικά με τα παιδιά που αποφάσιζαν να φοιτήσουν σε νυχτερινά σχολεία, πρέπει να επισημάνουμε ότι σύμφωνα με το Ν.Δ. 3094/54, η αρμοδιότητα της υπηρεσίας λαϊκής επιμόρφωσης περιορίζεται στην ίδρυση νυχτερινών δημοτικών σχολείων για νέους 14-20 ετών οι οποίοι δεν έχουν ολοκληρώσει τη στοιχειώδη εκπαίδευση, ενώ για τους ενήλικους αγράμματους προβλέπεται η ίδρυση μορφωτικών κέντρων. Επιπρόσθετα, η φοίτηση των νέων ηλικίας 14-20 χρόνων στα νυχτερινά σχολεία θεσπίζεται ως υποχρεωτική, ενώ για τους ενήλικους αγράμματους 20 χρόνων και άνω η φοίτηση στα μορφωτικά κέντρα θεωρείται προαιρετική. Κατά συνέπεια, το Ν.Δ. στοχεύει σε μία οργανωτική επέκταση της δυνατότητας επιβολής της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε νέους που δεν τελείωσαν το δημοτικό, καθώς και στον αναλφαριθμητισμό των ενηλίκων ηλικίας άνω των 20 χρόνων.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Δ. Βεργίδης, *Υποεκπαίδευση...*, σ. 67.

- **Επανάληψη της σχολικής τάξης με βάση την κοινωνική καταγωγή των μαθητών**

Όπως προκύπτει από το σχετικό πίνακα (πίν. 60), στο Α' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, το χρονικό διάστημα 1950-1967, οι μαθητές οι οποίοι καλούνται να επαναλάβουν την τάξη, στην οποία, ήδη, φοιτούσαν το παρελθόν έτος, είναι περισσότεροι από τις μαθήτριες, ενώ παράλληλα ανήκουν στο Δ' κοινωνικοοικονομικό πεδίο. Με άλλα λόγια, επαναλαμβάνεται το ίδιο σκηνικό το οποίο εντοπίσαμε την περίοδο 1922-49 : οι διειείς μαθητές είναι περισσότεροι από τις μαθήτριες, ενώ η εργατική-αγροτική τάξη παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητών και μαθητριών. Αυτό σημαίνει ότι τα αγόρια δεν έδωσαν τη δέουσα προσοχή στις σπουδές τους, με αποτέλεσμα να αναγκάζονται να φοιτήσουν στην ίδια τάξη για δεύτερη ή ακόμη και τρίτη συνεχή χρονιά, όπως συνέβη με μία μαθήτρια, κόρη αγρότη, το σχολικό έτος 1966-67.

Πιο συγκεκριμένα, το 1950, το μεγαλύτερο ποσοστό των διειών μαθητών εντοπίζεται στη Β' και Δ' κοινωνική τάξη. Στη Ζ' κατηγορία, ο μοναδικός διειής μαθητής, έχει πατέρα ο οποίος, για άγνωστο σε εμάς λόγο, εκτίει την ποινή του στη φυλακή. Από την άλλη πλευρά, στο Α' κοινωνικό επίπεδο, μόλις μία μαθήτρια φοιτά δύο φορές στην ίδια τάξη. Το φαινόμενο αυτό είναι σπάνιο σε όλη τη συγκεκριμένη περίοδο, δεδομένου ότι η μεγαλοαστική τάξη έδινε πάντοτε ιδιαίτερη φροντίδα στην άρτια εκπαίδευση των παιδιών, έτσι ώστε να αποτρέπει το δυσάρεστο αποτέλεσμα της επαναληπτικής φοίτησης.

Το φαινόμενο της διειούς φοίτησης στην ίδια τάξη αρχίζει να υποχωρεί το 1960, ενώ, έπειτα από μία πενταετία (1964-65), συναντάμε μόνο τρεις μαθητές από τη Β', Δ' και Ε' οικονομικοκοινωνική κλάση, οι οποίοι αναγκάζονται, εκ των πραγμάτων, να φοιτήσουν δύο φορές στην ίδια τάξη. Ωστόσο, μία διειτία αργότερα (1966-67), το ποσοστό των μαθητών οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως διειείς, αυξάνεται κατά 70%. Το γεγονός ότι συναντάμε ελάχιστο αριθμό μαθητών που προέρχονται από το αγροτικό περιβάλλον βασίζεται στο φαινόμενο της μαζικής μετανάστευσης που εκδηλώθηκε μετά το

1961 (μέχρι το 1973) και αφορούσε, κυρίως, τον αγροτικό τομέα. Οι ακτήμονες γεωργοί, οι αγρεργάτες και οι μικροϊδιοκτήτες φαίνεται ότι ήταν από τους πρώτους που χρησιμοποίησαν τη διέξοδο αυτή, προκειμένου να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση.¹⁹⁷.

Πίνακας 60

Διετείς μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

Κοινωνικές Τάξεις	1949-50		1954-55		1959-60		1964-65		1966-67		Σύνολο %
	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	Αρρεν. %	Θήλ. %	
A	—	1 14,28	—	—	1 12,5	1 16,66	—	—	—	—	3 5,27
B	2 25	4 57,15	5 45,46	2 25	2 25	1 16,66	1 33,33	—	2 20	—	14 24,57
Γ	1 12,5	—	3 27,27	—	1 12,5	3 50	—	—	2 20	—	10 17,55
Δ	2 25	2 28,57	3 27,27	2 25	4 50	1 16,66	1 33,33	—	3 30	1 100	19 33,33
E	1 12,5	—	—	3 37,5	—	—	1 33,33	—	2 20	—	7 12,28
ΣΤ	1 12,5	—	—	1 12,5	—	—	—	—	—	—	2 3,5
Z	1 12,5	—	—	—	—	—	—	—	1 10	—	2 3,5
Σύνολο	8 100	7 100	11 100	8 100	8 100	6 100	3 100	—	10 100	1 100	57 100

Πηγές: Μαθητολόγιο Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950-1961

Μαθητολόγιο Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1961-1972

Με βάση τα δεδομένα του σχεδιαγράμματος 11, το σχολικό έτος 1949-50, οι διετείς μαθητές του Β' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου είναι περισσότεροι από τις μαθήτριες. Εξαίρεση αποτελεί η Β' κοινωνική τάξη, όπου αριθμούμε περισσότερα κορίτσια. Επιπλέον, το μεγαλύτερο ποσοστό διετών μαθητών εντοπίζεται στο Β' και Ε' κοινωνικοεπαγγελματικό πεδίο.

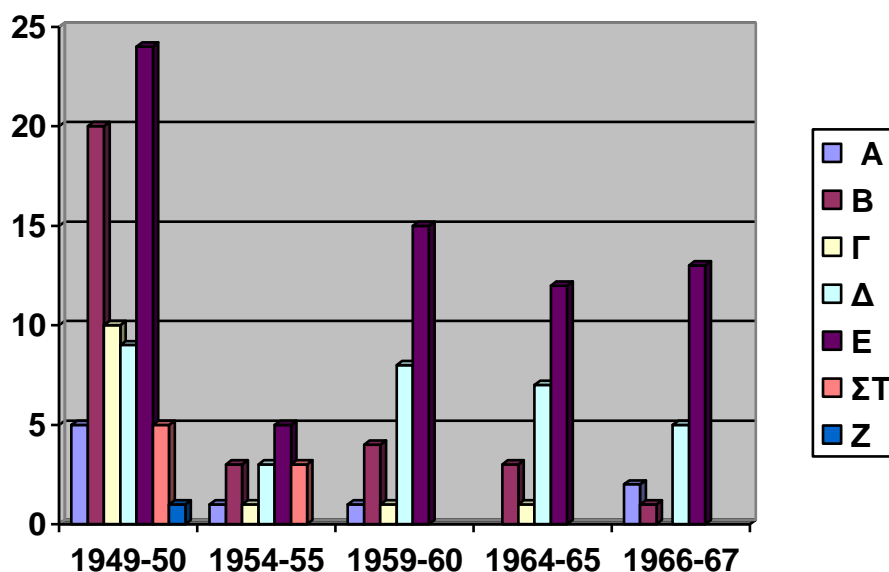
Σε όλο το διάστημα που ακολούθησε μετά το 1950, παρατηρούμε ότι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, τα αγόρια αναγκάζονται να επαναλάβουν την τάξη σε μεγαλύτερη συχνότητα συγκριτικά με τα κορίτσια, όπως ακριβώς συνέβη και την προηγούμενη περίοδο (1922-49). Στη μεγαλοαστική τάξη, συναντάμε πιο συχνά μαθήτριες από ό,τι μαθητές, ενώ στη Δ' και Ε' κοινωνική κατηγορία,

¹⁹⁷ Α. Μωυσίδης, *Η αγροτική κοινωνία...*, σ.σ. 259-260.

όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο, το μαθητικό δυναμικό που φοιτά για δεύτερη φορά στην ίδια τάξη, είναι πολυπληθές σε σχέση με εκείνο που προέρχεται από τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις.

Παράλληλα, το σχολικό έτος 1966-67, διαπιστώνουμε ότι, από τους 21 μαθητές και των δύο φύλων, οι οποίοι καλούνται να επαναλάβουν την τάξη, οι έξι είναι τριετείς, ενώ το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινούνται είναι το Α', Δ' και Ε'. Να σημειωθεί, επίσης, ότι η συγκεκριμένη σχολική περίοδος είναι η μοναδική σε όλο το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα (1922-1967), όπου συναντάμε τόσους τριετείς μαθητές συγκεντρωμένους σε ένα έτος. Αντίθετα, στο Α' Δημοτικό, την ίδια χρονιά, παρουσιάστηκε μόνο μία τρίχρονη μαθήτρια, κόρη αγρότη.

Σχεδιάγραμμα 11

Πηγές: Μαθητολόγιο Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936-1950.

Μαθητολόγιο Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1951-1968.

Στη συνέχεια, σύμφωνα με τα δεδομένα του πίνακα 61, κατά το χρονικό διάστημα 1950-67, στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, οι μαθητές που καλούνται να επαναλάβουν την τάξη είναι περισσότεροι από τις

μαθήτριες, πράγμα που συμπεράναμε όταν εξετάζαμε την προηγούμενη περίοδο (1922-49), όσον αφορά το ίδιο σχολείο. Κυρίως, η αγροτική τάξη συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού που φοιτά ξανά στην ίδια τάξη. Το φαινόμενο αυτό έρχεται σε άμεση συνάρτηση με το γεγονός ότι, μετά το 1960, ο πληθυσμός, κυρίως των αγροτικών περιοχών του νομού, ο οποίος θεωρούνταν αγράμματος ή δεν επέδειξε κανέναν τίτλο σπουδών, έφθανε τις 33.364, έναντι 6.049 που ήταν ο αντίστοιχος αστικός πληθυσμός ο οποίος βρισκόταν στην ίδια κατάσταση.¹⁹⁸ Επιπλέον, στο Ζ' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, κανένας μαθητής και των δύο φύλων δεν είναι διετής, ενώ τα παιδιά που ανήκουν στη μεγαλοαστική τάξη δεν υποχρεώνονται να παρακολουθήσουν τα μαθήματα της ίδιας τάξης για δεύτερη ή τρίτη συνεχή χρονιά, με εξαίρεση δύο μαθήτριες κατά τα σχολικά έτη 1954-55 και 1964-65.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι, για τα σχολικά έτη 1959-60 και 1966-67, δεν έχουμε στη διάθεσή μας μαθητολογία από τα οποία μπορούμε να αποκομίσουμε σαφείς πληροφορίες για την επαναληπτική φοίτηση των μαθητών και μαθητριών. Το μαθητολόγιο του συγκεκριμένου σχολείου αναφέρεται μόνο στα σχολικά διαστήματα 1932-59, ενώ οι πληροφορίες που αντλούμε για τους διετείς μαθητές του σχολικού έτους 1964-65, προκύπτουν από το Γενικό Έλεγχο της περιόδου αυτής. Παρόμοια με το Γ' Δημοτικό, στο πρώτο και δεύτερο σχολείο της πόλης, η επαναληπτική φοίτηση επιβαρύνει τους μαθητές.

¹⁹⁸ *Ε.Σ.Υ.Ε., Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 1961, Λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια τόμος 2.2., σ. 2.1.15.*

Πίνακας 61

Διειείς μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

Κοινωνικές Τάξεις	1949-50		1954-55		1959-60		1964-65		1966-67		Σύνολο %
	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	
A	—	—	—	2 16,66	—	—	—	1 100	—	—	3 4,92
B	2 10	1 12,5	1 5,88	2 16,66	—	—	2 66,67	—	—	—	8 13,12
Γ	4 20	—	1 5,88	—	—	—	—	—	—	—	5 8,19
Δ	9 45	2 25	13 76,48	7 58,34	—	—	—	—	—	—	31 50,82
E	2 10	1 12,5	—	—	—	—	1 33,33	—	—	—	4 6,55
ΣΤ	3 15	4 50	2 11,76	1 8,34	—	—	—	—	—	—	10 16,4
Z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Σύνολο	20 100	8 100	17 100	12 100	—	—	3 100	1 100	—	—	61 100

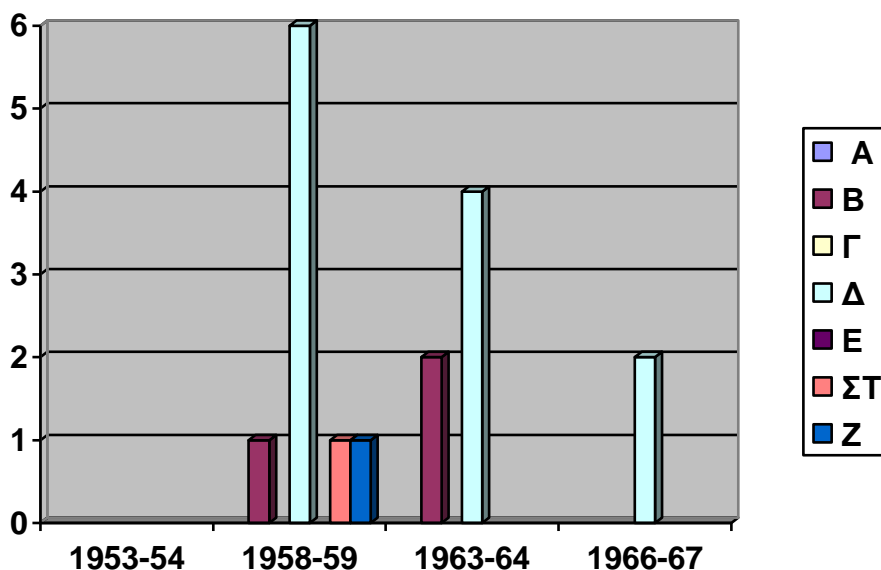
Πηγή: Μαθητολόγιο Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1932-1959.

Όσον αφορά το Δ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου (σχεδ.12), τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του, κανένας από τους μαθητές και τις μαθήτριες που φοιτούσαν σε αυτό δεν επανέλαβε την ίδια τάξη. Αυτό οφείλεται, τόσο στο γεγονός ότι είναι το πρώτο έτος λειτουργίας του σχολείου, όσο και στο ότι κανένας μαθητής ή μαθήτρια που, όπως είναι επόμενο, προήλθαν από τα τρία σχολεία της πόλης, δεν υποχρεώθηκε να παρακολουθήσει ξανά τα μαθήματα της ίδιας τάξης στην οποία φοιτούσε το παρελθόν έτος.

Κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1958-59 (σχεδ.12), οι διειείς μαθητές υπολογίζονται σε εννέα. Χαρακτηριστικό είναι το φαινόμενο ότι, τη δεδομένη σχολική χρονιά, καμία μαθήτρια δε φοίτησε ξανά στην ίδια τάξη. Η επαναληπτική φοίτηση επιβαρύνει, κυρίως, τους μαθητές που προέρχονται από οικογένειες εργατών και αγροτών, ενώ στις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις η παρουσία των διειών μαθητών είναι αμελητέα.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι, στη στοιχειώδη εκπαίδευση, τα ποσοστά απορριφθέντων περιορίζονται βαθμιαία από την Α' στη ΣΤ' τάξη σε όλες τις περιπτώσεις. Στα χωριά-κωμοπόλεις περνούν, για το σύνολο, από το 16% στην Α' σε, περίπου, 1% για τη ΣΤ' τάξη, ενώ στις πόλεις αντίστοιχα από 8,4% σε 0,4%. Αν υποθέσουμε ότι το ύψος των ποσοστών των απορριφθέντων εκφράζει τη δυσκολία της τάξης, οι τάξεις παρουσιάζονται με φθίνουσα δυσκολία ως εξής: Α', Β', Γ', Δ', Ε', ΣΤ'. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι παρατηρείται μία προοδευτική αμοιβαία προσαρμογή σχολείου-μαθητών. Τα κορίτσια, ανεξάρτητα από τάξη, οργανικότητα, γεωγραφική θέση, απορρίπτονται, πάντα, λιγότερο συχνά από τα αγόρια. Συμπερασματικά, λοιπόν, καταλήγουμε ότι, στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, τα ποσοστά των διετών προσέγγιζαν τα ποσοστά των απορριφθέντων και κατά συνέπεια εξέφραζαν τις τάσεις που επισημάναμε προηγουμένως. Μπορούμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι αυτοί που εγκαταλείπουν το σχολείο σε κάποιο σημείο της σχολικής διαδρομής είναι, σε σημαντικό βαθμό, εκείνοι που απορρίφθηκαν για δεύτερη φορά.¹⁹⁹

Σχεδιάγραμμα 12

Πηγές: Μαθητολόγιο Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953-1963.

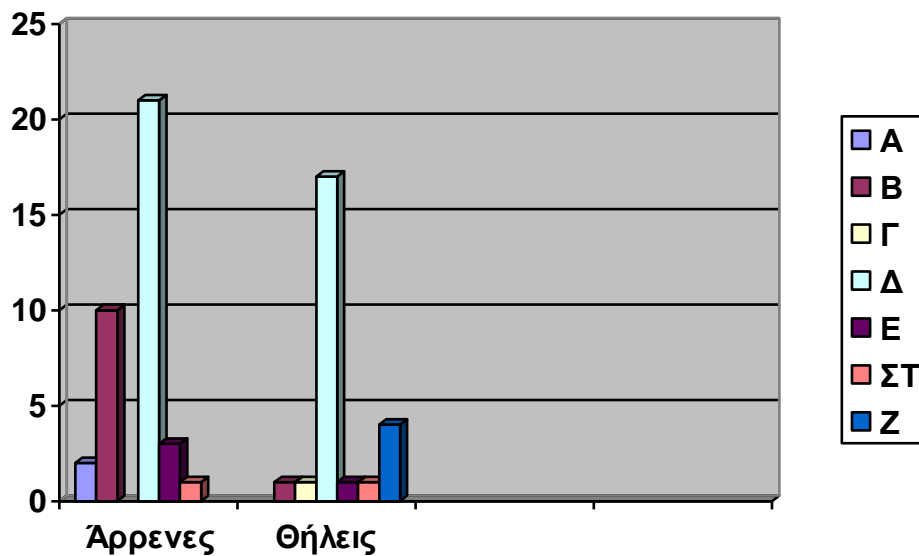
Μαθητολόγιο Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964-1972.

¹⁹⁹ Μ. Ηλιού, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική...*, σ. 73.

Στη συνέχεια, ύστερα από μία πενταετία (1963-64) (σχεδ.12), το ποσοστό των διετών μαθητών έχει μειωθεί, ενώ παράλληλα, εμφανίζονται για πρώτη φορά δύο μαθήτριες από τη Β' και Δ' κοινωνική τάξη οι οποίες καλούνται να φοιτήσουν ξανά στην ίδια τάξη. Τρία χρόνια αργότερα (1966-67), φαίνεται ότι η επίδοση των μαθητών έχει σημειώσει αξιόλογη βελτίωση με αποτέλεσμα αυτοί να μην υποχρεώνονται, εκ των πραγμάτων, να φοιτήσουν στην ίδια τάξη. Το φαινόμενο της επαναληπτικής φοίτησης επιβαρύνει μόνο δύο μαθήτριες οι οποίες ανήκουν στο Δ' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Επομένως, στο Δ' Δημοτικό σχολείο είναι εμφανής η αυξομείωση του αριθμού των μαθητών και μαθητριών που επαναλαμβάνουν την ίδια τάξη. Αρχικά, η επαναληπτική φοίτηση αφορά τους μαθητές, ενώ στη συνέχεια απευθύνεται και στις μαθήτριες.

Όπως προκύπτει από το σχεδιάγραμμα 13, όσον αφορά το Ε' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, τα σχολικά έτη 1965-67, η επαναληπτική φοίτηση επιβαρύνει, κυρίως, τον ανδρικό μαθητικό πληθυσμό. Εξαίρεση αποτελούν οι Γ' και Ζ' κοινωνικοοικονομικές τάξεις, όπου οι διετείς μαθήτριες καταλαμβάνουν την κύρια θέση. Στο Δ' κοινωνικοεπαγγελματικό πεδίο συναντάμε περισσότερους μαθητές και μαθήτριες συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες. Αυτό οφείλεται, κυρίως, στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη τάξη συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητικού δυναμικού. Από την άλλη πλευρά, όπως έχει, ήδη, τονιστεί, τα παιδιά των εργατών και αγροτών έρχονται αντιμέτωπα με μαθησιακές δυσκολίες, δεδομένου ότι οι γονείς τους δεν δίνουν τη δέουσα προσοχή στα εκπαιδευτικά ζητήματα.

Σχεδιάγραμμα 13

Πηγή:Μαθητολόγιο Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965 –1972.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών και των δύο φύλων υποχρεώνεται να παρακολουθήσει ξανά τα μαθήματα των τάξεων , όπου, ήδη, φοιτά, μετά το πρώτο έτος εγγραφής του στο σχολείο. Ως εξαίρεση μπορεί να θεωρηθεί το σχολικό έτος 1965-66, όπου από τους 30 μαθητές και μαθήτριες, που αναγκάζονται να καθίσουν στα ίδια θρανία για δεύτερη ή τρίτη συνεχή χρονιά, οι 14 πηγαίνουν στην Α' τάξη του δημοτικού σχολείου.

- **Μαθητές που πήραν απολυτήριο αναλογικά με την κοινωνική τους καταγωγή.**

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα 62, οι μαθητές του Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου, που πήραν απολυτήριο, κατά το χρονικό διάστημα 1950-1967, ήταν περισσότεροι από τις μαθήτριες. Κάτι ανάλογο συναντήσαμε, στο ίδιο σχολείο, την παρελθούσα περίοδο (1922-49). Εξαίρεση αποτελεί το σχολικό έτος 1966-67, κατά το οποίο οι μαθήτριες υπερείχαν, αριθμητικά, των μαθητών κατά ένα μόλις άτομο. Επιπλέον, ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού προέρχεται από τις Α', Β', Γ' και Δ' κοινωνικοοικονομικές τάξεις.

Πιο συγκεκριμένα, το 1950, οι κοινωνικές κατηγορίες που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών, οι οποίοι αποφοίτησαν, είναι οι Β', Γ' και Δ'. Στο Α' κοινωνικοοικονομικό πεδίο, τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια που παίρνουν απολυτήριο, είναι λιγότερα από τα αντίστοιχα των συγκεκριμένων κατηγοριών, ενώ στη Ζ' κοινωνική τάξη, απολύεται μόνο μία μαθήτρια της οποίας ο πατέρας είναι συνταξιούχος. Ιδιαίτερα, στη δεδομένη κλάση, ο αριθμός των μαθητών είναι ελάχιστος, αν και δεν ελλείπουν οι συνταξιούχοι από την πόλη. Μάλιστα, σε εφημερίδα της εποχής, η οποία διεκτραγωδεί την άσχημη οικονομική κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει το Μεσολόγγι τη δεδομένη χρονική περίοδο, αναφέρεται ότι αν έλλειπε το Κέντρο Εκπαίδευσης νεοσύλλεκτων, καθώς επίσης οι υπάλληλοι και οι συνταξιούχοι, η πόλη αυτή, σίγουρα, θα ονομαζόταν Μεσοχώρι.²⁰⁰

Το 1955, παρατηρείται ελάχιστη αύξηση του αριθμού των παιδιών που παίρνουν απολυτήριο και ανήκουν στην τάξη των αλιέων, ενώ στη Β' κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία, το ποσοστό των μαθητριών που αποφοιτούν είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των μαθητών. Το ίδιο ακριβώς φαινόμενο παρατηρείται και το 1960, όσον αφορά την τάξη των υπαλλήλων, πράγμα που σημαίνει ότι τα κορίτσια αρχίζουν πλέον να

²⁰⁰ ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ, φ. 29^{ης} Ιουλίου 1957.

ανταγωνίζονται τους συμμαθητές τους, οι οποίοι μέχρι τη στιγμή αυτή τελείωναν το σχολείο με μεγαλύτερη συχνότητα σε σχέση με το γυναικείο μαθητικό πληθυσμό. Επιπλέον, από την τάξη των άεργων, αποφοιτούν δύο μαθητές, από τους οποίους ο ένας έχει πατέρα ανάπηρο.

Τέλος, το 1965, παρατηρείται μείωση του αριθμού των μαθητών και των δύο φύλων που ανήκουν στην Α' κοινωνική κατηγορία. Παράλληλα, σε καμία από τις κοινωνικές κατηγορίες, οι μαθήτριες δεν υπερβαίνουν τους μαθητές. Αντίθετα, δύο χρόνια αργότερα (1966-67), τόσο στην Α', όσο και στη Β' κοινωνική τάξη, τα κορίτσια κατορθώνουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση με μεγαλύτερη συχνότητα από ό,τι τα αγόρια. Τη συγκεκριμένη σχολική χρονιά, η μοναδική μαθήτρια που παίρνει απολυτήριο δημοτικού, είναι κόρη ανάπηρου συνταξιούχου, ο οποίος, πιθανόν, να συγκαταλέγεται στα θύματα του τελευταίου πολέμου της χώρας.

Πίνακας 62

Αποφοιτήσαντες μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

Κοινωνικές Τάξεις	1949-50		1954-55		1959-60		1964-65		1966-67		Σύνολο%
	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. v.%	Θήλ. %	Άρρεν. εν.%	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	
A	4 10	3 12	4 20	1 6,67	9 23,69	8 28,57	3 15	2 16,67	3 15	5 23,8	42 17,59
B	7 17,5	2 8	7 35	5 33,33	8 21,05	7 25	6 30	3 25	8 40	9 42,85	62 25,95
Γ	10 25	8 32	2 10	3 20	8 21,05	9 32,15	6 30	3 25	5 25	3 14,29	57 23,85
Δ	14 35	9 36	3 15	3 20	6 15,78	2 7,14	4 20	3 25	—	2 9,52	46 19,25
E	1 2,5	—	2 10	1 6,67	3 7,89	1 3,57	1 5	—	4 20	1 4,77	14 5,85
ΣΤ	4 10	2 8	2 10	2 13,33	2 5,27	1 3,57	—	1 8,33	—	—	14 5,85
Z	—	1 4	—	—	2 5,27	—	—	—	—	1 4,77	4 1,67
Σύνολο	40 100	25 100	20 100	15 100	38 100	28 100	20 100	12 100	20 100	21 100	239 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950-1961.

Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1961- 1972.

Σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε για το Α' Δημοτικό σχολείο, στο Β' Δημοτικό οι μαθήτριες που έπαιρναν απολυτήριο ήταν περισσότερες από τους συμμαθητές τους. Εδώ πρόκειται για μία έντονη αντίθεση σε σχέση με το χρονικό διάστημα 1922-49, όπου οι μαθήτριες αδυνατούσαν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους στο δημοτικό σχολείο με την ίδια ευχέρεια με την οποία έπαιρναν απολυτήριο οι συμμαθητές τους. Το φαινόμενο αυτό εντοπίζεται, κυρίως, στα σχολικά έτη 1949-50, 1964-65 και 1966-67. Ωστόσο, και στα υπόλοιπα έτη παρατηρούμε ότι τα κορίτσια είναι περισσότερα από τα αγόρια στις Β', Δ' και Ε' κοινωνικές κάστες.

Πιο συγκεκριμένα, κατά το χρονικό διάστημα 1949-50 (πίν. 63), οι μαθήτριες υπερβαίνουν, αριθμητικά, τους μαθητές στο Α', Β', Γ και Ε' κοινωνικό πλαίσιο. Αντίθετα, την επόμενη πενταετία (1954-55), ο γυναικείος μαθητικός πληθυσμός παρουσιάζεται αρκετά μειωμένος σε σχέση με τον άρρενα, ενώ μόνο στη Β' κοινωνική τάξη το ποσοστό των κοριτσιών που παίρνει απολυτήριο είναι μεγαλύτερο σε σχέση με εκείνο των αγοριών. Άλλωστε, σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παρέχει η Ε.Σ.Υ.Ε. κατά την απογραφή του 1961, από τους 13.475 κατοίκους των αστικών περιοχών του νομού, που αποφοίτησαν από το δημοτικό σχολείο, οι 7.911 ήταν άρρενες, ενώ οι 5.564 θήλεις. Πρόκειται για μία διαφορά 29,66% η οποία δικαιολογεί απόλυτα τη μείωση του αριθμού των μαθητριών, στο συγκεκριμένο σχολείο, κατά το σχολικό έτος 1954-55.²⁰¹ Παράλληλα, το 1955, εμφανίζεται το χαμηλότερο ποσοστό μαθητών και μαθητριών που διεκπεραιώνει τις σπουδές του στο Β' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου.

²⁰¹ Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 1961, Λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια* τόμος 2.2, σ. 2.1.15.

Πίνακας 63
Αποφοιτήσαντες μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

Κοινωνικές Τάξεις	1949-50		1954-55		1959-60		1964-65		1966-67		Σύνολο%
	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. v. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	
A	2 7,5	3 10	3 16,67	1 10	1 4,76	4 22,22	5 27,78	1 5	5 29,41	2 10	27 13,57
B	7 25,93	9 30	2 11,11	4 40	6 28,58	3 16,68	2 11,11	1 5	—	9 45	43 21,6
Γ	6 22,22	7 23,33	2 11,11	—	5 23,8	2 11,11	4 22,23	6 30	5 29,41	2 10	39 19,59
Δ	6 22,22	5 16,66	2 11,11	2 20	3 14,29	5 27,77	1 5,55	5 25	3 17,65	2 10	34 17,09
E	2 7,5	4 13,33	8 44,45	2 20	3 14,29	4 22,22	5 27,78	5 25	4 23,53	4 20	41 20,6
ΣΤ	3 11,11	1 3,34	1 5,55	—	2 9,52	—	1 5,55	2 10	—	1 5	11 5,53
Z	1 3,7	1 3,34	—	1 10	1 4,76	—	—	—	—	—	4 2,02
Σύνολο	27 100	30 100	18 100	10 100	21 100	18 100	18 100	20 100	17 100	20 100	199 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936- 1950.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1951 -1963.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964 -1976.

Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1959-60, παρατηρείται αύξηση του αριθμού των μαθητών και των δύο φύλων οι οποίοι τελειώνουν τη ΣΤ' τάξη του δημοτικού σχολείου. Η αύξηση αυτή θα διατηρηθεί και τα επόμενα έτη, βασικά ,όμως, υπέρ των κοριτσιών.

Αναφορικά με το Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, βάσει των δεδομένων του πίνακα 64, οι μαθητές που πήραν απολυτήριο, κατά το διάστημα 1950-67, ήταν στο σύνολό τους περισσότεροι από τις μαθήτριες. Οι δεύτερες υπερτερούσαν, αριθμητικά, των μαθητών μόνο κατά τα σχολικά έτη 1949-50 και 1966-67. Παρόμοια περίπτωση αποτελεί και το Α' Δημοτικό σχολείο, όπου οι μαθήτριες είναι περισσότερες από τους συμμαθητές τους μόνο το έτος 1967, ενώ στο Β' σχολείο οι μαθητές εμφανίζονται υποδεέστεροι, σε αριθμό, των μαθητριών κατά τη διάρκεια των σχολικών ετών 1949-50, 1964-65 και 1966-67.

Από όλες τις κοινωνικοοικονομικές τάξεις, πιο ενισχυμένες παρουσιάζονται οι Β' και Δ', αφού αυτές συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο αριθμό των μαθητών και μαθητριών που τελειώνουν το δημοτικό σχολείο. Εξάλλου, κατά την απογραφή του 1961, οι οικονομικώς ενεργοί πολίτες των αστικών περιοχών όλου του νομού, έφθαναν τις 32.430. Από αυτούς οι 17.195 ήταν άρρενες και οι 15.235 θήλεις.²⁰² Τρίτη σε σειρά κατανέμεται η υπαλληλική τάξη, καθώς και η κατηγορία των παιδιών που είναι ορφανά από πατέρα. Σε αντίθεση με τα άλλα δύο σχολεία, στο Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, το Ε' κοινωνικοεπαγγελματικό πεδίο συγκεντρώνει τους λιγότερους μαθητές και από τα δύο φύλα. Επιπλέον, να σημειωθεί ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αγοριών και κοριτσιών που αποφοιτούν από το Γ' Δημοτικό παρατηρείται το 1950. Το φαινόμενο αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι τη συγκεκριμένη περίοδο το σχολείο φιλοξενεί σημαντικό αριθμό μαθητών.

Πίνακας 64

Αποφοιτήσαντες μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

Κοινωνικές Τάξεις	1949-50		1954-55		1959-60		1964-65		1966-67		Σύνολο %
	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	
A	3 11,54	4 14,28	3 14,29	1 9,09	4 20	1 6,67	2 11,77	2 13,33	2 11,11	1 5	23 12,05
B	5 19,24	7 25	8 38,09	7 63,64	5 25	5 33,33	10 58,82	4 26,68	8 44,45	9 45	68 35,6
Γ	6 23,07	3 10,72	1 4,76	1 9,09		5 33,33	4 23,53	3 20	1 5,55	4 20	28 14,65
Δ	7 26,92	6 21,43	5 23,8	1 9,09	8 40	3 20	1 5,88	2 13,33	2 11,11	4 20	39 20,42
E		2 7,14						2 13,33	4 22,23	2 10	10 5,24
ΣΤ	5 19,23	6 21,43	2 9,53	1 9,09	3 15	1 6,67		2 13,33	1 5,55		21 10,99
Z			2 9,53								2 1,05
Σύνολο	26 100	28 100	21 100	11 100	20 100	15 100	17 100	15 100	18 100	20 100	191 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947- 1962.

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1963 -1967.

²⁰² Ε.Σ.Υ.Ε., Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 1961, Λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια τόμος 2.2.

Όσον αφορά το Δ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, σύμφωνα με τα δεδομένα που μας παρέχει ο πίνακας 65, το σχολικό έτος 1953-54, οι αποφοιτήσαντες μαθητές από το σχολείο του συνοικισμού Βίγλας, ήταν περισσότεροι από τις μαθήτριες και συσπειρώνονταν στο Γ', Δ' και ΣΤ' κοινωνικοοικονομικό πεδίο. Από την άλλη πλευρά, οι μαθήτριες ήταν λιγότερες από τους μαθητές, ωστόσο εκπροσωπούσαν τις τέσσερις πρώτες κοινωνικές τάξεις, με έμφαση στη Δ' κοινωνική κατηγορία. Να σημειωθεί επίσης, ότι κανένα αγόρι δε διέκοψε τις σπουδές του στην τελευταία τάξη του σχολείου, ενώ από την πλευρά των κοριτσιών, μία μόνο μαθήτρια, κόρη εργάτη, αποχώρησε πριν ολοκληρώσει τον πρωτοβάθμιο κύκλο σπουδών της.

Ύστερα από μία πενταετία (1958-59) η κατάσταση παραμένει σταθερή. Οι μαθητές που παίρνουν απολυτήριο είναι περισσότεροι από τις συμμαθήτρίες τους, με τη μόνη διαφορά ότι εκπροσωπούν περισσότερες κοινωνικές τάξεις, σε σύγκριση με το 1954. Οι μαθήτριες που απολύονται από το δημοτικό κατατάσσονται στις Γ', Δ' και ΣΤ' κοινωνικές κατηγορίες, όπου καταχωρούνταν οι απολυθέντες μαθητές πριν από πέντε χρόνια. Ο μεγαλύτερος όγκος του μαθητικού πληθυσμού προέρχεται από την αγροτική και εργατική τάξη, ενώ, παράλληλα, κανένας από τους μαθητές και των δύο φύλων δε διέκοψε τις σπουδές του στη συγκεκριμένη τάξη.

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του Γενικού Ελέγχου του σχολικού έτους 1963-1964, οι μαθητές εξακολουθούν να υπερέχουν αριθμητικά των μαθητριών. Τη συγκεκριμένη σχολική περίοδο, ίσος αριθμός μαθητών και μαθητριών συγκεντρώνεται στη Β' και Δ' κοινωνικοεπαγγελματική τάξη. Παράλληλα, διαπιστώνουμε αύξηση του αριθμού των μαθητών των οποίων οι γονείς επαγγέλλονται υπάλληλοι, καθώς και ταυτόχρονη μείωση του αριθμού των ορφανών μαθητών.

Τέλος, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1966-67, επήλθε μία σημαντική αλλαγή: οι μαθήτριες που λαμβάνουν απολυτήριο δημοτικού είναι περισσότερες από τους συμμαθητές τους. Το φαινόμενο αυτό είναι ορατό, κυρίως, στη Β' και Δ' κοινωνική τάξη, όπου το 50% και άνω των μαθητών που τελειώνουν τον κύκλο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσής τους είναι θηλυκού γένους.

Επομένως, στο Δ' Δημοτικό, οι μαθητές κατορθώνουν να παίρνουν απολυτήριο με μεγαλύτερη ευκολία συγκριτικά με τις συμμαθήτριές τους οι οποίες, συχνά, δεν καταφέρνουν να ολοκληρώσουν τον πρωτοβάθμιο κύκλο των σπουδών τους.

Πίνακας 65

Αποφοιτήσαντες μαθητές σε σχέση με την κοινωνική καταγωγή

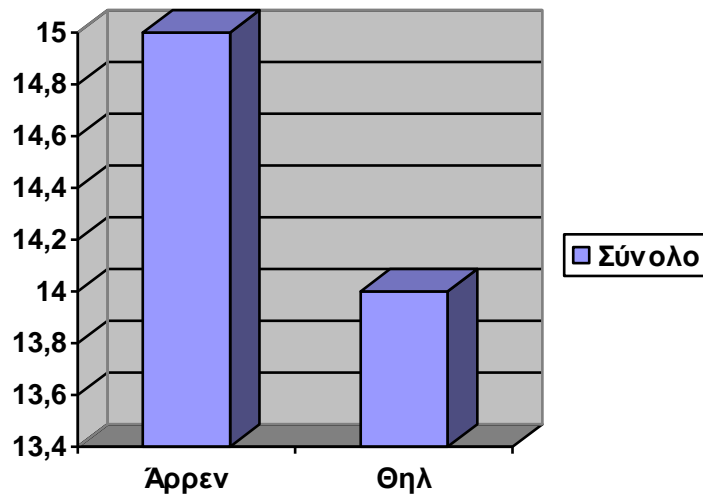
Κοινωνικές Τάξεις	1953-54		1958-59		1963-64		1966-67		Σύνολο %
	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	Άρρεν. %	Θήλ. %	
A	—	1 14,29	3 15	—	3 17,65	—	1 14,29	—	8 9,19
B	—	2 28,57	7 35	—	6 35,29	1 20	3 42,85	6 46,15	25 28,74
Γ	1 9,09	1 14,29	1 5	1 14,29	3 17,65	—	—	1 7,7	8 9,19
Δ	9 81,82	3 42,85	6 30	5 71,42	4 23,53	3 60	2 28,57	6 46,15	38 43,68
E	—	—	—	—	—	—	1 14,29	—	1 1,15
ΣΤ	—	—	2 10	1 14,29	—	1 20	—	—	4 4,6
Z	1 9,09	—	1 5	—	1 5,88	—	—	—	3 3,45
Σύνολο	11 100	7 100	20 100	7 100	17 100	5 100	7 100	13 100	87 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953- 1963.
Γενικός Έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964 -1977.

Με ελάχιστη διαφορά, οι μαθητές που πήραν απολυτήριο από το Ε' Δημοτικό Σχολείο Μεσολογγίου, κατά το χρονικό διάστημα 1965-67 (σχεδιάγ.14), ήταν περισσότεροι από τις μαθήτριες. Τα κορίτσια επικρατούν στην Α', Β' και ΣΤ' κοινωνική τάξη, ενώ σ' ένα γενικότερο πλαίσιο, στο Δ' κοινωνικοοικονομικό πεδίο συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο ποσοστό του συνολικού μαθητικού δυναμικού, δεδομένου ότι, από τη συγκεκριμένη τάξη, προέρχεται ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι, όσοι από τους μαθητές παρακολούθησαν τα μαθήματα της τελευταίας τάξης του δημοτικού σχολείου, κατόρθωσαν να αποφοιτήσουν όλοι. Ως εξαίρεση, θεωρείται το σχολικό έτος 1964-65, κατά

το οποίο, δύο μαθητές και μία μαθήτρια, τέκνα εργατών, δεν κατόρθωσαν να προαχθούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Σχεδιάγραμμα 14

Πηγή: Γενικός Έλεγχος Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965- 1967.

Ως αφορμή του φαινομένου της υπεραριθμίας των μαθητών του Ε' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου, που πήραν απολυτήριο έναντι των μαθητριών, πρέπει να ορίσουμε την ανάπτυξη του νέου φεμινιστικού κινήματος στα τέλη της δεκαετίας του '60 το οποίο προώθησε σημαντικά την έρευνα και τη διατύπωση θεωρητικών πλαισίων για την ερμηνεία της υποδεέστερης θέσης των γυναικών και των διακρίσεων που υπάρχουν εναντίον της. Οι διακρίσεις σε βάρος των γυναικών εκδηλώνονται πριν ακόμη από την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας και σχετίζονται με τις διαφορετικές ευκαιρίες και την πρόσβαση που έχουν οι γυναίκες στη μόρφωση. Ειδικότερα, ο κοινωνικά εδραιωμένος στερεοτυπικός καταμερισμός των ρόλων ανάμεσα στα φύλα και η παραδοσιακή αντίληψη των ρόλων, οδηγούν τις γυναίκες στην απόφαση να επενδύουν λιγότερο στη μόρφωσή τους, να επιλέγουν ορισμένα περιορισμένα επαγγέλματα και

επηρεάζουν τόσο τα κίνητρά τους για επαγγελματική απασχόληση όσο και την επαγγελματική τους συμπεριφορά. Αυτό το είδος των διακρίσεων αποτελεί ένα πολύπλοκο φαινόμενο και είναι άμεσα εξαρτημένο από πολιτιστικές παραδόσεις, προτιμήσεις, καθώς και από τις ατομικές προσδοκίες και τα κίνητρα για επιτυχία.²⁰³

²⁰³ Ευαγγελία Κανταρτζή, *Η εικόνα της γυναίκας, Διαχρονική έρευνα των αναγνωστικών βιβλίων του δημοτικού σχολείου*, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σ.σ. 55-56.

- **Επίδοση των μαθητών σε συνάρτηση με τη γεωγραφική τους προέλευση.**

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα 66, ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού του Α' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου βαθμολογήθηκε με «λίαν καλώς». Συγκριτικά με την προηγούμενη περίοδο (1922-1949), η επίδοση του μαθητικού δυναμικού έχει βελτιωθεί σημαντικά. Έτσι, ενώ στο παρελθόν χρονικό διάστημα, αρκετοί μαθητές επιδείκνυαν πολύ μέτρια βαθμολογία, από το 1950 ως το 1967, κανένας μαθητής ή μαθήτρια δεν παρουσιάζει μετριότατη επίδοση.

Πίνακας 66

Επίδοση των μαθητών σε σχέση με τη γεωγραφική τους καταγωγή 1950-1967

	Άριστα		Λ. Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	Άρρ.%	Θήλ.%	
Μεσολόγγι	144 70,94	133 74,71	166 76,15	150 81,53	176 79,63	147 85,46	95 84,08	70 87,5	33 91,66	20 83,33	-	-	-	-	1.134 79,36
Επ.Μεσολογγίου	3 1,48	5 2,8	9 4,13	4 2,17	10 4,52	4 2,32	7 6,19	3 3,75	1 2,78	1 4,17	-	-	-	-	47 3,29
Επ.Τριχωνίδας	3 1,48	3 1,68	3 1,37	4 2,17	1 0,46	3 1,75	1 0,89	1 1,25	1 2,78	-	-	-	-	-	20 1,4
Επ. Βάλτου	-	1 0,57	1 0,46	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,14
Επ.Ξηρομέρου	3 1,48	3 1,68	2 0,92	3 1,63	5 2,26	4 2,32	2 1,76	-	-	2 8,33	-	-	-	-	24 1,68
Επ. Ναυπακτίας	1 0,49	7 3,93	3 1,37	4 2,17	6 2,71	3 1,75	2 1,76	2 2,5	-	-	-	-	-	-	28 1,96
Ναύπακτος	1 0,49	1 0,57	1 0,46	3 1,63	1 0,46	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7 0,49
Ν. Φωκίδας	2 0,99	3 1,68	1 0,46	1 0,55	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7 0,49
Ευρυτανία	1 0,49	-	-	1 0,55	1 0,46	2 1,16	-	-	-	-	-	-	-	-	5 0,35
Αργίτιο	3 1,48	2 1,13	2 0,92	-	-	1 0,58	-	-	-	-	-	-	-	-	8 0,56
Επτάνησα	1 0,49	-	1 0,46	1 0,55	4 1,8	-	2 1,76	-	-	-	-	-	-	-	9 0,63
Ηπειρος	12 5,92	2 1,13	6 2,75	1 0,55	5 2,26	2 1,16	1 0,89	2 2,5	-	-	-	-	-	-	31 2,17
Μακεδονία	2 0,99	-	-	2 1,08	1 0,46	3 1,75	-	-	-	-	-	-	-	-	8 0,56
Θεσσαλία	1 0,49	3 1,68	-	2 1,08	1 0,46	-	1 0,89	-	-	-	-	-	-	-	8 0,56
Πελοπόννησος	4 1,97	5 2,8	7 3,22	3 1,63	1 0,46	-	-	1 1,25	-	1 4,17	-	-	-	-	22 1,54
Πάτρα	6 2,95	1 0,57	10 4,58	3 1,63	3 1,35	3 1,75	1 0,89	1 1,25	-	-	-	-	-	-	28 1,96
Αθήνα	11 5,41	6 3,37	6 2,75	2 1,08	6 2,71	-	1 0,89	-	-	-	-	-	-	-	32 2,24
Κορινθία	2 0,99	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,14
Ν. Εύβοιας	1 0,49	1 0,57	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,14
Δωδεκάνησα	1 0,49	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,07
Αιγαίο	1 0,49	2 1,13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 0,20
Αμερική	-	-	-	-	-	-	-	-	1 2,78	-	-	-	-	-	1 0,07
Σύνολο	203 100	178 100	218 100	184 100	221 100	172 100	113 100	80 100	36 100	24 100	-	-	-	-	1.429 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Α΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950-1961.

Γενικός Έλεγχος Α΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1961- 1972.

Σε ένα γενικό πλαίσιο, οι μαθητές τα καταφέρνουν καλύτερα από τις συμμαθήτριάς τους. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις τα κορίτσια κατορθώνουν να αποκομίσουν καλύτερη βαθμολογία, με μεγαλύτερη συχνότητα, σε σχέση με τα αγόρια, όπως στην περίπτωση κατά την οποία τα κορίτσια κατάγονται από τις επαρχίες Μεσολογγίου, Τριχωνίδας, Βάλτου, Ξηρομέρου, Ναυπακτίας, το νομό Φωκίδας, καθώς επίσης και την Πελοπόννησο.

Όσον αφορά το Β' Δημοτικό, κατά τη διάρκεια της περιόδου 1950-67 (πίν. 67), η επίδοση των μαθητών και μαθητριών που δήλωναν ως τόπο καταγωγής τους το Μεσολόγγι, μπορεί να χαρακτηριστεί πολύ καλή και καλή. Ωστόσο, σε όλες τις βαθμολογικές ενδείξεις, διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των κοριτσιών είναι μικρότερος από τον αντίστοιχο των αγοριών. Αντίθετα, την προηγούμενη περίοδο (1922-1949), ο αριθμός των αριστούχων μαθητριών υπερέβαινε, κατά πολύ, το αντίστοιχο των μαθητών.

Όσον αφορά τις υπόλοιπες επαρχίες του νομού, η παρουσία του θηλυκού μαθητικού στοιχείου είναι έντονη, κυρίως, στην περιοχή της Τριχωνίδας, του Μεσολογγίου και της Ναυπακτίας, χωρίς όμως να υπερβαίνει το αντίστοιχο του Α' Δημοτικού. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο σχολείο της πόλης, τόσο οι μαθητές όσο και οι μαθήτριες που προέρχονται από τις επαρχίες του Νομού Αιτωλοακαρνανίας, είναι περισσότεροι από εκείνους του Β'. Παράλληλα, το μαθητικό δυναμικό που κατάγεται από περιοχές εκτός του Νομού, και βαθμολογείται με άριστα αποτελείται, κατά βάση, από αγόρια, πράγμα που παρατηρήσαμε και στο Α' σχολείο την ίδια περίοδο. Εξάλλου, οι απόφοιτοι του δημοτικού σχολείου, σύμφωνα με την απογραφή του 1961, ηλικίας 10 – 44 ετών, προερχόμενοι από τις αγροτικές περιοχές του νομού, άγγιζαν τις 36.878. Από αυτούς οι 24.308 ήταν άρρενες, ενώ μόλις οι 12.570 εκπροσωπούσαν το γυναικείο φύλο.²⁰⁴ Επίσης, για πρώτη φορά, συναντάμε έναν αριστούχο μαθητή ο οποίος κατάγεται από την Κύπρο.

²⁰⁴ Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 1961, Λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια* τόμος 2.2, σ. 2.1.15.

Πίνακας 67

Επίδοση των μαθητών σε σχέση με τη γεωγραφική τους καταγωγή 1950-1967

	Άριστα		Λ. Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	
Μεσολόγγι	135 75	124 83,22	174 88,78	163 85,78	187 91,67	138 86,25	90 89,1	46 86,8	68 95,77	47 90,39	2 100				1.174 86,39
Επ.Μεσολογγίου	10 5,55	4 2,69	6 3,06	9 4,73	3 1,47	4 2,52	3 2,98	3 5,68	1 1,41	1 1,92					44 3,24
Επ.Τριγωνίδας	4 2,23	1 0,67	1 0,51	4 2,2	1 0,49	1 0,62	2 1,98								14 1,03
Επ. Βάλτου		1 0,67				1 0,62									2 0,14
Επ.Εηρομέρου			3 1,53		3 1,47	1 0,62	1 0,99								8 0,58
Επ. Ναυπακτίας	1 0,55	4 2,69	3 1,53	2 1,05	1 0,49	2 1,25									13 0,95
Ναύπακτος	1 0,55				2 0,98					1 1,92					4 0,29
Ν. Φοκίδας	1 0,55	2 1,34													3 0,23
Ευρυτανία						1 0,62	1 0,99								2 0,14
Αργίτιο	2 1,12		2 1,02		2 0,98	1 0,62		1 1,88							8 0,58
Επτάνησα	4 2,23		1 0,51			1 0,62			1 1,41	1 1,92					8 0,58
Ήπειρος	5 2,78	3 2,01	1 0,51	2 1,05		1 0,62		1 1,88							13 0,95
Θεσσαλία		1 0,67		1 0,53					1 1,41						3 0,23
Μακεδονία		1 0,67			1 0,49			1 1,88							3 0,23
Θράκη			1 0,51			1 0,62								1 100	3 0,23
Πελοπόννησος	3 1,67	4 2,69	1 0,51		1 0,49	1 0,62				2 3,85					12 0,88
Πάτρα	3 1,67	1 0,67	1 0,51	4 2,2	1 0,49	3 1,88		1 1,88							14 1,03
Αθήνα	10 5,55	3 2,01	2 1,02	4 2,2	1 0,49	4 2,52	4 3,96								28 2,06
Ν. Εύβοιας					1 0,49										1 0,08
Δωδεκάνησα				1 0,53											1 0,08
Κύπρος	1 0,55														1 0,08
Σύνολο	180 100	149 100	196 100	190 100	204 100	160 100	101 100	53 100	71 100	52 100	2 100			1 100	1.359 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936- 1950.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1951 -1963.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964 -1976.

Με βάση τα στοιχεία του πίνακα 68, διαπιστώνουμε ότι, στο Γ' Δημοτικό Μεσολογγίου, η άριστη και πολύ καλή βαθμολογία αποδίδεται περισσότερο στα κορίτσια από ό,τι στα αγόρια- πράγμα που διαπιστώσαμε και την προηγούμενη περίοδο (1922-49)- ενώ σε ορισμένες περιοχές του επαρχιακού χώρου του νομού Αιτωλοακαρνανίας, οι μαθήτριες με πολύ καλή και άριστη επίδοση είναι πολυπληθέστερες σε σχέση με τους συμμαθητές τους. Όσο κατεβαίνουμε τις βαθμολογικές κλίμακες διαπιστώνουμε ότι οι μαθητές υπερέχουν, αριθμητικά, των μαθητριών. Επιπλέον, ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού που κατάγεται, τόσο από την πόλη του Μεσολογγίου όσο και από τις περιοχές εντός και εκτός του νομού Αιτωλοακαρνανίας, συγκεντρώνει καλή βαθμολογία.

Πίνακας 68

Επίδοση των μαθητών σε σχέση με τη γεωγραφική τους καταγωγή 1950-1967

	Άριστα		Λ. Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Αρρ. %	Θηλ. %	Αρρ. %	Θηλ. %	Αρρ. %	Θηλ. %	Αρρ. %	Θηλ. %	Αρρ. %	Θηλ. %	Αρρ. %	Θηλ. %	Αρρ. %	Θηλ. %	
Μεσολόγγι	112 84,85	134 83,23	142 83,53	158 81,87	215 88,85	172 83,9	92 86,79	54 84,38	60 85,72	46 88,47	-	-	-	-	1.185 84,95
Επ.Μεσολογγίου	-	8 4,97	10 5,88	12 6,22	10 4,13	17 8,29	5 4,72	4 6,25	5 7,15	3 5,76	-	-	-	-	74 5,3
Επ.Τριγωνίδας	4 3,04	1 0,62	-	1 0,52	2 0,82	1 0,49	-	-	-	2 3,85	-	-	-	-	11 0,79
Επ. Βάλτου	-	1 0,62	-	3 1,55	-	1 0,49	-	1 1,56	-	-	-	-	-	-	6 0,44
Επ.Εηρομέρου	2 1,51	3 1,86	6 3,53	4 2,08	6 2,48	-	3 2,84	2 3,12	-	-	-	-	-	-	26 1,87
Επ. Ναυπακτίας	3 2,28	-	2 1,18	2 1,03	2 0,82	5 2,44	1 0,94	-	2 2,85	-	-	-	-	-	17 1,22
Ναύπακτος	-	2 1,25	-	2 1,03	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4 0,29
Ν. Φωκίδας	-	1 0,62	-	-	-	1 0,49	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,15
Ευρυτανία	2 1,51	1 0,62	-	1 0,52	2 0,82	1 0,49	1 0,94	3 4,69	-	-	-	-	-	-	11 0,79
Αργίτιο	-	4 2,48	1 0,59	1 0,52	1 0,42	2 0,97	1 0,94	-	-	-	-	-	-	-	10 0,71
Επτάνησα	1 0,75	1 0,62	1 0,59	2 1,03	1 0,42	1 0,49	-	-	2 2,85	-	-	-	-	-	9 0,65
Ηπειρος	1 0,75	2 1,25	1 0,59	1 0,52	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5 0,35
Θεσσαλία	-	1 0,62	-	1 0,52	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,15
Μακεδονία	-	1 0,62	1 0,59	1 0,52	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 0,21
Πελοπόννησος	3 2,28	-	1 0,59	-	-	-	-	-	1 1,43	-	-	-	-	-	5 0,35
Πάτρα	3 2,28	1 0,62	3 1,76	2 1,03	2 0,82	1 0,49	1 0,94	-	-	1 1,92	-	-	-	-	14 1
Αθήνα	1 0,75	-	2 1,18	1 0,52	1 0,42	2 0,97	2 1,89	-	-	-	-	-	-	-	9 0,64
Κορινθία	-	-	-	-	-	1 0,49	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,07
Δωδεκάνησα	-	-	-	1 0,52	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,07
Σύνολο	132 100	161 100	170 100	193 100	242 100	205 100	106 100	64 100	70 100	52 100	-	-	-	-	1.395 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947- 1962.

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1963 -1967.

Παρόμοια με ό,τι ισχύει για το Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, στο Δ' Δημοτικό του συνοικισμού της Βίγλας, όπως προκύπτει από τον παρακάτω

πίνακα (πίν. 69), οι μαθήτριες αριστεύουν και βαθμολογούνται με «λίαν καλώς» πιο συχνά σε σχέση με τα αγόρια. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι, σε ένα γενικότερο πλαίσιο, στις περισσότερες χώρες της Δύσης, μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, παρατηρήθηκαν σημαντικές αλλαγές στην αγορά εργασίας.²⁰⁵ Μία από αυτές αφορά την εισροή γυναικών και την απότομη αύξηση της συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό των χωρών αυτών. Ωστόσο, η βελτίωση της θέσης των γυναικών στην αγορά εργασίας ήταν δυσανάλογη της αύξησης του ποσοστού συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό, δεδομένου ότι η θέση τους εξακολουθεί να είναι μειονεκτική συγκριτικά με εκείνη των ανδρών. Επιπρόσθετα, οι γυναίκες εξακολουθούν να διαφοροποιούνται από τους άντρες, ως προς τις ευκαιρίες και προοπτικές που έχουν στη ζωή τους, καταλαμβάνοντας τις κατώτερες βαθμίδες στην επαγγελματική ιεραρχία, οι οποίες έχουν μικρό ενδιαφέρον και είναι ευκαιριακές. Παράλληλα, συγκεντρώνονται σε ορισμένα «γυναικεία» επαγγέλματα με μισθούς και με ετήσια εισοδήματα πολύ χαμηλότερα από ό,τι των ανδρών, ενώ η ανεργία πλήττει περισσότερο εκείνες παρά τους άνδρες. Ακόμα, συμμετέχουν σε κάθε είδους οικογενειακές επιχειρήσεις σαν συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη οικογένειας.²⁰⁶

Στη συνέχεια αναφέρουμε ότι ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού κατάγεται από το Μεσολόγγι, την επαρχία Μεσολογγίου, καθώς επίσης και από τη Ναύπακτο, ενώ ο γεωγραφικός άξονας προέλευσης των μαθητών και των δύο φύλων είναι περιορισμένος.

²⁰⁵ Ε. Παυλίδου, *Γυναίκα και εργασία: οικονομικές προσεγγίσεις των διακρίσεων στην αγορά εργασίας*, Σύγχρονα Θέματα τ. 40, 1989, σ.σ. 39-46.

²⁰⁶ Ιάκωβος Ε. Παπαγαρουφάλης, *Φεμινισμός και εργασία: διέξοδοι και αδιέξοδα*, Σύγχρονα Θέματα τ. 40, 1989, σ.σ. 91-101.

Πίνακας 69

Επίδοση των μαθητών σε σχέση με τη γεωγραφική τους καταγωγή 1954-1967

	Άριστα		Λ. Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	
Μεσολόγγι	23 65,72	25 65,78	39 72,22	48 72,72	74 77,08	54 80,59	45 86,53	48 92,3	27 93,1	12 63,15	-	-	-	-	375 76,85
Επ.Μεσολογγίου	3 8,58	3 7,89	4 7,5	6 9,09	8 8,33	5 7,47	2 3,84	1 1,93	-	2 10,53	-	-	-	-	34 6,97
Επ.Τριχωνίδας	4 11,42	-	2 3,8	2 3,04	2 2,08	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10 2,04
Επ.Ξηρομέρου	-	2 5,26	-	1 1,51	3 3,12	-	1 1,93	-	-	-	-	-	-	-	7 1,44
Επ. Ναυπακτίας	3 8,58	3 7,89	1 1,85	3 4,54	7 7,29	4 5,98	2 3,84	2 3,84	-	4 21,05	-	-	-	-	29 5,95
Ναύπακτος	1 2,85	1 2,64	1 1,85	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 0,62
Ευρυτανία	1 2,85	2 5,26	3 5,55	2 3,04	1 1,05	-	-	-	1 3,45	-	-	-	-	-	10 2,04
Επτάνησα	-	1 2,64	2 3,8	2 3,04	-	2 2,98	1 1,93	-	1 3,45	-	-	-	-	-	9 1,85
Ήπειρος	-	-	1 1,85	1 1,51	1 1,05	1 1,49	1 1,93	1 1,93	-	-	-	-	-	-	6 1,23
Πελοπόννησος	-	-	1 1,85	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,2
Πάτρα	-	-	-	1 1,51	-	-	-	-	-	1 5,27	-	-	-	-	2 0,5
Αθήνα	-	-	-	-	-	1 1,49	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,2
Δωδεκάνησα	-	1 2,64	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,2
Σύνολο	35 100	38 100	54 100	66 100	96 100	67 100	52 100	52 100	29 100	19 100	-	-	-	-	488 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953- 1963.
Γενικός Έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964 -1977.

Όπως προκύπτει από το σχετικό πίνακα (πίν. 70), οι αριστούχες μαθήτριες του Ε' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου, που κατάγονταν από το Μεσολόγγι, ήταν περισσότερες από τα αγόρια. Αντίθετα, στις υπόλοιπες βαθμολογικές ενδείξεις, το ανδρικό μαθητικό στοιχείο καταλαμβάνει την κύρια θέση. Επιπρόσθετα, σε ένα γενικότερο πλαίσιο, η βαθμολογία του μαθητικού δυναμικού του συγκεκριμένου σχολείου χαρακτηρίζεται ως «καλή», ενώ στις κατώτερες βαθμολογικές ενδείξεις ο αριθμός των μαθητών και μαθητριών μειώνεται αισθητά.

Πίνακας 70

Επίδοση των μαθητών σε σχέση με τη γεωγραφική τους καταγωγή
1965- 1967

	Άριστα		Λ. Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	
Μεσολόγγι	19 73,07	40 90,9	45 91,83	42 84	79 92,94	44 84,62	56 91,8	23 92	32 84,22	12 75	-	-	-	-	392 87,9
Επ.Μεσολογγίου	2 7,69	-	2 4,09	1 2	3 3,53	5 9,61	3 4,92	2 8	-	1 6,25	-	-	-	-	19 4,27
Επ.Τριχωνίδας	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 12,5	-	-	-	-	2 0,45
Επ. Ξηρομέρου	-	-	-	-	-	1 1,92	-	-	2 5,26	-	-	-	-	-	3 0,67
Επ.Ναυπακτίας	2 7,69	3 6,82	1 2,04	4 8	3 3,53	-	1 1,64	-	1 2,63	-	-	-	-	-	15 3,36
Ν. Φωκίδας	-	-	-	1 2	-	2 3,85	-	-	-	-	-	-	-	-	3 0,67
Ευρυτανία	1 3,85	-	-	1 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,45
Αργίριο	-	1 2,28	-	1 2	-	-	-	-	-	1 6,25	-	-	-	-	3 0,67
Ηπείρος	-	-	-	-	-	-	1 1,64	-	1 2,63	-	-	-	-	-	2 0,45
Πάτρα	1 3,85	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,22
Αθήνα	1 3,85	-	1 2,04	-	-	-	-	-	1 2,63	-	-	-	-	-	3 0,67
Θεσσαλία	-	-	-	-	-	-	-	-	1 2,63	-	-	-	-	-	1 0,22
Σύνολο	26 100	44 100	49 100	50 100	85 100	52 100	61 100	25 100	38 100	16 100	-	-	-	-	446 100

Πηγή: Γενικός Έλεγχος Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965- 1967.

Παράλληλα, όσον αφορά τις υπόλοιπες περιοχές που σημειώνονται στον πίνακα, ο αριθμός των μαθητών, κυρίως, παρουσιάζεται αυξημένος στις τρεις πρώτες βαθμολογικές κλίμακες, ενώ μειώνεται όταν η βαθμολογία είναι χαμηλή. Στις τέσσερις επαρχίες του νομού, διαπιστώνουμε ότι περιλαμβάνονται περισσότερα αγόρια από ό,τι κορίτσια. Ωστόσο, στις επαρχίες Μεσολογγίου και Ναυπακτίας, οι μαθήτριες που βαθμολογούνται με «άριστα», «λίαν καλώς» και «καλώς» είναι πολυπληθέστερες των συμμαθητών τους.

Το γεγονός αυτό εξηγείται βάσει του φαινομένου ότι, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, και ενώ προβάλλει έντονο το αίτημα για εγκατάλειψη της κάθετης διάρθρωσης του δευτεροβάθμιου σχολείου και για αντικατάστασή του από το ενιαίο (Comprehensive), ουσιαστικά, ελλείπει η ισότιμη εκπαίδευση

αγοριών και κοριτσιών, αφού, ακόμη και αν τους παρέχεται κοινό Curriculum, τα κορίτσια δέχονται διαφοροποιημένη, λόγω τάξης και φύλου, εκπαίδευση.²⁰⁷

Αναφερόμενοι στο Α' νυχτερινό δημοτικό σχολείο της πόλης του Μεσολογγίου (πίν.71), διαπιστώνουμε ότι κανένας από τους μαθητές και τις μαθήτριες, που φοιτούσαν σε αυτό, δε βαθμολογήθηκε με άριστα. Ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού συγκέντρωσε καλή βαθμολογία, κυρίως, τα αγόρια τα οποία ως τόπο καταγωγής τους δήλωναν το Μεσολόγγι. Από την άλλη μεριά, η βαθμολογική ένδειξη «σχεδόν καλώς», αφορά αποκλειστικά τα αγόρια που κατάγονται από το Μεσολόγγι, ενώ από τις υπόλοιπες επαρχίες, καθώς και τις περιοχές εκτός νομού η μαθητική επίδοση οριοθετείται στο βαθμό «λίαν καλώς». Παράλληλα, η παρουσία του γυναικείου μαθητικού στοιχείου στο συγκεκριμένο νυχτερινό σχολείο, είναι υποτονική.

Πίνακας 71

Επίδοση των μαθητών σε σχέση με τη γεωγραφική τους καταγωγή
1955-1967

	Άριστα		Λ. Καλώς		Καλώς		Σχ. Καλώς		Μετρίως		Μετριότητα		Κακώς		Σύνολο %
	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	Άρρ. %	Θήλ. %	
Μεσολόγγι	-	-	3 50	1 50	60 85,71	3 60	11 100	-	-	-	-	-	-	-	78 82,97
Επ.Μεσολογγίου	-	-	-	-	7 10	1 20	-	-	-	-	-	-	-	-	8 8,51
Επ.Τριγωνίδας	-	-	-	-	1 1,43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 1,07
Επ.Ξηρομέρου	-	-	1 16,66	-	1 1,43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 2,12
Επ.Ναυπακτίας	-	-	1 16,66	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 1,07
Αγρίνιο	-	-	-	-	-	1 20	-	-	-	-	-	-	-	-	1 1,07
Επτάνησα	-	-	1 16,66	-	1 1,43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 2,12
Ήπειρος	-	-	-	1 50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 1,07
Σύνολο	-	-	6 100	2 100	70 100	5 100	11 100	-	-	-	-	-	-	-	94 100

Πηγή: Γενικός έλεγχος Α' Νυχτερινού Δημοτικού Σχολείου αρρένων Μεσολογγίου 1955-1971

²⁰⁷ F. Kuebart, στο Anweiler O. (ends) « Εκπαιδευτικά συστήματα στην Ευρώπη», μετάφραση Δ. Θωΐδης, εκδόσεις Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1987, σ.σ. 114-115.

Όσον αφορά, λοιπόν, τα σχολεία της πόλης που προαναφέρθηκαν, υπάρχει άμεση συνάρτηση επίδοσης των μαθητών και γεωγραφικής καταγωγής, αφού οι μαθητές και των δύο φύλων που κατάγονταν από τον αστικό χώρο συγκέντρωναν πολύ καλύτερη βαθμολογία σε σχέση με εκείνους, οι οποίοι προέρχονταν από τον επαρχιακό χώρο, εντός και εκτός του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Επίσης, η παρουσία του θηλυκού μαθητικού στοιχείου, που κατάγεται, κυρίως, από τις επαρχίες του νομού, είναι υποτονική, πράγμα το οποίο διαπιστώσαμε και κατά το χρονικό διάστημα 1922-49.

- **Γεωγραφική κατανομή του μαθητικού πληθυσμού σε συνάρτηση με την κοινωνική του προέλευση.**

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα 72, οι μαθητές και οι μαθήτριες που γράφτηκαν στο Α' Δημοτικό σχολείο του Ξενοκρατείου διδακτηρίου, προέρχονταν, κυρίως, από την τάξη των μικρομεσαίων επαγγελματιών, των υπαλλήλων, καθώς επίσης και των εργατών- αγροτών. Ειδικότερα, το σχολικό έτος 1949-50, το ποσοστό των μαθητών που ήταν ορφανά πατρός παρουσιάζεται ιδιαίτερα αυξημένο, αφού έχει, ήδη, προηγηθεί ο αιματηρός εσωτερικός πόλεμος (1945-49).

Στις επαρχίες του νομού Αιτωλοακαρνανίας, μεγάλο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού συγκεντρώνεται στις Α', Γ' και Δ' κοινωνικοοικονομικές τάξεις. Αυτό σημαίνει ότι οι γονείς των μαθητών αυτών ασκούσαν επαγγέλματα τα οποία ανάγονταν στη μεγαλοαστική τάξη, ήταν υπάλληλοι ή ασχολούνταν με γεωργικές ή χειρωνακτικές εργασίες. Από την άλλη πλευρά, την περίοδο 1922-49, οι γονείς των μαθητών που κατάγονταν από τον επαρχιακό χώρο του νομού ήταν, κατά κύριο λόγο, εργάτες και αγρότες. Πρόκειται, λοιπόν, για μία σημαντική κοινωνικοοικονομική ανέλιξη των κατοίκων του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας οι οποίοι κατόρθωσαν να παρεισδύσουν στη μεγαλοαστική τάξη.

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η ταχύτατη διόγκωση του δημόσιου τομέα εξυπηρέτησε, ταυτόχρονα, πολλαπλές πολιτικές σκοπιμότητες. Πράγματι, η κρατική απασχόληση και ο σταθερός, έστω, και γλίσχρος μισθός, θεωρούνταν ως ο κύριος, αν όχι ο μοναδικός, τρόπος οικονομικής εξασφάλισης για το μεγαλύτερο μέρος των μη αγροτικών μαζών. Η μαζική και επιλεκτική πρόσληψη «ημετέρων», που απαλλάσσονται από το πάνδημο άγχος της ανεργίας και της επιβίωσης, δεν κατέστησε έτσι μόνο δυνατή την κοινωνικοοικονομική εξουδετέρωση των περισσότερων αριστερών και κομμουνιστών μέσω του αποκλεισμού τους από το κρατικό μάννα. Ταυτόχρονα, έκανε εφικτή τη γοργή οικονομική, πολιτική, αλλά και ιδεολογική ανασυγκρότηση ενός σημαντικού μέρους των «εθνοφρόνων» μικροαστών

στους οποίους συνυπολογίστηκαν οι νέοι ευνοούμενοι των μεταπολεμικών καθεστώτων. Τέλος, η νέα διόγκωση του κρατικού μηχανισμού επάνω σε ιδεολογικά «αποκλειστικές» και πολιτικά «ελέγξιμες» βάσεις, επέτεινε τη σημασία και τη δύναμη έλξης των μηχανισμών επιλογής, των υποψηφίων υπαλλήλων, γεγονός που οδήγησε την πολιτική εξουσία στο να κατορθώσει να ανασυγκροτήσει ταχύτατα τα αποδιарθρωμένα δίκτυα προστασίας και πελατείας σε τοπική βάση. Τα κομματαρχικά και «ρουσφετολογικά» κυκλώματα, που είχαν, σχετικά, εξασθενήσει, αναβίωσαν έτσι ταχύτατα, με αποτέλεσμα η εξάρτηση από το κράτος να ταυτιστεί με μίαν αύξουσα πολιτική και ιδεολογική χειραγώγηση του πληθυσμού.²⁰⁸

²⁰⁸ Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία...*, σ.σ. 92-93.

Πίνακας 72

Γεωγραφική καταγωγή των μαθητών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση
(1950-1967)

	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	
Μεσολόγγι	72 54,97	75 63,03	163 81,9	143 85,12	135 78,48	126 80,25	158 88,27	100 82,65	51 89,48	30 88,24	25 80,65	25 100	11 78,58	18 100	1.132 79,44
Επ.Μεσολογγίου	4 3,05	5 4,2	5 2,51	2 1,19	5 2,9	3 1,91	5 2,79	5 4,13	3 5,27	1 2,94	3 9,68				41 2,88
Επ.Τριχωνίδας	4 3,05	5 4,2		2 1,19	2 1,17	2 1,28	3 1,68	3 2,48							21 1,48
Επ. Βάλτου	1 0,76					1 0,64									2 0,14
Επ.Ξηρομέρου	6 4,59	2 1,68	1 0,51	1 0,59	2 1,17	4 2,54	2 1,12	4 3,3			1 3,22		1 7,14		24 1,69
Επ. Ναυπακτίας		3 2,52	5 2,51	5 2,97	3 1,75	4 2,54	3 1,68	4 3,3					1 7,14		28 1,97
Ναύπακτος	1 0,76		2 1	3 1,79	1 0,58	1 0,64		1 0,83							9 0,63
Ν. Φωκίδας	1 0,76		1 0,51	2 1,19	1 0,58	1 0,64				1 2,94					7 0,49
Ευρυτανία		1 0,84	2 1			3 1,91									6 0,42
Αργίτιο	2 1,53	3 2,52			2 1,17		1 0,55						1 7,14		9 0,63
Επτάνησα	2 1,53				2 1,17		2 1,12		2 3,5	1 2,94					9 0,63
Ηπειρος	13 9,92	2 1,68	6 3,01		5 2,9	1 0,64		3 2,48		1 2,94					31 2,18
Θεσσαλία	1 0,76	3 2,52				1 0,64	2 1,12								7 0,49
Μακεδονία	1 0,76	1 0,84	2 1	3 1,79		1 0,64									8 0,56
Πελοπόννησος	6 4,59	6 5,04	1 0,51		5 2,9	3 1,91		1 0,83							22 1,54
Πάτρα	6 4,59	2 1,68	8 4,03	3 1,79	3 1,75	3 1,91					2 6,45				27 1,89
Αθήνα	8 6,1	8 6,73	2 1	4 2,38	5 2,9	3 1,91	2 1,12		1 1,75						33 2,31
Κορινθία	1 0,76		1 0,51												2 0,14
Ν. Εύβοιας	1 0,76	1 0,84													2 0,14
Δωδεκάνησα	1 0,76														1 0,07
Αιγαίο		2 1,68			1 0,58										3 0,21
Αμερική							1 0,55								1 0,07
Σύνολο	131 100	119 100	199 100	168 100	172 100	157 100	179 100	121 100	57 100	34 100	31 100	25 100	14 100	18 100	1.425 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950-1961.

Γενικός Έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1961-1972

Επιπρόσθετα, σε όλο το φάσμα των κοινωνικοοικονομικών πεδίων, οι μαθητές υπερέχουν, αριθμητικά, των μαθητριών. Έξω από τα όρια της πόλης και του νομού, τη δεδομένη χρονική περίοδο, η Πάτρα, η Πελοπόννησος και η Αττική προσφέρουν σημαντικό αριθμό μαθητών στο Α' σχολείο του Ξενοκρατείου.

Στη συνέχεια, οι μαθητές και οι μαθήτριες που γράφτηκαν στο Β' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου (πίν. 73), κατά το χρονικό διάστημα 1950-67, ανήκαν, κυρίως, στη Β', Γ', Δ' και Ε' κοινωνικοοικονομική τάξη. Τα αγόρια είναι περισσότερα από τα κορίτσια με εξαίρεση τη Ζ' κοινωνική τάξη. Επιπλέον, σε ορισμένες επαρχίες του νομού, αριθμούμε περισσότερες μαθήτριες από ό,τι μαθητές, κυρίως, στο Δ' και Ε' κοινωνικοοικονομικό πεδίο.

Πίνακας 73

Γεωγραφική καταγωγή των μαθητών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση

	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	
Μεσολόγγι	67 65,69	61 70,93	144 95,37	109 92,38	83 70,33	73 78,5	112 88,19	86 81,14	217 98,64	160 93,56	34 82,93	24 80	5 71,42	9 75	1.184 85,68
Επ.Μεσολογγίου	7 6,87	1 1,17	2 1,33	1 0,85	4 3,39	3 3,23	6 4,73	7 6,6	1 0,46	10 5,85	3 7,32	2 6,67	1 14,29	1 8,33	49 3,55
Επ.Τριγωνίδας	3 2,94	1 1,17	-	-	3 2,55	1 1,07	2 1,58	5 4,72	-	-	-	-	-	-	15 1,09
Επ. Βάλτου	-	-	-	-	-	2 2,16	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,15
Επ.Ξηρομέρου	-	-	-	-	5 4,23	-	2 1,58	1 0,95	-	-	-	-	-	-	8 0,57
Επ. Ναυπακτίας	2 1,96	2 2,32	-	2 1,69	4 3,39	2 2,16	-	1 0,95	-	-	-	-	1 14,29	1 8,33	15 1,09
Ναύπακτος	-	-	-	-	3 2,55	1 1,07	-	-	-	-	-	-	-	-	4 0,29
Ν. Φωκίδας	-	2 2,32	1 0,66	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 0,21
Ευρυτανία	-	1 1,17	-	-	-	-	2 1,58	-	-	-	-	-	-	-	3 0,21
Αγρίνιο	1 0,98	-	1 0,66	3 2,54	6 5,08	1 1,07	-	-	-	-	-	-	-	-	12 0,86
Επτάνησα	3 2,94	2 2,32	-	-	1 0,85	-	-	-	-	-	2 4,87	-	-	-	8 0,57
Ήπειρος	5 4,9	3 3,48	-	-	1 0,85	1 1,07	1 0,78	3 2,8	-	-	-	-	-	1 8,33	15 1,09
Θεσσαλία	-	-	-	-	-	2 2,16	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,15
Μακεδονία	-	1 1,17	1 0,66	-	-	1 1,07	-	-	-	-	-	-	-	-	3 0,21
Θράκη	-	-	-	-	-	-	1 0,78	2 1,88	-	-	-	-	-	-	3 0,21
Πελοπόννησος	1 0,98	4 4,65	-	1 0,85	2 1,69	1 1,07	1 0,78	1 0,95	-	-	1 2,44	1 3,33	-	-	13 0,95
Πάτρα	2 1,96	4 4,65	1 0,66	2 1,69	2 1,69	1 1,07	-	-	-	-	-	-	-	-	12 0,86
Αθήνα	10 9,8	4 4,65	1 0,66	-	3 2,55	3 3,23	-	-	2 0,9	1 0,59	1 2,44	3 10	-	-	28 2,02
Ν. Εύβοιας	-	-	-	-	1 0,85	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,08
Δωδεκάνησα	-	-	-	-	-	1 1,07	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,08
Κύπρος	1 0,98	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,08
Σύνολο	102 100	86 100	151 100	118 100	118 100	93 100	127 100	106 100	220 100	171 100	41 100	30 100	7 100	12 100	1.382 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936- 1950.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1951 -1963.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964 -1976.

Στις υπόλοιπες περιοχές που αναγράφονται στον πίνακα 73, τόσο οι μαθητές όσο και οι μαθήτριες προέρχονται, κυρίως, από οικογένειες υπαλλήλων ή ατόμων με υψηλόβαθμο επάγγελμα. Χαρακτηριστικά, στην Αθήνα και την Πάτρα, οι άρρενες γονείς των μαθητών και των δύο φύλων είναι στρατιωτικοί και καθηγητές. Το φαινόμενο αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένο αν σκεφτούμε ότι, σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού του 1961, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες που κατατάσσονταν στην κατηγορία των μισθωτών έφθαναν τις 5.269 και 1.410 αντίστοιχα.²⁰⁹

Όσον αφορά το Γ' Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου (πίν. 74), κατά το χρονικό διάστημα 1950-67, σε αντίθεση με ότι διαπιστώσαμε την περίοδο 1922-49, οι μαθητές είναι πολυπληθέστεροι των μαθητριών, με εξαίρεση τις Γ', Ε' και ΣΤ' κοινωνικές τάξεις (πίν. 68), ενώ τα κορίτσια τα οποία κατάγονται από την επαρχία Μεσολογγίου είναι, κατά βάση, περισσότερα από τα αγόρια.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, τόσο οι άρρενες όσο και οι θήλειες μαθητές, κατατάσσονται στο Β' και Δ' κοινωνικοεπαγγελματικό επίπεδο. Αυτό σημαίνει ότι οι άρρενες γονείς των παιδιών, που φοιτούν στο εν λόγω σχολείο, ασκούν επαγγέλματα αστικού χαρακτήρα ή ασχολούνται με γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες. Παράλληλα, παρατηρούμε ότι ένα ελάχιστο ποσοστό μαθητών, και των δύο φύλων, που κατάγονται από αστικά κέντρα, μεγαλώνουν μέσα σε περιβάλλον αγροτικό ή είναι παιδιά εργατών. Έτσι, στην Πάτρα και την Αθήνα, από τους 23 μαθητές που φοιτούν στο Γ' σχολείο του Ξενοκρατείου, οι πέντε κατατάσσονται στο Δ' πεδίο κοινωνικής τάξης.

²⁰⁹ Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 1961, Λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια* τόμος 2.2, σ. 2.1.16.

Πίνακας 74

Γεωγραφική καταγωγή των μαθητών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση (1950-1967)

	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	
Μεσολόγγι	69 74,19	72 80	198 91,25	186 93,94	78 82,98	73 76,85	189 84,38	142 80,69	42 95,46	52 96,3	34 89,48	33 64,71	11 100	4 80	1.183 85,1
Επ.Μεσολογγίου	2 2,16	3 3,34	6 2,77	8 4,05	— —	8 8,43	18 8,04	18 10,23	1 2,27	2 3,7	3 7,89	4 7,84	— —	— —	73 5,26
Επ.Τριχωνίδας	3 3,22	— —	1 0,46	— —	2 2,13	1 1,05	— —	— —	— —	— —	— —	4 7,84	— —	— —	11 0,8
Επ. Βάλτου	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	3 1,7	— —	— —	— —	2 3,93	— —	— —	5 0,35
Επ.Εηρομέρου	8 8,6	1 1,11	3 1,38	— —	1 1,06	1 1,05	4 1,78	4 2,27	— —	— —	1 2,63	1 1,96	— —	1 20	25 1,8
Επ. Ναυπακτίας	1 1,07	— —	4 1,84	— —	5 5,32	2 2,1	— —	1 0,57	— —	— —	— —	4 7,84	— —	— —	17 1,23
Ναύπακτος	— —	— —	— —	— —	— —	4 4,22	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	4 0,29
Ν. Φωκίδας	— —	— —	— —	1 0,5	— —	— —	1 0,45	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	2 0,15
Ευρυτανία	— —	2 2,22	— —	— —	— —	— —	5 2,23	3 1,7	— —	— —	— —	1 1,96	— —	— —	11 0,79
Αργίριο	1 1,07	3 3,34	— —	— —	— —	2 2,1	2 0,89	2 1,13	— —	— —	— —	— —	— —	— —	10 0,71
Επτάνησα	1 1,07	1 1,11	1 0,46	— —	1 1,06	2 2,1	2 0,89	1 0,57	— —	— —	— —	— —	— —	— —	9 0,65
Ηπειρος	1 1,07	1 1,11	1 0,46	2 1,01	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	5 0,35
Θεσσαλία	— —	2 2,22	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	2 0,15
Μακεδονία	1 1,07	2 2,22	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	3 0,21
Πελοπόννησος	2 2,16	— —	1 0,46	— —	2 2,13	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	5 0,35
Πάτρα	2 2,16	2 2,22	— —	— —	5 5,32	1 1,05	2 0,89	1 0,57	— —	— —	— —	1 1,96	— —	— —	14 1
Αθήνα	2 2,16	1 1,11	2 0,92	— —	— —	— —	1 0,45	1 0,57	1 2,27	— —	— —	1 1,96	— —	— —	9 0,65
Κορινθία	— —	— —	— —	— —	— —	1 1,05	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	1 0,08
Δωδεκάνησα	— —	— —	— —	1 0,5	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	1 0,08
Σύνολο	93 100	90 100	217 100	198 100	94 100	95 100	224 100	176 100	44 100	54 100	38 100	51 100	11 100	5 100	1.390 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947- 1962.

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1963 -1967.

Στη συνέχεια, με βάση τον πίνακα 75, διαπιστώνουμε ότι ο γεωγραφικός άξονας προέλευσης των μαθητών και μαθητριών του Δ' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου είναι περιορισμένος σε σχέση με τα τρία άλλα σχολεία στα οποία προαναφερθήκαμε. Ο άρρην μαθητικός πληθυσμός υπερέχει του θηλυκού. Ωστόσο, αριθμούμε περισσότερα κορίτσια στη Δ' και Ε' κοινωνική τάξη. Βασικά, οι γονείς των παιδιών είναι τεχνίτες, παντοπώλες, εργάτες ή ασχολούνται με γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες, πράγμα που επισημάναμε όταν αναφερθήκαμε στην επίδοση των παιδιών με βάση την κοινωνική τους καταγωγή.

Επιπρόσθετα, διαπιστώνουμε ότι το ποσοστό των μαθητών και των δύο φύλων που κατάγεται από περιοχές εκτός του νομού, είναι αρκετά περιορισμένο, ενώ σημαντικό ποσοστό μαθητών κατάγεται από τις επαρχίες Μεσολογγίου και Ναυπακτίας.

Πίνακας 75

Γεωγραφική καταγωγή των μαθητών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση (1954-1967)

	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	
Μεσολόγγι	12 52,18	8 50	74 84,09	54 83,07	21 80,76	12 57,14	70 72,16	79 73,15	12 92,3	14 93,33	9 90	4 100	15 93,75	3 100	387 76,64
Επ.Μεσολογγίου	1 4,35	2 12,5	6 6,81	3 4,62	2 7,69	5 23,8	8 8,25	8 7,4	1 7,7	1 6,64	-	-	-	-	37 7,33
Επ.Τριχωνίδας	2 8,69	1 6,25	4 4,55	1 1,54	1 3,85	-	-	1 0,93	-	-	-	-	-	-	10 1,99
Επ.Εηρομέρου	-	-	-	1 1,54	-	2 9,53	3 3,09	-	-	-	-	-	-	-	6 1,19
Επ. Ναυπακτίας	4 17,39	1 6,25	-	-	1 3,85	2 9,53	9 9,27	14 12,96	-	-	-	-	-	-	31 6,14
Ναύπακτος	-	-	-	1 1,54	1 3,85	-	-	-	-	-	1 10	-	-	-	3 0,6
Ευρυτανία	2 8,69	-	2 2,27	-	-	-	2 2,06	3 2,77	-	-	-	-	-	-	9 1,78
Επτάνησα	1 4,35	-	1 1,14	3 4,62	-	-	3 3,09	1 0,93	-	-	-	-	-	-	9 1,78
Ηπειρος	1 4,35	1 6,25	1 1,14	2 3,07	-	-	-	1 0,93	-	-	-	-	1 6,25	-	7 1,39
Πελοπόννησος	-	-	-	-	-	-	1 1,04	1 0,93	-	-	-	-	-	-	2 0,39
Πάτρα	-	2 12,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,39
Αθήνα	-	-	-	-	-	-	1 1,04	-	-	-	-	-	-	-	1 0,19
Δωδεκάνησα	-	1 6,25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 0,19
Σύνολο	23 100	16 100	88 100	65 100	26 100	21 100	97 100	108 100	13 100	15 100	10 100	4 100	16 100	3 100	505 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953- 1963.

Γενικός Έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964 -1977.

Στη συνέχεια, από τον πίνακα 76 προκύπτει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού του Ε' Δημοτικού σχολείου, που είχε γεννηθεί και κατοικούσε στην πόλη του Μεσολογγίου, προερχόταν από το Β' και Δ' κοινωνικοοικονομικό πεδίο. Σε όλες τις κοινωνικές τάξεις οι μαθητές υπερέχουν, αριθμητικά, των μαθητριών, με εξαίρεση τις Ε' και ΣΤ' κοινωνικές κατηγορίες.

Άλλωστε, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Γ. Λαμπίρη-Δημάκη, η ανισότητα στην εκπαίδευση ανάμεσα στα δύο φύλα είναι πιο ανεπτυγμένη στην αγροτική τάξη, δεδομένου ότι η αγροτική οικογένεια είναι πιο ευαίσθητοποιημένη όσον αφορά την εκπαίδευση των νεαρών αρσενικών

μελών της.²¹⁰ Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι μαθητές με μεσολογγίτικη καταγωγή που προέρχονται, βασικά, από αγροτικές οικογένειες, είναι πολυάριθμοι, στις υπόλοιπες περιοχές, που περικλείει ο συγκεκριμένος πίνακας, οι μαθήτριες με αγροτική-εργατική προέλευση είναι περισσότερες από τα αγόρια. Παράλληλα, σε πολλές περιπτώσεις, διακρίνουμε μία ισαριθμία όσον αφορά το ποσοστό των αρρένων και θηλέων μαθητών που κατάγεται από περιοχές εκτός της πόλης του Μεσολογγίου. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των μαθητών που δηλώνουν ως τόπο καταγωγής περιοχές της επαρχίας Μεσολογγίου. Αντίθετα, από την επαρχία Τριχωνίδας, το μαθητικό δυναμικό το οποίο φοιτά στο Ε' Δημοτικό της πόλης είναι θηλυκού γένους. Να σημειωθεί επίσης ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες που ανήκουν στη μεγαλοαστική τάξη είναι ελάχιστοι και δηλώνουν ως τόπο γέννησης το Μεσολόγγι, την επαρχία Ναυπακτίας, την Ευρυτανία, το Αγρίνιο και την Πάτρα. Όπως έχει, ήδη, αναφερθεί, στη Ζ' κοινωνική κλάση ανήκουν μόνο όσα παιδιά χαρακτηρίζονται ως νόθα. Ο γεωγραφικός άξονας προέλευσης των συγκεκριμένων μαθητών και μαθητριών είναι το Μεσολόγγι, η επαρχία Μεσολογγίου, καθώς και το Αγρίνιο.

²¹⁰ Jane Lampiri-Dimaki, *Social stratification in Greece 1962-1982, eleven essays*, Ant. N. Sakkoulas, Athens 1983, σ. 87.

Πίνακας 76

Γεωγραφική καταγωγή των μαθητών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση 1965- 1967

	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο%
	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.%	Αρρ.%	Θήλ.	
Μεσολόγγι	3 50	1 33,33	66 92,96	39 100	11 100	5 100	134 88,16	98 83,05	8 88,89	10 90,91	2 100	3 75	2 100	2 50	384 87,88
Επ.Μεσολογγίου	-	-	2 2,82	-	-	-	6 3,95	7 5,94	-	-	-	-	-	1 25	16 3,67
Επ.Τριχωνίδας	-	-	-	-	-	-	-	2 1,69	-	1 9,09	-	-	-	-	3 0,69
Επ. Ξηρομέρου	-	-	-	-	-	-	2 1,32	-	-	-	-	1 25	-	-	3 0,69
Επ.Ναυπακτίας	1 16,66	-	-	-	-	-	7 4,6	7 5,94	-	-	-	-	-	-	15 3,43
Ν. Φωκίδας	-	-	-	-	-	-	-	3 2,54	-	-	-	-	-	-	3 0,69
Ευρυτανία	1 16,66	1 33,33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,45
Αργίνο	-	1 33,33	-	-	-	-	-	1 0,84	-	-	-	-	-	1 25	3 0,69
Ηπειρος	-	-	-	-	-	-	2 1,32	-	-	-	-	-	-	-	2 0,45
Πάτρα	1 16,66	-	1 1,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 0,45
Αθήνα	-	-	2 2,82	-	-	-	-	-	1 11,11	-	-	-	-	-	3 0,69
Θεσσαλία	-	-	-	-	-	-	1 0,65	-	-	-	-	-	-	-	1 0,22
Σύνολο	6 100	3 100	71 100	39 100	11 100	5 100	152 100	118 100	9 100	11 100	2 100	4 100	2 100	4 100	437 100

Πηγή: Γενικός Έλεγχος Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965- 1967.

Όσον αφορά το Α' Νυχτερινό δημοτικό σχολείο, κατά το χρονικό διάστημα 1955-1967 (πίν.77), το 43,61% του μαθητικού δυναμικού προερχόταν από την αγροτική και εργατική τάξη. Στη συνέχεια, ακολουθούν οι Β', Ε' και ΣΤ' κοινωνικοοικονομικές τάξεις. Από τις επαρχίες Μεσολογγίου, Ξηρομέρου και Ναυπακτίας, κατάγονται μαθητές των οποίων οι γονείς είναι γεωργοί ή κτηνοτρόφοι. Είναι πολύ πιθανό, τα παιδιά των συγκεκριμένων οικογενειών, να απασχολούνταν σε γεωργικές εργασίες, έτσι ώστε να μην έχουν την ευχέρεια να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους σε ημερήσιο σχολείο και να αναγκαστούν να περατώσουν τον πρωτοβάθμιο κύκλο

σπουδών τους σε νυχτερινό εκπαιδευτήριο. Επιπρόσθετα, στην Α' κοινωνική κάστα, ανήκουν μόνο δύο μαθητές οι οποίοι δηλώνουν ως επάγγελμα πατρός, έμπορος.

Πίνακας 77

Γεωγραφική καταγωγή των μαθητών σε σχέση με την κοινωνική τους προέλευση.
1955-1967

	Α		Β		Γ		Δ		Ε		ΣΤ		Ζ		Σύνολο %
	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	Αρρ. %	Θήλ. %	
Μεσολόγγι	2 100	—	15 93,75	—	1 100	—	29 78,38	4 100	14 93,34	—	12 80	—	1 100	—	78 82,97
Επ.Μεσολογγίου	—	—	—	—	—	—	4 10,82	—	—	—	3 20	1 50	—	—	8 8,51
Επ.Τριχωνίδας	—	—	1 6,25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 1,07
Επ.Ξηρομέρου	—	—	—	—	—	—	2 5,4	—	—	—	—	—	—	—	2 2,12
Επ.Ναυπακτίας	—	—	—	—	—	—	1 2,7	—	—	—	—	—	—	—	1 1,07
Αγρίνιο	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 50	—	—	1 1,07
Επτάνησα	—	—	—	—	—	—	1 2,7	—	1 6,66	—	—	—	—	—	2 2,12
Ηπειρος	—	—	—	1 100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 1,07
Σύνολο	2 100	—	16 100	1 100	1 100	—	37 100	4 100	15 100	—	15 100	2 100	1 100	—	94 100

Πηγή: Γενικός έλεγχος Α' Νυχτερινού Δημοτικού Σχολείου αρρένων
Μεσολογγίου 1955-1971

- **Μαθητές αδέρφια που φοίτησαν στο ίδιο έτος.**

Με την έναρξη του σχολικού έτους 1949-50 (πίν. 78), το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών που είναι μεταξύ τους αδέρφια, προέρχεται από οικογένειες εργατών και αγροτών. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, τα κορίτσια είναι λιγότερα από τα αγόρια. Αντίθετα, στις κοινωνικές κατηγορίες Β', Γ' και ΣΤ', οι μαθήτριες υπερτερούν αριθμητικά των συμμαθητών τους. Αν και το χρονικό αυτό διάστημα εντοπίσαμε διεισδυτικούς μαθητές να φοιτούν στο Α' Δημοτικό, ωστόσο, κανένα από τα παιδιά που συμφοιτούσαν στο ίδιο έτος ή στην ίδια τάξη με τα αδέρφια τους, δεν επαναλάμβαναν την τάξη στην οποία, ήδη, φοιτούσαν. Ειδικότερα, τα τέκνα των εργατών, καθώς και όσα έχουν απομείνει ορφανά λόγω θανάτου του πατέρα τους, παρακολουθούν, συχνά, την ίδια τάξη, αν και παρουσιάζουν μεταξύ τους έντονη ηλικιακή διαφορά. Σε τρεις περιπτώσεις, εντοπίζουμε τέσσερις μαθητές να φοιτούν παράλληλα με τα αδέρφια τους τόσο στο ίδιο σχολείο όσο και στην ίδια τάξη. Η κοινωνική προέλευση των συγκεκριμένων παιδιών αφορά, κυρίως, την Ε' και Β' κατηγορία. Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί και το γεγονός ότι μία μαθήτρια παρακολουθεί τα μαθήματα της Δ' τάξης, προφανώς μαζί με την οκτάχρονη κόρη της η οποία πηγαίνει στη Β' τάξη του δημοτικού σχολείου, σε ηλικία τριάντα ετών. Σε κανονικές συνθήκες, η συγκεκριμένη μαθήτρια, όφειλε να φοιτά σε νυχτερινό σχολείο της πόλης, το οποίο, όμως, τη δεδομένη περίοδο δεν υπάρχει, ενώ θα λειτουργήσει μόλις το 1955.

Στη συνέχεια, το 1955, ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού που φοιτά μαζί με τα αδέρφια του, συσπειρώνεται στην Α' και Β' κοινωνική τάξη, ενώ όσο κατεβαίνουμε την κοινωνική κλίμακα, το ποσοστό των παιδιών που συνδέονται με αδελφική συγγένεια, μειώνεται. Σε αντίθεση με το 1950, είναι η πρώτη φορά που συναντάμε αδέρφια να επαναλαμβάνουν την ίδια τάξη στην οποία φοιτούν. Ύστερα από μία πενταετία (1959-60), ο αριθμός των μαθητών με το ίδιο πατρώνυμο και επώνυμο που προέρχονται από τις δύο πρώτες κοινωνικές τάξεις, μειώνεται, ενώ παράλληλα, σημειώνεται αύξηση των μαθητών της Γ' και Δ' κατηγορίας. Όπως προκύπτει από το συγκεκριμένο πίνακα (πίν.78), οι γονείς, που ανήκουν στην αγροτική τάξη, είναι

επιφυλακτικοί απέναντι στην εκπαίδευση των κοριτσιών, αφού τα αδέρφια, τα οποία κινούνται στον ίδιο σχολικό χώρο, είναι, κυρίως, αρσενικού γένους.

Αντίθετα, τη διετία 1965-67, τα κορίτσια των εργατών και αγροτών είναι περισσότερα από τα αγόρια. Σε κάθε ένα μαθητή αντιστοιχεί, τουλάχιστον, μία αδελφή μαθήτρια, ενώ σε πολλές περιπτώσεις, από μία οικογένεια φοιτούν στο ίδιο σχολείο, δύο ή τρεις μαθήτριες χωρίς την παρουσία αδελφού. Στη Β' κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία, οι μαθήτριες που φοιτούν στο ίδιο έτος μαζί με τα αδέρφια τους είναι περισσότερες από τα αγόρια, ενώ στη Ζ' κατηγορία, για πρώτη φορά, δεν εντοπίζουμε κανένα μαθητή ή μαθήτρια που να είναι ορφανοί. Ειδικότερα, το σχολικό έτος 1966-67, οι πιθανότητες να συναντήσουμε περισσότερα από δύο αδέρφια να σπουδάζουν μαζί στο ίδιο έτος, είναι ελάχιστες.

Όπως επισημίναμε και κατά τη διάρκεια της περιόδου 1922-49, το δεδομένο χρονικό διάστημα (1950-1967), στο Α' δημοτικό σχολείο της πόλης, οι γονείς παρουσιάζονται επιφυλακτικοί όσον αφορά τη φοίτηση των κοριτσιών μαζί με τους αδελφούς τους. Ωστόσο, η επιφυλακτικότητα αυτή αρχίζει να υποχωρεί μετά το 1965.

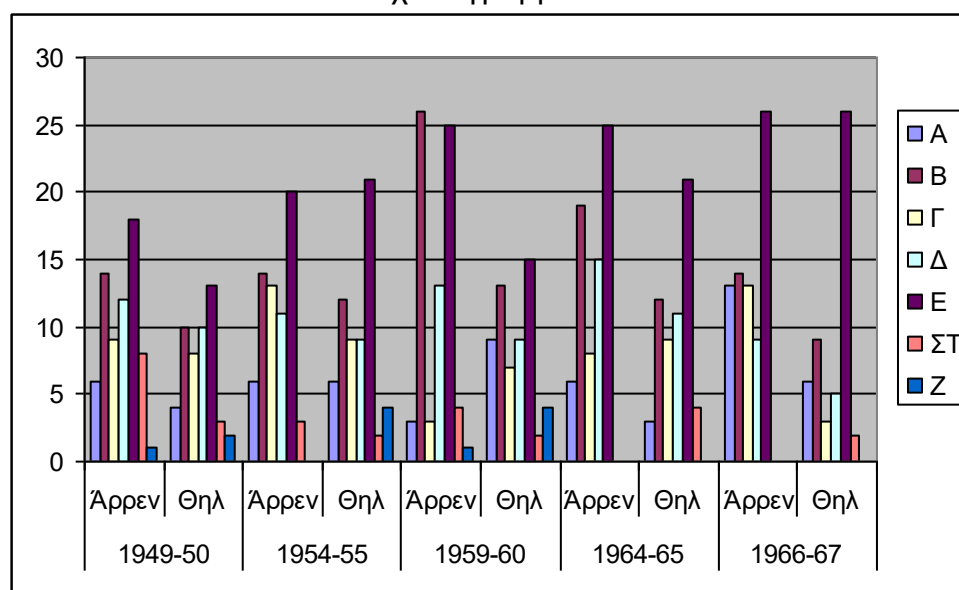
Πίνακας 78
Μαθητές –αδέρφια (διαφορετικών οικογενειών) στο ίδιο έτος με βάση την κοινωνική τους καταγωγή

	1949-1950		1954-1955		1959-1960		1964-1965		1966-1967		Σύνολο%
	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	
A	10 10,75	6 7,4	28 26,42	12 19,68	12 15,19	12 16,22	5 8,34	8 16,33	11 22,45	9 19,15	113 16,17
B	13 13,98	23 28,4	29 27,35	11 18,03	21 26,59	16 21,62	18 30	19 38,78	18 36,74	20 42,55	188 26,9
Γ	17 18,28	21 25,93	20 18,87	16 26,23	20 25,32	23 31,08	19 31,66	9 18,37	14 28,57	8 17,03	167 23,89
Δ	40 43,01	18 22,22	15 14,15	13 21,32	18 22,79	12 16,22	8 13,34	10 20,4	3 6,12	6 12,77	143 20,45
E	4 4,3	2 2,47	12 11,33	5 8,19	4 5,06	9 12,16	9 15	1 2,04	2 4,08	2 4,25	50 7,15
ΣΤ	7 7,53	9 11,11	—	4 6,55	1 1,26	1 1,35	—	—	—	—	22 3,15
Z	2 2,15	2 2,47	2 1,88	—	3 3,79	1 1,35	1 1,66	2 4,08	1 2,04	2 4,25	16 2,29
Σύνολο	93 100	81 100	106 100	61 100	79 100	74 100	60 100	49 100	49 100	47 100	699 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950-1961
Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1961-1972

Το σχολικό έτος 1949-50 (σχεδ. 15), το μαθητικό δυναμικό του Β' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου, που προερχόταν από τον ίδιο οικογενειακό χώρο, εκπροσωπούσε, κυρίως, τη Β', Δ' και Ε' κοινωνική κατηγορία. Μόνο στη Ζ' κοινωνικοεπαγγελματική κάστα, οι μαθήτριες είναι περισσότερες από τους μαθητές. Αντίθετα, στο Α' Δημοτικό, οι μαθήτριες που φοιτούν στο ίδιο έτος μαζί με τα αδέρφια τους, είναι περισσότερες από τα αγόρια, βασικά, στη Β', Γ' και ΣΤ' κοινωνική τάξη. Στο Β' Δημοτικό, δε συναντάμε κανένα μαθητή ή μαθήτρια που να συνδέονται μεταξύ τους με αδελφική σχέση και να επαναλαμβάνουν, για δεύτερη ή τρίτη συνεχή χρονιά, την ίδια τάξη. Το μόνο που παρατηρούμε είναι να παρακολουθούν δύο αδέρφια τα μαθήματα της ίδιας τάξης, όντας σε διαφορετική ηλικία, ή ενώ βρίσκονται στην ίδια ηλικία, να φοιτούν σε διαφορετική σχολική τάξη. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση τριών μαθητριών, που ήταν μεταξύ τους αδελφές, από τις οποίες οι δύο βρίσκονταν στην τελευταία τάξη του δημοτικού σχολείου και είχαν διαφορά ηλικίας δύο ετών. Επιπλέον, σε μία μόνο περίπτωση τέσσερα αδέρφια, δύο αγόρια και δύο κορίτσια, φοιτούν στο ίδιο σχολικό έτος, αλλά σε διαφορετικές τάξεις το καθένα.

Σχεδιάγραμμα 15

Πηγές: Μαθητολόγιο Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936-1950
 Μαθητολόγιο Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950-1968

Ύστερα από μία πενταετία (1954-55), παρατηρείται σημαντική αύξηση του αριθμού των μαθητών των οποίων οι γονείς επαγγέλλονται αλιείς. Ειδικότερα, στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι δίνεται προτεραιότητα στο γυναικείο φύλο. Το ίδιο μπορούμε να ισχυριστούμε και για τη Ζ' κοινωνική κλάση, η οποία εκπροσωπείται, αποκλειστικά, από κορίτσια. Στις υπόλοιπες κατηγορίες διαπιστώνουμε μία ελάχιστη άνοδο του ποσοστού των αδελφών – μαθητών, με εξαίρεση τη Δ' και Ε' κοινωνική τάξη. Αντίθετα, στο Α' Δημοτικό, διακρίνουμε αλματώδη αύξηση του ποσοστού των μαθητών των οποίων οι γονείς εργάζονται ως γιατροί ή καθηγητές ή έχουν δικές τους επιχειρήσεις. Επιπρόσθετα, στο Β' Δημοτικό, σε δύο μόνο περιπτώσεις, συναντάμε αδέρφια που φοιτούν στην ίδια τάξη, ενώ, όπως συνέβη και το 1950, κανένας μαθητής ή μαθήτρια, που ανήκουν στο ίδιο οικογενειακό περιβάλλον, δεν αναγκάζεται να επαναλάβει την ίδια τάξη. Παράλληλα, η ηλικία εγγραφής των μαθητών στις τάξεις όπου φοιτούν, συμφωνεί, απόλυτα, με το όριο της νόμιμης ηλικίας προς φοίτηση. Πιο συγκεκριμένα, κανένας μαθητής ή μαθήτρια δεν εγγράφεται στο Β' σχολείο, σε ηλικία μεγαλύτερη από αυτή που προβλέπεται.

Με την έναρξη του σχολικού έτους 1959-60, διαπιστώνουμε ότι στις Α', Γ' και Ζ' κοινωνικές τάξεις το γυναικείο φύλο υπερτερεί του ανδρικού. Παράλληλα, για πρώτη φορά συναντάμε διετεείς μαθητές και μαθήτριες αδέρφια, τα οποία κατάγονται από οικογένειες αλιέων, εργατών και επαγγελματιών οδηγών. Στην τελευταία κοινωνική τάξη ανήκει και ένας μαθητής ο οποίος φοιτά στο ίδιο έτος με τα υπόλοιπα τρία αδέρφια του και είναι ο μόνος από αυτά που υποχρεώνεται να επαναλάβει τα μαθήματα της ίδιας τάξης. Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρούμε ότι και τα δύο αδέρφια που κινούνται στον ίδιο σχολικό χώρο είναι διετή, ενώ συχνά, τα αγόρια που σπουδάζουν μαζί με τις αδελφές τους, επαναλαμβάνουν την τάξη στην οποία φοιτούν, με μεγαλύτερη ευκολία συγκριτικά με εκείνες.

Κατά το χρονικό διάστημα 1965-1967, παρατηρείται μία αυξομείωση του αριθμού των μαθητριών που σπουδάζουν μαζί με τα αδέρφια τους και ανήκουν στην πρώτη κοινωνική τάξη, σε σύγκριση με το 1960. Από την άλλη πλευρά, ενώ το 1965 σημειώνεται αύξηση του ποσοστού των μαθητών που έχει αγροτική-εργατική προέλευση, σε σχέση με το σχολικό έτος 1959-60, κατά την περίοδο της δικτατορίας (1966-67), ο αριθμός των αδελφών

μαθητών και μαθητριών που ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία έχει μειωθεί αισθητά. Το ίδιο ακριβώς φαινόμενο παρατηρείται και στο Α' Δημοτικό. Ωστόσο, το γεγονός αυτό έρχεται σε αντίθεση με τα στατιστικά δεδομένα που μας παρέχει η Ε.Σ.Υ.Ε. κατά την απογραφή του 1971. Σύμφωνα με αυτά, στις αγροτικές ζώνες του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας, οι κάτοικοι ηλικίας 30-54 χρόνων φθάνουν τις 34.900. Έντονη η διαφορά με τους κατοίκους των ημιαστικών περιοχών της ίδιας ηλικίας οι οποίοι, στο σύνολό τους ανέρχονται στις 16.992.²¹¹

Από την άλλη πλευρά, στο Β' σχολείο Μεσολογγίου, τη συγκεκριμένη διετία (1965-67), παρατηρείται μείωση του αριθμού του μαθητικού δυναμικού που επαναλαμβάνει για δεύτερη συνεχή χρονιά την ίδια τάξη. Ωστόσο, κατά την περίοδο 1966-67, οι ελάχιστοι μαθητές που καλούνται να καθίσουν ξανά στα θρανία της ίδιας τάξης είναι, κυρίως, τριετείς.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι στο Β' σχολείο της πόλης, τη συγκεκριμένη περίοδο (1950-67), διαφαίνεται μία ισότητα ως προς την εκπαίδευση των παιδιών και των δύο φύλων που προέρχονται από τον ίδιο οικογενειακό χώρο. Κάτι αντίστοιχο συνέβη και κατά την περίοδο 1922-49.

Στη συνέχεια, στο Γ' Δημοτικό, το σχολικό έτος 1949-50 (πίν. 79), οι μαθητές, οι οποίοι προέρχονταν από τον ίδιο οικογενειακό χώρο, εκπροσωπούσαν, κυρίως, τη Β' και Δ' κοινωνική τάξη. Με εξαίρεση το Γ' και Δ' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, στις υπόλοιπες κατηγορίες, οι μαθήτριες είναι περισσότερες από τους μαθητές. Το φαινόμενο αυτό αποδίδεται στο ότι, στις συγκεκριμένες βαθμίδες κοινωνικής κλίμακας, διαπιστώνουμε σημαντική προσέλευση, στο σχολείο, κοριτσιών από την ίδια οικογένεια παρά αγοριών. Παράλληλα, συναντάμε ελάχιστο ποσοστό διετών μαθητών και από τα δύο φύλα, ενώ στην περίπτωση που τα αδέρφια τα οποία φοιτούν στο ίδιο έτος είναι αγόρια και κορίτσια, τα δεύτερα αναγκάζονται πιο συχνά να επαναλάβουν την ίδια τάξη. Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις, τα αδέρφια, τα οποία κινούνται στον ίδιο σχολικό χώρο, είναι περισσότερα από δύο και τρία. Την ίδια περίοδο, στο Α' Δημοτικό, οι μαθήτριες υπερέχουν αριθμητικά των μαθητών στο Β', Γ' και ΣΤ' κοινωνικοεπαγγελματικό επίπεδο, ενώ στο Β'

²¹¹ Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού – κατοικιών 14 Μαρτίου 1971*, τόμος 2, πίν. 4.

σχολείο, ο γυναικείος μαθητικός πληθυσμός είναι μεγαλύτερος του άρρενος μόνο όσον αφορά τη Ζ' κοινωνική τάξη.

Ύστερα από μία πενταετία (1954-1955), τα κορίτσια εξακολουθούν να διατηρούν την αριθμητική τους υπεροχή σε σύγκριση με τα αγόρια, στη Β', Ε' και ΣΤ' κατηγορία, όπως άλλωστε παρατηρήσαμε και το 1950. Η μόνη διαφορά είναι ότι στη μεγαλοαστική τάξη, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, τα κορίτσια είναι λιγότερα από τους συμμαθητές τους, γεγονός που δε συνέβη πέντε έτη πριν. Σε δέκα περιπτώσεις εντοπίζουμε αδέρφια μαθητές οι οποίοι συνδιδάσκονται, ενώ αρκετοί από αυτούς βρίσκονται στην ίδια ηλικία. Στην τελευταία κοινωνική κλάση, που αναγράφεται στο συγκεκριμένο πίνακα, τα παιδιά τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με α' βαθμό συγγένειας, έχουν πατέρα συνταξιούχο, αγνώστου επαγγέλματος, ενώ μόνο για έναν από αυτούς πληροφορούμαστε ότι λαμβάνει αναπηρική σύνταξη, ως ανάπηρος πολέμου.

Το χρονικό διάστημα 1959-60, το γυναικείο φύλο υπερβαίνει, αριθμητικά, τον ανδρικό μαθητικό πληθυσμό, μόνο όσον αφορά την Γ' κοινωνική τάξη. Με άλλα λόγια, τα κορίτσια των υπαλλήλων που φοιτούν στο Γ' Δημοτικό σχολείο, είναι περισσότερα σε σχέση με τα αγόρια τα οποία ανήκουν στην ίδια κατηγορία. Από την άλλη μεριά, ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού συσπειρώνεται στη Β' και Δ' κοινωνικοοικονομική κατηγορία. Σε καμία περίπτωση δεν εντοπίζουμε διετή μαθητή ή μαθήτρια που να είναι μεταξύ τους αδέρφια, ενώ όταν δύο μαθητές διαφορετικού φύλου φοιτούν στην ίδια τάξη και συνδέονται με αδελφική σχέση, το κορίτσι είναι, συνήθως, μεγαλύτερο από το αγόρι.

Στη συνέχεια, το σχολικό έτος 1964-65, διακρίνουμε μείωση του αριθμού των μαθητών και μαθητριών που κατάγονται από την ίδια οικογένεια. Η Β' κοινωνική τάξη διατηρεί τα πρωτεία σε ό,τι αφορά τον αριθμό του μαθητικού δυναμικού, ενώ η Δ' έχει περάσει στην τρίτη θέση, αφού στην τάξη των υπαλλήλων συγκεντρώνεται μεγαλύτερος μαθητικός πληθυσμός. Με εξαίρεση το Δ' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, στις υπόλοιπες κατηγορίες, οι μαθήτριες είναι περισσότερες από τους συμμαθητές τους ή ο αριθμός τους είναι ίσος με εκείνων. Σε μία μόνο περίπτωση συναντάμε διετή μαθητή που να πηγαίνει στην ίδια τάξη με το μικρότερο αδελφό του. Επιπλέον, είναι η πρώτη φορά που συναντάμε έξι μαθητές-αδέρφια, από τα οποία τα δύο είναι της ίδιας

ηλικίας και πηγαίνουν στην ίδια τάξη. Ωστόσο, κανένα από αυτά τα παιδιά δεν επαναλαμβάνει την τάξη στην οποία φοιτά για δεύτερη ή τρίτη συνεχή χρονιά.

Στα ίδια πλαίσια με εκείνα του 1965, κινείται και η κατάσταση των αδελφών μαθητών του σχολικού έτους 1966-67. Το συγκεκριμένο διάστημα, από κάθε σπίτι, στέλνονται στο σχολείο μόνο δύο παιδιά, ενώ μόνο σε πέντε περιπτώσεις τα αδέλφια μαθητές είναι περισσότερα από τρία. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι τα κορίτσια που κατάγονται από οικογένειες γεωργών και εργατών οποιουδήποτε κλάδου, είναι περισσότερα από τα αγόρια, πράγμα που δεν είχαμε επισημάνει τα προηγούμενα έτη στο ίδιο σχολείο. Στη Ζ' κοινωνική τάξη, τα δύο αδέλφια έχουν πατέρα ο οποίος λαμβάνει αναπηρική σύνταξη, ως συμμετέχων στον τελευταίο πόλεμο της χώρας.

Από όσα, λοιπόν, αναφέρθηκαν παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι το Γ' Δημοτικό καινοτομεί σε σχέση με τα άλλα δύο σχολεία. Έτσι, αριθμούμε σε αυτό περισσότερα κορίτσια από ό,τι αγόρια. Αντίθετα, την περίοδο 1922-49, η γυναικεία εκπαίδευση παρουσιάζεται αρκετά υποβαθμισμένη, αφού ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις κατά τις οποίες τα παιδιά που κινούνται στον ίδιο σχολικό χώρο και προέρχονται από το ίδιο οικογενειακό περιβάλλον είναι θηλυκού γένους.

Πίνακας 79

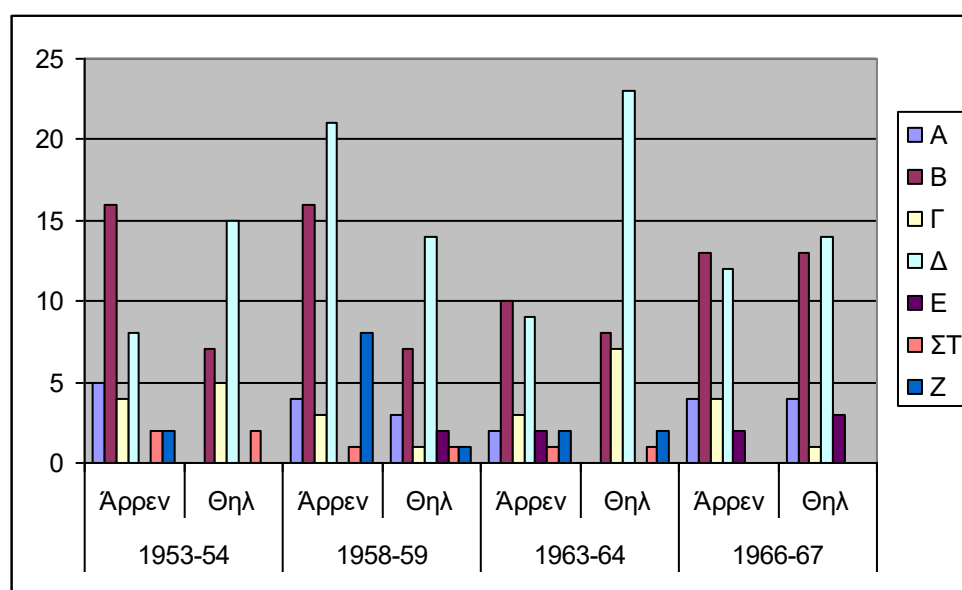
Μαθητές –αδέλφια (διαφορετικών οικογενειών) στο ίδιο έτος με βάση την κοινωνική τους καταγωγή

	1949-1950		1954-1955		1959-1960		1964-1965		1966-1967		Σύνολο%
	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	
A	2 2,66	6 7,14	14 11,3	12 10,9	6 6,25	2 3,18	5 10,86	6 11,54	6 10,17	6 9,38	65 8,4
B	23 30,67	30 35,71	40 32,25	45 40,9	38 39,58	27 42,86	16 34,78	16 30,77	18 30,5	22 34,38	275 35,58
Γ	10 13,33	8 9,52	16 12,9	11 10	6 6,25	8 12,69	9 19,56	12 23,07	15 25,43	14 21,87	109 14,1
Δ	29 38,67	22 26,19	45 36,29	31 28,19	38 39,58	24 38,09	11 23,92	9 17,3	9 15,26	12 18,75	230 29,75
E	5 6,67	9 10,72	2 1,62	5 4,55	2 2,09	2 3,18	3 6,53	7 13,47	8 13,56	9 14,06	52 6,73
ΣΤ	6 8	9 10,72	1 0,8	3 2,73	6 6,25	—	2 4,35	2 3,85	2 3,39	—	31 4,01
Z	—	—	6 4,84	3 2,73	—	—	—	—	1 1,69	1 1,56	11 1,43
Σύνολο	75 100	84 100	124 100	110 100	96 100	63 100	46 100	52 100	59 100	64 100	773 100

Πηγή: Μαθητολόγιο Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1932-1959.

Όσον αφορά το δημοτικό σχολείο της Βίγλας, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1953-54 (σχεδ. 16), τα αδέρφια τα οποία φοιτούσαν μαζί στο συγκεκριμένο σχολείο, εκπροσωπούσαν, κατά βάση, το αρσενικό γένος. Εξαίρεση αποτελούν η Γ' και Δ' κοινωνική τάξη, όπου το ποσοστό των μαθητριών είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των μαθητών. Ωστόσο, κανένας από τους μαθητές και των δύο φύλων δεν είναι διετής, ακόμη και στην περίπτωση που συναντάμε αδέρφια να φοιτούν μαζί στην ίδια τάξη. Επιπλέον, όλοι οι μαθητές και οι μαθήτριες, που συνδέονται μεταξύ τους με αδελφική σχέση, φοιτούν στις σχολικές τάξεις όντας στην κατάλληλη ηλικία. Σε μία μόνο περίπτωση, δύο μαθητές, προερχόμενοι από την επαρχία Τριχωνίδας, διανύουν το ένατο έτος της ηλικίας τους και φοιτούν αντίστοιχα στη Β' και Δ' τάξη του δημοτικού.

Σχεδιάγραμμα 16

Πηγή: Μαθητολόγιο Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953-1972

Το 1958-59, το μεγαλύτερο ποσοστό του μαθητικού δυναμικού, που προέρχεται από το ίδιο οικογενειακό περιβάλλον, είναι αρσενικού γένους. Ως εξαίρεση θεωρείται το Ε' κοινωνικοοικονομικό πεδίο, όπου, στον ίδιο σχολικό

χώρο, κινούνται μόνο δύο αδελφές, των οποίων ο πατέρας ασχολείται με την αλιεία. Παράλληλα, ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού προέρχεται από πολυμελείς οικογένειες. Αυτό φαίνεται καθαρά από το γεγονός ότι σε τέσσερις περιπτώσεις, στο ίδιο σχολείο, φοιτούν τέσσερα αδέλφια, ενώ, σε ένα γενικότερο πλαίσιο, οι μαθητές οι οποίοι ζουν μέσα στη ίδια οικογένεια και συμφοιτούν είναι περισσότεροι από δύο. Παράλληλα, σε αντίθεση με ό,τι παρατηρήσαμε μία πενταετία πριν, τη δεδομένη σχολική χρονιά, εμφανίζεται ένα ελάχιστο ποσοστό διетών μαθητών, βασικά, αρσενικού γένους, που αφορά τους μαθητές οι οποίοι κατάγονται από πολύτεκνες οικογένειες.

Στη συνέχεια, το χρονικό διάστημα 1963-64, σημειώνεται αλματώδης άνοδος του αριθμού των μαθητριών οι οποίες κατάγονται από αγροτικές οικογένειες. Επιπρόσθετα, οι διетείς μαθητές και των δύο φύλων έχουν μειωθεί αισθητά. Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνουμε ότι τα κορίτσια που σπουδάζουν στο ίδιο σχολικό συγκρότημα μαζί με τους αδελφούς τους παρακολουθούν τα μαθήματα των μικρών τάξεων όντας σε μεγαλύτερη ηλικία, πράγμα που δε συμβαίνει με τα αγόρια.

Τέλος, μία τριετία αργότερα (1966-67), ίσος αριθμός μαθητών και μαθητριών, που έχουν μεταξύ τους αδελφική συγγένεια, κατατάσσεται στην Α' και Β' κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία. Παράλληλα, η παρουσία των μαθητών στη Β' και Δ' κοινωνική κλάση εξακολουθεί να είναι έντονη, γεγονός που είναι έκδηλο και στα προηγούμενα σχολικά έτη. Η επαναληπτική φοίτηση δεν επιβαρύνει κανέναν μαθητή ή μαθήτρια. Κυριότατα, άξια προσοχής είναι η μοναδική περίπτωση έξι αδελφών, τεσσάρων αγοριών και δύο κοριτσιών, τα οποία φοιτούν στο ίδιο σχολείο. Μάλιστα, ένα από τα κορίτσια υποχρεώνεται να φοιτήσει στην Ε' τάξη στην ηλικία των δεκατριών ετών, ενώ αλλά δύο αδέλφια βρίσκονται στην ίδια τάξη με διαφορά ηλικίας ενός έτους.

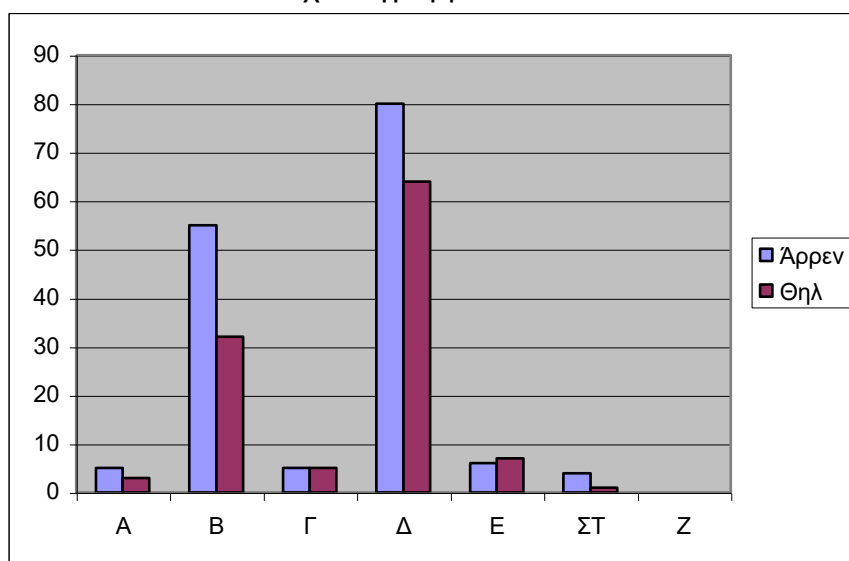
Επομένως, συμπεραίνουμε ότι στο Δ' Δημοτικό οι μαθητές-αδέλφια προέρχονται από πολυμελείς οικογένειες, ενώ προτεραιότητα δίνεται στην εκπαίδευση των αγοριών.

Όπως ήταν επόμενο, οι μαθητές και οι μαθήτριες που φοιτούσαν στο Ε' Δημοτικό σχολείο μαζί με τα αδέλφια τους (σχεδ. 17), συσπειρώνονταν στο Β' και Δ' κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Με εξαίρεση την τάξη των υπαλλήλων και των αλιέων, στις υπόλοιπες κατηγορίες φαίνεται ότι οι μαθητές

σπουδάζουν στο ίδιο σχολείο περισσότερο με τους αδελφούς παρά με τις αδελφές τους.

Πιο συγκεκριμένα, το σχολικό έτος 1964-65 (σχεδ. 17), συναντήσαμε μόνο δύο διετεείς μαθητές, ένα αγόρι και ένα κορίτσι, ενώ μόνο σε δύο περιπτώσεις τα αδέλφια παρακολουθούν μαζί τα μαθήματα της ίδιας τάξης. Επιπλέον, σε πέντε περιπτώσεις, οι μαθητές, που έχουν μεταξύ τους αδελφική σχέση, ξεπερνούν τους δύο. Το επόμενο έτος (1965-66), οι μαθητές που κινούνται στον ίδιο σχολικό χώρο μαζί με τα αδέλφια τους, έχουν, ήδη, αυξηθεί, ενώ παράλληλα παρουσιάζεται αυξημένο και το ποσοστό των αδελφών μαθητών που προέρχονται από τον ίδιο οικογενειακό χώρο. Έτσι, σε δέκα τρεις περιπτώσεις, οι μαθητές και οι μαθήτριες που κατάγονται από το ίδιο οικογενειακό περιβάλλον υπερβαίνουν τους τρεις. Επιπρόσθετα, παρατηρείται αύξηση του αριθμού των διετών μαθητών και, κυρίως, των μαθητριών, ενώ από την άλλη πλευρά, κατά το πλείστον, τα αδέλφια που κινούνται στον ίδιο σχολικό χώρο κατατάσσονται σε διαφορετική σχολική τάξη. Τέλος, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1966-67 η κατάσταση παραμένει σταθερή. Διαφορά εντοπίζουμε ως προς τους διετεείς μαθητές, οι οποίοι έχουν ελαττωθεί σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος, ενώ η επαναληπτική φοίτηση επιβαρύνει, κυρίως, τα αγόρια.

Σχεδιάγραμμα 17

Πηγή: Μαθητολόγιο Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965-1972.

Από την έναρξη λειτουργίας του νυχτερινού σχολείου ως 1967 (σχεδ. 18), μόνο δέκα παιδιά συνδέονταν μεταξύ τους με συγγένεια αίματος και ήταν αδέρφια, ενώ εκπροσωπούσαν, κυρίως, τη Δ' κοινωνική τάξη. Έτσι, το δεύτερο έτος λειτουργίας του (1958-59), από τους τέσσερις μαθητές, που δήλωναν ότι είναι αδέρφια, οι δύο ήταν γιοι εργατών και οι άλλοι δύο ορφανοί. Άλλωστε, σύμφωνα με τα δεδομένα του παρακάτω πίνακα (πίν. 80), όσοι απασχολούνταν σε γεωργικές – κτηνοτροφικές εργασίες και είχαν ως τόπο κατοικίας το Μεσολόγγι, ανέρχονταν στους 895, ενώ στο σύνολό τους οι οικονομικώς ενεργοί πολίτες ανέρχονταν στους 2.858. Αντίθετα, οι οικονομικώς μη ενεργοί πολίτες, άρρενες βασικά, υπολογίζονταν στους 1.293.

Πίνακας 80

Συνολικός πληθυσμός 12.624

Μεσολόγγι	Οικονομικώς Ενεργοί Πολίτες		Απασχολούμενοι σε γεωργία, κτηνοτροφία., δάση, θήρα, αλιεία.		Οικονομικώς μη Ενεργοί Πολίτες	
Άρρενες%	2.858	79,15	895	84,2	1.293	24,5
Θήλειες%	753	20,85	168	15,8	3.984	75,5
Σύνολο%	3.611	100	1.063	100	5.277	100

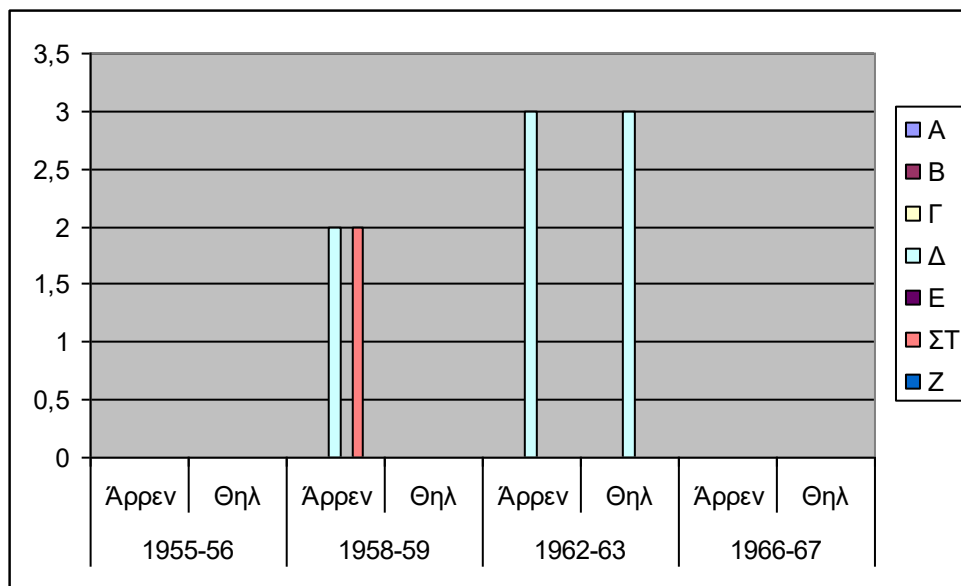
Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 1961, Λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια, τόμος 2.2. σ. 2.1.13.

Τρία χρόνια αργότερα (1962-63), τα παιδιά, που προέρχονταν από το ίδιο οικογενειακό περιβάλλον, ανήκαν αποκλειστικά στην εργατική τάξη, ενώ παράλληλα, το ποσοστό των αγοριών και των κοριτσιών, που φοιτούσαν στο ίδιο σχολείο μαζί με τα αδέρφια τους, ήταν ίσο (σχεδ. 18).

Από την άλλη μεριά, παρατηρούμε ότι η διαφορά ηλικίας μεταξύ των αδελφών, συχνά, ξεπερνάει τα δέκα χρόνια. Πιο συγκεκριμένα, από τους δύο μαθητές, που ανήκουν στη Δ' κοινωνική κλίμακα, ο ένας είναι δεκαέξι ετών και

ο δεύτερος έχει συμπληρώσει το 28^ο έτος της ηλικίας του. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση των δύο αδελφών που είναι ορφανά από πατέρα. Αν και φοιτούν στην ίδια τάξη, ο ένας είναι δέκα χρόνια μεγαλύτερος από τον άλλο. Αντίθετα, το 1963, τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια, που κινούνται στον ίδιο σχολικό χώρο, δεν ξεπερνούν κατά πολύ το όριο της νόμιμης ηλικίας προς φοίτηση, ενώ κανένας από τους μαθητές και των δύο φύλων, που συνδέονται με αδελφική σχέση, δε φοιτά στην ίδια τάξη.

Σχεδιάγραμμα 18

Πηγή: Γενικός έλεγχος Α' Νυχτερινού Δημοτικού Σχολείου αρρένων Μεσολογγίου 1955-1971

- **Βαθμολογία των μαθητών σε κάθε μάθημα.**

Την περίοδο που ακολούθησε τον Εμφύλιο σπαραγμό και ως το 1967, η επίδοση των μαθητών και μαθητριών του Α' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου μπορεί να χαρακτηριστεί ως πολύ καλή σε όλα τα διδασκόμενα μαθήματα (πίν.81). Τα αγόρια επιδεικνύουν καλύτερη βαθμολογία σε σχέση με τα κορίτσια σε όλα τα μαθήματα. Ωστόσο, διαπιστώνουμε ότι ο θήλυς μαθητικός πληθυσμός αριστεύει στα μαθήματα καλλιτεχνικής φύσεως, όπως η Ιχνογραφία, η Καλλιγραφία, η Γυμναστική, καθώς επίσης και η Μουσική.

Αντίθετα, την περίοδο 1922-49, τα κορίτσια άριστευαν και βαθμολογούνταν με «λίαν καλώς», σε όλα τα μαθήματα, σε μεγαλύτερη συχνότητα σε σύγκριση με τους συμμαθητές τους, ακόμη και σε γνωστικά αντικείμενα τα οποία θεωρούνταν ως το δυνατό σημείο των αγοριών.

Πίνακας 81

Επίδοση των μαθητών σε κάθε μάθημα (1950–1967)

	Θρησκευτικά		Ελληνικά		Μαθηματικά		Ιστορία		Γεωγραφία		Φυσ.Ιστορία	
	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%
Άριστα	204 25,95	192 29,59	184 23,44	161 24,47	199 25,32	173 26,34	112 20,66	113 25,28	189 24,05	184 28	105 19,48	121 26,95
Λ.Καλώς	222 28,25	185 28,5	209 26,63	212 32,22	213 27,09	197 29,98	166 30,62	142 31,77	220 27,99	182 27,71	158 29,32	133 29,63
Καλώς	203 25,83	172 26,5	218 27,78	178 27,05	191 24,3	169 25,72	156 28,78	126 28,19	202 25,69	184 28	178 33,02	136 30,28
Σχ. Καλώς	120 15,27	76 11,72	131 16,68	77 11,7	141 17,94	83 12,64	81 14,95	48 10,74	130 16,54	81 12,33	76 14,1	46 10,25
Μετρίως	37 4,7	24 3,69	43 5,47	30 4,56	42 5,35	35 5,32	27 4,99	18 4,02	45 5,73	26 3,96	22 4,08	13 2,89
Μετριότητα	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κακώς	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σύνολο	786 100	649 100	785 100	658 100	786 100	657 100	542 100	447 100	786 100	657 100	539 100	449 100

	Φυσική-Χημεία		Ιχθυογραφία		Καλλιγραφία		Χειροτεχνία		Γυμναστική		Ωδική	
	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%
Άριστα	40 15,27	48 23,42	162 21,43	168 26,55	169 22,29	179 28,64	176 29,79	172 35,69	179 28,92	180 34,69	195 24,88	199 31,09
Λ.Καλώς	76 29	68 33,18	221 29,24	185 29,23	218 28,75	184 29,44	194 32,83	150 31,12	186 30,05	150 28,9	205 26,15	176 27,5
Καλώς	105 40,07	61 29,75	240 31,74	178 28,12	228 30,08	173 27,68	148 25,04	110 22,82	187 30,22	138 26,59	232 29,59	173 27,03
Σχ. Καλώς	37 14,13	25 12,19	106 14,02	76 12	111 14,65	68 10,88	60 10,15	35 7,26	55 8,88	36 6,93	118 15,05	77 12,03
Μετρίως	4 1,53	3 1,46	27 3,57	26 4,1	32 4,23	21 3,36	13 2,19	15 3,11	12 1,93	15 2,89	34 4,33	15 2,35
Μετριότητα	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κακώς	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σύνολο	262 100	205 100	756 100	633 100	758 100	625 100	591 100	482 100	619 100	519 100	784 100	640 100

Πηγές: Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1950-1961
Γενικός έλεγχος Α' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1961-1972

Παρόμοια με τις διαπιστώσεις που κάναμε για το Α' σχολείο του Ξενοκρατείου, στο Β' Δημοτικό (πίν. 82), τα αγόρια παρουσιάζονται πιο επιμελή από τα κορίτσια. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, παρατηρούμε ότι, σε ορισμένα μαθήματα, τα κορίτσια τα καταφέρνουν καλύτερα από τ' αγόρια, κυρίως, σε αντικείμενα τα οποία κινούνται σε θεωρητικό πλαίσιο.

Πίνακας 82

Επίδοση των μαθητών σε κάθε μάθημα(1950– 1967)

	Θρησκευτικά		Ελληνικά		Μαθηματικά		Ιστορία		Γεωγραφία		Φυσ.Ιστορία	
	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%
Άριστα	189 24,84	153 25,42	174 23,17	139 23,08	189 25,17	143 23,75	90 19,39	90 22,68	184 24,5	135 22,43	87 18,8	88 22,17
Λ.Καλώς	208 27,34	192 31,89	188 25,03	190 31,57	186 24,77	174 28,9	119 25,65	112 28,22	186 24,77	190 31,57	110 23,75	105 26,45
Καλώς	219 28,78	153 25,42	210 27,97	153 25,41	203 27,03	161 26,75	144 31,04	119 29,97	211 28,09	160 26,57	157 33,9	131 32,99
Σχ. Καλώς	68 8,93	53 8,8	94 12,52	60 9,97	96 12,78	69 11,47	66 14,23	45 11,33	89 11,85	61 10,13	73 15,77	45 11,34
Μετρίως	77 10,11	51 8,47	85 11,31	60 9,97	77 10,25	55 9,13	45 9,69	31 7,8	81 10,79	56 9,3	36 7,78	28 7,05
Μετριότητα	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κακώς	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σύνολο	761 100	602 100	751 100	602 100	751 100	602 100	464 100	397 100	751 100	602 100	463 100	397 100

	Φυσική-Χημεία		Γεωγραφία		Καλλιγραφία		Χειροτεχνία		Γυμναστική		Ωδική	
	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%
Άριστα	28 13,47	29 16,77	132 20,65	124 23	145 22,69	122 22,97	149 25,92	129 25,45	159 25,28	138 25,6	150 23,48	144 27,23
Λ.Καλώς	49 23,55	51 29,48	183 28,64	183 33,95	171 26,76	194 36,54	153 26,6	161 31,76	165 26,24	183 33,95	178 27,85	170 32,14
Καλώς	68 32,69	49 28,33	195 30,52	147 27,28	201 31,45	141 26,55	156 27,14	142 28	182 28,94	127 23,57	190 29,73	129 24,38
Σχ. Καλώς	35 16,82	26 15,02	77 12,05	41 7,6	68 10,65	35 6,59	72 12,52	41 8,09	81 12,87	53 9,83	82 12,84	47 8,88
Μετρίως	28 13,47	18 10,4	52 8,14	44 8,17	54 8,45	39 7,35	45 7,82	34 6,7	42 6,67	38 7,05	39 6,1	39 7,37
Μετριότητα	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κακώς	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σύνολο	208 100	173 100	639 100	539 100	639 100	531 100	575 100	507 100	629 100	539 100	639 100	529 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1936- 1950.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1951 -1963.

Γενικός Έλεγχος Β' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964 -1976.

Στη συνέχεια, όσον αφορά το Γ' Δημοτικό, όπως προκύπτει από τον παρακάτω πίνακα (πίν. 83), οι μαθήτριες ήταν πολυπληθέστερες σε σχέση με τους μαθητές και συγκέντρωναν καλύτερη βαθμολογία συγκριτικά μ' εκείνους. Εξαιρέση αποτελούν τα μαθήματα της Ιστορίας και της Φυσικής –Χημείας όπου αριθμούμε περισσότερα αγόρια. Ωστόσο, στις βαθμολογικές ενδείξεις

«λίαν καλώς» και «άριστα» των μαθημάτων αυτών τα κορίτσια υπερέχουν των συμμαθητών τους. Την υπεραριθμία των κοριτσιών διαπιστώσαμε στο ίδιο σχολείο και κατά το χρονικό διάστημα 1922-49.

Πίνακας 83

Επίδοση των μαθητών σε κάθε μάθημα(1950– 1967)

	Θρησκευτικά		Ελληνικά		Μαθηματικά		Ιστορία		Γεωγραφία		Φυσ.Ιστορία	
	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%
Άριστα	118 16,95	173 24,47	115 16,77	175 24,93	117 16,82	182 25,75	89 17,49	99 19,84	103 15,47	170 24,49	45 10,25	80 18,15
Λ.Καλώς	179 25,72	205 28,99	170 24,79	197 28,06	178 25,58	187 26,45	121 23,78	133 26,65	163 24,48	186 26,8	96 21,86	126 28,57
Καλώς	242 34,78	214 30,27	226 32,94	209 29,78	222 31,89	209 29,56	180 35,36	179 35,88	238 35,74	206 29,69	189 43,05	154 34,92
Σχ. Καλώς	95 13,65	61 8,63	105 15,3	70 9,97	89 12,78	70 9,9	78 15,32	57 11,42	97 14,56	72 10,37	70 15,95	55 12,47
Μετρίως	62 8,9	54 7,64	70 10,2	51 7,26	90 12,93	59 8,34	41 8,05	31 6,21	65 9,75	60 8,65	39 8,89	26 5,89
Μετριότητα	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κακώς	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σύνολο	696 100	707 100	686 100	702 100	696 100	707 100	509 100	499 100	666 100	694 100	439 100	441 100

	Φυσική-Χημεία		Ιχθυογραφία		Καλλιγραφία		Χειροτεχνία		Γυμναστική		Ωδική	
	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%	Αρρεν.%	Θήλ.%
Άριστα	15 6,91	27 13,5	94 15,41	161 24,5	96 15,74	166 25,27	96 18,05	164 28,78	98 17,54	164 27,94	95 14,79	169 24,93
Λ.Καλώς	39 17,97	67 33,5	152 24,92	177 26,95	152 24,92	192 29,23	142 26,69	160 28,08	144 25,76	173 29,47	165 25,7	188 27,73
Καλώς	97 44,7	69 34,5	241 39,5	213 32,43	246 40,33	203 30,89	185 34,78	155 27,19	207 37,03	167 28,45	240 37,39	206 30,38
Σχ. Καλώς	39 17,97	24 12	73 11,97	62 9,43	68 11,15	52 7,92	66 12,4	53 9,29	67 11,98	44 7,49	92 14,33	70 10,33
Μετρίως	27 12,45	13 6,5	50 8,2	44 6,69	48 7,86	44 6,69	43 8,08	38 6,66	43 7,69	39 6,65	50 7,79	45 6,63
Μετριότητα	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κακώς	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σύνολο	217 100	200 100	610 100	657 100	610 100	657 100	532 100	570 100	559 100	587 100	642 100	678 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1947- 1962.

Γενικός Έλεγχος Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1963 -1967.

Παρόμοια με ό,τι διαπιστώσαμε για Γ' Δημοτικό, στο Δ' σχολείο της πόλης (πίν. 84), οι μαθήτριες, που συγκεντρώνουν άριστη και πού καλή

βαθμολογία, είναι πολυπληθέστερες των μαθητών σε όλα τα μαθήματα, ακόμη και σε εκείνα που θεωρούνται πρακτικής φύσεως, όπου θα περιμέναμε την πρωτιά από μέρους των μαθητών. Από την άλλη πλευρά, στις υπόλοιπες βαθμολογικές ενδείξεις αριθμούμε περισσότερα αγόρια από ό,τι κορίτσια.

Πίνακας 84

Επίδοση των μαθητών σε κάθε μάθημα(1954– 1967)

	Θρησκευτικά		Ελληνικά		Μαθηματικά		Ιστορία		Γεωγραφία		Φυσ.Ιστορία	
	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%
Άριστα	35 13,2	36 16,15	35 13,21	37 16,59	39 14,72	41 18,39	14 9,22	17 11,97	36 13,59	39 17,49	15 9,94	25 17,99
Λ.Καλώς	55 20,76	69 30,94	53 20	69 30,95	54 20,38	62 27,8	26 17,1	40 28,17	54 20,38	66 29,59	27 17,89	37 26,62
Καλώς	86 32,46	63 28,25	84 31,7	58 26	90 33,96	67 30,05	63 41,45	39 27,47	93 35,09	62 27,8	61 40,39	46 33,09
Σχ. Καλώς	58 21,89	34 15,25	53 20	37 16,59	45 16,98	34 15,24	32 21,05	37 26,05	52 19,62	37 16,59	35 23,18	23 16,55
Μετρίως	31 11,69	21 9,41	40 15,09	22 9,87	37 13,96	19 8,52	17 11,18	9 6,34	30 11,32	19 8,53	13 8,6	8 5,75
Μετριότητα	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κακώς	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σύνολο	265 100	223 100	265 100	223 100	265 100	223 100	152 100	142 100	265 100	223 100	151 100	139 100

	Φυσική-Χημεία		Ιχθυογραφία		Καλλιγραφία		Χειροτεχνία		Γυμναστική		Ωδική	
	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%
Άριστα	1 1,19	2 3,18	35 13,21	38 17,05	34 12,83	36 16,15	41 15,48	39 17,49	42 15,85	39 17,49	40 15,09	40 17,93
Λ.Καλώς	21 25	23 36,5	57 21,5	65 29,15	59 22,26	71 31,84	59 22,27	67 30,05	63 23,78	66 29,59	62 23,39	66 29,6
Καλώς	33 39,29	24 38,09	104 39,25	68 30,49	94 35,47	66 29,59	96 36,22	63 28,25	95 35,85	64 28,69	98 36,99	63 28,25
Σχ. Καλώς	19 22,62	13 20,64	42 15,85	33 14,79	49 18,49	31 13,9	42 15,85	35 15,69	38 14,34	35 15,7	38 14,34	35 15,69
Μετρίως	10 11,9	1 1,59	27 10,19	19 8,52	29 10,95	19 8,52	27 10,18	19 8,52	27 10,18	19 8,53	27 10,19	19 8,53
Μετριότητα	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κακώς	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σύνολο	84 100	63 100	265 100	223 100	265 100	223 100	265 100	223 100	265 100	223 100	265 100	223 100

Πηγές: Γενικός Έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1953- 1963.
Γενικός Έλεγχος Δ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1964 -1977.

Με βάση τον πίνακα που ακολουθεί (πίν. 85), κατά το χρονικό διάστημα 1965-67 οι μαθήτριες που φοιτούσαν στο Ε' Δημοτικό Σχολείο

Μεσολογγίου αρίστευαν και συγκέντρωναν πολύ καλή βαθμολογία με μεγαλύτερη συχνότητα σε σχέση με τους συμμαθητές τους. Άλλωστε, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, έχει, ήδη, επισημανθεί ότι το θηλυκό μαθητικό στοιχείο, αν και πιο ολιγάριθμο από το αρσενικό, επιδεικνύει καλύτερη επίδοση αν συγκριθεί με τα αγόρια που φοιτούν στο ίδιο σχολείο. Μάλιστα, ακόμη και σε γνωστικά αντικείμενα, όπως τα μαθηματικά, τα οποία θεωρούνται ως το δυνατό σημείο των μαθητών, τα κορίτσια σημειώνουν αξιόλογη πρόοδο. Όσον αφορά το συγκεκριμένο ζήτημα, αναφέρουμε την έρευνα της Jean Northon για τα βιβλία των μαθηματικών του δημοτικού σχολείου. Σύμφωνα με αυτήν, τα μαθηματικά αποτελούν τον κατεξοχήν κυρίαρχο χώρο των ανδρών και μάλιστα των ενηλίκων. Οι άνδρες παρουσιάζονται σε πολλές και διαφορετικές δραστηριότητες ενώ οι γυναίκες, συνήθως, τίθενται ως θεατές.²¹² Ως εξαίρεση, μπορεί να θεωρηθεί το μάθημα της Ωδικής στο οποίο η βαθμολογική ένδειξη «λίαν καλώς» αποδίδεται, εξίσου, στους μαθητές και τις μαθήτριες του σχολείου.

Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση που η βαθμολογία χαρακτηρίζεται ως καλή, επισημαίνουμε την παρουσία περισσότερων αγοριών από ό,τι κοριτσιών σε όλα τα διδασκόμενα μαθήματα. Παράλληλα, στις κατώτερες βαθμολογικές κλίμακες, διαπιστώνουμε ότι οι μαθητές υπερέχουν, αριθμητικά, των μαθητριών, ενώ ο αριθμός των δεύτερων είναι αρκετά ελαττωμένος σε αντίθεση με ό,τι παρατηρήσαμε να συμβαίνει όταν τα κορίτσια αποκόμιζαν υψηλούς βαθμούς.

²¹² J. Northam, *Girls and boys in primary maths books*, στο Weiner G. Arnot M., (eds): *Gender under scrutiny*, *New Inquiries in Education*, Open University 1987, σ.σ. 155-160.

Πίνακας 85
Επίδοση των μαθητών σε κάθε μάθημα (1965– 1967)

	Θρησκευτικά		Ελληνικά		Μαθηματικά		Ιστορία		Γεωγραφία		Φυσ.Ιστορία	
	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%
Άριστα	26 9,89	43 22,64	26 9,89	44 23,16	26 9,89	44 23,16	6 5	18 17,48	26 9,89	43 22,64	6 4,77	18 16,67
Λ.Καλώς	49 18,64	54 28,42	49 18,64	53 27,9	52 19,78	53 27,9	19 15,84	33 32,03	49 18,64	52 27,37	22 17,47	40 37,03
Καλώς	83 31,55	51 26,84	86 32,69	51 26,84	86 32,69	53 27,9	52 43,33	30 29,13	83 31,55	50 26,31	54 42,85	30 27,78
Σχ. Καλώς	68 25,85	23 12,1	65 24,72	23 12,1	62 23,58	21 11,05	36 30	15 14,57	68 25,85	26 13,68	37 29,36	13 12,03
Μετρίως	37 14,07	19 10	37 14,06	19 10	37 14,06	19 10	7 5,83	7 6,79	37 14,07	19 10	7 5,55	7 6,49
Μετριότητα	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κακώς	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σύνολο	263 100	190 100	263 100	190 100	263 100	190 100	120 100	103 100	263 100	190 100	126 100	108 100

	Φυσική-Χημεία		Ιχθυογραφία		Καλλιγραφία		Χειροτεχνία		Γυμναστική		Ωδική	
	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%	Άρρεν.%	Θήλ.%
Άριστα	–	–	26 10,53	42 22,11	26 9,89	46 24,21	26 9,89	47 24,73	29 11,02	46 24,21	27 10,27	46 24,21
Λ.Καλώς	12 28,58	16 47,05	50 20,25	54 28,42	50 19,01	52 27,37	49 18,64	51 26,85	49 18,64	53 27,9	51 19,39	51 26,85
Καλώς	18 42,85	14 41,18	89 36,03	52 27,37	87 33,07	51 26,85	84 31,93	51 26,85	84 31,93	50 26,31	84 31,93	51 26,85
Σχ. Καλώς	11 26,19	4 11,77	45 18,22	23 12,1	64 24,34	22 11,57	67 25,47	22 11,57	64 24,34	22 11,58	64 24,34	21 11,05
Μετρίως	1 2,38	–	37 14,97	19 10	36 13,69	19 10	37 14,07	19 10	37 14,07	19 10	37 14,07	21 11,05
Μετριότητα	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κακώς	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σύνολο	42 100	34 100	247 100	190 100	263 100	190 100	263 100	190 100	263 100	190 100	263 100	190 100

Πηγή: Γενικός Έλεγχος Ε' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1965- 1967.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

- Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ (1950-67)
- ***Οικονομική κατάσταση του Β΄ Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου (1950-67)***

Σε όλο το εξεταζόμενο διάστημα 1950-67 (πίν. 86), τόσο οι εισπράξεις, όσο και τα έξοδα, που πραγματοποιήθηκαν στο Β΄ Δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, κυμαίνονταν στα ίδια επίπεδα με εκείνα της προηγούμενης περιόδου (1922-49). Πιο συγκεκριμένα, τα έσοδα προέρχονταν, βασικά, από τις εκάστοτε εισφορές του Δήμου Μεσολογγίου, καθώς επίσης και από τις προαιρετικές εισφορές γονέων, τόσο κατά τη εγγραφή των μαθητών στο σχολείο, όσο και κατά την απονομή των ενδεικτικών στο τέλος της σχολικής χρονιάς. Από την άλλη μεριά, οι δαπάνες αφορούσαν τη συντήρηση και επισκευή του Ξενοκρατείου διδακτηρίου, την προμήθεια επίπλων και γραφικής ύλης, την καθαριότητα του σχολείου, τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης, τις εορτές που διοργάνωναν από κοινού και τα τρία σχολεία, τη συνδρομή περιοδικών, την αγορά βιβλίων για τους άπορους μαθητές, καθώς και την οργάνωση της μαθητικής πρόνοιας. Παράλληλα, το 1952, παρατηρούμε ότι δαπανήθηκε το ποσό των 25.000 δραχμών, προκειμένου να εμβολιαστούν οι μαθητές. Εξάλλου, τη συγκεκριμένη περίοδο, επιβαλλόταν στα σχολεία το εμβόλιο του δαμαλισμού.

Το σχολικό έτος 1953, πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη δαπάνη όλων των ετών, η οποία άγγιξε τα 4.831.000.550 δραχμές. Τη δεδομένη σχολική χρονιά, η εφορεία, εξουσιοδότησε τον ταμία της προκειμένου να αναλάβει από το υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, που έδρευε στο Μεσολόγγι, το ποσό του 1.100.000 δραχμές, για την αποπληρωμή δαπανών, που αφορούσαν την επισκευή του διδακτηρίου, καθώς και την προμήθεια και επισκευή επίπλων σχολικού κήπου. Επίσης, στη συνεδρίαση της 10^{ης} Ιανουαρίου του 1956, η Σχολική Εφορεία αποφάσισε, ομόφωνα, την ωρομίσθια πληρωμή καθαρίστριας για την καθαριότητα του διδακτηρίου για μιάμιση ώρα κάθε μέρα, ενώ καθόριζε την πληρωμή της σε τέσσερις δραχμές.

Με την έναρξη του σχολικού έτους 1957-58, η Εφορεία αποφάσισε την αγορά οικοπέδου, παρακείμενου στο Ξενοκράτειο, προκειμένου να επεκταθεί το διδακτήριο. Εξάλλου, ο αριθμός των μαθητών και των τριών σχολείων, που συστεγάζονται στον ίδιο χώρο, ξεπερνά τους χίλιους με αποτέλεσμα να προκαλείται μεγάλη συμφόρηση. Στο οικόπεδο των κληρονόμων Βουλπιώτη, όπως χαρακτηριστικά ονομάζεται, πρόκειται να κτιστούν αυλή, υπόστεγο και γυμναστήριο, τα οποία, μέχρι τη δεδομένη στιγμή, δεν μπορούσε να αποκτήσει το συγκεκριμένο κοινό σχολικό κτίριο. Επιπρόσθετα, με την κατασκευή αύλειου χώρου, θα διαφυλαχτεί η σωματική ακεραιότητα των μαθητών. Και τούτο γιατί και οι τρεις πλευρές του Ξενοκρατείου, Ανατολική, Δυτική και Νότια, περιβάλλονται από δημοτικούς οδούς, πράγμα που σημαίνει ότι η επικινδυνότητα για τη ζωή των παιδιών είναι πολύ σοβαρή. Το συγκεκριμένο οικόπεδο έχει έκταση 938τ.μ., ενώ τα έξοδα για την αγορά του θα καλυφθούν από τη συνεργασία και των δύο Σχολικών Εφορειών, των Α' και Β' Δημοτικών σχολείων Μεσολογγίου. Η τιμή του οικοπέδου ανερχόταν στις 70.000 δραχμές. Δύο χρόνια αργότερα (1959-60), ξεκίνησαν οι εργασίες για την περίφραξη του οικοπέδου Βουλπιώτη με τη δημιουργία κιγκλιδωμάτων γύρω από αυτό.

Ένα από τα έσοδα που εξασφάλιζε η Σχολική Εφορεία, προερχόταν από την εκποίηση άχρηστου υλικού. Πιο συγκεκριμένα, το 1963, ο πρόεδρος της Εφορείας, αποφάσισε την αντικατάσταση του *σεσαθρωμένου* πατώματος της Ν.Δ. αίθουσας του κάτω ορόφου, επιφάνειας 52 τ.μ., με πλειοδοτική δημοπρασία, έναντι 600 δραχμών.

Πίνακας 86

Καταγραφή εσόδων εξόδων του Β' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου οικονομικών ετών 1950-1967

	Έσοδα	Έξοδα	Υπόλοιπο
1949/50	969.684	962.650	7.034
1950/51	824.034	804.034	20.000
1951/52	1.104.500	1.082.000	22.500
1952/53	4.874.500	4.831.550	42.950
1953/54	16.526,450	6.516,05	10,010,450
1954/55	15,984,90	15,913,85	71,05
1955/56	32.844,55	7.441,30	25.403,25
1956/57	31.582,25	4.445,20	27.137,05
1957/58	39.912,05	9.145,20	30.766,85
1958/59	47.197,85	39.028,00	8.169,85
1959/60	49.106,95	40.703	8.403,35
1960/61	20.594,80	14.670,05	5.924,75
1961/62	17,025,25	12.814,65	4.212,60
1962/63	37.133,60	29.188,50	7.945,10
1963/64	46.192,10	32.751,25	13.440,85
1964/65	30.751,85	17.887,30	12.864,55
1965/66	50.274,55	19.925,75	30.348,80
1966/67	61.235,80	31.184,25	30.051,55

Πηγή:Βιβλία πράξεων Σχολικής Εφορείας Β Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου, 1932-1986.

- **Οικονομική κατάσταση του Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου (1950-67)**

Τα έσοδα που εισέρεαν στο ταμείο της Σχολικής Εφορείας του Γ' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου, καθώς και τα έξοδα, που πραγματοποιούσε, το συγκεκριμένο σχολείο, κυρίως, κατά τα σχολικά έτη 1949-1953, ήταν μεγαλύτερα από εκείνα του Β' Δημοτικού. Από τη άλλη πλευρά, κατά το χρονικό διάστημα 1953 και εξής, το Β' σχολείο αποκόμισε μεγαλύτερες εισφορές και δαπάνησε περισσότερα χρήματα. Όσον αφορά το Γ' σχολείο της πόλης, η μεγαλύτερη δαπάνη πραγματοποιήθηκε το έτος 1953. Τη δεδομένη σχολική χρονιά, η Εφορεία ζήτησε και απέσπασε από τη Νομαρχία Αιτωλοακαρνανίας, το ποσό των 10.000.000 δραχμών προκειμένου να επισκευαστεί το Ξενοκράτειο. Με τον τρόπο αυτό, θα επιτυγχανόταν η αποσυμφόρηση του συγκεκριμένου διδακτηρίου το οποίο αριθμούσε πάνω από 300 μαθητές και μαθήτριες. Έντεκα χρόνια αργότερα (1963-64), πραγματοποιήθηκε η εγκατάσταση τηλεφωνικής συσκευής στο Ξενοκράτειο,

γεγονός που δικαιολόγησε τη δαπάνη 1.488,55 δραχμών προκειμένου να πληρωθούν η τηλεφωνική εγκατάσταση, καθώς και οι κλήσεις τις οποίες χρεώθηκε το σχολείο. Επιπλέον, κατά το σχολικό έτος 1965-66, δαπανήθηκαν 6.800 δραχμές για τη κατασκευή σιδερένιας πόρτας του γραφείου του σχολείου, καθώς επίσης και για την επίστρωση, με μωσαϊκό, της ανατολικής αίθουσας.

Τέλος, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1966-67, εγκρίθηκε το ποσό των 10.000 δραχμών, προκειμένου να επιστρωθεί με χαλίκι το, ήδη, υπάρχον Γυμναστήριο των τριών σχολείων.

Πίνακας 87

Καταγραφή εσόδων εξόδων του Γ' Δημοτικού σχολείου Μεσολογγίου οικονομικών ετών 1949-1967

	Έσοδα	Έξοδα	Υπόλοιπο
1949/50	1.625.713	811.300	814.413
1950/51	1.722.631	1.722.600	31
1951/52	1.199.031	1.176.000	23.031
1952/53	13.485.800	13.485.800	—
1953/54	4.391	4.286,60	104,40
1954/55	5.658,15	5.533,30	124,85
1955/56	14.757,85	13.776,05	981,80
1956/57	5.808,80	4.906,00	902,80
1957/58	12.385,80	7.908,60	4.477,20
1958/59	11.461,70	7.412,05	4.057,65
1959/60	14.457,65	8.175,80	6.282,85
1960/61	69.200	44.484	24.716
1961/62	17.935,05	8.008,23	9.926,82
1962/63	32.380,52	9.470	22.910,52
1963/64	37.507,52	25.891,98	11.615,54
1964/65	20.838	19.609,75	1.228,25
1965/66	38.480,25	21.730,20	16.750,05
1966/67	34.437,05	17.827,45	16.609,60

Πηγή: Βιβλία πράξεων Σχολικής Εφορίας Γ' Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου, 1919-1979.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

- **ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ (1950-67)**
- **Μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων**

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, τα πρώτα δείγματα τεχνοκρατικής ιδεολογίας και η σύνδεση της χώρας με την Ε.Ο.Κ., ευνόησαν αιτήματα για ανανέωση της εκπαίδευσης, με αποτέλεσμα τη συγκρατημένη αισιοδοξία στις τάξεις των δασκάλων. Παράλληλα, το λαϊκό αίτημα για καλύτερη παιδεία και οι αγωνιστικές κινητοποιήσεις του διδασκαλικού κλάδου προλειαίνουν το έδαφος για εκπαιδευτικές εξελίξεις. Η γενική δυσφορία βρίσκει την έκφρασή της στη μεγάλη απεργία του 1963, η οποία πραγματοποιήθηκε παρά τη συνταγματική απαγόρευση και την προβλεπόμενη ποινική κύρωση. Στην απεργία αυτή, κατάκτηση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας αποτελεί η εφαρμογή του ενιαίου μισθολογίου και, κατά συνέπεια, η εξομοίωση των δασκάλων με τους άλλους δημοσίους υπαλλήλους, η βελτίωση της βαθμολογικής τους εξέλιξης και η αναβάθμιση των σπουδών τους.

Το 1963, κατατέθηκαν στη Βουλή προς ψήφιση τρία εκπαιδευτικά νομοσχέδια. Το ανανεωτικό πνεύμα, που διείπε τις νέες διατάξεις, αποσκοπούσε σε μία δημοκρατικότερη σχολική διάρθρωση και στην αναβάθμιση της κατάρτισης των λειτουργών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Έτσι, τα προγράμματα διδασκαλίας των παιδαγωγικών ακαδημιών βελτιώθηκαν και εκσυγχρονίστηκαν, ενώ τα έτη φοίτησης αυξήθηκαν από δύο σε τρία. Ωστόσο, η σημαντική αυτή αλλαγή στο χρόνο σπουδών δεν επαρκούσε προκειμένου να ικανοποιήσει το αίτημα των δασκάλων για μετατροπή της Ακαδημίας σε Πανεπιστήμιο. Παράλληλα, η τελευταία προδικτατορική μεταρρύθμιση του 1964, αποτέλεσε μία τελευταία έκφραση του εκδημοκρατισμού. Η εκπαιδευτική διάρθρωση και τα σχολικά προγράμματα διαπνέονται από δημοκρατικότερες θέσεις και ο δάσκαλος αρχίζει πάλι να ελπίζει στη βελτίωση της θέσης του.

Το πραξικόπημα του 1967 διαψεύδει, κατά κάποιον τρόπο, τις κατακτήσεις του 1964. Ο επιλεκτικός ρόλος του σχολείου ενισχύεται και το ιδεολογικό περιεχόμενο της εκπαίδευσης οδηγείται βιαιότερα από ποτέ στις προμεταρρυθμιστικές θέσεις και στην ακραία υπερβολή του «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών». Η έντονη έξαρση των ιδεολογικών στοιχείων καλλιεργείται, κατεξοχήν, στα σχολεία, ενώ ο δάσκαλος υφίσταται καθημερινή πίεση, προκειμένου να προωθήσει την προπαγάνδα του στρατιωτικού καθεστώτος.²¹³

Με βάση τα στοιχεία που μας παρέχει ο πίνακας 88, κατά το χρονικό διάστημα 1950-1967, υπηρέτησαν στο Μεσολόγγι περισσότερες δασκάλες από ό,τι δάσκαλοι σε αντίθεση με ό,τι διαπιστώσαμε την προηγούμενη εξεταζόμενη περίοδο (1922-1949). Το φαινόμενο αυτό έχει απόλυτη συνάρτηση με το γεγονός της βελτίωσης της γυναικείας θέσης τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην εργασία.

Πίνακας 88

Δάσκαλοι και δασκάλες που υπηρέτησαν στο Μεσολόγγι από το 1950-1967

Μορφωτικό επίπεδο	Άρρενες%		Θήλειες%	
Παιδαγωγική Ακαδημία Αθηνών	13	48,15	9	20,93
» Θεσσαλονίκης	2	7,41	–	
» Πατρών	–		21	48,84
» Ιωαννίνων	4	14,82	7	16,27
» Τριπόλεως	1	3,7	2	4,65
» Αλεξανδρουπόλεως	1	3,7	–	
» Φλωρίνης	1	3,7	–	
» Λαμίας	2	7,41	1	2,33
» Ηρακλείου	2	7,41	2	4,65
» Ρόδου	–		1	2,33
Ριζάρειος Ιερατική Σχολή	1	3,7	–	
Σύνολο	27	100	43	100

Πηγές:Βιβλίο-Μητρώο προσωπικού 1950-1974.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1939-1966.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1950-1980.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1932-1953.

²¹³ Α. Φρειδερίκου-Φ. Φολερού – Τσερούλη, *Οι δάσκαλοι...*, σ.σ. 51-52.

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων και των δύο φύλων, πρέπει να επισημάνουμε ότι οι εκπαιδευτικοί ήταν πτυχιούχοι Παιδαγωγικών Ακαδημιών, κυριότατα, της Αθήνας και των Πατρών, ενώ μόνο ένας δάσκαλος παρουσιάζεται ως απόφοιτος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής. Εξάλλου, ήδη, από το 1933, ο μόνος τομέας όπου οι Επιστήμες της Αγωγής είχαν μία προνομιούχα θέση ήταν ο χώρος των Παιδαγωγικών Ακαδημιών. Σ' αυτές τις σχολές, η ψυχοπαιδαγωγική μόρφωση των δασκάλων πραγματοποιούνταν από καθηγητές οι οποίοι προέρχονταν, κατά κανόνα, από το χώρο των δασκάλων, είχαν εμπειρία της πρακτικής του δημοτικού σχολείου και είχαν μετεκπαιδευτεί στα Πανεπιστήμια της Δυτικής Ευρώπης ή των Ηνωμένων Πολιτειών. Ωστόσο, ο νόμος 842/71 παραχώρησε μεγαλύτερη έκταση στους κλάδους μαθημάτων γενικής μόρφωσης απ' ό,τι στους κλάδους επιστημών της αγωγής, παραβιάζοντας, έτσι, την αρχή του διαχωρισμού ανάμεσα σε γενική και επαγγελματική μόρφωση και υποβιβάζοντας το επίπεδο των Παιδαγωγικών Ακαδημιών στο επίπεδο των σχολείων γενικής μόρφωσης.²¹⁴

Παράλληλα, από τους συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς, μόνο έξι είχαν τη δυνατότητα να κάνουν μετεκπαίδευση στο Πανεπιστήμιο μεταξύ των οποίων και μία δασκάλα. Το φαινόμενο αυτό έχει άμεση συνάρτηση με το γεγονός ότι, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, οι διεκδικήσεις των λειτουργών της δημοτικής εκπαίδευσης για ανύψωση των σπουδών τους σε πανεπιστημιακό επίπεδο, προσέκρουσαν στην περιφρόνηση και την εχθρότητα των πανεπιστημιακών δασκάλων των Φιλοσοφικών Σχολών.²¹⁵ Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις, ελάχιστοι δάσκαλοι κατόρθωσαν να φοιτήσουν σε Πανεπιστημιακές Σχολές και να πετύχουν την αναβάθμιση των σπουδών τους.

²¹⁴ Γιώργος Τρούλης, *Η διαρκής επιμόρφωση των Ελλήνων εκπαιδευτικών, δασκάλων και νηπιαγωγών*, σύγχρονη παιδαγωγική και σύγχρονη εκπαίδευση, εκδόσεις Δίπτυχο, Αθήνα 1985, σ. 46.

²¹⁵ Ο.π., σ. 44.

- **Καταγωγή του εκπαιδευτικού προσωπικού**

Ο κύριος όγκος του προσωπικού των δασκάλων και των δύο φύλων των σχολείων της πόλης, καταγόταν από το Μεσολόγγι, την επαρχία Μεσολογγίου, την Επαρχία Ναυπακτίας, την Πελοπόννησο και το νομό Αχαΐας. Χαρακτηριστικό είναι και το γεγονός ότι, από τις συγκεκριμένες περιοχές που περιγράφει ο πίνακας 89, κατάγονται, κατά κύριο λόγο, γυναίκες εκπαιδευτικοί.

Πίνακας 89

Πίνακας καταγωγής του εκπαιδευτικού προσωπικού.

Τόπος γέννησης	Άρρενες%		Θήλεις%	
Μεσολόγγι	3	11,12	7	16,27
Επαρχία Μεσολογγίου	2	7,41	7	16,27
Επαρχία Βόνιτσας και Ξηρομέρου	1	3,7	–	
Επαρχία Τριχωνίδας	1	3,7	1	2,33
Επαρχία Ναυπακτίας	9	33,34	2	4,65
Ναύπακτος	–		1	2,33
Ευρυτανία	1	3,7	–	
Επτάνησα	–		2	4,65
Πελοπόννησος	3	11,12	5	11,62
Νομός Αχαΐας	–		8	18,61
Πάτρα	1	3,7	3	6,98
Αθήνα	1	3,7	1	2,33
Ήπειρος	1	3,7	2	4,65
Μακεδονία	1	3,7	–	
Θεσσαλία	1	3,7	3	6,98
Κρήτη	2	7,41	1	2,33
Σύνολο	27	100	43	100

Πηγές: Βιβλίο-Μητρώο προσωπικού 1950-1974.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1939-1966.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1950-1980.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1932-1953.

- **Ηλικία διορισμού των λειτουργών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.**

Σύμφωνα με τα δεδομένα που μας παρέχει ο πίνακας 90, οι δασκάλες ξεκινούσαν την καριέρα τους από την ηλικία των είκοσι χρόνων, αν και το ποσοστό αυτό είναι αμελητέο. Βασικά, οι εκπαιδευτικοί και των δύο φύλων υπηρετούσαν στα πέντε σχολεία της πόλης από την ηλικία των 22 ετών. Παράλληλα, ο αριθμός των γυναικών δασκάλων μειώνεται αισθητά από τη στιγμή που έχουν συμπληρώσει το 26^ο έτος της ηλικίας τους, ενώ μετά την ηλικία αυτή συναντάμε, κυρίως, άρρενες εκπαιδευτικούς.

Πίνακας 90

Ηλικία Διορισμού των Δασκάλων

Έτη	Άρρενες%		Θήλεις%	
20	–	–	2	4,65
21	1	3,7	2	4,65
22	3	11,12	11	25,58
23	5	18,51	8	18,6
24	3	11,12	8	18,6
25	5	18,51	4	9,3
26	3	11,12	3	6,98
27	3	11,12	1	2,33
28	1	3,7	1	2,33
29	2	7,4	1	2,33
30	–	–	–	–
31	1	3,7	2	4,65
Σύνολο	27	100	43	100

Πηγές: Βιβλίο-Μητρώο προσωπικού 1950-1974.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1939-1966.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1950-1980.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1932-1953.

- **Διάστημα παροχής υπηρεσιών των δασκάλων.**

Το εκπαιδευτικό προσωπικό που υπηρετούσε στο Μεσολόγγι, το συγκεκριμένο διάστημα, εργαζόταν στα σχολεία της πόλης από τρία ως τριανταπέντε έτη (πίν. 91). Ο κύριος όγκος των εκπαιδευτικών αποχωρούσε από την υπηρεσία του λόγω συμπλήρωσης τριακονταπενταετίας, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις τόσο οι δάσκαλοι όσο και οι δασκάλες μετατίθεντο σε άλλες εκπαιδευτικές περιφέρειες. Επιπρόσθετα, στο διάστημα των τριών, δεκαεννιά και τριάντα ετών, οι δάσκαλοι και οι δασκάλες που υπηρετούσαν στο Μεσολόγγι απεβίωσαν, μη μπορώντας έτσι να ολοκληρώσουν τη διδασκαλική τους καριέρα.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, οι δασκάλες, που αποχωρούν από την υπηρεσία τους σε σύντομο χρονικό διάστημα, επικαλούνται οικογενειακούς λόγους. Ανάμεσα σ' αυτούς, προτεραιότητα έχει η φροντίδα των παιδιών τα οποία, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, είναι ανήλικα. Εξάλλου, η πλειοψηφία των γυναικών στην εκπαίδευση αποτελεί, συχνά, μία από τις πιο σημαντικές μεταβλητές που περιορίζουν την ανάπτυξη μιας επαγγελματικής καριέρας. Η γυναίκα μοιράζεται ανάμεσα στην οικογένεια και την εργασία, με αποτέλεσμα η δουλειά της να είναι διακοπτόμενη και όχι σταθερή.²¹⁶

²¹⁶ Κατερίνα Δημητριάδου, *Με ποια κριτήρια επιλέγει ο Έλληνας εκπαιδευτικός το επάγγελμά του, Μία εμπειρική έρευνα*, εκδοτικός οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1982, σ.27.

Πίνακας 91

Διάστημα παροχής υπηρεσιών

Έτη	Άρρενες%		Θήλεις%	
3	1	3,7	–	–
4	–	–	2	4,65
7	1	3,7	3	6,98
8	–	–	4	9,3
9	2	7,41	2	4,65
10	2	7,41	1	2,33
11	–	–	1	2,33
13	–	–	2	4,65
14	1	3,7	4	9,3
16	2	7,41	–	–
18	–	–	1	2,33
19	2	7,41	–	–
20	–	–	1	2,33
21	1	3,7	1	2,33
24	–	–	1	2,33
27	–	–	1	2,33
30	2	7,41	2	4,65
35	13	48,15	17	39,53
Σύνολο	27	100	43	100

Πηγές: Βιβλίο-Μητρώο προσωπικού 1950-1974.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1939-1966.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1950-1980.

Μητρώο προσωπικού Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μεσολογγίου 1932-1953.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ':

- ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΣΑΝ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ (1922-67)
- Χορήγηση αδειών στους εκπαιδευτικούς.²¹⁷

Το μεγαλύτερο ποσοστό των αδειών, που παραχωρούνταν στους εκπαιδευτικούς, ήταν αναρρωτικές και συνοδεύονταν πάντοτε από πιστοποιητικό ιατρών, κυρίως, σχολιάτρων. Οι αναρρωτικές άδειες χορηγούνταν από τον επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων της περιφέρειας και διαρκούσαν τόσο χρόνο, όσο απαιτούσε η κατάσταση της υγείας του ασθενούς εκπαιδευτικού, ενώ, κατά τη διάρκεια της απουσίας του, ο δάσκαλος λάβαινε κανονικά το μισθό του.

Σε αρκετές περιπτώσεις, κατόπιν αίτησης του δασκάλου, ο επιθεωρητής, με ομόφωνη απόφαση του εποπτικού συμβουλίου, παρέτεινε την άδεια, ερευνώντας, πάντα, αν η παράταση αυτή ήταν δικαιολογημένη. Ο μισθός του δασκάλου δε διακόπτονταν κατά το διάστημα αυτό, ενώ υπήρχαν δάσκαλοι που απαιτούσαν να λαβαίνουν μηνιαίως μόνο τα $\frac{3}{4}$ του μισθού τους, έως ότου επανέλθουν στα καθήκοντά τους. Να σημειωθεί ότι πολλοί λειτουργοί της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, λόγω της άγνοιας και της απειρίας τους, δεν υπέβαλαν εγκαίρως τα δικαιολογητικά τους προκειμένου να τύχουν αναρρωτικής άδειας. Ωστόσο, το εποπτικό συμβούλιο, στις περιπτώσεις αυτές, κατανοώντας τέτοιας φύσεως προβλήματα, δεν κωλυσιεργούσε, αλλά προέβαινε στην παραχώρηση αδειών.

Άδειες δίνονταν και στην περίπτωση που δε συνέτρεχε κανένας λόγος. Αυτό, φυσικά, δε γινόταν εν αγνοία του επιθεωρητή και του εποπτικού συμβουλίου. Ο προϊστάμενος της δημοτικής εκπαίδευσης δεχόταν να παραχωρήσει αναρρωτικές άδειες σε εκπαιδευτικούς της περιφέρειάς του, που τις ζητούσαν, ακόμη και αν δεν ήταν απαραίτητο, ή να προβεί σε παράταση των ήδη παραχωρηθέντων αδειών. Απώτερος σκοπός του

²¹⁷ Τα στοιχεία που περιέχονται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο προέρχονται από τα Βιβλία Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου των ετών 1922-1949 και 1950-67.

επιθεωρητή ήταν να μη δώσει στο μέλλον αναρρωτικές άδειες στους συγκεκριμένους δασκάλους, ενώ θα εισηγούνταν ακόμη και την απόλυσή τους από την υπηρεσία, αν οι εν λόγω εκπαιδευτικοί έθεταν, στο εποπτικό συμβούλιο, ζήτημα χορήγησης αδειών λόγω νόσου. Ο επιθεωρητής εξαντλούσε την αυστηρότητά του μέχρι του σημείου αυτού, επειδή δεν ανεχόταν τον εμπαιγμό της εκπαίδευσης και, κατά συνέπεια, ούτε την αργομισθία. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι, προκειμένου ένας δάσκαλος ή δασκάλα να τύχει αναρρωτικής άδειας, είχε ως σύμμαχό του κάποιον γιατρό ο οποίος δεχόταν να δώσει στον «ασθενή» του ψευδές πιστοποιητικό ασθένειας. Υπήρχαν, ωστόσο, και γιατροί που έμεναν πιστοί στον όρκο τους και δεν ενέπαιζαν το ιερό τους καθήκον.

Στις δασκάλες που βρίσκονταν στον όγδοο μήνα της εγκυμοσύνης τους, χορηγούνταν δίμηνη άδεια. Από την άλλη μεριά, όταν οι ανάγκες του σχολείου το απαιτούσαν, ο επιθεωρητής παραχωρούσε την απαιτούμενη αναρρωτική άδεια στον ή στην εκπαιδευτικό, αλλά μειωμένη, έστω και αν η κατάσταση της υγείας του δεν επέτρεπε κάτι ανάλογο, ενώ η εξάμηνη αναρρωτική άδεια παραχωρούνταν άνευ αποδοχών. Επιπλέον, είναι ανάγκη να επισημανθεί ότι οι επικρατέστερες ασθένειες της εποχής, τουλάχιστον, μέχρι το 1933, ήταν η ελονοσία, η φυματίωση, η βρογχίτιδα, η περιβρογχική αδενοπάθεια και σε μικρότερη κλίμακα οι νευρασθένειες και οι παθήσεις που σχετίζονταν με τα ζωτικά όργανα (παθήσεις των νεφρών, του ήπατος κλπ).

- **Αίτια μεταθέσεων των δασκάλων**

Τα αίτια μεταθέσεων των λειτουργών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ποίκιλαν και αντιμετωπίζονταν, κάθε φορά, από τον επιθεωρητή και το εποπτικό συμβούλιο, με ιδιαίτερη προσοχή. Ο προϊστάμενος της εκπαίδευσης επεδίωκε πάντοτε εύστοχους διορισμούς, ενώ, με την ίδια επιμέλεια, ήλεγχε τις μεταθέσεις που ήταν απαραίτητο να γίνουν. Έτσι, περιοριζόταν στις μεταθέσεις εκείνες που έπρεπε να πραγματοποιηθούν, τόσο προς το συμφέρον των δασκάλων όσο και προς όφελος της εκπαίδευσης. Κυρίως, φρόντιζε να μεταθέτει δασκάλους σε απομακρυσμένες περιοχές, ακόμη και αν οι ίδιοι δεν το επιθυμούσαν, προκειμένου να καλύπτονται θέσεις, οι οποίες παρέμεναν αρκετά χρόνια κενές, εξαιτίας του απόκεντρου των περιοχών όπου υπήρχαν οι θέσεις αυτές.

Επιπλέον, πολλές από τις μεταθέσεις που αποφασίζονταν, είχαν ως στόχο το διορισμό πτυχιούχων δασκάλων σε κεντρικά σχολεία με αυξημένο αριθμό μαθητών και την τοποθέτηση, από την άλλη μεριά, υποδιδασκάλων και προσφύγων διδασκαλισσών σε σχολεία που ήταν διτάξια ή λειτουργούσαν ως διτάξια. Ο κανονισμός αυτός επιβαλλόταν εξαιτίας του γεγονότος ότι, τόσο οι υποδιδάσκαλοι, οι οποίοι υπηρετούσαν σε κεντρικά σχολεία της περιφέρειας Μεσολογγίου, όσο και οι πρόσφυγες δασκάλες, δε διέθεταν το μορφωτικό επίπεδο των πτυχιούχων δασκάλων. Επομένως, θα ήταν συμφέρον για την εκπαίδευση, οι συγκεκριμένοι εκπαιδευτικοί να υπηρετούν σε σχολεία απομακρυσμένων περιοχών, όπου, ναι μεν η συμβολή τους θα ήταν αξιόλογη, ωστόσο θα προκαλούσαν λιγότερη ζημιά στη μόρφωση των μαθητών λόγω της ελλιπούς κατάρτισής τους. Και τούτο γιατί, όπως έχει, ήδη, αναφερθεί, οι μαθητές και οι μαθήτριες που σπούδαζαν σε σχολεία των ορεινών και ημιορεινών περιοχών, παρουσίαζαν χαμηλότερη επίδοση από εκείνη των παιδιών που κατοικούσαν στα αστικά κέντρα. Αντίθετα, σε περίπτωση διορισμού των δασκάλων αυτής της μορφωτικής στάθμης σε καίριες θέσεις, η μόρφωση των παιδιών θα υποστεί σοβαρή βλάβη, δεδομένου ότι, στα σχολεία της περιοχής που βρίσκονται στα αστικά κέντρα ή γειτνιάζουν με αυτά, η εκπαίδευση βαδίζει με πιο υγιείς ρυθμούς.

Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών ζητούσε μετάθεση για οικογενειακούς-οικονομικούς λόγους. Ιδιαίτερα οι δασκάλες έκαναν, πολύ συχνά, αιτήσεις μετάθεσης, προκειμένου να βρίσκονται κοντά στις οικογένειές τους και, κυρίως, στους γονείς τους, οι οποίοι, τις πιο πολλές φορές, ήταν ηλικιωμένοι και είχαν ανάγκη από φροντίδα και περίθαλψη. Αλλά και οι ίδιοι οι δάσκαλοι, αντιμετωπίζοντας διάφορα προβλήματα υγείας, όπως η ελονοσία, επικρατούσα ασθένεια των ελωδών περιοχών, έκαναν αίτηση μετάθεσης. Άλλωστε, το κλίμα αποτελούσε έναν από τους πλέον καθοριστικούς παράγοντες για τη βελτίωση της υγείας τους. Ωστόσο, ο επιθεωρητής διατηρούσε πάντοτε μία επιφύλαξη μήπως οι μεταθέσεις, στις οποίες προέβαινε μείωναν, έστω και στο ελάχιστο, την ομαλή λειτουργία των σχολείων.

Οι περισσότεροι από τους δασκάλους, που υπέβαλλαν αιτήσεις μετάθεσης, ήταν οικογενειάρχες με παιδιά που φοιτούσαν στην πρωτοβάθμια ή δευτεροβάθμια εκπαίδευση, μακριά από αυτούς. Οι εκπαιδευτικοί που αντιμετώπιζαν τέτοιες καταστάσεις, διεκδικούσαν θέσεις που να βρίσκονται κοντά στον τόπο διαμονής της οικογένειάς τους ή των σχολείων φοίτησης των παιδιών τους, έτσι ώστε να τους δίνεται η δυνατότητα να τα επιβλέπουν. Επιπλέον, στις απομακρυσμένες περιοχές, μετατίθεντο, κυρίως, άρρενες εκπαιδευτικοί, δεδομένου ότι οι δασκάλες αδυνατούσαν να αντεπεξέλθουν στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης που ενυπήρχαν εκεί. Η ίδια φροντίδα δινόταν και στους ηλικιωμένους δασκάλους. Εξάλλου, ο διορισμός των εκπαιδευτικών και, κυρίως, των γυναικών σε σχολεία δυσπρόσιτων περιοχών ενείχε πολλές δυσχέρειες. Ειδικότερα, αν ο δάσκαλος προερχόταν από αστική περιοχή, τότε η τοποθέτησή του σε έναν τέτοιο τόπο, τουλάχιστον στην αρχή της σταδιοδρομίας του, του δημιουργούσε πολλά προβλήματα. Και τούτο γιατί η κοινωνική του ζωή ήταν περιορισμένη, η ψυχαγωγία ανύπαρκτη, η διασκέδαση σπάνια, η διατροφή πενιχρή, ενώ η στέγαση ήταν συνυφασμένη με πολλές ελλείψεις.²¹⁸

Άμεση, επίσης, φροντίδα του επιθεωρητή ήταν και η διατήρηση της ηθικής και σωματικής ακεραιότητας των εκπαιδευτικών της περιφέρειάς του.

²¹⁸ Π.Α. Κυριακίδης, *Η σημερινή κοινωνική κατάσταση του διδασκάλου της επαρχίας*, χ.ε. Ιωάννινα 1976, σ.σ. 47-48.

Οι μη προσεγγιζόμενες κινήσεις των εκπαιδευτικών, όσον αφορά την προσωπική τους ζωή, κρίνονταν αυστηρότατα από το σύνολο των κατοίκων της περιοχής, όπου εργάζονταν, και καθιστούσαν την παρουσία τους ανεπιθύμητη. Μάλιστα, έχουν καταγραφεί στα πρακτικά του εποπτικού συμβουλίου πολλά περιστατικά βιοπραγίας κατοίκων εναντίον δασκάλων και διδασκαλισσών. Παράλληλα, ένα αρκετά σοβαρό πρόβλημα για το οποίο η μετάθεση θεωρούνταν αδήριτη, ήταν και η έλλειψη οικήματος για το δάσκαλο, στον τόπο όπου διέμενε, προκειμένου να υπηρετήσει.

Σε ειδικές περιπτώσεις, ο επιθεωρητής αναγκαζόταν να μεταθέσει δασκάλους και δασκάλες χωρίς οι ίδιοι να έχουν υποβάλλει αίτηση μετάθεσης. Ο κυριότερος λόγος για τον οποίο προέβαινε σε μία τέτοια ενέργεια, ήταν η συμπεριφορά κάποιων άλλων εκπαιδευτικών, η οποία καθιστούσε την παραμονή στον τόπο υπηρεσίας τους εντελώς δυσχερή. Οι δάσκαλοι, που θα αντικαθιστούσαν τους συναδέλφους τους, επιλέγονταν μεταξύ εκείνων που επρόκειτο μέχρι τον Οκτώβρη να καταταγούν στο στρατό ή να παραιτηθούν από τις θέσεις τους μέχρι τον προσεχή Σεπτέμβρη. Με τον τρόπο αυτό θα αποφευγόταν η αναστάτωση που προκαλούν οι πολλές μεταθέσεις. Μέσα στα πλαίσια των μεταβολών αυτών, λαμβανόταν υπόψη και το εξής: οι δασκάλες που υπηρετούσαν σε σχολεία αρρένων θα μετακινούνταν σε σχολεία θηλέων, όπου υπήρχαν θέσεις κενές, ή τουλάχιστον σε σχολεία μεικτά, έτσι ώστε οι θέσεις τους να παραχωρηθούν σε δασκάλους. Άλλωστε, κάτι τέτοιο επιζητούσαν και οι ίδιοι οι κάτοικοι των περιοχών, όπου υπηρετούσαν οι δάσκαλοι και των δύο φύλων. Εξάλλου, ο νόμος ΒΠΕ του 1892, όριζε ότι η εκπαίδευση των αρρένων θα διεξαγόταν από δημοδιδασκάλους, ενώ των κοριτσιών από δασκάλες, όταν ο συνολικός αριθμός των *μαθητευόντων* κάθε φύλου δεν ήταν μικρότερος από 75. Στην αντίθετη περίπτωση η διδασκαλία αρρένων και θηλέων θα γινόταν μαζί υπό την επίβλεψη ενός δασκάλου.²¹⁹ Επιπρόσθετα, με εισήγηση του επιθεωρητή και απόφαση του εποπτικού συμβουλίου, πολλοί πρόσφυγες δάσκαλοι διορίζονταν ακόμη και σε πολυτάξια σχολεία, έτσι ώστε, πλησίον άλλων συναδέλφων τους, να κατατοπιστούν στο πρόγραμμα και τις απαιτήσεις των «εν Παλαιά Ελλάδα» δημοτικών σχολείων.

²¹⁹ Χ. Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδευσεως...*, σ. 31.

Σε αρκετές περιπτώσεις, ήταν εμφανές ότι ο επιθεωρητής συμεριζόταν τόσο πολύ την ανάγκη κάποιων δασκάλων για μετάθεση, ώστε επιμελούνταν να τη ρυθμίσει με τον πλέον κατάλληλο τρόπο. Έτσι, ορισμένοι δάσκαλοι μετατίθεντο σε θέσεις πολύ προσιπές στον τόπο καταγωγής τους, αν και οι ίδιοι είχαν υποβάλει αιτήσεις για απομακρυσμένες περιοχές. Και τούτο, γιατί είχαν ενδιασμό μήπως δεν κατορθώσουν να μετατεθούν εκεί όπου ήθελαν, οπότε επέλεγαν να μετακινηθούν σε περιοχή γεινιάζουσα με εκείνη της προτίμησής τους. Από την άλλη μεριά, δε γίνονταν ποτέ δεκτές οι αιτήσεις μετάθεσης σε θέσεις που ήταν, ήδη, κατειλημμένες από άλλους εκπαιδευτικούς. Άλλωστε, όπως, ήδη, αναφέρθηκε, κάτι τέτοιο γινόταν μόνο όταν συνέτρεχαν σοβαροί λόγοι.

Συχνά, οι δάσκαλοι προσπαθούσαν να προσεταιριστούν τους κατοίκους της περιοχής όπου επιθυμούσαν να μετατεθούν. Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν τη συγκεκριμένη θέση διεκδικούσαν περισσότεροι από ένας εκπαιδευτικοί. Ωστόσο, ο επιθεωρητής, με αμερόληπτη διάθεση, προέβαινε στις εκάστοτε μεταθέσεις, λαμβάνοντας πάντοτε υπόψη τις ανάγκες των υποψήφιων, προς μετάθεση, εκπαιδευτικών και το συμφέρον της εκπαίδευσης. Επίσης, η υπεραριθμία των δασκάλων σε ένα σχολείο, αποτελούσε σοβαρό λόγο που δικαιολογούσε τη μετάθεση, εφόσον μια τέτοια κατάσταση ήταν αντίθετη στο νόμο. Να σημειωθεί ότι ο επιθεωρητής μετέθετε εκπαιδευτικούς με ιδιαίτερη επιφυλακτικότητα, έτσι ώστε να μη ζημιώσει τον προϋπολογισμό του Κράτους. Για το λόγο αυτό, ή μετέθετε δασκάλους αμοιβαία, ή μετακινούσε εκπαιδευτικούς σε άλλες θέσεις από αυτές που ζητούσαν, προσέχοντας να μην προκληθεί ζημία στα δημόσια οικονομικά.

Στο σημείο αυτό πρέπει να πούμε ότι οι μεταθέσεις των δασκάλων δεν περιορίζονταν μόνο στο Νομό Αιτωλοακαρνανίας. Πολύ συχνά, οι εντόπιοι δάσκαλοι μετατίθεντο σε άλλους νομούς, κυρίως, όταν οι ίδιοι το επεδίωκαν. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις δασκάλων οι οποίοι ζητούσαν μετάθεση στην Αθήνα επειδή εκεί σπούδαζαν τα παιδιά τους. Οπωσδήποτε, τέτοιου είδους μεταβολές γίνονταν όταν ο ενδιαφερόμενος διέθετε τα ανάλογα προσόντα, όπως υψηλό βαθμό και πολυετή υπηρεσία.

Την περίοδο που εξετάζουμε (1922-1967) και συγκεκριμένα στα τέλη της δεκαετίας του 1920, επικρατούσε η αντίληψη ότι ο δάσκαλος διέθετε την

ικανότητα να επιβληθεί στους κατοίκους της περιοχής, βασικά του χωριού, όπου υπηρετούσε και να επιτελέσει ανεμπόδιστα το έργο του. Αντίθετα, η παρουσία μιας δασκάλας, ιδιαίτερα σε ένα χωριό, δεν ήταν επαρκής για την επίλυση των εκάστοτε προβλημάτων. Με άλλα λόγια, η δασκάλα, και αν ακόμη επέβαλε την άποψή της, δε γινόταν αποδεκτή από τους κατοίκους. Όταν μάλιστα οι σχέσεις τους είχαν κλονισθεί, τότε η επικοινωνία τους καθίστατο αδύνατη.

Στα μέσα του 1931, ο επιθεωρητής έκρινε σκόπιμη τη μετάθεση κάποιων δασκάλων σε Αθήνα και Πειραιά. Άλλωστε, αυτό όριζε και ο νόμος 4153. Το γεγονός ότι προτιμήθηκαν μόνο δάσκαλοι, εξηγείται λόγω της υπεραριθμίας των θηλέων δασκάλων. Παράλληλα, σε περίπτωση χειμερινών διακοπών των σχολείων των ορεινών περιοχών, οι δάσκαλοι, που υπηρετούσαν σε αυτά, καλούνταν να μετατεθούν σε άλλες θέσεις που βρίσκονταν στα πεδινά μέρη. Να σημειωθεί ακόμη ότι η εντοπιότητα έπαιζε σπουδαίο ρόλο σε μία μετάθεση, καθώς και το μορφωτικό επίπεδο ενός δασκάλου, κυρίως όταν η μετάθεση αυτή αφορούσε τα σχολεία της πρωτεύουσας του νομού. Από την άλλη πλευρά, οι πολιτικές πεποιθήσεις ενός δασκάλου έθεταν σε κίνδυνο την καριέρα του. Πιο συγκεκριμένα, όσοι εκπαιδευτικοί πολιτεύονταν με βάση τον κομμουνισμό κρίνονταν αυστηρά, ενώ κάθε αίτηση μετάθεσής τους σε άλλο μέρος απορρίπτονταν αμέσως.

Η μετάθεση ενός δασκάλου ή μίας δασκάλας σε άλλη εκπαιδευτική περιφέρεια δε γινόταν πάντα κατόπιν αίτησής τους. Λόγοι, όπως η εμπλοκή τους σε πολιτικές διαμάχες καθιστούσαν απαραίτητη τη μετακίνησή τους σε άλλο νομό. Μία τέτοια ενέργεια, επιβαλλόταν στον εκπαιδευτικό ως τιμωρία. Συνέβαινε, επίσης, κάποιοι δάσκαλοι, ενώ είχε, ήδη, εγκριθεί η μετάθεσή τους για Αθήνα, Πειραιά ή Θεσσαλονίκη, να μην κατορθώσουν να μετατεθούν εξαιτίας της κωλυσιεργίας του Υπουργείου Παιδείας. Οι συγκεκριμένοι δάσκαλοι είχαν το δικαίωμα να υποβάλλουν αίτηση μετάθεσης όταν το αρμόδιο Υπουργείο όριζε νέες θέσεις στις παραπάνω περιοχές, ενώ η περίπτωση να μετατεθούν εκεί ήταν πολύ πιθανή.

Το 1933, για πρώτη φορά, κατόπιν έγκρισης του Υπουργείου Παιδείας, προτιμώνται και δασκάλες, προκειμένου να μετατεθούν στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη. Μέχρι τώρα, στις περιοχές αυτές, διορίζονταν

δάσκαλοι εξαιτίας της υπεραριθμίας των γυναικών συναδέλφων τους. Ωστόσο, η επικείμενη μετάθεση αφορούσε ένα ελάχιστο ποσοστό των εκπαιδευτικών. Για παράδειγμα, αν έξι δάσκαλοι – δασκάλες επιθυμούσαν να υπηρετήσουν στην πρωτεύουσα ή τη συμπρωτεύουσα, θα επιλέγονταν μόνο δύο από αυτούς/ αυτές που υπερείχαν σε προσόντα και επικαλούνταν τους πιο σοβαρούς λόγους μετάθεσης.

Παράλληλα, η κατοχή ακίνητης περιουσίας των εκπαιδευτικών σε έναν τόπο, ενέτεινε την επιθυμία τους να υπηρετήσουν εκεί παίρνοντας μετάθεση, προκειμένου να έχουν την επίβλεψή της. Από την άλλη μεριά, όσο περισσότερα προσόντα είχε ένας λειτουργός της εκπαίδευσης, τόσο περισσότερο του δινόταν το δικαίωμα να ζητήσει μία πιο ευμενή μετάθεση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός δασκάλου ο οποίος επιζητούσε μετάθεση από ένα χωριό της επαρχίας Μεσολογγίου στο Μεσολόγγι εξαιτίας της κατάρτισής του στη σωματική αγωγή, αφού είχε υπηρετήσει στο παρελθόν ως έφεδρος αξιωματικός.

Το 1937, ο πρόεδρος του εποπτικού συμβουλίου της εκπαιδευτικής περιφέρειας Μεσολογγίου, αποφάσισε να διευθετήσει το ζήτημα των πολλαπλών μεταθέσεων που πραγματοποιούνταν ως εκείνη τη στιγμή. Έτσι, πρότεινε να μην εκτελούνται πολλαπλές μετακινήσεις εκπαιδευτικών από τη μία θέση στην άλλη. Άλλωστε, κάτι ανάλογο απαιτούσε σημαντικές δαπάνες, πράγμα ασύμφορο για τον εκπαιδευτικό τομέα. Στη συνέχεια επεσήμανε να μη γίνονται δεκτές αιτήσεις μεταθέσεων δασκάλων, οι οποίες αναφέρονταν σε μη κενές θέσεις, καθώς και σε θέσεις που, ήδη, κατείχαν συνάδελφοί τους και δεν είχαν ζητήσει μετάθεση. Επιπλέον, το κράτος θα έπρεπε να αναλάβει τις δαπάνες, που αφορούσαν τις μεταθέσεις των εκπαιδευτικών, οι οποίοι δεν είχαν προβάλλει αίτημα για την τοποθέτησή τους σε άλλο σχολείο. Μέχρι τη δεδομένη στιγμή, τα έξοδα μετακίνησης των ακούσια μετατεθέντων δασκάλων, επιβάρυναν το δημοτικό ταμείο, καθώς και την επιθεώρηση. Στην περίπτωση που οι ίδιοι οι δάσκαλοι επιδίωκαν τη μετάθεσή τους, ήταν υποχρεωμένοι να πληρώσουν τα έξοδα της μετακίνησής τους. Το ίδιο έτος (1937), οι νομοί Αιτωλίας και Ακαρνανίας ενσωματώνονται, ενώ η εκπαιδευτική περιφέρεια Μεσολογγίου διαιρείται σε τρεις ξεχωριστές περιφέρειες: Μεσολογγίου, Ευρυτανίας και Αγρινίου.

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο εκπαιδευτικός κλάδος φαίνεται ότι έχει, ήδη, επανέλθει στους κανονικούς του ρυθμούς. Οπωσδήποτε, όμως, τη συγκεκριμένη περίοδο, είναι έκδηλα όλα τα αρνητικά στοιχεία που επέφερε η Κατοχή στον τόπο. Ειδικότερα οι δάσκαλοι, έχοντας χάσει τις περιουσίες τους, αδυνατούν να μετακινηθούν από τις εστίες τους, με αποτέλεσμα να ζητούν να εργαστούν εκεί όπου είναι, ήδη, εγκατεστημένοι. Την απαίτηση αυτή έχουν, κυρίως, οι άρρενες εκπαιδευτικοί, οι οποίοι, κατά το πλείστον, είναι ανάπηροι πολέμου ή βεβαρημένοι με αρρώστιες και κρουσπαγήματα λόγω της συμμετοχής τους σε αυτόν.

Παράλληλα, η μετάθεση ενός εκπαιδευτικού θεωρούνταν επιβεβλημένη εάν αυτός εμπλεκόταν σε πολιτικά ζητήματα. Μάλιστα, συχνό ήταν το φαινόμενο καταδίωξης των δασκάλων από κομμουνιστές, οπότε η παραμονή τους σε μία περιοχή ήταν αδύνατη. Από την άλλη πλευρά, πολλοί δάσκαλοι, αλλά και δασκάλες, ήταν οργανωμένοι σε κομμουνιστικά κινήματα, πράγμα που δυσχέρανε τη διαμονή τους σε έναν τόπο.

Επιπλέον, τα περισσότερα σχολεία είχαν πυρποληθεί, οπότε, εκ των πραγμάτων, η διαμονή ενός δασκάλου σε ένα τόπο, κάτω από τις συνθήκες αυτές, ήταν ανώφελη. Τη δεδομένη χρονική περίοδο, οι επισιτιστικοί λόγοι έκαναν επιτακτική τη μετάθεση ή έστω την απόσπαση των δασκάλων από το ένα σχολείο στο άλλο. Επιπρόσθετα, το 1945, πολλά από τα χωριά της επαρχίας Μεσολογγίου μαστίζονταν από την ελονοσία, ενώ η απασχόληση των παιδιών σε γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες, καθιστούσε ανέφικτη τη λειτουργία των σχολείων.

Οι δύσκολες αυτές συνθήκες προκαλούσαν και τον οξύ ανταγωνισμό μεταξύ των δασκάλων. Πιο συγκεκριμένα, υπήρχαν λειτουργοί της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι, επειδή δε μετατίθεντο εκεί, όπου επιθυμούσαν, αντιδρούσαν για τη μετάθεση άλλων συναδέλφων τους, ενώ ταυτόχρονα πρόβαλλαν τους δικούς τους λόγους για μετάθεση πιο σοβαρούς από εκείνων.

Τέλος, εκτός από το γεγονός ότι, οι εκπαιδευτικοί και των δύο φύλων, που ανήκαν σε κάποια κομμουνιστική οργάνωση, δεν ήταν δυνατόν να προαχθούν σε ανώτερο βαθμό, μετατίθεντο σε δυσμενείς περιοχές. Ωστόσο,

στις τελευταίες, θα μπορούσε να μετατεθεί και ένας αξιόλογος εκπαιδευτικός με σημαντική διδασκαλική δράση. Το φαινόμενο αυτό αιτιολογείται βάσει του δεδομένου ότι ένας δάσκαλος ή μία δασκάλα οι οποίοι είχαν προσφέρει σημαντική υπηρεσία στο σχολείο ενός τόπου, όφειλαν να μετατεθούν αλλού για να μεταδώσουν και εκεί την πολύτιμη πνευματική τους ενέργεια. Συγκεκριμένα, το 1948, οι κύριες δραστηριότητες των δασκάλων από τις οποίες οι ίδιοι αναδεικνύονταν, ήταν οι κάθε είδους κοινωφελείς εργασίες: μαθητικές παραστάσεις, μέσω των οποίων συγκέντρωναν χρηματικά ποσά για τον ιματισμό των μαχομένων και την οικονομική υποστήριξη των οικογενειών τους, καθώς επίσης και προαιρετικοί εράνοι μεταξύ των μαθητών για ρουχισμό και παιχνίδια για τα δοκιμαζόμενα παιδιά των ανταρτόπληκτων περιοχών του Μεσολογγίου και όλης της Αιτωλοακαρνανίας.

- **Επιβολή ποινών στους λειτουργούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης**

Μία από τις σοβαρότερες αιτίες πειθαρχικής δίωξης των δασκάλων, από μέρους του επιθεωρητή, ήταν οι πολιτικές τους πεποιθήσεις. Όσοι εκπαιδευτικοί εμφορούνταν από κομμουνιστικές ιδέες, τιμωρούνταν ακόμη και με απόλυση από την υπηρεσία τους. Ο προϊστάμενος της εκπαίδευσής φρόντιζε να εξετάζει, κάθε φορά, κατ' ιδίαν ή βάσει πληροφοριών, το ποιόν κάθε δασκάλου, που υπηρετούσε στην περιφέρειά του, και να δρα ανάλογα. Συχνά, μάλιστα, ανέστειλε την ποινή των δασκάλων, που είχαν διαπράξει οποιοδήποτε παράπτωμα, το οποίο αφορούσε τον ιδιωτικό και υπηρεσιακό τους βίο, με την ελπίδα ότι δε θα επαναλάβουν στο μέλλον ανάλογες αξιόποινες πράξεις. Η μεταμέλεια των εκπαιδευτικών, που υπέπιπταν σε κάποιο αδίκημα, προκαλούσε συχνά την αμνηστία από μέρους του επιθεωρητή.

Επιπλέον, στην περίπτωση που ένας εκπαιδευτικός αποδεικνυόταν ασυνεπής στα καθήκοντά του, υποχρεούνταν να πληρώσει πρόστιμο. Οποσδήποτε, όμως, η χρηματική ποινή δε θα υπερέβαινε το μηνιαίο μισθό του δασκάλου, αφού αντιστοιχούσε στο ήμισυ και πλέον ή λιγότερο του βασικού του μισθού. Ιδιαίτερα, όταν ο δάσκαλος που τιμωρούνταν ήταν οικογενειάρχης και μάλιστα πολύτεκνος, το πρόστιμο που του επιβαλλόταν ήταν πολύ χαμηλό. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο επιθεωρητής τιμωρούσε τον «παραβάτη» εκπαιδευτικό με επίπληξη, ακολουθούμενη από τα τέλη σήμανσης. Αν ο εκπαιδευτικός δε συμμορφωνόταν, ακόμη και μετά την τιμωρία του, η απόλυσή του ήταν δεδομένη. Με την ποινή της επίπληξης τιμωρούνταν και όσοι εκπαιδευτικοί απουσίαζαν από τις θέσεις τους άνευ λόγου.

Όπως, ήδη, αναφέρθηκε, η ιδιωτική ζωή των δασκάλων, ανεξαιρέτως φύλου, δεν περνούσε απαρατήρητη. Όταν, λοιπόν, παρατηρούνταν κάποια επιλήψιμη κίνηση στον προσωπικό βίο των δασκάλων, οι τελευταίοι επιπλήττονταν αυστηρά. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός δασκάλου ο οποίος το 1931, κατηγορήθηκε επειδή «ξεσήκωσε» τους κατοίκους του

χωριού, όπου υπηρετούσε, εναντίον ακτημόνων οι οποίοι επεδίωκαν να καταπατήσουν τις περιουσίες τους. Ωστόσο, δεν ήταν λίγες οι φορές κατά τις οποίες οι δάσκαλοι έπεφταν θύματα του φθόνου των κατοίκων και τιμωρούνταν άδικα από τον επιθεωρητή. Σε ανάλογες περιπτώσεις, και για την αποφυγή τέτοιων δυσάρεστων καταστάσεων, ο επιθεωρητής ερευνούσε προσεκτικά την αλήθεια των λόγων της κοινής γνώμης, καθώς επίσης και τα γεγονότα, και αποφαινόταν ανάλογα με τα πορίσματα της μελέτης του.

Μία, επίσης, σοβαρή αιτία πειθαρχικής δίωξης των δασκάλων ήταν η απειθείά τους προς τις προϊστάμενες αρχές. Το 1931, μία δασκάλα που υπηρετούσε στο Α' τετρατάξιο δημοτικό σχολείο Μεσολογγίου, αρνήθηκε να ακολουθήσει το ωρολόγιο πρόγραμμα, διαπράττοντας με τον τρόπο αυτό απειθαρχία προς το διευθυντή του σχολείου. Επίσης, η ίδια έδειξε αμέλεια προς τα καθήκοντά της, παρά το γεγονός ότι πήρε προαγωγή από την Γ' στη Δ' κατηγορία. Το συγκεκριμένο γεγονός, πιθανόν να οφειλόταν στο ότι για δέκα μήνες ο επιθεωρητής δεν προσκάλεσε το εποπτικό συμβούλιο, προκειμένου να προβεί σε προαγωγές εκπαιδευτικών. Από την άλλη πλευρά όμως, έχοντας υπόψη του ο επιθεωρητής ότι η εν λόγω δασκάλα ήταν ικανή εκπαιδευτικός, δεν προχώρησε στην επιβολή ποινής εις βάρος της, πολύ περισσότερο επειδή εγκυμονούσε και οποιαδήποτε είδους δίωξη, πειθαρχική ή έστω λεκτικού χαρακτήρα, θα επιβάρυνε την κατάστασή της.

Η συκοφαντία μεταξύ των συναδέλφων εκπαιδευτικών θεωρούνταν σοβαρό παράπτωμα και «*παρέκκλιση από του πρέποντος στον υπηρεσιακό και ιδιωτικό βίο.*» Οι δάσκαλοι που έπιπταν σε τέτοιο σφάλμα, τιμωρούνταν με πρόστιμο, συνυπολογιζόμενων των τελών σήμανσης. Τρίμηνη απόλυση περίμενε τον εκπαιδευτικό εκείνο που θα τολμούσε να συντάξει και να κοινοποιήσει έγγραφο υβριστικό προς τις προϊστάμενες αρχές, συμπεριλαμβανομένων και των εκάστοτε κυβερνώντων του Κράτους.

Η συμμετοχή και μόνο ενός εκπαιδευτικού σε πολιτικά ζητήματα ήταν αρκετή για να επιφέρει την απόλυσή του. Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν οι μαρτυρίες των κατοίκων μιας περιοχής επιβεβαίωναν μία ανάλογη κίνηση. Ωστόσο, τις περισσότερες φορές, η ζηλοφθονία μιας κοινωνίας ανθρώπων και οι ιδιοτελείς στόχοι τους αποδεικνύονταν πάντοτε κακοί σύμβουλοι του επιθεωρητή προκειμένου να αποφασίσει για την τιμωρία ή όχι ενός δασκάλου. Αυτό ακριβώς συνέβη στην περίπτωση ενός εκπαιδευτικού για τον οποίο οι

κατηγορίες για την εμπλοκή του σε πολιτικές συζητήσεις, ενόψει των εκλογών, αποδείχτηκαν ψευδείς. Και τούτο γιατί οι κάτοικοι της περιοχής επιδίωκαν την αποπομπή του δασκάλου αυτού από το σχολείο και την τοποθέτηση ενός άλλου, της δικής τους προτίμησης. Βέβαια, ο συγκεκριμένος δάσκαλος δεν ήταν εντελώς αμέτοχος των εκλογικών κινητοποιήσεων, όχι όμως στο βαθμό που ήθελαν να τον παρουσιάσουν οι συγχωριανοί του. Μάλιστα, κατόπιν εισήγησης του επιθεωρητή και με απόφαση του εποπτικού συμβουλίου, η υπόθεση παραπέμφθηκε στον εισαγγελέα εξαιτίας της παράβασης του εκλογικού νόμου.

Υπήρχαν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο επιθεωρητής ανέστειλε την εκτέλεση κάποιας ποινής εις βάρος εκπαιδευτικού. Για παράδειγμα, όταν ο συγκεκριμένος λειτουργός ασθενούσε ή αντιμετώπιζε οικογενειακά προβλήματα, δεν τιμωρούνταν. Από τη στιγμή όμως που κατόρθωνε να ξεπεράσει τα προβλήματά του, ο επιθεωρητής πραγματοποιούσε την πειθαρχική του δίωξη, αν ο δάσκαλος ή η δασκάλα δεν έδειχνε κανένα σημάδι μεταμέλειας για την πράξη του.

Λίαν επιεικώς τιμωρούνταν με επίπληξη οι δάσκαλοι και, κυρίως, οι δασκάλες που έπεφταν σε ηθικό παράπτωμα, ενώ η επανάληψή του θα επέφερε την απόλυσή τους. Ωστόσο, τις περισσότερες φορές, η άγνοια των κατοίκων μιας περιοχής προξενούσε προβλήματα στον εκπαιδευτικό. Σε κάποιο ορεινό χωριό της επαρχίας Μεσολογγίου, ένας δάσκαλος κατηγορήθηκε ότι διέφθειρε τους μαθητές του επειδή τους παρουσίασε ένα βιβλίο με θέμα την ιστορική και κοινωνική επισκόπηση της πορνείας από διεθνή και επιστημονική άποψη. Κατόπιν επιτόπιας έρευνας του επιθεωρητή, ο εν λόγω δάσκαλος δε διώχθηκε πειθαρχικά, αφού αποδείχθηκε ότι οι κάτοικοι του χωριού αδυνατούσαν να κατανοήσουν το περιεχόμενο του εγχειριδίου για το λόγο αυτό και τον κατηγόρησαν. Άλλωστε, έχει παρατηρηθεί ότι το φτωχό πολιτιστικό περιβάλλον ενός τόπου λειτουργεί ως τροχοπέδη στο εκπαιδευτικό έργο του δασκάλου.²²⁰

Συχνά, οι δάσκαλοι διώκονταν και για αισχροκέρδεια. Συγκεκριμένα, στο Μεσολόγγι, το 1938, εντοπίστηκε εκπαιδευτικός ο οποίος προεξοφλούσε τους μισθούς των δασκάλων, δανείζοντάς τους χρήματα και απαιτώντας την

²²⁰ Ι.Ε. Πυργιωτάκης, *Έλληνες δάσκαλοι...*, σ.123.

επιστροφή τους με τόκο. Το γεγονός ότι ο εν λόγω λειτουργός της εκπαίδευσης άσκησε κερδοσκοπικό έργο, ασυμβίβαστο προς το επάγγελμα του εκπαιδευτικού, προκάλεσε τη μηνιαία προσωρινή απόλυσή του.

Κατά τα σχολικά έτη 1941-42, δε διαθέτουμε ικανοποιητικά στοιχεία για τη δράση των δασκάλων και τη λειτουργία των σχολείων της επαρχίας Μεσολογγίου, λόγω της κατοχικής περιόδου. Ωστόσο, επισημαίνεται η επιεικής τιμωρία ενός εκπαιδευτικού με επίπληξη, για το λόγο ότι διένειμε αλεύρι σε ορισμένους κατοίκους του χωριού που υπηρετούσε, χωρίς την άδεια του νομάρχη Αιτωλοακαρνανίας. Πιο συγκεκριμένα, ο δάσκαλος αυτός έδωσε κάποιες ποσότητες αραβόσιτου, νωρίτερα από την ημερομηνία που είχε καθορισθεί, σε οικογένειες που είχαν ως μέλη τους ανάπηρους και τραυματίες πολέμου, δεδομένου ότι, όπως, χαρακτηριστικά, ο ίδιος αναφέρει, «στερούνταν παντελώς άρτου.» Ο δάσκαλος αυτός, ως επιστάτης του συνεργείου συγκέντρωσης αραβόσιτου, θεωρήθηκε ως παραβάτης των κειμένων διατάξεων, ενώ η επιεικής τιμωρία του βασίζεται στο ότι δεν είχε τιμωρηθεί στο παρελθόν για καμία αξιόποινη πράξη. Ο ίδιος ο δάσκαλος, στην απολογία του, ισχυρίστηκε ότι πολλοί υπάλληλοι της συγκέντρωσης αραβόσιτου, κινούμενοι από ιδιοτελή ελατήρια, συνεργάζονταν με τους παραγωγούς και απέκρυπταν μεγάλες ποσότητες του συγκεκριμένου προϊόντος. Εξάλλου, η διανομή του άρτου επρόκειτο να καθυστερήσει, πράγμα που ενοχλούσε ιδιαίτερα τον εκπαιδευτικό, ενώ προκαλούσε έντονα προβλήματα στη συγκεκριμένη ευπαθή μερίδα των κατοίκων του χωριού.

Μέσα στα πλαίσια της κομμουνιστικής δράσης των εκπαιδευτικών, πολλοί δάσκαλοι και δασκάλες διώκονταν πειθαρχικά από τον επιθεωρητή για το λόγο ότι έδιναν στους μαθητές και τις μαθήτριες θέματα που διέπονταν από την ιδεολογία του κομμουνισμού.

Πειθαρχική δίωξη των δασκάλων, που έφθανε μέχρι την οριστική απόλυσή τους, επιβαλλόταν σε περιπτώσεις απουσίας τους πλέον των δέκα ημερών. Ωστόσο, οι λόγοι απουσίας δεν ήταν πάντα αδικαιολόγητοι. Το 1946, πολλοί δάσκαλοι απείχαν των καθηκόντων τους, προκειμένου ν' απαλλαγούν της αντάρτικης καταδίωξης. Επιπλέον, η αδιαφορία των κατοίκων για τα εκπαιδευτικά πράγματα, ωθούσε τον εκπαιδευτικό να θέσει σε κίνδυνο την καριέρα του, προκειμένου να λύσει ζητήματα ζωτικής σημασίας. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό που συνέβη σε ένα χωριό της επαρχίας

Μεσολογγίου όπου η έλλειψη τζαμιών στα παράθυρα του σχολείου ανάγκασε το δάσκαλο να απουσιάσει από τα καθήκοντά του, στην προσπάθειά του να ευαισθητοποιήσει τους γονείς, κυρίως, ώστε να συμβάλλουν στη επισκευή του διδακτηρίου. Γενικά, η ελάχιστη ποινή της απουσίας του εκπαιδευτικού από το σχολείο, τη δεδομένη περίοδο, αντιστοιχούσε στο πρόστιμο των 5.000 δραχμών, καθώς και σε περικοπές των αποδοχών του επί εικοσιπέντε ημέρες. Ο ίδιος, λοιπόν, ο εκπαιδευτικός επωμιζόταν την ευθύνη της αδιαφορίας των κατοίκων, δεδομένου ότι, σε περιοχές όπου το πολιτιστικό και μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων ήταν χαμηλό, δεν υπήρχε ομαλή συνεργασία μεταξύ των γονέων και του δασκάλου με συνέπεια την κωλυσιεργία του διδασκαλικού έργου.²²¹

Με χρηματικό πρόστιμο που αναλογούσε στο 1/10 του μισθού του, τιμωρούνταν και ο εκπαιδευτικός εκείνος που αμελούσε να καταχωρήσει στο Γενικό Έλεγχο την πρόοδο των μαθητών. Ιδιαίτερα, το 1949, με τη λήξη του αντάρτικου πολέμου, τα αρχεία πολλών σχολείων είχαν καταστραφεί, με αποτέλεσμα να είναι πολύ δύσκολο σε ένα δάσκαλο να διατηρήσει σε τάξη τους μαθητικούς ελέγχους. Πάντως, το μεγαλύτερο πρόβλημα το αντιμετώπιζαν οι μαθητές, οι οποίοι, έχοντας χάσει τους τίτλους σπουδών τους, αδυνατούσαν να τους αντικαταστήσουν από τα οικεία σχολεία.

²²¹ Ι.Ε. Πυργιωτάκης, Έλληνες δάσκαλοι..., σ. 119.

- **Αίτια απολύσεων των δασκάλων**

Μία από τις βασικότερες αιτίες απόλυσης των δασκάλων, ήταν η καθυστέρηση προσέλευσής τους στο σχολείο μετά την κοινοποίηση του διορισμού τους. Επίσης, βάσει υπουργικής απόφασης, απολύονταν οι λειτουργοί της δημοτικής εκπαίδευσης που υπηρετούσαν στο στρατό ως κληρωτοί. Αντίθετα, σύμφωνα με το νόμο 1108 του 1922, οι μόνιμοι υπάλληλοι που υπηρετούσαν στο στρατό ως έφεδροι, διατηρούσαν τις θέσεις τους.

Οι αδικαιολόγητες απουσίες των δασκάλων και, κατ' επέκταση, η απομάκρυνσή τους από το σχολείο άνευ λόγου, συνιστούσαν σημαντικές αιτίες απόλυσής τους. Ακόμη, ένας δάσκαλος ή μία δασκάλα, μπορούσε να απολυθεί εξαιτίας της αμέλειας των κατοίκων προς τα εκπαιδευτικά ζητήματα. Το 1924, μία προσωρινή υποδιδασκάλισσα απολύθηκε από την υπηρεσία της επειδή οι κάτοικοι του χωριού, όπου υπηρετούσε, σταμάτησαν να παρέχουν δωρεάν οίκημα, προκειμένου να λειτουργήσει ως σχολείο. Άλλωστε, είναι γεγονός ότι οι προσωρινοί υποδιδάσκαλοι ήταν πάντοτε υποψήφιοι προς απόλυση, έστω και αν δε συνέτρεχε κανένας λόγος, αφού τις περισσότερες φορές αναπλήρωναν αδειούχους μόνιμους συναδέλφους τους. Μετά τη λήξη της άδειάς του, ο εκπαιδευτικός όφειλε να επιστρέψει στα καθήκοντά του. Στην περίπτωση που δε συμμορφωνόταν με τη διαταγή αυτή απολυόταν μέσα σε διάστημα δέκα ημερών.

Απόλυση επιβαλλόταν και στην περίπτωση που ένας δάσκαλος είχε ελλιπή μόρφωση ή, ακόμη, όταν οι οικογενειακές του υποχρεώσεις δεν του επέτρεπαν να ανταποκριθεί στα καθήκοντά του. Τα παραπάνω στοιχεία προέκυπταν κατόπιν επίσκεψης του ίδιου του επιθεωρητή στο σχολείο, όπου δίδασκε ο συγκεκριμένος δάσκαλος, ή από μαρτυρίες των κατοίκων. Σε μία τέτοια περίπτωση, η απόλυση, σύμφωνα με τον επιθεωρητή, θεωρούνταν επιβεβλημένη για το συμφέρον της εκπαίδευσης, αφού η ελλιπής κατάρτιση του δασκάλου ζημίωνε την πρόοδο των μαθητών. Ωστόσο, συνέβαινε, μετά την απόλυση αυτή να ακολουθεί μετάθεση του ίδιου εκπαιδευτικού σε δημοτικό σχολείο με μικρότερο αριθμό μαθητών, έτσι ώστε η ατελής μόρφωση του δασκάλου να προκαλέσει μικρότερη βλάβη στην εκπαίδευση των παιδιών.

Από τη στιγμή που ένας δάσκαλος, ανεξαρτήτως φύλου, εγγραφόταν σε κάποια σχολή, τότε έπρεπε να απολυθεί, ενώ θα επέστρεφε στη θέση του με το πέρας των σπουδών του. Από την άλλη πλευρά, η ασθένεια ενός δασκάλου απαιτούσε την απόλυσή του, κυρίως όταν αυτή εμφανιζόταν ως εμπόδιο στην τακτική φοίτηση των μαθητών. Το 1925, στο Β' τριτάξιο δημοτικό σχολείο αρρένων Μεσολογγίου, ο αριθμός των μαθητών της τρίτης τάξης του δημοτικού παρουσίασε αισθητή μείωση. Ο λόγος οφειλόταν τόσο στην επιδημία ιλαράς, που είχε προσβάλλει μεγάλο ποσοστό παιδιών τη χρονιά αυτή, όσο και στον ενδοιασμό των γονιών να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο επειδή γνώριζαν ότι η δασκάλα έπασχε από φυματίωση. Μάλιστα, ο ίδιος ο επιθεωρητής αναφέρει ότι από τους 82 εγγεγραμμένους μαθητές, φοιτούσαν μόνο οι 30. Ωστόσο, η εν λόγω δασκάλα μετατέθηκε σε άλλο σχολείο, σε κάποιο χωριό της Ναυπακτίας, άγνωστο για ποιο λόγο, αφού η κατάστασή της παρέμενε σταθερή.

Από τη στιγμή που ένας δάσκαλος ή δασκάλα, υπέπιπτε σε κάποιο ηθικό παράπτωμα, έπρεπε να απολυθεί ή το λιγότερο να μετατεθεί σε άλλη εκπαιδευτική περιφέρεια, έτσι ώστε να αποφύγει το μένος των κατοίκων. Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν ένας εκπαιδευτικός, για οποιοδήποτε λόγο, δε γινόταν αποδεκτός από το κοινωνικό σύνολο ενός τόπου έπρεπε να απολυθεί.

Πάντως, ο επιθεωρητής είχε τη δυνατότητα να ελέγχει, ακόμη και σε προσωπικό επίπεδο, τους δασκάλους και να διακρίνει την εντιμότητα και την ειλικρίνειά τους. Οι περισσότερες απολύσεις στόχευαν στον παραδειγματισμό των «ατίθασων» εκπαιδευτικών και στην προστασία της εκπαίδευσης. Βέβαια, η οριστική απόλυση ενός δασκάλου από την υπηρεσία του εφαρμοζόταν σπάνια. Από τη στιγμή που ένας δάσκαλος έχανε τη θέση του σε ένα σχολείο, μετατίθετο αυτόματα σε κάποιο άλλο, συνήθως, απομακρυσμένης περιοχής. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι, ακόμη και οι ίδιοι οι δάσκαλοι επιζητούσαν την απόλυσή τους, όταν αντιλαμβάνονταν ότι αδυνατούσαν να επιτελέσουν επαρκώς το έργο τους, λόγω προσωπικών προβλημάτων ή εξωτερικών παραγόντων (διαμάχες με τον κοινωνικό περίγυρο).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σύμφωνα με όσα διατυπώθηκαν στην παρούσα διατριβή, καταλήγουμε σε ορισμένα συμπεράσματα τα οποία αφορούν την εκπαίδευση του μαθητικού πληθυσμού της πόλης του Μεσολογγίου κατά το χρονικό διάστημα 1922-1967.

Αρχικά, κατά τη διάρκεια της πρώτης χρονικής περιόδου 1922-49, οι μαθητές που εγγράφονταν και στα τρία σχολεία της πόλης ήταν, κυρίως, αρσενικού γένους, ενώ ο κύριος όγκος του μαθητικού δυναμικού συγκεντρώνεται στην Α' τάξη του Δημοτικού Σχολείου, όπως προκύπτει από τα Μαθητολόγια και τους Γενικούς Ελέγχους της εποχής. Παράλληλα, τα κοινωνικά δεδομένα επηρέαζαν άμεσα τη φοίτηση των μαθητών, και των δύο φύλων, στα σχολεία της πόλης. Χαρακτηριστικά, κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στο Α' και Γ' σχολείο Μεσολογγίου, το 52,2% και 42,59% των μαθητών, αντίστοιχα, εγκατέλειψε τις σπουδές του.

Από την άλλη πλευρά, οι μαθητές και οι μαθήτριες, που παύουν να φοιτούν, προέρχονται από οικογένειες εργατών-αγροτών, καθώς επίσης και ανθρώπων που ασχολούνται με την αλιεία. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι στα σχολεία της πόλης συναντάμε, περισσότερο, αγόρια παρά κορίτσια, τα πρώτα διακόπτουν τη φοίτησή τους με μεγαλύτερη ευκολία συγκριτικά με τα δεύτερα. Επιπλέον, οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της εποχής αποτελούσαν τον κυριότερο λόγο διακοπής των σπουδών των μαθητών, αμφοτέρων των φύλων.

Η επίδοση των μαθητών και μαθητριών έχει άμεση συνάρτηση με την κοινωνική τους καταγωγή. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι τα παιδιά που κατάγονται από οικογένειες εργατών και αγροτών παρουσιάζουν χαμηλότερη βαθμολογία σε σχέση με εκείνα που ανήκουν στις υψηλές κοινωνικές βαθμίδες. Ιδιαίτερα, μέχρι το 1930, συναντάμε αρκετούς πρόσφυγες μαθητές των οποίων η βαθμολογία είναι, τις περισσότερες φορές, αρκετά χαμηλή, ενώ, κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το ποσοστό των μαθητών που είναι ορφανοί πατρός παρουσιάζεται ιδιαίτερα αυξημένο.

Στη συνέχεια, πρέπει να τονίσουμε ότι η κοινωνική καταγωγή των μαθητών και μαθητριών επηρεάζει και την ηλικία εγγραφής τους στο σχολείο. Σε ένα γενικό πλαίσιο, ο μέσος όρος ηλικίας εγγραφής των μαθητών, και των δύο φύλων, στην Α' Δημοτικού ήταν τα επτά έτη. Στην περίπτωση που παρατηρούνταν υπέρβαση του συγκεκριμένου ορίου ηλικίας σήμαινε ότι τα παιδιά κατάγονταν από αγροτικές οικογένειες και καλούνταν να επαναλάβουν την ίδια τάξη. Την ίδια, ακριβώς, άποψη μπορούμε να ισχυριστούμε και στην περίπτωση που ένα μέρος του μαθητικού κόσμου των σχολείων της πόλης καλούνταν να φοιτήσουν στην ίδια τάξη για δεύτερη ή τρίτη συνεχή χρονιά. Το μεγαλύτερο ποσοστό των διетών μαθητών προερχόταν από το Δ' κοινωνικό πεδίο, ενώ η επαναληπτική φοίτηση επιβάρυνε, κατά κύριο λόγο, τον άρρενα μαθητικό πληθυσμό.

Η ολοκλήρωση των σπουδών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση αφορούσε, κατά βάση, τα αγόρια. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί συνάρτηση του γεγονότος ότι, σε όλη την επαρχία Μεσολογίου, τη συγκεκριμένη περίοδο, το ποσοστό του αναλφαβητισμού επιβαρύνει, κυρίως, το γυναικείο πληθυσμό. Επιπλέον, τα παιδιά των χαμηλών κοινωνικών τάξεων αδυνατούσαν, συχνά, να τελειώσουν το Δημοτικό Σχολείο, σε αντίθεση με τους μαθητές και τις μαθήτριες που προέρχονταν από τα υψηλά κοινωνικά στρώματα. Επιπρόσθετα, η επίδοση των μαθητών και μαθητριών, που κατάγονταν από το Μεσολόγγι, ήταν καλύτερη σε σχέση με εκείνων που κατάγονταν από τις ορεινές περιοχές του Νομού, ενώ ακόμη πιο βελτιωμένη παρουσιάζεται η επίδοση των παιδιών που προέρχονται από τα μεγάλα αστικά κέντρα όπως η Αθήνα και η Πάτρα. Ιδιαίτερα, η παρουσία του θηλυκού μαθητικού στοιχείου, που καταγόταν από τις επαρχίες του νομού, ήταν αμελητέα.

Όπως, ήδη, αναφέρθηκε, οι μαθητές και οι μαθήτριες που φοιτούσαν και στα τρία σχολεία της πόλης και κατάγονταν τόσο από το Μεσολόγγι όσο και από τις επαρχίες του Νομού Αιτωλοακαρνανίας, προέρχονταν από οικογένειες αγροτών, εργατών και αλιέων. Στο σύνολό τους, οι μαθητές, που ανήκουν στο Δ' κοινωνικοοικονομικό πεδίο, υπερβαίνουν, αριθμητικά, τις συμμαθήτριά τους, πράγμα που σημαίνει ότι, στην περιοχή Μεσολογίου, τη δεδομένη χρονική περίοδο, η δημοτική γυναικεία εκπαίδευση είναι υποτονική.

Και στα τρία σχολεία της πόλης, οι μαθητές, που φοιτούν μαζί με τα αδέρφια τους, είναι παιδιά τεχνιτών και αγροτών. Εμφανής είναι η διάκριση

ανάμεσα στην ανδρική και τη γυναικεία εκπαίδευση, δεδομένου ότι οι γονείς προτιμούσαν να μορφώνουν περισσότερο τα αρσενικά παρά τα θηλυκά μέλη της οικογένειάς τους. Ωστόσο, τα κορίτσια αριστεύουν σε μεγαλύτερη συχνότητα σε σχέση με τα αγόρια, ακόμη και σε μαθήματα τα οποία θεωρούνται ως το δυνατό σημείο των μαθητών.

Την επόμενη περίοδο (1950-67), παρόμοια με ό,τι συνέβη κατά το χρονικό διάστημα 1922-49, οι μαθητές είναι περισσότεροι από τις μαθήτριες. Το μαθητικό δυναμικό των σχολείων της πόλης παρουσιάζει αισθητή μείωση μετά το 1955 εξαιτίας του φαινομένου της εξωτερικής μετανάστευσης, ενώ, παράλληλα, λειτουργούν στην πόλη τέσσερα, επιπλέον, σχολεία: το Δ' και Ε' Δημοτικό σχολείο, το Α' Νυχτερινό Δημοτικό Σχολείο, καθώς επίσης και το Α' Νηπιαγωγείο Μεσολογγίου. Ιδιαίτερα η ύπαρξη του Δ' και Ε' σχολείου συνετέλεσε στην αποσυμφόρηση των τριών, ήδη, υπαρχόντων σχολείων από το πολυπληθές μαθητικό δυναμικό. Σε όλα τα λειτουργούντα σχολεία ο άρρην μαθητικός πληθυσμός είναι πολυπληθέστερος του θηλυκού.

Η τάση διακοπής των σπουδών επιβαρύνει, κατά κύριο λόγο, τις μαθήτριες, πράγμα που διαπιστώσαμε και την προηγούμενη περίοδο. Τα παιδιά που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους προέρχονται από το εργατικό και αγροτικό περιβάλλον, ενώ στο Δ' και Ε' σχολείο ο κύριος λόγος διακοπής της φοίτησης των μαθητών και μαθητριών είναι η μεταγραφή τους σε άλλα σχολεία εντός ή εκτός της πόλης και του νομού. Επίσης, ο κύριος όγκος του μαθητικού πληθυσμού διακόπτει τη φοίτησή του στις μικρές τάξεις του δημοτικού σχολείου.

Σε ένα γενικό πλαίσιο, οι μαθητές επιδεικνύουν καλύτερη επίδοση σε σχέση με τις συμμαθήτριά τους. Η κοινωνικοοικονομική προέλευση των μαθητών και μαθητριών αφορά τις τάξεις των μικρομεσαίων επαγγελματιών, των αλιέων και των εργατών –αγροτών, ενώ τα κορίτσια που προέρχονται από αγροτικές οικογένειες είναι λιγότερα από τα αγόρια.

Τόσο οι μαθητές όσο και οι μαθήτριες ξεκινούν τη σχολική τους ζωή από το έκτο και έβδομο έτος της ηλικίας τους, ενώ, όπως παρατηρήσαμε και την περίοδο 1922-49, τα παιδιά που προέρχονταν από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα εγγράφονταν στην Α' τάξη του Δημοτικού Σχολείου ακόμη και μετά τα εννιά τους χρόνια.

Η επαναληπτική φοίτηση επιβαρύνει, βασικά, τους μαθητές των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, όπως διαπιστώσαμε και κατά τη διάρκεια του χρονικού διαστήματος 1922-49, ενώ οι μαθήτριες κατορθώνουν να προαχθούν με επιτυχία στις επόμενες τάξεις. Επιπρόσθετα, τα αγόρια έχουν περισσότερες πιθανότητες να πάρουν το απολυτήριο του δημοτικού σχολείου σε σχέση με τις μαθήτριες οι οποίες, σε ελάχιστες περιπτώσεις, υπερβαίνουν τον αριθμό των μαθητών που τελειώνουν το Δημοτικό. Παράλληλα, οι μαθητές που κατάγονταν από το Μεσολόγγι συγκεντρώνουν καλύτερη βαθμολογία συγκριτικά με εκείνους οι οποίοι δηλώνουν ως τόπο καταγωγής περιοχές της επαρχίας του νομού. Από την άλλη πλευρά, οι μαθήτριες, που προέρχονται από τον επαρχιακό χώρο, αποδεικνύονται πιο επιμελείς από τους συμμαθητές τους. Κάτι αντίστοιχο δε σημειώθηκε την προηγούμενη χρονική περίοδο (1922-49).

Επιπρόσθετα, οι μαθητές και των δύο φύλων, που κατάγονταν τόσο από το Μεσολόγγι όσο και από άλλα αστικά κέντρα, προέρχονταν από οικογένειες υπαλλήλων, καθώς επίσης και ατόμων που ασκούσαν υψηλόβαθμα επαγγέλματα. Αντίθετα, από τον επαρχιακό χώρο, φοιτούσαν στα σχολεία της πόλης μαθητές και μαθήτριες των οποίων οι γονείς ήταν αγρότες ή απασχολούνταν σε διάφορες χειρωνακτικές εργασίες.

Τη συγκεκριμένη περίοδο, διαπιστώνουμε ότι η γυναικεία εκπαίδευση βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση, σε σχέση με το παρελθόν χρονικό διάστημα (1922-1949), δεδομένου ότι οι ίδιοι οι γονείς στέλνουν, χωρίς διάκριση, στο σχολείο, τόσο τα αρσενικά όσο και τα θηλυκά νεαρά μέλη της οικογένειάς τους. Ελάχιστη διαφοροποίηση είναι εμφανής, κυρίως, όσον αφορά τον επαρχιακό χώρο του νομού Αιτωλοακαρνανίας, όπου οι γονείς παρουσιάζονται επιφυλακτικοί απέναντι στην εκπαίδευση των παιδιών τους. Από την άλλη μεριά, τα αγόρια παρουσιάζουν πολύ καλή βαθμολογία, κυρίως, σε μαθήματα θετικής κατεύθυνσης, ενώ τα κορίτσια σε γνωστικά αντικείμενα που κινούνται σε θεωρητικό πλαίσιο. Την ίδια διαπίστωση κάναμε και το διάστημα 1922-49, πράγμα που δηλώνει ότι το μαθητικό δυναμικό προσανατολίζεται, σταθερά, σε δεξιότητες που αναλογούν στο φύλο του.

Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά την οικονομική κατάσταση των σχολείων, κατά τη διάρκεια όλης της εξεταζόμενης περιόδου (1922-67), πρέπει να επισημανθεί ότι αυτή καθορίζονταν από τις εκάστοτε

κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Χαρακτηριστικά, τα μεγαλύτερα έξοδα, εκ μέρους των σχολείων, πραγματοποιήθηκαν μετά το τέλος της εμπόλεμης περιόδου, προκειμένου να επισκευαστεί το Ξενοκράτειο από τις φθορές που προκάλεσε ο πόλεμος. Παράλληλα, διαπιστώνουμε μία υγιή συνεργασία στον οικονομικό τομέα ανάμεσα στα σχολεία, δεδομένου ότι συστεγάζονταν.

Τέλος, όσον αφορά το διδακτικό προσωπικό, πρέπει να επισημάνουμε ότι, κατά το χρονικό διάστημα 1922-49, αριθμούμε περισσότερους δασκάλους από ό,τι δασκάλες. Εξάλλου, το διάστημα αυτό, η γυναικεία εκπαίδευση παρουσίαζε έντονες διακυμάνσεις, πράγμα που είχε άμεσο αντίκτυπο και στη διδασκαλική καριέρα των γυναικών. Παράλληλα, παρατηρούμε ότι οι γυναίκες των αστικών κέντρων έχουν περισσότερες ευκαιρίες να εργαστούν ως δασκάλες συγκριτικά με εκείνες των ορεινών και ημιορεινών περιοχών. Επιπλέον, τόσο οι δάσκαλοι όσο και οι γυναίκες εκπαιδευτικοί διορίζονταν από την ηλικία των δεκαπέντε χρόνων, προερχόμενοι από υποδιδασκαλεία και διδασκαλεία. Οι άνδρες ξεκινούσαν την καριέρα τους ακόμη και μετά τα 28 τους χρόνια, πράγμα που δεν ίσχυε για τις δασκάλες οι οποίες δεν έκαναν αίτηση διορισμού μετά την ηλικία των 24 ετών.

Από την άλλη πλευρά, κατά το χρονικό διάστημα 1950-67, οι γυναίκες εκπαιδευτικοί είναι περισσότερες από τους άνδρες συναδέλφους τους. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι έχει, ήδη, επέλθει βελτίωση της εκπαίδευσης των γυναικών, πράγμα που έχει άμεσο αντίκτυπο και στη γυναικεία διδασκαλική καριέρα. Επιπλέον, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών είναι απόφοιτοι Παιδαγωγικών Ακαδημιών, ενώ μόνο ένας δάσκαλος έχει αποφοιτήσει από τη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή. Η μετεκπαίδευση αφορά μόνο έξι άρρενες εκπαιδευτικούς, φαινόμενο το οποίο συνίσταται στην περιφρόνηση των λειτουργών της δημοτικής εκπαίδευσης από τους πανεπιστημιακούς δασκάλους των Φιλοσοφικών Σχολών.

Όπως διαπιστώσαμε και την προηγούμενη περίοδο (1922-49) οι εκπαιδευτικοί και των δύο φύλων κατάγονταν από το Μεσολόγγι και τις γύρω περιοχές, με τη διαφορά ότι είναι εμφανής η υπεραριθμία των γυναικών δασκάλων. Παράλληλα, οι εκπαιδευτικοί διορίζονταν μετά τα είκοσί τους χρόνια, ενώ η πλειοψηφία τους αποχωρούσε από την υπηρεσία αφού είχε συμπληρώσει τα απαραίτητα έτη προς συνταξιοδότηση. Ωστόσο, οι γυναίκες, συχνά, δηλώνουν παραίτηση λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A: Ελληνόγλωσσα

1. **Γ. Ν. Αικατερινίδης**, *Η λαϊκή πανήγυρις του Αγίου Συμεώνος εις Μεσολόγγιον κατά την Πεντηκοστή, χ.ε.*, Αθήνα 1972.
2. **Ν. Αλιβιζάτος**, *Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία*, εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα 1981.
3. **Δημήτρης Βεργίδης**, *Υποεκπαίδευση, Κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, εκδόσεις ύψιλον/ βιβλία, Αθήνα 1992.
4. **Αλίκη Βαξεβάνογλου**, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940, κοινωνική και οικονομική προσέγγιση*, εκδόσεις Θεμέλιο, ιστορική βιβλιοθήκη, Αθήνα 1995.
5. **Θάνος Βερέμης**, *Οικονομία και δικτατορία, Η συγκυρία 1925- 1926*, Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1982.
6. **Τάσος Βουρνάς**, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, εκδόσεις Αφών Τολίδη Ο.Ε., Αθήνα 1987.
7. **ΓΑΚ Ν.** Αιτωλοακαρνανίας, *Μνήμες Εορτών Εξόδου, Κατάλογος Εκθεμάτων*, Μεσολόγγι 2002.
8. **Θ. Γκόρπας- Β. Γκόρπας**, *Το πανηγύρι του Αϊ Συμιού, μία Μεσολογγίτικη λαογραφία*, εκδόσεις Ζυγός, Αθήνα 1972.
9. **Απ. Δασκαλάκης**, *Κείμενα – Πηγαί της ιστορίας της ελληνικής εκπαίδευσεως*, σειρά τρίτη, Περί Παιδείας, τόμος Α', χ.ε., Αθήνα 1968.
10. **Β. Δεληγιάννης – Σ. Ζιώγου**, *Εκπαίδευση και φύλο, Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994.
11. **Αλέξης Δημαράς**, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τεκμήρια ιστορίας*, τόμος Α' 1821-1894, τόμος Β' 1895-1967, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1990.

12. **Κατερίνα Δημητριάδου**, *Με ποια κριτήρια επιλέγει ο Έλληνας εκπαιδευτικός το επάγγελμά του, Μία εμπειρική έρευνα*, εκδοτικός οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1982.
13. **Χρ. Ευαγγελάτος**, *Ιστορία του Μεσολογγίου*, χ.ε., Αθήνα 1959.
14. **Σ. Ευαγγελόπουλος**, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης*, τεύχος Α-Β , χ.ε., Αθήνα 1984.
15. **Μαρία Ηλιού**, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, εκδόσεις πορεία, Αθήνα 1984.
16. **Σ. Α. Κανίνιας**, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και το Μεσολόγγι/ Ο δεσμός του μεγάλου πολιτικού με την ιδιαίτερη πατρίδα του*, εκδόσεις Φιλippότη, Μεσολόγγι 2002.
17. **Σ. Α. Κανίνιας**, *Μεσολόγγι, δύο κεφάλαια της ιστορίας του, Η Παιδεία κατά την Τουρκοκρατία και την Επανάσταση, Η Δικαιοσύνη 1821-1826*, δευτέρα έκδοση, εκδόσεις Φιλippότη, Μεσολόγγι 2001.
18. **Ευαγγελία Κανταρτζή**, *Η εικόνα της γυναίκας, Διαχρονική έρευνα των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου*, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991.
19. **Γ. Κοκοσούλας**, *Η τάξη μου και άλλες λογιών – λογιών ιστορίες*, εκδόσεις Ασημακόπουλος, Μεσολόγγι 2001.
20. **Γ. Κοκοσούλας**, *Μεσολόγγι 1830-1990*, εκδόσεις Ασημακόπουλος, Μεσολόγγι 1990.
21. **Αικατερίνη Κοσμά**, *Ιστορία προσχολικής αγωγής*, εκδόσεις παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1975, ανατύπωση 1994.
22. **Π.Α. Κυριακίδης**, *Η σημερινή κοινωνική κατάσταση του διδασκάλου της επαρχίας*, χ.ε., Ιωάννινα 1976.
23. **Β. Α. Λαμπρόπουλος**, *Μεσολόγγι, η Ιερή Πόλη Μήτρα της Ελλάδος, Ιστορία, Λαογραφία-Παράδοση, Γράμματα-Περιήγηση-Αξιοθέατα*, εκδόσεις Βασδέκης, Αθήνα 2003.
24. **Τάκης Λάππας**, *Ρουμελιώτικος Τύπος 1821-1880*, χ.ε., Αθήνα, 1959.
25. **Χ. Λέφας**, *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, χ.ε., Αθήνα 1942.

26. **Δ. Λιβιεράτος**, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927) Επαναστατικές εξαγγελίες*, εκδόσεις Κομμούνα/ ιστορική μνήμη, Αθήνα 1990.
27. **Σπύρος Λιναρδάτος**, *Σύγχρονη ελληνική ιστορία, από τον Εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ' 1955-1961, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978.
28. **Πρόδρομος Ματζαρίδης**, *Συνοπτικό Ιστορικό των Ελλήνων Σιδηροδρόμων*, έκδοση του Οργανισμού Σιδηροδρόμων Ελλάδος, Αθήνα 1996.
29. **Μ. Μπακαδήμα – Ξουργιά, Σ. Τσατσα – Πατσουράκη**, *Δημόσια Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα στην πόλη και την επαρχία Μεσολογγίου κατά τα έτη 1894-1903, Συμβολαιογραφικές πράξεις και συναφείς μαρτυρίες*, εκδόσεις ΓΑΚ Ν. Αιτωλοακαρνανίας, Μεσολόγγι 1997.
30. **Μ. Μπακαδήμα – Ξουργιά, Σ. Τσατσα – Πατσουράκη**, *Μαθητολόγιον Ελληνικής Σχολής Μεσολογγίου 1839-1860*, εκδόσεις ΓΑΚ Ν. Αιτωλοακαρνανίας, Μεσολόγγι 2000.
31. **Αλεξάνδρα Μπακαλάκη – Ελένη Ελεγγίτου**, *Η εκπαίδευση εις τα του οίκου και τα γυναικεία καθήκοντα. Από τη ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929*, Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα 1987.
32. **Αλεξάνδρα Μπακαλάκη**, *Ανθρωπολογία, Γυναίκες και φύλο, κείμενα των S. Ortner, M. Strathern, M. Rosaldo*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.
33. **Σήφης Μπουζάκης**, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985) εξαρτημένη ανάπτυξη*, εκδόσεις GUTENBERG, Παιδαγωγική Σειρά, Αθήνα 1986.
34. **Αντώνης Μωυσιάδης**, *Η αγροτική οικονομία στη σύγχρονη Ελλάδα, παραγωγική και κοινωνική διάρθρωση στην ελληνική γεωργία (1950-1980)*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1990.
35. **Κ. Παλαμάς**, « *Οι καημοί της Λιμνοθάλασσας*», Άπαντα, εκδόσεις Μπίρης, τόμος 5, Αθήνα 1957.
36. **Ιάκωβος Παπαγαρουφάλης Ε.**, *Φεμινισμός και εργασία : διέξοδα και αδιέξοδα*, Σύγχρονα θέματα τ. 40, 1989.

37. **Π. Παπακωνσταντίνου- Α. Ανδρέου**, *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της Παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1992.
38. **Απ. Παπανδρέου**, *Η τραγωδία της εκπαίδευσης στην Ελλάδα (ή το στίγμα ενός «προπαιδαγωγικού αμαρτήματος»)*, εκδόσεις Αφών Τολίδη, Αθήνα 1985.
39. **Ε.Π Παπανούτσος**, *Αλέξανδρος Δελμούζος*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978.
40. **Ε. Παυλίδου**, *Γυναίκα και εργασία : οικονομικές προσεγγίσεις των διακρίσεων στην αγορά εργασίας*, Σύγχρονα θέματα τ. 40, 1989.
41. **Π. Β. Πετρίδης**, *Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία (1821-1940) Επισκόπηση*, εκδόσεις παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1986.
42. **Μαρία Πετμετζίδου – Τσουλουβή**, *Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής*, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1987.
43. **Κ. Πετρόπουλος**, *Μεσολογγίτικες εθνικές δόξες*, χ.ε., Αθήνα 1971.
44. **Κ. Πετρονικολός**, *Προσκυνητής στο Μεσολόγγι*, χ.ε., Ιωάννινα 1968.
45. **Πέτρος Πιζάνιας**, *Οι φτωχοί των πόλεων. Η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το Μεσοπόλεμο*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1993.
46. **Γ. Π. Πλουμίδης**, *Το Μεσολόγγι και η περιοχή του (17^{ος} –18^{ος} αιώνας)*, Ανάτυπο, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1990.
47. **Ι.Ε Πυργιωτάκης**, *Δάσκαλοι και Κοινοβουλευτισμός στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών»*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1988.
48. **Ι.Ε. Πυργιωτάκης**, *Έλληνες δάσκαλοι, Εμπειρική προσέγγιση των συνθηκών εργασίας*, εκδόσεις Μ.Π. Γρηγόρης, Αθήνα 1992.
49. **Μιχάλης Ρηγίνος**, *Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και βιοτεχνία 1870-1940*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1995.
50. **Περικλής Ροδάκης**, *Τάξεις και στρώματα στη νεοελληνική κοινωνία*, εκδόσεις Μυκήναι, Αθήνα 1992.

51. **Χάρης Σακελλαρίου**, *Η Παιδεία στην αντίσταση*, β' έκδοση, χ.ε., Αθήνα 1984.
52. **Ν. Σβορώνος**, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρου Ι. Ασδραχά*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδόσεις θεμέλιο, η' έκδοση, Αθήνα 1976.
53. **Ιωσήφ Σολομών**, *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο, Μία τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820-1900*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
54. **Κ.Α Στασινόπουλος**, *Το Μεσολόγγι*, χ.ε., Αθήνα 1925.
55. **Γιώργος Τρούλης**, *Η διαρκής επιμόρφωση των Ελλήνων εκπαιδευτικών, δασκάλων και νηπιαγωγών, σύγχρονη παιδαγωγική και σύγχρονη εκπαίδευση*, εκδόσεις Δίπτυχο, Αθήνα 1985.
56. **Κωνσταντίνος Τσουκαλάς**, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, εκδόσεις θεμέλιο, β' έκδοση, Αθήνα 1987.
57. **Κ. Τσουκαλάς**, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, εκδόσεις θεμέλιο, Αθήνα 1992.
58. **Λ. Τρίχα**, *Συνθήκες υγείας και υγιεινής κατά τη διάρκεια του 1880. Ανάπτυξη Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. Πολιτικές επιδιώξεις και συνθήκες*, χ.ε., Αθήνα 2001.
59. **Σουζάνα Τρίτση – Μουλχάουζερ**, *Μεσολόγγι, Ο τόπος και οι άνθρωποι*, εκδόσεις ολκός, Αθήνα 2002.
60. **Τ.Ε.Δ.Κ. Νομού Αιτωλοακαρνανίας Ε.Ε.Τ.Α.Α**, *Αιτωλοακαρνανία/ φυσικό περιβάλλον, ιστορία, μνημεία, οικολογικές και πολιτιστικές διαδρομές*, Μεσολόγγι 1995.
61. *Ιστορικός Ναός Αγίας Παρασκευής Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου*, έκδοση του εκκλησιαστικού συμβουλίου του ναού, Μεσολόγγι 1940.
62. **Αλεξάνδρα Φρειδερίκου/ Φανή Φολερού- Τσερούλη**, *Οι δάσκαλοι του δημοτικού σχολείου, Μία κοινωνιολογική προσέγγιση*, εκδόσεις ύψιλον/βιβλία, Αθήνα 1991.
63. **Ε. Φουρναράκη**, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών, Ελληνικοί Προβληματισμοί (1830-1910) Ένα Ανθολόγιο*, Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα 1987.

64. **Άννα Φραγκουδάκη**, *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης, Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1990.
65. **Χαράλαμπος Χαρίτος**, *Το Ελληνικό Νηπιαγωγείο και οι ρίζες του, Συμβολή στην ιστορία της προσχολικής αγωγής*, Τεκμήρια Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1996.

B. Ξενόγλωσση

1. **M. Arnot** «*A cloud over Co – Education: An analysis of the forms of Transmission of class and gender relations*», στο **Walker S. / Barton C.** (eds): *Gender, Class and Education*, Falmer Press, London 1983.
2. **Olive Banks**, *Η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, εκδόσεις παρατηρητής Αθήνα 1992.
3. **F. Kuebart**, στο **Anweiler O.** (eds): *Εκπαιδευτικά συστήματα στην Ευρώπη*, μετάφραση Δ. Θωίδης, εκδόσεις Κυριακίδης , Θεσσαλονίκη 1987.
4. **Jane Lambiri-Dimaki**, *Social stratification in Greece 1962-1982, eleven essays* Ant. N. Sakkoulas, Athens 1983.
5. **J. Northam**, *Girls and boys in primary maths books*, στο **Weiner G.- Arnot M.** (eds), *Gender under scrutiny*, New Inquiries in Education, Open Univercity, 1987.
6. **J. Sayers**, *Psychology and gender divisions*, στο **Weiner G. – Arnot M.** (eds): *Gender under scrutiny*, Open University 1987.

2. ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

1.Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βακαλόπουλου Α. τόμοι ΙΓ, ΙΔ..

3. ΤΥΠΟΣ

1. ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ, 1933.
2. ΑΙΤΩΛΙΑ, 1885-1890.
3. ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ, 1888-1903.
4. ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΣ, 1903-1971.
5. ΒΗΜΑ, 1914-1916.
6. ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ, 1947-1968.
7. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1859-1933.
8. ΚΗΡΥΞ, 1920.
9. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ, 1871-1938.
- 10.ΜΕΤΑΒΟΛΗ, 1921-1925.
- 11.ΜΙΚΡΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 1895-1901.
- 12.ΞΕΝΟΚΡΑΤΕΙΟΝ, 1998.
- 13.Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, 1890-1893.
- 14.ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ, 1923.

4. ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ (ΕΣΥΕ).

1. Απογραφή πληθυσμού Ελλάδος 15 – 5 – 1928, τόμος ΙΙ.
2. Απογραφή πληθυσμού Ελλάδος – Επαγγέλματα, 15 – 5 – 1928, τόμος ΙΙΙ.
3. Απογραφή πληθυσμού Ελλάδος 15 – 5 – 1928, τόμος ΙV.

4. Απογραφή πληθυσμού Ελλάδος 7 – 4 – 1951, τόμοι Ι και ΙΙ.
5. Απογραφή πληθυσμού Ελλάδος 1961, Λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια, τόμοι 2.2. και ΙΙΙ.
6. Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού – κατοικιών 14^{ης} Μαρτίου 1971, τόμοι Ι και ΙΙΙ.

